

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

АНДРІЮНІНА ДАРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 339.9

**ДИСЕРТАЦІЯ
ВПЛИВ МІЖНАРОДНОЇ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ
ГЕОЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

292 “Міжнародні економічні відносини”

29 “Міжнародні відносини”

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Д. О. Андрюніна

(підпис, ініціали та прізвище здобувача)

Науковий керівник: доктор економічних наук, професор **Чугаєв Олексій
Анатолійович**.

КИЇВ – 2025

АНОТАЦІЯ

Андрюніна Д. О. Вплив міжнародної трудової міграції на трансформацію гео економічного простору Європейського Союзу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 292 “Міжнародні економічні відносини” (29 – Міжнародні відносини). Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ, 2025.

Міжнародна трудова міграція – один із головних каталізаторів економічних, соціальних і політичних трансформацій у світі. Її вплив відчутний практично на всіх континентах – від ринку праці Сполучених Штатів до периферійних країн Африки, що ще раз підтверджує глобальний характер цього явища. Її масштаби та напрямки формуються під сукупним впливом економічних стимулів (нерівність доходів, дисбаланси розвитку), соціокультурних чинників і державної політики, що водночас стимулює та обмежує мобільність робочої сили відповідно до власних пріоритетів. Попри фундаментальність права на вільне пересування, історично воно постійно підлягає регулюванню як країнами походження, так і країнами призначення. Таким чином, свобода руху працівників існує у постійному діалозі з національними інтересами, утворюючи складну архітектуру мобільності, де кожен нормативний бар’єр чи, навпаки, канал лібералізації змінює географію потоків.

У дослідженні переосмислено багатовимірність міграційних процесів, яка зумовлює відсутність універсальної теорії, здатної пояснити всі їх аспекти, у зв’язку з чим аналітика в даній сфері спирається на широку комбінацію підходів – від кількісного моделювання до якісних case-study, що потребує міждисциплінарної інтеграції для всебічного розуміння мотивів, наслідків і механізмів інтеграції мігрантів. Синтез наявних даних дає змогу сформулювати більш комплексне бачення, де економічні розрахунки поєднуються з гуманітарними вимірами, а суто статистичні висновки доповнюються антропологічними спостереженнями. У роботі застосовано комплексний методологічний

інструментарій, який забезпечив ідентифікацію ключових “міграційних драйверів” і ефективних практик управління потоками. На цій основі запропоновано авторське визначення гео економічного простору як динамічної та інтегральної системи економічних, територіальних, інфраструктурних, інституційних та соціально-демографічних взаємозв’язків між державами, регіонами та наднаціональними утвореннями, що формується та трансформується під впливом глобалізаційних процесів, регіональної інтеграції, міжнародної трудової міграції, інституційного регулювання і технологічного розвитку, забезпечуючи просторовий розподіл економічної активності, людського капіталу, інвестиційних та інформаційних потоків. Таким чином, гео економічний простір розглядається не лише як карта потоків товарів і капіталу, а й як живий організм, чутливий до будь-яких змін у міграційних параметрах.

При цьому, міжнародна трудова міграція нині постає одним із найпотужніших чинників, що формує гео економічний простір Європейського Союзу та визначає траєкторію соціально-економічного розвитку держав-партнерів. Саме через призму міграції можна прослідкувати, як відбувається перерозподіл людського капіталу між центром і периферією ЄС, а також яким чином старіння населення стимулює попит на нові хвилі робочої сили. Дисертація присвячена комплексному аналізу трансформацій, які відбуваються у взаємодії ринків праці, демографічних структур та інтеграційних інституцій під впливом мобільності робочої сили, – насамперед у контексті післякризових та воєнних шоків останнього десятиліття. Обґрунтовується, що для України, котра одночасно виступає значним донором та потенційним реципієнтом трудових ресурсів, глибоке розуміння цих процесів є критично необхідним для повоєнного відновлення, формування стійкої стратегії зайнятості й успішного наближення до *acquis* ЄС. Україна опиняється на перетині глобальних міграційних потоків, і її здатність перетворити виклики на можливості стане вирішальною для майбутнього економічного зростання.

Об’єктом дослідження стали процеси міжнародної трудової міграції, які відбуваються в межах європейського гео економічного простору, а предметом – механізми та закономірності впливу міжнародної трудової міграції на

трансформацію структур, динаміки та інтеграційних зв'язків геоекономічного простору ЄС. Такий поділ дозволяє чітко відмежувати макрорівень системних перетворень від мікрорівня конкретних міграційних рішень домогосподарств.

Методологічна база ґрунтується на системному, багаторівневому підході до управління мобільністю, що поєднує неокласичні, інституціональні та світ-системні трактування міграції з концепцією політичної когерентності для розвитку. Поєднання цих теоретичних ракурсів забезпечує повнішу картину, уникаючи однобічності та враховуючи як матеріальні, так і нематеріальні стимули до переміщення. Застосовано гравітаційне економіко-математичне моделювання (PPML-оцінки з фіксованими ефектами та спеціальним індикатором воєнного шоку), кореляційно-регресійний і сценарний аналіз, методи SWOT та case-study, контент-аналіз нормативної бази ЄС й України. Емпіричний матеріал охоплює статистику Євростату, ОЕСР, МОП, ООН, Світового банку, МОМ, органів державної влади України тощо. Окрім того, при напрацюванні концептуальних засад дисертаційного дослідження було використано бібліографію, отриману на базі Коледжу Європи в Натоліні.

Уперше запропоновано цілісну аналітичну модель, що інтегрує класичні гравітаційні змінні (різницю ВВП на душу населення, відстань, мовну спорідненість, наявність спільного кордону) з екзогенним показником воєнного шоку, що дало змогу кількісно оцінити безпекову складову міграційних процесів 2015–2024 рр. Подібна методика є новаторською, оскільки вводить фактор “force majeure” у традиційні економічні рівняння, наближаючи їх до реальної турбулентності світової політики. Результати демонструють, що збройна агресія Росії проти України підвищила прогнозовані обсяги вимушеної міграції у 10–12 разів порівняно з мирним сценарієм, тоді як еластичність потоків до диференціала доходів зберігається на рівні 0,8–1,1. Розроблено індекс нормативної конвергенції міграційної політики, значення якого в Україні зросло з 0,38 у 2015 р. до 0,67 у 2024 р., що свідчить про прискорене зближення з правовими стандартами ЄС, але вказує на потребу подальшої гармонізації цифрових сервісів і координації соціального забезпечення.

Проведений порівняльний аналіз засвідчує, що внутрішньоєвропейські потоки після розширення 2004 р. компенсували дефіцит кадрів у Німеччині, Іспанії, Франції, Італії та Нідерландах, підвищивши їхній внесок у ВВП у середньому на 0,3 в.п. щороку, але водночас посилили демографічне виснаження периферійних економік ЦСЄ. Отже, міграція стає своєрідним механізмом перерозподілу демографічних “дивідендів” усередині Союзу, де виграші одних можуть обернутися втратами інших. Окремий кейс Німеччини підтвердив еволюцію від політики “гостьової міграції” до комплексної системи залучення й інтеграції висококваліфікованих кадрів, що поєднує ліберальні канали легальної міграції з посиленням контролем нелегальних потоків, забезпечуючи довгострокову демографічну рівновагу.

Наукова новизна проявляється також у розроблених сценаріях післявоєнного відновлення України, де враховано циркулярну й зворотну міграцію, залучення іноземних фахівців у “критичні” сектори та використання діаспорних мереж для інтеграції у ланцюги доданої вартості ЄС. Таким чином, запропонована модель реконструкції людського капіталу виходить за рамки традиційного підходу “повернення біженців” і фокусується на стратегічному поповненні компетенцій.

Практичну цінність становлять науково обґрунтовані рекомендації: (1) розробити стратегію зайнятості та інтегрувати до неї міграційну компоненту через адаптивні механізми залучення та реінтеграції кадрів; (2) модернізувати інформаційні системи Державної служби зайнятості з орієнтацією на співпрацю з EURES; (3) запровадити “м’яку фазу” доступу до повних соціальних трансфертів у рамках переговорів із ЄС щодо свободи руху працівників задля віднайдення балансу за даним переговорним розділом. У сукупності ці кроки вибудовують дорожню карту, яка дозволить мінімізувати міграційні ризики та водночас максимізувати економічні вигоди для України.

Особистий внесок здобувача полягає у розробці концептуального визначення геоекономічного простору з акцентом на трудовій міграції, побудові й програмній реалізації гравітаційної моделі, проведенні кейс-аналізів країн, що приймають, а також у розробці сценарного аналізу і рекомендацій для переговорів про набуття

Україною повноправного членства в ЄС, що може враховуватися в аналітичних матеріалах та програмних документах органів державної влади. Кожен із цих елементів має потенціал стати окремим застосовним інструментом для урядових установ, дослідницьких центрів та міжнародних партнерів.

Окрім того, отримані результати можуть бути використані органами державної влади при коригуванні міграційної політики, навчальними закладами у програмах “Світова економіка” та “Міжнародні економічні відносини”, а також міжнародними організаціями як аналітична основа для проєктів технічної допомоги та фінансової підтримки післявоєнної відбудови України і її поступової інтеграції в єдиний ринок праці ЄС. У такий спосіб дисертаційна робота може слугувати “містком” між академічним знанням і практикою, сприяючи виробленню цілісної, доказової міграційної політики.

Ключові слова. Міжнародна трудова міграція; геоекономічний простір; Європейський Союз; мобільність робочої сили; інновації; демографічні зміни; людський капітал; повоєнне відновлення; міграційна криза; вступ України до ЄС; соціально-економічний розвиток; міграційна політика та безпека; вільний рух працівників; циркулярна міграція; європейська інтеграція.

ABSTRACT

Andriunina Dariia. Influence of international labour migration on the transformation of the geo-economic space of the European Union.

Dissertation for the degree of Doctor of Philosophy in the speciality 292 – International Economic Relations (29 – International Relations). Taras Shevchenko Kyiv National University, Kyiv, 2025.

International labour migration is one of the main catalysts of economic, social, and political transformations worldwide. Its impact is felt on almost every continent – from the labour market of the United States to the peripheral countries of Africa – reaffirming the global nature of this phenomenon. The scale and directions of these flows are shaped by the combined influence of economic incentives (income inequality, development imbalances), sociocultural factors and state policies that simultaneously stimulate and constrain labour mobility in line with their own priorities. Despite the fundamental right to free movement, this freedom has always been regulated by both countries of origin and destination. Hence, workers' mobility exists in constant dialogue with national interests, forming a complex architecture in which every regulatory barrier, or channel of liberalisation, reshapes the geography of flows.

The study re-examines the multidimensionality of migration processes, which precludes any single theory from explaining them fully. Consequently, analysis in this field relies on a broad combination of approaches – from quantitative modelling to qualitative case studies – and demands interdisciplinary integration to grasp migrants' motives, impacts and integration mechanisms comprehensively. Synthesising existing data yields a more holistic view, where economic calculations interact with humanitarian dimensions and statistical findings are complemented by anthropological observations. A wide methodological toolkit is employed to identify key “migration drivers” and effective flow-management practices. On that basis, the dissertation offers an original definition of the geo-economic space as a dynamic, integral system of economic, territorial, infrastructural, institutional and socio-demographic linkages among states, regions, and

supranational entities. Shaped by globalisation, regional integration, international labour migration, institutional regulation and technological development, this space governs the geographic allocation of economic activity, human capital and investment and information flows. Thus, the geo-economic space is viewed not merely as a map of goods and capital flows but as a living organism sensitive to any change in migration parameters.

Today, international labour migration is among the most powerful forces shaping the EU's geo-economic space and the socio-economic paths of its partners. Through migration one can trace the redistribution of human capital between the EU's core and periphery and see how population ageing fuels demand for new labour inflows. The dissertation provides a comprehensive analysis of the transformations occurring in labour markets, demographic structures, and integration institutions under the influence of mobility – especially in the wake of the post-crisis and wartime shocks of the past decade. It argues that, for Ukraine – both a major donor and a potential recipient of labour – deep understanding of these processes is critical for post-war recovery, a resilient employment strategy and successful approximation to the EU *acquis*. Positioned at the intersection of global flows, Ukraine's ability to turn challenges into opportunities will prove decisive for future growth.

The object of the study is the international labour-migration processes unfolding within Europe's geo-economic space; the subject is the mechanisms and regularities by which they transform the structures, dynamics, and integration linkages of the EU's geo-economic space. This division clearly separates the macro level of systemic change from the micro level of household migration decisions.

Methodologically, the work adopts a systemic, multi-level approach to mobility governance that combines neoclassical, institutional and world-systems perspectives with the concept of policy coherence for development. Gravity econometric modelling (PPML estimates with fixed effects and a war-shock indicator), correlation-regression and scenario analysis, SWOT, and case-study methods, and content analysis of EU and Ukrainian regulations are applied. Empirical data come from Eurostat, the OECD, ILO, UN, World Bank, IOM, and Ukrainian authorities, among others. In addition, the bibliography obtained from the College of Europe in Natolin was used to develop the

conceptual framework of the dissertation.

For the first time, a holistic model integrates classical gravity variables (GDP-per-capita differential, distance, linguistic affinity, common border) with an exogenous war-shock indicator, allowing a quantitative assessment of the security dimension of migration in 2015–2024. Introducing a “force-majeure” factor into traditional economic equations is innovative, aligning them with real-world political turbulence. Findings indicate that Russia’s armed aggression against Ukraine increased predicted forced-migration volumes ten- to twelve-fold relative to a peace scenario, while income-differential elasticities remain between 0.8 and 1.1. A Migration-Policy Normative Convergence Index shows Ukraine’s score rising from 0.38 in 2015 to 0.67 in 2024, signalling rapid alignment with EU legal standards yet highlighting the need for further digital-service harmonisation and social-security coordination.

Comparative analysis confirms that after the 2004 enlargement, intra-EU flows offset labour shortages in Germany, Spain, France, Italy, and the Netherlands, adding about 0.3 percentage points to GDP annually, while deepening demographic depletion in Central- and Eastern-European peripheries. Migration thus redistributes demographic “dividends” within the Union: gains for some entail losses for others. A German case study charts the evolution from “guest-worker” schemes to a comprehensive system for attracting and integrating highly skilled labour, blending liberal legal channels with tighter control of irregular flows, and ensuring long-term demographic balance.

Scientific novelty also emerges in post-war recovery scenarios for Ukraine that incorporate circular and return migration, attraction of foreign specialists to critical sectors and mobilisation of diaspora networks to integrate into EU value chains. This approach moves beyond a simple “refugee return” to a strategic replenishment of competencies.

Practical value rests on evidence-based recommendations: (1) develop an employment strategy that embeds migration components through adaptive attraction and reintegration mechanisms; (2) modernise the State Employment Service’s information systems to cooperate with EURES; (3) introduce a “soft phase-in” of full social transfers during EU negotiations on free movement of workers, balancing interests in that chapter.

Together these steps form a roadmap to minimise migration risks while maximising economic gains for Ukraine.

The author's personal contribution includes formulating the geo-economic concept with a migration focus; designing and coding the gravity model; conducting receiving-country case studies; and producing scenario analysis and recommendations for Ukraine's EU-membership talks. Each element can serve as a practical tool for government agencies, research centres and international partners.

Finally, the results can inform state migration-policy adjustments, enrich university programmes in World Economy and International Economic Relations, and support international organisations' technical-assistance and post-war-reconstruction projects, facilitating Ukraine's gradual integration into the EU single labour market. Thus, the dissertation bridges academic knowledge and practice, fostering a coherent, evidence-based migration policy.

Keywords. International labour migration; geo-economic space; European Union; labour mobility; innovations; demographic changes; human capital; post-war recovery; migration crisis; Ukraine's accession to the EU; socio-economic development; migration policy and security; free movement of workers; circular migration; European integration.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

Статті в наукових фахових виданнях України

1. Стаканов Р., Андрюніна Д. Генезис новітніх викликів глобального ринку праці. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: міжнародні відносини. 2021. 53(1): 42-46. DOI: 10.17721/1728-2292.2021/1-53/42-46
2. Chugaiev O. A., Andriunina D. O. Strategies for Ukraine's Adaptation to the Free Movement for Workers in the European Union: Analysis and Prospects. Actual Problems of International Relations. 2024. 1(158): 85-96. DOI: 10.17721/apmv.2024.158.1.85-96
3. Андрюніна Д.О., Чугаєв О.А. Вплив міграційної політики на економічний розвиток Німеччини: аналіз ефективності та перспективи. Інвестиції:

практика та досвід. 2024. № 21. DOI: 10.32702/2306-6814.2024.21.24

Матеріали апробаційного характеру

4. Андрюніна Д.О. Концептуальні орієнтири адаптації трудової міграційної політики розвинених країн світу до нових викликів, що постають в умовах пандемії COVID-19. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2021. Ч. 2. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-03/АПМВ%20-%202021_%20Ч2%20аспіранти.pdf.

5. Андрюніна Д.О. Перспективи впровадження в Україні європейських практик ведення візової політики по відношенню до “цифрових кочівників”. Resilience Conf Proceedings, 25–26 листопада 2021. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-06/AAResilienceConfProceedings25_26Nov2021Part2.pdf.

6. Андрюніна Д.О. “Невидима” міграція: особливості висвітлення проблем екологічної міграції у ЗМІ. Проблеми довкілля як ключовий орієнтир сучасної світової політики: матер. IV наук.-практ. конф. студентів, 16 лютого 2022 р. Київ, 2022.

7. Андрюніна Д.О. Інформаційна безпека України у міжнародному вимірі в контексті війни з Росією. Об’єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень. Київ, 2022. С. 5–8.

8. Андрюніна Д.О. Трансформація міграційної політики України в контексті післявоєнного відновлення. Трансформаційні процеси в Україні після російсько-української війни: міждисциплінарні оцінки: матер. міжнар. наук. конф., 24–25 листопада 2022 р.

9. Андрюніна Д.О. Імплементация концепції цифрової держави у країнах-учасниках Європейського Союзу з урахуванням досвіду України URL: https://drive.google.com/drive/folders/1HvI_qJcGYIGbDLYx02WG3X2DUdtp-qMn

10. Andriunina D. Ukraine’s Strategy and Tactics in the Process of European Integration: Lessons from Poland and Croatia. Кібербезпека державних інституцій та подолання кризових станів: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. в 2 т. Київ Вроцлав, травень 2023. Т. 2: Особливості діяльності органів державної влади в умовах кризи.

Київ: Офіс цифрового врядування, 2023. С. 128–129. 148 с.

11. Andriunina D. Migration Processes as a Strategic Resource for Economic Growth. Редакційна колегія. 2023. 296.

12. Andriunina D. Ukraine's Economic Integration into the European Union: Challenges and Prospects in the Context of Free Movement for Workers URL: https://duan.edu.ua/wp-content/uploads/2024/04/thesis_int_econom_36_conf_vol1.pdf

13. Andriunina D. Human Capital Development in Ukraine during the War as a Basis for Economic Sustainability in the International Arena. Економічна стійкість країн у світовому господарстві: матер. Всеукр. наук.-прак. конф., 25 квітня 2024 року.

14. Andriunina D. Migration Crisis in Ukraine as a Result of the Full-Scale Invasion: Impact on the Labour Market URL: <https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/11125/document.pdf>

15. Andriunina D. Free Movement of Workers as one of the Foundations of the European Union's Single Market. Шевченківська весна 2024: матер. міжн. наук.-прак. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. Частина I. 2024. С. 110–113. 140 с.

Прийняті до друку в наукових фахових виданнях України

16. Андрюніна Д.О. Міграційна компонента у стратегії зайнятості населення України в контексті європейської інтеграції. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: міжнародні відносини. 2025. <https://intern.bulletin.knu.ua>

17. Андрюніна Д.О. Вільний рух працівників: економічні, соціальні та демографічні аспекти для України. Український соціум. 2025. <https://ukr-socium.org.ua/uk/archives/>

ЗМІСТ

ВСТУП	16
РОЗДІЛ 1. КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ ГЕОЕКОНОМІЧНОГО ВИМІРУ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ	27
1.1. Теоретичний концепт міжнародної трудової міграції як рушія соціально- економічних змін	27
1.2. Теоретико-методологічні основи аналізу політики у сфері трудової міграції.....	57
1.3. Сутність геоekonomічного простору, його складові та теоретико- методологічні засади дослідження.....	69
Висновки до Розділу 1	79
РОЗДІЛ 2. ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЕОЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ПІД ВПЛИВОМ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	81
2.1. Вплив трудової міграції на національний ринок праці та демографію країн-учасниць Європейського Союзу.....	81
2.2. Роль міжнародної міграції в баласуванні ринку праці та економічному зростанні: досвід Польщі та Німеччини	100
2.3. Вільний рух працівників як підвалина спільної міграційної політики у Європейському Союзі та його ефекти на формування геоekonomічного простору Європейського Союзу.....	139
2.4. Вплив збройної агресії Російської Федерації проти України на міграційні потoki та геоekonomічний простір.....	155
Висновки до Розділу 2	184

РОЗДІЛ 3. КОНВЕРГЕНЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ І ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ПІД ВПЛИВОМ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ	187
3.1. Геоекономічні пріоритети України у сфері економічної міграційної політики.....	187
3.2. Перспективи конвергенції міграційної політики між Україною та Європейським Союзом	213
3.3. Формування переговорної позиції України з міграційних аспектів в контексті переговорів про вступ України до Європейського Союзу	223
Висновки до Розділу 3	241
ВИСНОВКИ.....	244
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	251
ДОДАТКИ	288

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

В. п. – відсоткові пункти

ЄС – Європейський Союз

МОМ – Міжнародна організація з міграції

НБП – Національний банк Польщі

ОЕСР – Організація економічного співробітництва та розвитку

Сполучене Королівство – Сполучене Королівство Великої Британії та Північної Ірландії

Управління Верховного комісара ООН у справах біженців – УВКБ ООН

ЦСЄ – Центрально-Східна Європа

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Міжнародна трудова міграція стала однією з визначальних рушійних сил сучасного глобалізованого середовища, активно впливаючи на динаміку розвитку як національних економік, так і регіональних інтеграційних об'єднань. Для країн-учасниць ЄС, що прагнуть до поглибленої економічної інтеграції та високих соціальних стандартів, питання вільного руху робочої сили поєднується із новими викликами – демографічним старінням населення, нестачею кваліфікованих фахівців та необхідністю регулювання масштабних міграційних потоків. Водночас, взаємодія держав-членів ЄС у контексті трудової міграції значною мірою зумовлює трансформацію гео економічного простору всередині ЄС: формуються нові ланцюги доданої вартості, змінюються регіональні баланси зайнятості та посилюється залежність національних ринків праці від зовнішніх трудових ресурсів.

Дослідження впливу міжнародної трудової міграції на формування і розвиток гео економічного простору ЄС набуло додаткової актуальності внаслідок глобальних викликів останніх років, зокрема воєнних дій, що призвели до масового переміщення населення, а також економічної та енергетичної турбулентності. Висока мобільність робочої сили може водночас стати як каталізатором інноваційного розвитку та зміцнення конкурентоспроможності ЄС, так і чинником дисбалансів на ринку праці та наростання соціальної напруги. Тому розуміння механізмів трансформації гео економічного простору ЄС під впливом міграційних процесів має не лише науковий, а й практичний інтерес – для розробки ефективних політик як у рамках ЄС, так і для держав, що прагнуть інтеграції до нього.

Таким чином, актуальність теми зумовлена нагальною потребою в аналізі економіко-географічних, демографічних та соціально-політичних чинників міжнародної трудової міграції, визначенні її наслідків для ЄС і виробленні рекомендацій щодо вдосконалення стратегій управління міграційними потоками з урахуванням інтересів як країн-реципієнтів, так і країн-донорів мігрантів, зокрема

України.

Сучасний геоекономічний простір формується під впливом масштабних процесів глобалізації та регіональної інтеграції, одним із ключових рушіїв яких є міжнародна трудова міграція. Тривалі теоретичні дослідження міграційних процесів заклали основу для розуміння того, як рух робочої сили впливає на економічне зростання, демографічну динаміку, зайнятість і розподіл доходів між країнами. Піонерською вважається робота Е. Лі [251], який у своїй “A Theory of Migration” (1966) детально описав чинники “push” і “pull” та визначив бар’єри й перешкоди, котрі можуть сповільнювати або стимулювати потоки мігрантів. Подальший розвиток теорій відбувався завдяки А. Мабогуньє [259], який на початку 1970-х рр. запропонував “системний підхід” до аналізу сільсько-міської міграції, наголошуючи на необхідності враховувати інституційні та регуляторні механізми. Важливий внесок зробив також В. Зелінський [403], розвинувши гіпотезу “мобільнісного переходу”, що асоціює зміни в інтенсивності міграції з етапами модернізації суспільства.

У контексті глобальних міграційних трендів заслуговують на увагу праці Р. Скелдона [332], який розглянув взаємозв’язок між розвитком і міграційними процесами у “Population Mobility in Developing Countries: A Reinterpretation” й у подальших роботах, зокрема щодо “міграційних переходів”. Основоположними для розуміння міжнародних міграційних рухів стали доробки М. Дж. Піоре [296] щодо “теорії двох ринків праці”, а також О. Старка [340], який впровадив економіко-демографічний підхід до вивчення зрушень між сільськими та міськими регіонами. Водночас у європейському контексті відзначаються дослідження Д. С. Мессі [270] та його колег про теорії міжнародної міграції, де підкреслено важливість соціальних мереж і кумулятивних чинників, що “підживлюють” міграційні потоки.

Попри наявні напрацювання в галузі дослідження трудової міграції, залишається низка питань, недостатньо вивчених у сучасних реаліях. Передусім ідеться про комплексний вплив воєнних дій на геоекономічний простір, коли традиційні гравітаційні фактори міграції (різниця у доходах, відстань, інтеграційні

угоди) можуть різко модифікуватися під тиском безпекових ризиків. Досі бракує системних досліджень, які б охоплювали одночасно економічні, демографічні та соціальні аспекти міграції під впливом війни й орієнтувалися на довгострокову перспективу відбудови постраждалих регіонів. Актуалізується також проблема залучення іноземних фахівців в умовах дефіциту робочої сили, що формується внаслідок масового виїзду населення з територій, охоплених бойовими діями. Недостатньо висвітленими залишаються й питання інтеграції нового досвіду ЄС в українську практику управління міграційними процесами, з урахуванням перспектив вступу України до спільного ринку.

Серед вітчизняних науковців, які досліджують міграційні процеси та європейську інтеграцію до спільного європейського простору, – О. Шнирков [47; 48; 328; 329], О. Чугаєв [32; 47; 328], Р. Заблоцька [19; 47; 305; 326], А. Філіпенко [11; 48], В. Карп [27; 28], Л. Шворак [46; 208], Л. Поліщук [31; 32; 47], Н. Резнікова [27; 28; 29; 35], О. Булатова [35; 93 293], Е. Лібанова [23; 24; 252], О. Цимбал [44; 45], Я. Остафійчук [44], О. Позняк [15], О. Малиновська [264], І. Майданік [25], В. Панченко [26; 28] тощо.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами полягає в тому, що результати дисертаційної роботи можуть враховуватись під час розробки методичних рекомендацій для органів державної влади і громадських організацій щодо управління міжнародними міграційними процесами, а також використовувалися в навчальних курсах “Світова економіка” та “Міжнародні економічні відносини”, де впроваджувалися приклади гравітаційного моделювання для аналізу трудової міграції. Таким чином, тематика дисертації тісно корелює із загальнодержавною стратегією інтеграції України в європейський простір, а також із завданнями наукових колективів, які вивчають проблеми посткризового відновлення економіки та забезпечення сталого розвитку з урахуванням глобальних міграційних викликів, передусім – колективу Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є визначення

впливу трудової міграції на формування сучасного геоекономічного простору, а також розробка теоретико-методичних підходів і практичних рекомендацій щодо оптимізації міграційних процесів для забезпечення соціально-економічного розвитку України в умовах євроінтеграції та післявоєнного відновлення. Для досягнення поставленої мети в роботі визначено такі основні завдання:

1. Систематизувати теоретичні підходи до визначення сутності та еволюції міграційних процесів у контексті формування геоекономічного простору.
2. Розробити теоретичну модель для структурного аналізу впливу ключових чинників (економічних, демографічних, соціокультурних) на міжнародні трудові переміщення.
3. З'ясувати специфіку трудової міграції в країнах ЄС на основі порівняльного аналізу та оцінити, яким чином міграційні потоки всередині ЄС та з України до ЄС впливають на ринки праці й демографічну динаміку.
4. Оцінити роль міграційної складової в контексті післявоєнного відновлення України з урахуванням сильних і слабких сторін, потенційних можливостей та ризиків для національного ринку праці й економічного розвитку.
5. Побудувати та оцінити гравітаційну (економіко-математичну) модель впливу збройної агресії Росії проти України на міграційні потоки, визначивши ключові фактори та кількісні параметри їх впливу.
6. Використовуючи методи сценарного аналізу, розробити можливі сценарії розвитку міграційних процесів у коротко- та середньостроковій перспективі, зважаючи на геоекономічні зрушення та особливості повоєнної відбудови.
7. Сформулювати пропозиції щодо вдосконалення державної міграційної політики й включення міграційної складової в загальнодержавну стратегію зайнятості, враховуючи інструменти інтеграції іноземних працівників і заходи для стимулювання повернення українських вимушених мігрантів.
8. Сформулювати пропозиції щодо підвищення результативності міграційної політики ЄС і країн-партнерів, з урахуванням потреб економічного розвитку та соціальної стабільності, та напрацювати рекомендації до переговорної

позиції України за розділом 2 “Вільний рух працівників”.

Предмет та об’єкт дослідження. Об’єктом дослідження є процеси міжнародної трудової міграції, які відбуваються в межах європейського гео економічного простору. Предметом дослідження виступають механізми та закономірності впливу міжнародної трудової міграції на трансформацію структур, динаміки та інтеграційних зв’язків гео економічного простору ЄС.

Методи дослідження. Методологічною основою дисертації стали загальнонаукові та спеціальні методи дослідження:

1. Системний підхід, що дав змогу розглядати міжнародну трудову міграцію як комплексне соціально-економічне явище з урахуванням взаємопов’язаних чинників (економічних, демографічних, політичних, культурних).

2. Метод порівняльного аналізу, за допомогою якого зіставлено показники зайнятості, демографічної структури й економічного зростання в окремих країнах ЄС, а також оцінено їх міграційну привабливість для українських громадян.

3. Теоретичне моделювання, що використовується для побудови концептуальних схем і формулювання гіпотез щодо впливу ключових чинників (рівень доходів, відстань, мовна спорідненість, воєнна загроза тощо) на напрями й обсяги міграційних потоків.

4. Статистичні методи (кореляційний, регресійний аналіз), зокрема економіко-математичне моделювання за допомогою гравітаційного підходу, які дозволили кількісно оцінити вплив чинників на динаміку та структуру міграції, а також перевірити гіпотези щодо ролі війни як екзогенного шоку.

5. Метод кейс-стаді, застосований для глибокого аналізу досвіду окремих держав: країн ЄС із високим рівнем імміграції (Німеччина, Польща) та низкою інших країн, які демонструють різні підходи до інтеграції мігрантів.

6. Методи експертних оцінок і контент-аналізу законодавчих актів і стратегічних документів ЄС та окремих країн, що дало змогу виявити ключові тенденції та недоліки міграційної політики, а також оцінити перспективи її

модернізації.

7. SWOT-аналіз, який дозволив структуровано розглянути сильні, слабкі сторони, можливості й загрози, пов'язані з міграційною компонентою в контексті економічного розвитку та післявоєнного відновлення України.

8. Сценарний аналіз, використаний для прогнозування різних варіантів розвитку міграційної ситуації (повернення більшості вимушених мігрантів, глибша інтеграція України в ЄС, циркулярна міграція), а також для оцінки потенційних наслідків кожного сценарію для ринку праці та соціально-економічного розвитку.

Дослідження базується на широкому колі джерел і фактичних матеріалів. Насамперед використано статистичні бази даних міжнародних організацій, зокрема Світового банку, Міжнародного валютного фонду, Євростату, Організації Об'єднаних Націй, МОМ та Міжнародної організації праці, що надають відомості про обсяги й структуру міграційних потоків, показники зайнятості та демографії в різних країнах світу. Також використано офіційну статистику Державної служби статистики України й Національного банку України, дані дослідницьких інституцій і аналітичні огляди профільних міністерств, зокрема Міністерства економіки України та Міністерства соціальної політики України. Окрім того, при напрацюванні концептуальних засад дисертаційного дослідження було використано бібліографію, отриману на базі Коледжу Європи в Натоліні.

У частині правового регулювання розглянуто *acquis* ЄС (директиви, регламенти, рекомендації, повідомлення тощо), а також законодавчі й підзаконні акти України, які регулюють залучення іноземної робочої сили, умови перебування та соціальний захист трудових мігрантів. Додаткову інформацію отримано з наукових публікацій та аналітичних звітів дослідницьких організацій, що спеціалізуються на проблемах міграції, зайнятості й демографії.

Поєднання різних методів дослідження з використанням багатого емпіричного матеріалу дозволило комплексно оцінити вплив трудової міграції на трансформацію гео економічного простору, сформулювати рекомендації для вдосконалення української міграційної політики в контексті післявоєнної відбудови, а також спрогнозувати перспективи розвитку міграційних процесів у

взаємодії з ринками праці країн ЄС.

Наукова новизна отриманих результатів. У межах цього дослідження вдалося отримати низку нових результатів, які поглиблюють розуміння ролі трудової міграції у формуванні сучасного гео економічного простору та впливу збройної агресії на міграційні потоки.

Вперше:

- автором запропоновано цілісну аналітичну модель оцінки впливу економічних, демографічних та соціокультурних чинників на міжнародну трудову міграцію в умовах кризи, що поєднує класичні гравітаційні змінні (ВВП, відстань, мовна спорідненість, спільний кордон) із спеціальним екзогенним показником воєнного шоку. Завдяки цьому індикатору війни вдається кількісно охопити безпекові (не економічні) фактори у структурі потоків за 2015–2024 рр., а емпіричні результати демонструють, що збройні дії можуть збільшувати потоки вимушеної міграції у десятки разів вище “мирного” рівня, який прогнозують традиційні економічні моделі;

- розроблено сценарні засади формування переговорної позиції України щодо розділу 2 “Вільний рух працівників” у процесі євроінтеграції, де враховується масштабне викривлення ринку праці під впливом війни та підвищена пріоритетність безпекових чинників у міграційній політиці, запропоновано науково обґрунтовані рекомендації щодо вдосконалення механізмів регулювання трудової міграції в Україні та узгодження їх з інтересами країн-партнерів, з урахуванням європейської інтеграції України, а також щодо напрацювання комплексного стратегічного документа у сфері зайнятості населення з міграційною компонентою з урахуванням потенційного входження до спільного ринку праці ЄС, запропоновано сценарії для переговорної позиції України за розділом 2 “Вільний рух працівників”;

- розроблено методологічні засади стратегії зайнятості України в умовах євроінтеграції, що містять рекомендації стосовно “цільових” програм залучення іноземних працівників, спрощення правового поля для імміграції, заходів з повернення українських громадян;

Удосконалено:

- теоретичні підходи до трактування геоекономічного простору ЄС, визначення геоекономічного простору, що поєднує в собі концепти транскордонної взаємодії (торгівля, інвестиції, трудова міграція) з політичними й демографічними чинниками. Такий підхід підкреслює, що трудова міграція водночас виступає каталізатором консолідації (зміцнення економічних і соціальних зв'язків) і чинником диференціації (посилення регіональних і міждержавних контрастів) у межах ЄС;

- розвинено аналітичну схему взаємозв'язку між трудовою міграцією та структурними зрушеннями в економіці країн ЄС, доповнивши її даними про міжгалузеві перетоки робочої сили та ВВП на душу населення, що дало змогу оцінити довгостроковий вплив на ринки праці й демографічне відтворення.

Одержало подальший розвиток:

- концепція системного підходу до аналізу впливу зовнішньої агресії на формування міграційних потоків, де доведено взаємопов'язаність воєнних, політичних і суто економічних чинників у процесі евакуації населення; а також систематизовано наслідки таких переміщень для сусідніх держав у контексті їх ринків праці. Важливим елементом цього підходу став SWOT-аналіз міграційної компоненти для післявоєнного відновлення України, у межах якого визначено сильні, слабкі сторони, потенційні загрози (зокрема ризики відтоку кваліфікованих кадрів) і можливості (залучення іноземного персоналу та стимулювання інвестицій);

- поглиблено підходи до переговорів з ЄС щодо вільного руху працівників, зважаючи на нагальну потребу враховувати регіональні диспропорції ринків праці в ЄС, а також потребу України в адаптації інституційних умов для ефективного використання людського капіталу та запобігання подальшій міграції висококваліфікованих спеціалістів;

- систематизовано вплив збройної агресії Росії проти України на формування тимчасових та потенційно довгострокових міграційних потоків, окреслено ризики та можливості для економік країн-членів ЄС, зокрема – здійснено кейс-аналіз для

Польщі, Німеччини та Чехії, а також узагальнений прогноз основних макроекономічних показників.

Практичне значення отриманих результатів. Результати дослідження можуть бути використані органами державної влади при розробці або коригуванні стратегії міграційної політики з урахуванням європейських стандартів. Аналітичні підходи та моделі, запропоновані в роботі, доцільно застосовувати в практиці консалтингових і науково-дослідних установ для оцінювання економічних ефектів від міграційних процесів. Концептуальні положення дисертації можуть бути інтегровані в програми навчальних дисциплін із міжнародної економіки, світового господарства, європейської інтеграції, сприяючи підготовці фахівців, обізнаних зі специфікою управління міграційними потоками.

Окрім як у Навчально-науковому інституті міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, наукові розробки, висновки та рекомендації були використані у діяльності Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана, Всеукраїнської громадської організації “Українська асоціація економістів – міжнародників”, Міністерства молоді та спорту України, Державного центру зайнятості, Представництва Міжнародної організації з міграції в Україні, громадської організації “Молодіжна альтернатива”, про що видано відповідні довідки про впровадження результатів дисертаційного дослідження.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційне дослідження є оригінальною та самостійно виконаною роботою, у якій пропонуються нові підходи до розв’язання актуальних науково-практичних завдань у галузі економічної міграції та формування геоекономічного простору. Усі теоретико-методологічні положення, статистично-аналітичні розробки й економетричні моделі, використані у роботі, розроблено або впроваджено автором самостійно, за винятком окремих випадків, де містяться прямі посилання на інших дослідників чи програмне забезпечення. Зокрема, автором самостійно розроблено теоретичну базу й методи аналізу впливу трудової міграції на трансформацію геоекономічного простору ЄС, зібрано та оброблено статистичні дані щодо міграції та соціально-економічних показників у

держав-членах ЄС, проведено кейс-аналіз щодо впливу збройної агресії Російської Федерації проти України на функціонування ринку праці в окремих європейських країнах і синтезовано сценарні підходи до прогнозування. Результати гравітаційного моделювання, його програмна реалізація та методи оцінювання параметрів також є авторським доробком. Автор самостійно сформулював пропозиції щодо вдосконалення механізмів регулювання трудової міграції на наднаціональному та національних рівнях, включно з рекомендаціями для стратегії зайнятості населення, що враховують потенційне входження України до спільного ринку праці ЄС і сценарії для переговорної позиції держави за розділом 2 “Вільний рух працівників”.

Апробація матеріалів дисертації. Основні положення та результати дослідження обговорювалися на кафедрі світового господарства і міжнародних економічних відносин Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка і були представлені на низці наукових заходів, зокрема:

1. Міжнародна науково-практична конференція “Актуальні проблеми міжнародних відносин 2021”, Київ, 2021.
2. Міжнародна науково-практична конференція “Угода про асоціацію з ЄС як інструмент забезпечення стійкості економіки України”, Київ, 2021.
3. Науково-практична конференція “Проблеми довкілля як ключовий орієнтир сучасної світової політики”, Київ, 2022.
4. Конференція “Об’єднані наукою”, Київ, 2022.
5. Конференція “Трансформаційні процеси в Україні після російсько-української війни: міждисциплінарні оцінки”, Київ, 2022.
6. Зимово наукова школа “Правове та соціально-психологічне забезпечення діяльності державних службовців в умовах воєнного стану”, Київ, 2023.
7. Міжнародна науково-практична конференція “Трансформації особистості, суспільства та ринку праці: виклики майбутнього та вплив на освіту”, Харків, 2023.

8. II Міжнародна науково-практична конференція “Кібербезпека державних інституцій та подолання кризових станів. Особливості діяльності органів державної влади в умовах кризи”, Київ–Вроцлав, 2023.

9. Круглий стіл “Підготовка до повоєнного ринку праці”, 2023.

10. Науковий семінар “Ринок праці, міграція та демографія в контексті відбудови та модернізації України”, 2023.

Публікації. За ключовими результатами дисертаційного дослідження опубліковано 15 наукових праць, зокрема: 3 наукових статті в українських фахових виданнях, 12 матеріалів і тез наукових конференцій; ще 2 статті – прийняті до друку в українських фахових виданнях.

Структура та обсяг дисертації. Повний обсяг роботи становить 325 сторінок друкованого тексту, з них анотація – на 12 стор., зміст – на 2 стор., перелік умовних скорочень – на 1 стор., основний текст – на 235 стор., список зі 406 використаних джерел – на 37 стор., додатки – на 37 стор. Дисертація містить 6 рисунків, 13 таблиць.

РОЗДІЛ 1.

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ОРІЄНТИРИ ГЕОЕКОНОМІЧНОГО ВИМІРУ ТРУДОВОЇ МІГРАЦІЇ

1.1. Теоретичний концепт міжнародної трудової міграції як рушія соціально-економічних змін

Міжнародна трудова міграція, як ключовий елемент сучасного глобалізованого світу, відіграє значну роль у формуванні соціально-економічних змін у країнах походження та країнах, що приймають мігрантів. Це явище стає все більш актуальним у контексті розвитку сучасної глобальної економіки та посилення міжнародних взаємозв'язків. Міжнародна трудова міграція виникає з різниці у рівнях розвитку та можливостей між країнами, що створює рушійну силу для соціально-економічних змін. Це явище не тільки впливає на економічні процеси, а й має соціокультурні та політичні наслідки, що потребують глибокого розуміння та аналізу. Вивчення теоретичних концепцій міжнародної трудової міграції стає надзвичайно важливим для розуміння причин та наслідків цього явища. Аналіз теоретичних підходів дозволяє краще розуміти механізми, що лежать в основі міграційних процесів, та їх вплив на соціально-економічні системи.

У цьому контексті ця дисертація пропонує вивчити теоретичний концепт міжнародної трудової міграції як рушія соціально-економічних змін. Аналізуючи різні теорії та підходи до цього явища, ми маємо намір розкрити його складність та багатогранність, а також виявити можливі шляхи впливу на сучасні соціально-економічні процеси. Такий підхід дозволить не лише збагатити наше розуміння міграційних процесів, а й сприятиме розробці більш ефективних стратегій управління цим явищем для досягнення позитивних соціально-економічних наслідків як для країн походження, так і для країн, що приймають мігрантів.

Право на свободу пересування є фундаментальним правом людини. Незважаючи на те, що міграційні процеси є природними, тривають вже тисячі років і дали початок світогосподарським зв'язкам, вони практично завжди підлягали різним обмеженням. З одного боку, країни регулюють приплив певних категорій іноземців на свою територію, а з іншого боку, деякі країни проводять політику, яка обмежує міграцію своїх громадян за межі країни. Це означає, що право на свободу пересування між різними країнами відносно обмежене. Відправною точкою для аналізу міграції як явища повинні бути характеристики економічної міграції, зокрема чинники, що стоять за нею, її економічні та соціальні наслідки та існуючі перешкоди для міграції.

При дослідженнях історичних праць та першоджерел з'ясовуємо, що людству було властивим мігрувати у пошуках кращих умов існування ще з моменту появи перших організованих форм співіснування. Один з перших відомих випадків масової людської міграції – це Велике переселення народів. Причини цього явища досліджували різні вчені. Одні вважають, що основним фактором стало зростання чисельності населення та нестача сільськогосподарських земель, що призвело до потреби в нових територіях для проживання. Це підтримує, зокрема, дослідження Л. Арнольда [391], який вивчав соціально-економічні фактори масових міграцій в Європі в середні віки. Почасти Велике переселення народів заклало основу для тренду, що існує і зараз: населення найбільш схильне мігрувати зі сходу на захід та з півдня на північ [347]. До прикладу, П. Хізер [202] вважає, що набіги гунів стали відправною точкою для чисельних міграцій, зокрема з Центральної Азії до Європи. Це також підтверджує концепція географічного руху, згідно з якою населення схильне мігрувати з східних регіонів на захід та з півдня на північ, що відображається в працях таких авторів, як С. Кастлз [103] та Д. С. Мессей [269]. Водночас, тривають постійні диспути щодо природи міграційних процесів. Ми ж розглядаємо міграцію, перш за все, як явище, що має значний вплив на економіку та суспільство країн як походження, так і прийому мігрантів. Зокрема, зростання міжнародної трудової міграції останні десятиліття свідчить про зміни у світовій економіці та соціальних структурах країн. Це підкреслюється в дослідженні

С. Кастельза та М. Дж. Міллера [103], які акцентують увагу на економічних та соціальних наслідках цих процесів. Ця тенденція вимагає уваги дослідників та політиків для розуміння її причин та наслідків.

Центральною проблемою в дослідженні міграції є відсутність центрального корпусу теорій, які підсумовують, узагальнюють і систематизують накопичені ідеї великої кількості емпіричних досліджень, які можуть служити спільною системою відліку, в межах якої досліджувати, інтерпретувати, розуміти та пояснювати факти та висновки з різних дисциплінарних та парадигмальних точок зору, і це може стати підвалиною для майбутніх досліджень. Загальному розумінню міграційних процесів та, відповідно, напрацюванню ефективних політик на базі обґрунтованих теоретичних концептів стають на заваді такі фактори: часта упередженість країн, що приймають, країни та супутнє ігнорування причин, наслідків та досвіду міграції з точки зору місця походження, що призводить до однобічного, упередженого розуміння міграції [122]; домінування державних поглядів, “методологічний націоналізм” і пов’язана з цим тенденція до некритичного прийняття державних категорій для класифікації мігрантів та міграції, які часто підтримують спотворені ідеологічні погляди на міграцію [391]; дисциплінарні та методологічні розбіжності, зокрема між кількісним (позитивістським) та якісним (інтерпретаційним) підходами; розрив між вивченням вимушеної та добровільної міграції; розрив між вивченням міжнародної та внутрішньої міграції.

Дослідники часто стверджують, що не існує всеосяжної або універсальної теорії міграції, оскільки це явище є надто складним і різноманітним. Як зазначає, наприклад, А. Кастельс [102], міграція охоплює різні аспекти, включаючи соціальні, економічні та політичні фактори, що ускладнює створення єдиної теорії. Його дослідження соціальних мереж та глобалізації підкреслюють, що міграційні процеси залежать від багатьох змінних, включаючи розвиток технологій і економічні кризи. Дж. Тодаро та С. Сміт [360] також вважають, що універсальна теорія міграції є неможливою через велику кількість факторів, що визначають напрямки та масштаби міграцій, зокрема різні економічні умови в країнах походження та прийому мігрантів. Погоджуються з цим і Н. Беннетт [74], який

вказує на складність урахування всіх соціальних, культурних та політичних аспектів, що впливають на міграційні процеси в різних контекстах.

Отже, можна припустити, що всеосяжної або універсальної теорії міграції ніколи не виникне, оскільки міграція є надто складним і різноманітним явищем [321]. Однак цей аргумент не є переконливим з двох основних причин. По-перше, було б помилковим припущення, що метою соціальної теорії є розробка універсальних теорій, які все пояснюють, оскільки соціальні явища завжди потрібно розуміти в межах конкретних історичних і соціально-економічних контекстів, у яких вони відбуваються, і тому ніколи не можуть бути охоплені простий набір формул, законів, моделей або рівнянь. По-друге, складність ніколи не може бути причиною відмови від зусиль побудувати кращі соціально-економічні теорії. Зрештою, явища, які перебувають на межі соціальних та економічних, є складними за своєю природою, і складність не стала на заваді теоретичному прогресу в інших галузях соціально-економічних досліджень. Відповідно, складність, яка є такою характерною для соціально-економічних процесів, є причиною, чому нам потрібні соціально-економічні теорії, оскільки вони допомагають нам осмислити та розрізнити закономірності серед різноманітності – і випадковий, хаотичний і несистемний характер – людського досвіду та соціальних взаємодій.

Важливо, що поняття складності не означає, що соціально-економічні явища та соціально-економічні процеси є хаотичними або позбавленими закономірностей чи структури. Скоріше складність означає, що вони складаються з багатьох частин у складних, багатосферних механізмах. З мікроперспективи різноманітність міграційного досвіду може здатися великою, але як тільки ми починаємо розглядати більш широкий масштаб, виявляються певні закономірності. Це відображає саму мету соціально-економічної теорії: розрізняти закономірності, щоб зрозуміти, що відбувається навколо нас. Наприклад, як вже продемонстрували Е. Г. Равенштайн [306] і А. Л. Мабогундже [259], міграція – це зовсім не випадкове явище. У різних географічних та історичних умовах вони обидва помітили, що більшість мігрантів рухаються просторово згрупованими шляхами між дуже

конкретними громадами в районах походження та призначення. Так само, на макрорівні, В. Зелінський [403], Р. Скеддон [330], Т. Хаттон і Дж. Вільямсон [199] спостерігали чіткі довгострокові закономірності між демографічними, економічними та соціальними переходами з одного боку та послідовним виникненням і занепадом певних форм внутрішньої та міжнародної міграції з іншого.

Водночас, дослідження міграції є недостатньо теоретизованою галуззю соціально-економічних наукових досліджень, у якій останнім часом спостерігається тенденція до теоретичного регресу, а не прогресу. Попередні внески в цю галузь, такі як теорія міграції Е. Лі [251], теорія міграційних систем А. Мабогуньє [259], теорія переходу мобільності В. Зелінського [403], теорія міграційних переходів Р. Скелдона [332], неокласична теорія Дж. Харріса та М. Тодаро [198], теорія дуального (сегментованого) ринку праці М. Піоре [296], нова економіка трудової міграції О. Старка [251; 252] і кумулятивна причинно-наслідкова теорія Д. Массі [270] – усі вони намагалися віднайти узагальнене розуміння явищ міграції. За винятком кількох авторів [97; 171; 199; 330], протягом останніх десятиліть систематичне теоретизування процесів міграції було в основному залишено [331]. У своєму основоположному огляді теорій міграції Д. Массі та його колеги [271] дійшли висновку, що багато міркувань щодо міграції “залишаються заплутаними в концепціях, моделях і припущеннях дев’ятнадцятого століття”. На жаль, відтоді мало що змінилося.

Цей стан теоретичної недорозвиненості сильно контрастує з величезним збільшенням кількості емпіричних досліджень міграції. Відсутність систематичного теоретизування перешкоджає можливості змістовно інтерпретувати емпіричні факти, розуміти, як макроструктурні фактори формують міграційні процеси, а також пояснювати величезне розмаїття міграційного досвіду в різних етнічних, гендерних, професійних і класових групах. Особливо після підйому постмодерністської соціальної науки в 1970-х і 1980-х рр., створення загальної теорії міграції було здебільшого залишено. У відповідь на критику “загальної теорії”, а також державних упереджень і “методологічного

націоналізму” [391], притаманних багатьом керованим політикою дослідженням міграції, нещодавні роботи, зокрема антропологів і соціологів, зосереджено на вивченні та концептуалізації транснаціонального, мультикультурного, діаспорного буття, ідентичності та досвіду мігрантів з емпатичної точки зору.

Незважаючи на значні переваги такого дослідження, це, на жаль, збіглося зі збільшенням розриву між соціологами, антропологами, а також географами, які проводять якісні, інтерпретаційні мікродослідження досвіду мігрантів, з одного боку, та галузями економіки, соціології та демографії, які дедалі більше зосереджено на кількісному регресійному аналізі, щоб дослідити причини та наслідки міграції. Хоча якісні дослідження почасти взагалі відкидають ідею пояснювальних теорій міграції як наївно-позитивістську, теоретичний шар кількісних підходів також залишався надзвичайно тонким, оскільки вони, як правило, не виходили за межі часто прихованої функціональної перспективи, згідно з якою мігранти є акторами, які прагнуть максимізувати дохід або корисність. Як якісний, так і кількісний підходи не змогли належним чином відобразити життєво важливу роль структурних факторів, які важко піддати кількісній оцінці, таких як нерівність, влада та держава, у формуванні міграційних процесів, або розробити значущу ідею людської діяльності поза межами волонтаристських припущень неокласики, у яких спостерігається зображення мігрантів як більш-менш пасивних жертв капіталістичних сил, як це прийнято в історико-структурних теоріях.

Отже, з кінця XIX ст. в різних соціальних наукових дисциплінах з'явилися різні теорії, які спрямовані на розуміння процесів, які спричиняють міграцію. Такі ранні теорії міграції можна об'єднати в дві основні парадигми, дотримуючись більш загального поділу на функціональну та історично-структурну соціальну теорію. Незважаючи на різне дисциплінарне походження, теорії в межах кожної з цих двох головних парадигм поділяють основні припущення про природу суспільства та те, як суспільство слід вивчати. Наприклад, неокласичні моделі рівноваги (з економіки), моделі push-pull і теорії міграційних систем (головним чином з географії та демографії), а також домінуючі інтерпретації теорій мереж

мігрантів (насамперед із соціології) можуть бути розташовані в межах функціональної парадигми, соціальної теорії, згідно з якою міграція є, загалом, оптимізаційною стратегією окремих осіб або сімей, які здійснюють розрахунки витрат і вигод.

Подібним чином, незважаючи на відмінності в нюансах і рівні аналізу, неомарксистська теорія конфлікту, теорія залежності [178], теорія світових систем [385; 386], теорія дуального (сегментованого) ринку праці [296] і критична теорія глобалізації [325] мають загалом подібні інтерпретації міграції як такої, що сформована структурною економічною нерівністю та нерівністю влади як усередині суспільства, так і між ними, а також шляхи, за допомогою яких міграція відіграє ключову роль у відтворенні та зміцненні такої нерівності. Усі ці теорії можна розташувати в рамках історико-структурної парадигми, також відомої як теорія конфлікту, яка зосереджується на тому, як могутні еліти пригнічують і експлуатують бідних і незахищених людей, як капітал прагне примножувати та експлуатувати робочу силу та як ідеологія та релігія відіграють роль ключову роль у виправданні експлуатації та несправедливості, створюючи їх як нормальний і природний порядок речей.

Новіші теорії, які зосереджуються на повсякденному досвіді, сприйнятті та ідентичності мігрантів, такі як транснаціональна [381], теорія діаспори [111; 321] і теорія креолізації [109], можна розташувати в межах символічної інтеракційної перспективи в соціально-економічній сфері. Також можна виділити четверту, дещо більш гібридну групу теорій мезорівня, які зосереджені на внутрішній динаміці міграції [123], наприклад, мережеві теорії, теорія міграційних систем [259] і теорія кумулятивного причинно-наслідкового зв'язку [270]. Таким чином, ми можемо згрупувати те, що спочатку може здаватися теоретичною складністю, об'єднавши існуючі дисциплінарні теорії (від економіки до антропології) під концептуальними парасольками основних парадигм соціальної теорії. В цілому теоретичні концепції щодо міграційних процесів можна умовно розподілити на чотири групи (див. табл. 1.1).

Таблиця 1.1

Теоретичні концепції щодо міграційних процесів

Теоретичні концепції	Спільні риси
Теорія міграції Е. Лі, теорія міграційних систем А. Мабогуньє, теорія переходу мобільності В. Зелінського, теорія міграційних переходів Р. Склдона, неокласична теорія Харріса-Тодаро, теорія дуального (сегментованого) ринку праці М. Піоре, нова економіка трудової міграції О. Старка і кумулятивна причинно-наслідкова теорія Д. Массі (1990).	Усі вони намагалися віднайти узагальнене розуміння явищ міграції.
Неомарксистська теорія конфлікту, теорія залежності А. Франка, теорія світових систем І. Валлерстайна, теорія дуального (сегментованого) ринку праці М. Піоре і критична теорія глобалізації С. Сассена.	Мають загалом подібні інтерпретації міграції як такої, що сформована структурною економічною нерівністю та нерівністю влади як усередині суспільства, так і між ними, а також шляхи, за допомогою яких міграція відіграє ключову роль у відтворенні та зміцненні такої нерівності.
Транснаціональна теорія С. Вертовека, теорія діаспори Р. Коена та В. Сафрана, теорія креолізації Р. Коена.	Зосереджуються на повсякденному досвіді, сприйнятті та ідентичності мігрантів.
Мережеві теорії, теорія міграційних систем А. Мабогуньє, теорія кумулятивного причинно-наслідкового зв'язку Д. Массі.	Зосереджені на внутрішній динаміці міграції.

Джерело: складено автором

Отже, розглянемо кожен із запропонованих теорій. Теорія міграції Е. Лі [251] відома своїм інноваційним підходом до пояснення причин та наслідків міграційних процесів. Основна ідея теорії Лі полягає в тому, що рівень міграції залежить від різниці у заробітній платі між країнами та відносної різниці доходів між мігрантами та немігрантами в країні прийому. Згідно з теорією Е. Лі, міграція відбувається тоді, коли різниця у заробітній платі між країнами є достатньо великою, щоб компенсувати витрати та ризики, пов'язані з переїздом. Однак ця різниця також не може бути занадто високою, щоб забезпечити рівень життя, який мігранти можуть очікувати в країні, що приймає. Таким чином, теорія Е. Лі враховує як економічні, так і соціальні аспекти міграції, враховуючи як матеріальні стимули, так і соціальні аспекти адаптації мігрантів у новому середовищі. Відповідно до даної теорії, міграція є результатом раціонального зважування між ризиками та можливостями,

яке залежить від рівня доходів та очікуваних користей. Наприклад, міграційний потік із Мексики до США добре ілюструє цю модель. Різниця в заробітній платі між цими країнами достатньо значна, щоб спонукати мексиканських робітників переїжджати до США, де вони можуть отримати вищий дохід та покращити свій рівень життя. При цьому витрати та ризики, пов'язані з переїздом, враховуються у їхньому раціональному зважуванні. Якщо різниця у заробітній платі була б надто великою, це могло б свідчити про високі витрати на життя в країні прийому, що ускладнило б адаптацію новоприбулих. Такий баланс між потенційними економічними вигодами та витратами відображає основні положення теорії Лі, яка розглядає міграцію як результат зважування ризиків і можливостей.

Теорія міграційних систем А. Мабогуньє [260], пропонує новий підхід до розуміння міграційних процесів. Згідно з цією теорією, міграція розглядається як частина більш широкої системи соціальних, економічних та політичних взаємозв'язків. Основна ідея теорії Мабогуньє полягає в тому, що міграція не є випадковим процесом, а виникає внаслідок взаємодії різних факторів, таких як економічні можливості, соціальні мережі та політичні умови. Він вважав, що міграція виникає внаслідок руйнівного впливу колоніальної експлуатації та надмірного розвитку міських центрів на сільську місцевість. Теорія Мабогуньє розглядає міграцію як результат складної взаємодії між різними суспільними та економічними факторами, такими як нерівномірний розвиток регіонів, економічні нерівності та культурні впливи. Вона підкреслює важливість вивчення міграції в контексті більш широкої соціально-економічної системи для кращого розуміння її причин та наслідків.

Для практичної ілюстрації моделі наведемо приклад Нігерії. У Нігерії існує значний розрив між сільськими та міськими районами. Лагос швидко розвивається, тоді як сільські громади потерпають від безробіття, низької продуктивності сільського господарства та обмеженого доступу до освіти. Колоніальна спадщина сприяла концентрації економічної активності у великих містах, що залишило сільські райони економічно ізольованими. У відповідь на це сільські мешканці мігрують до Лагоса в пошуках кращих можливостей. Цей процес підтримується

соціальними мережами: ті, хто вже переїхав, допомагають новим мігрантам із житлом і роботою. Політичні умови, такі як слабка підтримка сільських громад, та економічна нерівність лише поглиблюють цей процес. Як наслідок, міграція призводить до перенаселення міст, збільшення рівня безробіття серед новоприбулих та подальшого зростання соціальних контрастів [259]. Це ілюструє теорію А. Мабогуньє, де міграція є не випадковим явищем, а результатом взаємодії економічних, соціальних та політичних факторів у ширшій системі.

Теорія переходу мобільності, яка була розвинена В. Зелінським у 1971 р. [403], відображає складний характер міграційних процесів та їх змін відповідно до різних етапів розвитку суспільства. Ця теорія враховує динаміку міграційних рухів та їхній вплив на економічний та соціальний розвиток. Основна ідея теорії переходу мобільності полягає в тому, що міграція є не лише реакцією на економічні та соціальні фактори, але і частиною більш широкого процесу переходу суспільства від одного типу мобільності до іншого. Згідно з цією теорією, міграція переходить через кілька етапів, від простої до складної, відносно стабільної до більш динамічної. Зелінський виділяє кілька етапів переходу мобільності, включаючи ранні стадії, коли міграція в основному є сільською, а також пізніші етапи, коли міграція стає більш міською та індустріальною. Ця теорія підкреслює важливість розуміння контексту та етапу розвитку суспільства для аналізу міграційних процесів та їхнього впливу на суспільство. Ілюстрацією цієї моделі можуть слугувати процеси у Китаї у середині ХХ ст. Так, від середини ХХ ст. в Китаї спостерігався виразний перехід від переважно сільського суспільства до індустріально-міського. На ранніх етапах основна маса населення проживала в сільській місцевості, і міграція мала переважно внутрішньосільський характер. З розвитком промисловості та міської інфраструктури відбувся перехід до масштабнішої міграції в міста, зокрема до великих індустріальних центрів. На більш пізніх етапах, коли економіка стала складнішою, зросла і різноманітність форм міграції: люди почали переміщуватися не лише з сіл у міста, а й між різними міськими центрами. Така зміна типу міграції відображає ідеї Зелінського про те, що міграційні процеси еволюціонують разом із загальним розвитком суспільства,

переходячи від простих (сільських) до складніших (міських і міжміських) форм.

Теорія міграційних переходів, запропонована Р. Склдоном у 1990 р., розглядає міграційні процеси в контексті змін у розвитку суспільства та економіки. Ця теорія вирізняє кілька стадій, через які проходять країни в процесі розвитку, що впливає на характер та обсяги міграційних потоків. Основна ідея теорії Р. Склдона [332] полягає в тому, що міграційні процеси змінюються відповідно до етапів розвитку суспільства. Він виділяє чотири основні етапи міграційних переходів. Перший етап характеризується високим рівнем міграції внаслідок сільськогосподарських та демографічних факторів. Це період, коли міграція переважно відбувається з сільських районів до міських центрів. Другий етап знаменується зростаючою індустріалізацією та розвитком міських центрів, що призводить до подальшого зростання міграції до міських районів та промислових центрів. Третій етап полягає у підвищенні рівня освіти та розвитку технологій, що змінюють структуру економіки та призводять до зменшення міграції. Останній, четвертий, етап характеризується новими формами міграції, такими як міграція внаслідок кліматичних змін або екологічних криз. Ця теорія допомагає розуміти, як міграція пов'язана з етапами розвитку суспільства та як ці процеси можуть впливати на рівень міграції в різних країнах.

Окрім того, 1997 р. Р. Склдон [330] висунув ще одну теорію, яка є важливим внеском у розуміння географічних аспектів міграції. Основні принципи цієї теорії полягають в тому, що міграція виникає внаслідок географічних факторів та демографічних змін у регіональному контексті. Теорія Склдона розглядає міграцію з точки зору її географічних вимірів, таких як розподіл населення, географічне розташування регіонів та міст, а також їх вплив на міграційні процеси. Вона враховує роль географічних чинників у формуванні міграційних шляхів, напрямків та обсягів. Ця теорія допомагає пояснити взаємозв'язок між географічними умовами та міграційними процесами, а також їх вплив на регіональний розвиток. Вона має практичне застосування у плануванні регіонального розвитку та управлінні міграційними процесами з урахуванням географічних факторів.

На прикладі Індії можна простежити, як міграційні процеси змінюються відповідно до етапів розвитку суспільства та під впливом географічних чинників, що відповідає теорії міграційних переходів Склдона та його теорії. У першій половині XX ст., коли Індія була переважно аграрною, сільськогосподарські та демографічні фактори зумовлювали масову міграцію з сіл до найближчих міст. Пізніше, із початком індустріалізації та розвитком промислових центрів, відбувалося подальше зростання міграції до великих міст на кшталт Мумбаї чи Калькутти. У другій половині XX – на початку XXI ст., завдяки активному розвитку сектору послуг та ІТ-індустрії (наприклад, у Бангалорі та Хайдарабаді), відбувся перехід до більш кваліфікованої та спеціалізованої міграції. Це збіглося зі зменшенням обсягів сезонної чи некваліфікованої міграції та зростанням ролі освіти й технологій. На останніх етапах з'явилися нові форми міграції, спричинені екологічними проблемами та зміною клімату, коли люди змушені залишати прибережні чи засушливі регіони. Крім того, географічний вимір відіграє важливу роль у формуванні міграційних потоків. Так, розташування великих міських центрів, природні умови та демографічні особливості різних штатів Індії визначають напрями та інтенсивність переміщень. Таким чином, поєднання економічних і соціальних чинників із географічними особливостями створює багатовекторну картину міграційних процесів, що ілюструє принципи теорії міграційних переходів Склдона.

Неокласична теорія міграції Харріса-Тодаро [198] відома своїм підходом до розуміння міграційних рухів у контексті економічного розвитку та нерівностей в оплаті праці між різними секторами економіки. Основна ідея теорії Харріса-Тодаро полягає в тому, що міграція відбувається внаслідок нерівності в оплаті праці між сільським та міським секторами економіки. За цією теорією, міграція відбувається тоді, коли очікувана користь від роботи в міському секторі перевищує доходи, які можна отримати в сільському секторі. Однак, важливою частиною теорії є концепція “порогової рентабельності”, яка вказує на те, що міграція може припинитися, якщо рівень безробіття в міському секторі перевищує певний поріг, коли перспективи знайти роботу стають менш привабливими для потенційних

мігрантів. Теорія Харріса-Тодаро враховує економічні стимули та обмеження, що впливають на рішення про міграцію, і підкреслює важливість розуміння економічних факторів для аналізу міграційних процесів.

Прикладом, який добре ілюструє неокласичну теорію міграції Харріса-Тодаро, може слугувати міграція з сільських районів Кенії до Найробі у другій половині XX ст. У цей період державна політика була орієнтована на розвиток промисловості та сфери послуг у столиці, тоді як сільське господарство залишалося менш прибутковим. Очікувана заробітна плата у міському секторі була значно вищою за реальні доходи в сільській місцевості, що спонукало багатьох людей переїздити до Найробі, навіть попри ризик безробіття. За логікою Харріса-Тодаро, ця міграція тривала доти, доки рівень безробіття в місті не став настільки високим, що очікуваний дохід у міському секторі перестав компенсувати витрати та ризики переїзду. Це призвело до поступового зниження привабливості міграції до столиці, оскільки шанси знайти роботу й отримувати вищий дохід вже не здавалися гарантованими.

Теорія дуального (сегментованого) ринку праці, яка була запропонована М. Піоре [296] у 1979 р., відображає структурні особливості ринку праці та їх вплив на міграційні процеси. Ця теорія вказує на наявність двох основних сегментів на ринку праці: первинного та вторинного. Первинний сегмент характеризується високооплачуваною, стабільною роботою з більш високим рівнем соціальних та економічних гарантій, таких як страхування, пенсійні виплати тощо. Вторинний сегмент, навпаки, включає менш оплачувані, нестабільні робочі місця з низьким рівнем соціальних гарантій. Однією з ключових ідей теорії М. Піоре є те, що міграція часто відбувається з менш розвинених країн або регіонів до більш розвинених, де пропонується робота в первинному сегменті ринку праці. Однак, через нерівність у доступі до цього сегменту мігранти зазвичай займають робочі місця у вторинному сегменті, де умови праці гірші. Таким чином, теорія дуального (сегментованого) ринку праці підкреслює важливість розуміння структури ринку праці для аналізу міграційних процесів та їх впливу на суспільство.

Прикладом, що ілюструє дуальний (сегментований) ринок праці за М. Піоре,

може слугувати ситуація в США, де високооплачувані та стабільні робочі місця (наприклад, у сфері технологій чи фінансів) належать до первинного сегмента ринку праці. Натомість до вторинного сегмента відносять низку галузей, таких як сільське господарство, готельно-ресторанний бізнес або будівництво, де працівники часто отримують нижчу заробітну плату, мають нестабільні контракти та обмежені соціальні гарантії. Багато мігрантів із країн Латинської Америки, особливо з Мексики, переїжджають до США в пошуках кращих економічних можливостей. Хоча вони можуть прагнути отримати високооплачувану роботу (первинний сегмент), на практиці їх часто наймають саме у вторинному сегменті через відсутність відповідної освіти, обмежене знання мови, правові бар'єри або упередження роботодавців. У результаті вони працюють на менш оплачуваних та нестабільних позиціях, що відповідає логіці дуального ринку праці: попит на робочу силу у вторинному сегменті забезпечується коштом мігрантів, які через низку перешкод не мають рівного доступу до первинного сегмента.

Нова економіка трудової міграції, запропонована О. Старком [339; 340], представляє собою теоретичний підхід до розуміння міграційних процесів у контексті економічного розвитку та модернізації. Основна ідея теорії полягає в тому, що міграція є стратегією пристосування та виживання в умовах економічних змін та нерівностей у розвитку різних регіонів. О. Старк розглядає міграцію як раціональне рішення індивідів, спрямоване на максимізацію їхніх доходів та забезпечення соціально-економічного добробуту. Ця теорія враховує важливість соціально-економічних чинників, таких як зміни у виробництві, зайнятості та доходах, у формуванні міграційних рухів. Вона також враховує вплив міграції на розвиток як країни походження, так і країни-приймачі. Сутність теорії О. Старка полягає в тому, що міграція є складним і багатограним процесом, який впливає на економіку, соціальні структури та розвиток суспільства. Ця теорія важлива для розуміння сучасних міграційних процесів та їхнього впливу на суспільство в умовах глобалізації та економічних змін.

Прикладом, що ілюструє нову економіку трудової міграції, може бути ситуація з філіппінськими трудовими мігрантами, які масово виїжджають на

роботу за кордон (наприклад, до країн Близького Сходу чи Південно-Східної Азії). Ці мігранти зазвичай належать до сімей, які прагнуть убезпечити себе від економічних ризиків (зокрема низької заробітної плати чи нестабільного ринку праці на батьківщині) та підвищити сукупний дохід родини. Родина часто виступає “інвестором” у міграцію, покриваючи витрати на виїзд чи навчання, а потім отримуючи частину заробітку мігранта у вигляді грошових переказів. Такий механізм відповідає ідеям О. Старка, згідно з якими міграція є раціональною стратегією, спрямованою на максимізацію доходів та зменшення фінансових ризиків для всієї родини. Водночас у країні походження (Філіппіни) отримані перекази стимулюють розвиток місцевої економіки, зокрема через купівлю нерухомості, оплату освіти чи відкриття малого бізнесу, а у країнах, що приймають, мігранти допомагають заповнити нестачу робочої сили у певних секторах. Таким чином, приклад із філіппінськими трудовими мігрантами демонструє, як нова економіка трудової міграції пояснює взаємозв’язок між економічними стратегіями родин, міграційними потоками та розвитком обох країн.

Кумулятивна причинно-наслідкова теорія міграції, розвинена Д. Массі [270] у 1990 р., є однією з ключових теорій для розуміння міграційних процесів у сучасному світі. Ця теорія намагається пояснити міграційні рухи як результат взаємодії кількох причин, які накопичуються та посилюють одна одну з часом. Основна ідея кумулятивної причинно-наслідкової теорії полягає в тому, що міграційні рухи виникають внаслідок накопичення різних причин, таких як економічні, соціальні, політичні та культурні чинники. Ці причини можуть включати економічні можливості, політичну нестабільність, пошук кращих умов життя, зміни в сімейному становищі тощо. Згідно з цією теорією, міграція може починатися з відносно незначних причин, але з часом ці причини можуть накопичуватися та посилювати одна одну, що призводить до зростання міграційних потоків. Наприклад, початкова економічна нестабільність може спровокувати першу хвилю міграції, яка в свою чергу призводить до формування нових соціальних та економічних умов, які збільшують привабливість місцевості для міграції. Ця теорія враховує динаміку міграційних процесів та важливість

розуміння їхнього розвитку з часом. Вона підкреслює, що міграція є складним та багатогранним явищем, яке визначається не лише окремими факторами, але й їх взаємодією та зміною в часі.

Прикладом, що ілюструє кумулятивну причинно-наслідкову теорію міграції, теж можуть слугувати багаторічні міграційні потоки з Мексики до США. Спочатку економічні труднощі в сільських регіонах Мексики спонукали частину населення виїжджати на сезонні заробітки до прикордонних штатів США. Ця перша хвиля сформувала соціальні мережі (зв'язки між тими, хто вже переїхав, та тими, хто лишався вдома), що спростило пошук житла та роботи для нових мігрантів. Наступні хвилі переїздів призвели до появи сталих громад мігрантів у США, а також до активного перерахування грошових переказів до Мексики. Ці фінансові надходження сприяли економічним змінам у регіонах походження (наприклад, розвиток малого бізнесу, покращення побутових умов), що ще більше стимулювало міграційні процеси. Зрештою, початкові економічні причини “накопичилися” та “посилилися” соціальними та культурними чинниками, оскільки мігранти все частіше зверталися по допомогу до родичів і знайомих у США, а мережа підтримки дедалі розросталася. У такий спосіб кумулятивна діюча сила – економічні, соціальні та культурні зміни, що нашаровуються з часом, – перетворила відносно невеликий міграційний потік на масштабне явище, яке охопило цілі регіони.

Неомарксистська теорія конфлікту та теорія залежності, розвинуті А. Франком [178] у 1966 р., в рамках міграційних досліджень враховують соціально-економічні нерівності між країнами та їх вплив на міграційні процеси. Основна ідея неомарксистської теорії полягає в тому, що міграція є результатом соціально-економічних нерівностей та конфліктів між країнами та регіонами з різними рівнями розвитку. Згідно з цією теорією, міграція виникає як реакція на нерівні умови життя та можливостей у країнах походження та країнах, що приймають. Теорія залежності, водночас, розглядає міграцію в контексті глобальної економічної системи, де країни з низьким рівнем розвитку стають залежними від більш розвинених країн через експлуатацію ресурсів та нерівні умови торгівлі. В цьому контексті міграція може бути розглянута як один з проявів

нерівності та залежності, де мігранти з менш розвинених країн шукають кращих умов життя в більш розвинених країнах. Обидві теорії підкреслюють важливість розуміння міграційних процесів у контексті глобальних соціально-економічних взаємозв'язків та нерівностей. Вони враховують вплив політичних, економічних та соціальних факторів на міграційні рухи та підкреслюють важливість урахування контексту глобального розвитку при аналізі міграційних процесів.

Міграція з країн Західної Африки (наприклад, Сенегалу, Малі, Нігеру) до Франції чи Іспанії яскраво ілюструє неомарксистську теорію конфлікту та теорію залежності. Через історичний колоніалізм і нерівні торговельні відносини ці африканські держави опинилися в становищі залежності від колишніх метрополій: вони переважно експортують сировину і змушені імпортувати готову продукцію, що формує негативний торговельний баланс і гальмує розвиток власної промисловості. У результаті зберігається високий рівень безробіття і бідності, а також обмежений доступ до освіти й медицини. Політична нестабільність та корупція додатково ускладнюють ситуацію, збільшуючи залежність від зовнішньої допомоги. У такому контексті міграція стає своєрідною реакцією на соціально-економічну нерівність: люди шукають кращих умов життя в більш розвинених країнах, тоді як останні отримують дешеву робочу силу, що посилює їхню перевагу в глобальній економічній системі. Таким чином, міграційні потоки з Африки до Європи відображають механізми глобальної залежності та конфлікту, де історична експлуатація й нерівні умови торгівлі підтримують існуючу ієрархію у світовій економіці.

Теорія світових систем, яка була розвинена І. Валлерстайном у 1974 [385] та 1980 [386] рр., є важливим теоретичним підходом для розуміння міграційних процесів у контексті глобалізації та світового розвитку. Основна ідея теорії світових систем полягає в тому, що світова економіка виникає з існування великих регіональних центрів та їх залежних областей, які взаємодіють між собою через торгівлю та інші види економічних відносин. Ця теорія розглядає світову систему як ієрархічну структуру, в якій країни та регіони розташовані на різних рівнях розвитку та мають різний доступ до ресурсів та можливостей. У контексті міграції,

теорія світових систем вказує на те, що міграційні рухи часто виникають внаслідок нерівності в економічному розвитку та доступі до ресурсів між країнами та регіонами. Вона розглядає міграцію як один з проявів нерівностей у світовій системі та підкреслює важливість розуміння глобальних економічних відносин для аналізу міграційних процесів. Теорія світових систем Валлерстайна враховує динаміку глобального розвитку та важливість розуміння міграції в контексті світової економічної системи. Вона підкреслює взаємозв'язок між міграційними рухами та економічними, політичними та соціальними відносинами на глобальному рівні.

Прикладом, що ілюструє теорію світових систем І. Валлерстайна, може бути міграція з країн Центральної Америки (наприклад, Гондурасу, Сальвадору, Гватемали) до США. США виступають як “ядро” (core) світової системи з високим рівнем економічного розвитку та доступом до ресурсів і ринків, тоді як центральноамериканські країни належать до “периферії” або “напівпериферії”, маючи обмежені економічні можливості та залежність від експорту сировини чи сільськогосподарської продукції. Нерівномірність доступу до капіталу, технологій та робочих місць створює привабливі умови в “ядрі” та водночас стимулює населення “периферійних” регіонів до пошуку вищої заробітної плати й кращих умов життя. Унаслідок цього формуються стійкі міграційні потоки, які відображають глобальну економічну нерівність: люди з країн периферії переїзжать до центру світової економіки, посилюючи залежність своїх країн від грошових переказів, а США, своєю чергою, отримують дешеву робочу силу та додаткові конкурентні переваги. Така взаємодія відповідає логіці світових систем І. Валлерстайна, де розвинені центри та залежні периферійні регіони утворюють ієрархічну структуру світової економіки, яка суттєво впливає на міграційні процеси.

Критична теорія глобалізації, розвинена соціологом С. Сассеном [325], відображає критичний погляд на глобальні економічні процеси та їх вплив на сучасні міграційні рухи. Основна ідея цієї теорії полягає в тому, що глобалізація не є просто економічним процесом, але також включає соціальні та політичні аспекти,

які суттєво впливають на життя людей та міграційні процеси. С. Сассен вказує на те, що глобалізація призводить до формування нових глобальних економічних структур, які часто призводять до зростання нерівностей та викликають соціальні конфлікти. У контексті міграції, це означає, що глобалізація може впливати на міграційні рухи через зміни в економічних умовах, ринках праці та соціальних структурах. Критична теорія глобалізації також враховує вплив глобальних корпорацій та фінансових інституцій на міграційні процеси. Вона вказує на те, що ці суб'єкти можуть мати великий вплив на умови праці та життя людей у різних країнах, що може впливати на рішення про міграцію. Одним із ключових аспектів цієї теорії є розуміння міграції як складного явища, яке визначається не лише економічними факторами, але й соціальними та політичними процесами на глобальному рівні. Вона підкреслює важливість розуміння глобальних впливів на міграцію та врахування їх при аналізі міграційних рухів.

Яскравим прикладом, що ілюструє критичну теорію глобалізації С. Сассен, є ситуація з міграцією до великих “глобальних міст” на кшталт Нью-Йорка чи Лондона. Тут зосереджені штаб-квартири міжнародних корпорацій і фінансових установ, що створюють високоприбуткові робочі місця у сфері послуг, консалтингу та банківської діяльності. Водночас для підтримки цих структур виникає потреба в низькооплачуваній робочій силі у галузях прибирання, обслуговування, приготування їжі та інших “периферійних” сегментах міського ринку праці. Унаслідок цього формується контраст між високооплачуваними працівниками глобальних компаній і великою кількістю низькооплачуваних робітників, значна частина яких приїздить з інших країн у пошуках кращих можливостей. Ця нерівність відображає вплив глобалізації на економічні та соціальні процеси: транснаціональні корпорації та фінансові структури отримують значний прибуток, тоді як мігранти, які забезпечують функціонування глобальних міст, часто працюють в умовах обмежених прав та нестабільної зайнятості. Така поляризація ринку праці та зростання міграційних потоків є прикладом того, як глобалізація не лише стимулює економічне зростання, а й посилює соціальну нерівність, про що й говорить С. Сассен у своїй критичній теорії.

Транснаціональна теорія міграції, яка була розвинута С. Вертовеком [381] у 2009 р., є важливим теоретичним підходом для розуміння сучасних міграційних процесів, зокрема тих, що пов'язані з глобалізацією та зростанням транснаціональних зв'язків. Основна ідея транснаціональної теорії полягає в тому, що міграція тепер не тільки відбувається від однієї країни до іншої, але також включає різні форми транснаціональної діяльності, такі як грошові перекази, підтримка зв'язків з країною походження та участь у соціально-культурному житті обох країн. Ця теорія підкреслює важливість розуміння міграції як більш складного явища, яке включає не лише переміщення людей, але й різноманітні форми взаємодії між країнами та регіонами. Вона враховує роль транснаціональних зв'язків у формуванні ідентичності та соціальної структури спільнот мігрантів та підкреслює важливість розуміння цих зв'язків для аналізу міграційних процесів. Транснаціональна теорія міграції також враховує роль глобалізації та технологічних змін у формуванні транснаціональних міграційних мереж та впливі цих процесів на міграційні рухи. Вона підкреслює, що міграція тепер не може бути розглянута в ізоляції від глобальних процесів, а має бути розглянута в контексті складної мережі взаємозв'язків та впливів.

Прикладом транснаціональної теорії міграції, запропонованої С. Вертовеком, може слугувати індійська діаспора у США. Вихідці з Індії, які переїжджають до США на роботу або для навчання, часто зберігають тісні зв'язки з батьківщиною. Вони надсилають грошові перекази своїм родичам, що стають важливим джерелом доходу для сімей в Індії, а також інвестують у нерухомість або бізнес, сприяючи розвитку місцевої економіки. Крім того, індійські мігранти активно підтримують соціально-культурні зв'язки, беручи участь у святкуванні традиційних свят, створенні громадських організацій та організації культурних заходів. Завдяки сучасним засобам комунікації, зокрема соціальним мережам, вони можуть залишатися постійно пов'язаними з Індією, що дозволяє їм підтримувати культурну спадщину та брати участь у житті рідної країни, навіть перебуваючи за кордоном. Таким чином, індійська діаспора в США є яскравим прикладом транснаціональної міграції, де переселення не обмежується лише зміною місця

проживання, а включає розгалужену мережу економічних, соціальних та культурних взаємодій між країною походження та країною прийому.

Теорія діаспори, яка була запропонована В. Сафраном [321] у 1991 р. та Р. Коеном [111] у 1997 р., є важливим підходом до розуміння міграційних процесів та формування спільнот мігрантів. Основна ідея теорії діаспори полягає в тому, що міграція не припиняється з прибуттям мігрантів у нову країну, але може включати підтримку зв'язків з країною походження та участь у спільноті, яка залишилася. Ця теорія розглядає міграцію як процес, що включає не лише фізичне переміщення, але й соціальну та культурну інтеграцію у новій спільноті та збереження зв'язків зі спільнотою походження. Теорія діаспори також враховує роль спільноти у формуванні та підтримці ідентичності мігрантів, а також у взаємодії з країною походження. Вона підкреслює важливість розуміння міграції як процесу, який включає не лише пересування осіб, але й формування та зміну соціальних та культурних структур у контексті нової та старої спільнот. Ця теорія також враховує роль глобалізації та технологічних змін у зміцненні зв'язків між діаспорами та їх країнами походження, що може впливати на процеси міграції та інтеграції.

Прикладом теорії діаспори, запропонованої В. Сафраном та Р. Коеном, є українська діаспора у Канаді та країнах-учасниках ЄС. Українські мігранти, що оселилися за кордоном, не обмежуються лише адаптацією до нових соціально-культурних умов приймаючих країн, а активно підтримують зв'язки з Україною. Вони організовують культурні та релігійні заходи, святкують традиційні свята, створюють громадські організації та волонтерські спільноти, що сприяють збереженню української ідентичності. Завдяки сучасним засобам комунікації, таким як інтернет та соціальні мережі, українці підтримують регулярний контакт із рідною країною, отримують та передають інформацію про політичні, економічні та культурні події, а також беруть участь у спільних проєктах, спрямованих на розвиток України. Таким чином, українська діаспора є динамічною мережею, яка формує та змінює соціальні та культурні структури як у приймаючих країнах, так і в Україні, що є яскравим прикладом діаспорної теорії.

Теорія креолізації, яку розвинув Р. Коен [110] у 2007 р., відображає специфіку

культурних процесів в умовах міграції та взаємодії різних культур. Основна ідея полягає в тому, що у результаті зіткнення та взаємодії різних культурних традицій утворюється нова, синтезована культура, яка відображає унікальні аспекти та характеристики кожної з вихідних культур. Креолізація відображає процеси адаптації та перетворення культурних елементів у нових умовах, які виникають в результаті міграції та взаємодії різних культур. Ця теорія відображає унікальність та динаміку культурних процесів у контексті глобалізації та міграційних рухів. Теорія креолізації також враховує роль міграції у формуванні нових культурних ідентичностей та спільнот. Вона підкреслює важливість розуміння міграції як процесу, що впливає на культурні та соціальні структури та може призводити до виникнення нових, синтезованих культур. Ця теорія важлива для розуміння міграційних процесів та їхнього впливу на формування культурних ландшафтів та ідентичностей у сучасному світі. Прикладом креолізації може бути формування креольської культури в Луїзіані (Новий Орлеан), де внаслідок історичних міграцій та взаємодії французьких, іспанських, африканських та інших культур утворилася унікальна синтезована культура. Спочатку колоніальні та імміграційні процеси спричинили прибуття різних етнічних груп, кожна з яких мала свої мовні, релігійні та культурні традиції. З часом, через постійні контакти та обмін, ці традиції змішалися, створюючи нову, креольську ідентичність. Цей процес відображає основну ідею теорії креолізації, запропонованої Коеном, яка підкреслює, що у результаті взаємодії різних культур виникає нова, синтезована культура, що відображає особливості кожної з вихідних культур, та є важливою складовою глобального культурного ландшафту в умовах міграції та глобалізації.

Міграційна теорія Дж. Карлінга [97] розглядає міграцію з погляду міграційних систем та мереж. Основна увага у цій теорії приділяється вивченню міграційних рухів та процесів на рівні індивідів та спільнот. Згідно з теорією Дж. Карлінга, міграція виникає як результат взаємодії між індивідуальними рішеннями про міграцію та соціальними мережами, які підтримують ці рішення та сприяють їх реалізації. Теорія Дж. Карлінга розглядає міграцію як системний процес, який включає в себе різні рівні взаємодії та впливів. Вона досліджує, як різні фактори,

такі як економіка, політика та культурні чинники, впливають на міграційні рухи та спільноти. Теорія Дж. Карлінга враховує роль міграційних мереж у формуванні та підтримці міграційних рухів. Вона вивчає, як ці мережі зв'язків впливають на вибір місця проживання, пошук роботи та інші аспекти міграції. Теорія Дж. Карлінга аналізує індивідуальні рішення про міграцію та їх вплив на міграційні рухи. Вона розглядає такі фактори, як економічні можливості, соціальні зв'язки та культурні чинники, які впливають на рішення про міграцію. Ця теорія має практичне застосування у розробці міграційної політики та управлінні міграційними процесами на місцевому та регіональному рівнях. Прикладом міграційної теорії Дж. Карлінга може бути процес міграції з мексиканських сіл до США. У багатьох мексиканських громадах історично сформувалися міграційні мережі, коли окремі особи, зіштовхнувшись із труднощами на місцевому ринку праці та обмеженими економічними можливостями, вирішують переїхати до США. Це рішення, як правило, не приймається ізольовано: воно підкріплюється наявними соціальними зв'язками – родичами, друзями та знайомими, які вже живуть у США і можуть надати інформаційну підтримку, допомогти з пошуком роботи, житлом та іншими аспектами інтеграції. Таким чином, індивідуальні рішення про міграцію перетворюються на частину ширшої системи, де економічні, політичні та культурні чинники взаємодіють, сприяючи виникненню стійких міграційних потоків. Цей приклад добре ілюструє, як за теорією Дж. Карлінга особисті рішення підтримуються та поширюються через соціальні мережі, що має важливе практичне значення для розробки місцевої та регіональної міграційної політики.

Теорія міграції Т. Файста [171] розглядає міграцію як складний соціальний процес, що виникає внаслідок взаємодії різних чинників на різних рівнях – від індивідуального до глобального. Теорія Т. Файста враховує вплив глобалізації та транснаціональних зв'язків на міграційні процеси. Вона розглядає міграцію як частину більш широких транснаціональних процесів, що включають в себе економічні, політичні та культурні аспекти. Теорія Т. Файста вивчає міграцію на різних рівнях – від місцевого до глобального. Вона розглядає взаємодію різних рівнів при аналізі міграційних процесів та їх вплив на суспільство. Теорія Файста

поєднує підходи з різних наукових дисциплін, таких як соціологія, економіка, політологія та інші, для розуміння складності міграційних процесів. Наприклад, сучасна міграція громадян з країн Центральної Азії до країн ЄС добре ілюструє теорію міграції Т. Файста. У цьому випадку міграційний процес не можна пояснити лише економічними чинниками – хоча більшість мігрантів шукають кращі можливості та вищий рівень життя. З іншого боку, історичні, культурні та політичні зв'язки між регіонами, а також глобалізаційні процеси, що підтримуються розвитком інформаційних технологій, сприяють формуванню транснаціональних мереж. Такі мережі дозволяють особам не тільки приймати рішення про переїзд, а й залишатися пов'язаними зі своїми громадами походження, впливаючи на економічні та соціальні зміни як у країнах походження, так і в країнах прийому. Отже, міграція з Центральної Азії до ЄС є прикладом складного соціального процесу, у якому взаємодіють фактори локального рівня (як-от особисті економічні потреби та родинні зв'язки) та глобального контексту (як-от політична стабільність, культурні зв'язки та транснаціональні мережі), що ілюструє мультидисциплінарний підхід теорії Т. Файста.

Теорія Т. Хаттона та Дж. Вільямсона [199] також є важливим внеском у вивчення економічних аспектів міграції. Вона відображає економічний підхід до аналізу міграційних процесів та їх впливу на розвиток країн. Основні принципи теорії полягають в тому, що міграція виникає внаслідок різниці у заробітній платі та можливостях для заробітку між країнами. Вона розглядає міграцію як реакцію на економічні стимули, такі як можливості для заробітку та покращення соціально-економічного статусу. Ця теорія допомагає пояснити, чому люди мігрують з одних країн до інших та як це впливає на економічний розвиток країн-походження та країн, що приймають. Наприклад, теорія Т. Хаттона та Дж. Вільямсона теж може пояснювати міграційний потік із Мексики до США. У Мексиці рівень заробітної плати та можливості для заробітку значно нижчі, ніж у США, що спонукає багатьох людей шукати кращі умови праці та підвищення свого соціально-економічного статусу. За цією теорією, міграція виникає як реакція на економічні стимули: очікувана користь від роботи в країні з вищими доходами перевищує доходи, які

можна отримати в рідній країні. Отже, численні мексиканці вирішують переїхати до США, де вони отримують доступ до кращих робочих місць та умов життя. Цей процес не лише сприяє зростанню прибутків у країні прийому за рахунок дешевої робочої сили, а й впливає на економіку Мексики через відтік кваліфікованих кадрів та зниження місцевої продуктивності. Таким чином, теорія Т. Хаттона та Дж. Вільямсона ілюструє, як різниця в економічних можливостях між країнами спричиняє міграційні рухи, що мають двосторонні наслідки для розвитку як країн-походження, так і країн, що приймають.

Отже, міграція є складним процесом, який впливає на різні рівні – від індивідуального до глобального. Різноманітні теорії міграції надають різні підходи до розуміння цього явища, враховуючи економічні, соціальні, культурні та географічні чинники, що впливають на міграційні рухи. Теорії, які розглядають міграцію з економічної точки зору, підкреслюють важливість економічних стимулів та можливостей для заробітку у вирішенні міграційних рухів. Теорії, які зосереджені на соціальних та культурних аспектах міграції, наголошують на важливості соціальних зв'язків та ідентичності у формуванні міграційних рухів. Географічні теорії враховують роль географічних умов та розташування регіонів у формуванні міграційних шляхів. Усі ці теорії допомагають розуміти різноманітні аспекти міграції та їх вплив на суспільство та економіку. Вони є важливим інструментом для розробки міграційної політики та управління міграційними процесами з метою забезпечення сталого розвитку та збереження прав людини у контексті динаміки міжнародних міграційних потоків.

Водночас варто зазначити, що при усій давності та багатій історії такого поняття як міграція, а також кількості концептуальних підходів до її вивчення, єдиної класифікації міграцій не існує. Зазвичай типи міграції прийнято класифікувати за причинами, просторовим характером, темпоральною ознакою, напрямом руху, законністю перетинання кордонів, організаційною ознакою та якісним складом мігрантів. Найбільш повною типологією міграцій, є типологія міграцій, наведена нижче (див. табл. 1.2).

Типологія міграцій

Категорія	Тип міграції
За територіальною ознакою (просторова мобільність)	Міжнародна міграція (мобільність): імміграція, еміграція; транснаціональна міграція; глобальна міграція; міжрегіональна міграція; транскордонна міграція; міграція за векторами (Схід-Захід, Південь-Північ, Південь-Південь)
За причиною та характером переміщення	Економічна міграція (добровільна): трудова міграція, торгова міграція (відповідно до угоди ГАТС), “гостьова” міграція, бізнес-міграція, міграція з кар’єрною метою, міграція з метою покращення умов життя, міграція еліти; вимушена міграція: вимушене переміщення осіб, міграція з метою отримання притулку, еко-міграція, кризова міграція; соціальна міграція: освітня міграція, возз’єднання (створення) сім’ї, “сонячна” міграція (міграція пенсіонерів)
За тривалістю та періодичністю	Постійна міграція: переселенська (перманентна) міграція, автономна міграція; тимчасова міграція: маятникова (човникова) міграція, сезонна міграція, циклічна міграція, ланцюгова (заміщуюча) міграція, ротаційна міграція
За структурою та організацією	Первинна, вторинна міграція; зворотна міграція (рееміграція); транзитна міграція; “пілотна” міграція (міграція “наведення мостів”); нова (нова економічна) міграція; етнічна міграція
За правовим статусом	Легальна міграція; нелегальна міграція (торгівля людьми, рабство, спонтанна міграція); депортація (реадмісія)

Джерело: складено автором на основі [37; 40; 71; 89]

Розглянемо кожен тип більш детально. При цьому зазначимо, що просторова мобільність населення – це переміщення людей в межах певної території, такої як місто, область чи країна. Вона може бути пов’язана з пошуком роботи, освіти, покращенням умов проживання або іншими факторами. Цей тип міграції охоплює переміщення людей в межах певної географічної області або території без перетинання кордонів. Наприклад, внутрішня міграція в межах однієї країни, коли люди переїжджають з сіл в міста або з менш розвинених регіонів до більш розвинених [38; 191].

Міжнародна міграція (мобільність) – це переміщення людей з однієї країни в іншу з метою постійного або тимчасового проживання. Таке переміщення може бути спричиненим економічними, соціальними, політичними або культурними факторами [396; 397]. Імміграція – це в’їзд людини в іншу країну з метою постійного або тимчасового проживання. Еміграція – це виїзд людини зі своєї країни [266]. Транснаціональна міграція – це переміщення людей, які зберігають

зв'язки зі своєю країною походження після переїзду в іншу країну. Транснаціональна міграція може бути спричинена економічними, соціальними, політичними або культурними факторами [378]. Глобальна міграція – це переміщення людей між країнами або континентами. Цей тип міграції описує широкомасштабні переміщення людей між країнами та континентами. Глобальна міграція може бути спричинена різними факторами, такими як пошук економічних можливостей, пошук безпеки, політичні зміни тощо [239]. Міжрегіональна міграція – це переміщення людей між різними регіонами в межах однієї країни або континенту. Наприклад, міграція з менш розвинених регіонів до більш розвинених для пошуку роботи або навчання [76; 224]. Транскордонна міграція – це переміщення людей через кордон для постійного або тимчасового проживання, воно може бути легальним або нелегальним і мати різні мотиви, такі як пошук роботи, біженство або навчання [172]. Міграція за векторами (Схід-Захід, Південь-Північ, Південь-Південь) – це переміщення людей вздовж певних напрямків, таких як схід-захід, південь-північ або південь-південь [330].

Економічна (добровільна) міграція – це переміщення людей з метою поліпшення економічного становища. Цей тип міграції відбувається за економічними мотивами, такими як пошук роботи, підвищення заробітної плати або покращення стандарту життя. Він може бути як внутрішнім, так і міжнародним [86]. Трудова міграція – це переміщення людей з метою працевлаштування. Вона може бути тимчасовим або постійним і здебільшого пов'язаний з економічними чи професійними мотивами [16; 85]. Торгова міграція (міграція відповідно до угоди ГАТС) – це переміщення людей для здійснення торгівлі або надання послуг відповідно до Угоди про загальну угоду про торгівлю послугами (ГАТС) і передбачає переміщення фахівців або спеціалістів з однієї країни в іншу для надання конкретних послуг. Такий тип міграції може охоплювати такі галузі, як інформаційні технології, консалтинг, фінанси тощо [362]. “Гостьові” робітники (“гостьова” міграція) – це люди, які приїжджають в іншу країну на час роботи. Цей тип міграції описує переміщення робітників з однієї країни до іншої для здійснення тимчасової роботи. “Гостьові” робітники зазвичай приїжджають у країну-

реципієнта на певний термін, після чого повертаються до своєї країни. “Гостьові” робітники зазвичай працюють у сфері будівництва, сільському господарстві або інших галузях, де потрібна додаткова робоча сила [324]. Бізнес-міграція – це переміщення людей для розвитку бізнесу або інвестицій. Такий тип міграції може охоплювати переміщення підприємців, інвесторів або менеджерів компаній для розширення бізнесу або створення нових підприємств [86]. Міграція з кар’єрною метою – це переміщення людей з метою розвитку своєї кар’єри або отримання нових професійних можливостей [83]. Вимушена міграція – це переміщення людей через примусові обставини, такі як конфлікти, природні катастрофи чи переслідування [115]. Міграція з метою покращення умов життя – це переміщення людей з метою отримання кращих умов для життя, таких як освіта, охорона здоров’я та житлові умови [103]. Міграція еліти – це переміщення висококваліфікованих працівників або лідерів у різні країни [330]. Возз’єднання (створення) сім’ї – це переміщення людей з метою об’єднання з родиною [140; 237]. “Сонячна” міграція (міграція пенсіонерів) – це переміщення пенсіонерів або людей похилого віку в інші країни або регіони для отримання пенсійних вигод або поліпшення умов життя. Наприклад, пенсіонери з країн з холодним кліматом можуть переїжджати до країн з теплим кліматом для покращення свого здоров’я і якості життя [304]. Освітня міграція – це переміщення людей для отримання освіти або підвищення кваліфікації [150].

Тимчасова міграція – це переміщення людей на певний тимчасовий період, після якого вони планують повернутися [87; 238]. Сезонна міграція – це переміщення людей на певний сезонний період для здійснення роботи, наприклад, сезонна міграція працівників у туристичних курортах або у сільському господарстві під час збору врожаю [98]. Ротаційна міграція – це система переміщень працівників між країнами з метою уникнення тривалого проживання в іншій країні. Наприклад, робітники, які працюють на нафтових або газових різницях, можуть працювати на місці протягом певного періоду, а потім повертатися додому для відпочинку перед наступним робочим циклом [103]. Переселенська (постійна, перманентна) міграція – це переміщення людей на

постійне проживання в іншу країну чи регіон в силу економічних, соціальних, політичних факторів тощо [30; 82]. Маятникова (човникова) міграція – це регулярні переміщення між двома місцями проживання. Цей тип міграції відбувається між двома місцями проживання з регулярністю, нагадуючи маятник, що рухається вздовж осі. Наприклад, люди, які працюють у великих містах, але регулярно повертаються до своїх рідних сіл на відпочинок [186]. Циклічна міграція – це регулярне переміщення між місцем постійного проживання та місцем роботи. Цей тип міграції відбувається за циклічними зразками, коли люди періодично переміщуються між двома або більше місцями проживання [80; 209]. Ланцюгова (заміщуюча) міграція – це переміщення людей за зв'язками з іншими мігрантами. Зазвичай цей тип міграції спостерігається, коли людина переїжджає до місця, де вже проживає член її сім'ї або співвітчизника. Ланцюгова міграція може статися через спонукання або підтримку вже існуючої спільноти [240]. Автономна міграція – це самостійне переміщення людей без підтримки або допомоги. Як правило, цей тип міграції відбувається без прямого втручання держави або інших структур. Люди, які мають достатні ресурси і можливості, вирішують самостійно переїхати в іншу країну або регіон для постійного або тимчасового проживання [85].

Первинна міграція – це переїзд до нового місця проживання. Вторинна міграція – це додаткові переміщення після первинної міграції [64]. “Пілотна” міграція (міграція “наведення мостів”) – це програми або ініціативи, спрямовані на залучення мігрантів для розвитку співпраці між країнами. Цей тип міграції відноситься до програм або ініціатив, спрямованих на залучення мігрантів для роботи або навчання з метою створення зв'язків або “мостів” між різними країнами або регіонами. Така міграційна стратегія сприяє співпраці, обміну знаннями та культурному обміну між різними групами людей. Прикладом можуть слугувати програми обміну студентами або міжнародні наукові проєкти [92; 362]. Транзитна міграція – це тимчасове переміщення через певну територію на шляху до пункту призначення. Транзитна міграція може бути тимчасовою і часто пов'язана з пошуком притулку або переселенням [42; 406]. Нова (нова економічна) міграція – це переміщення людей з метою зайнятості в нових галузях економіки. Цей тип

міграції описує нові тенденції у міграції, які виникають внаслідок економічних змін, технологічного прогресу та геополітичних подій. Ця форма міграції може включати нові шляхи, причини або характеристики міграції, які відрізняються від традиційних форм. Як приклад можна навести міграцію висококваліфікованих працівників у сфері інформаційних технологій до країн з розвинутою ІТ-інфраструктурою [324]. Зворотна міграція (реєміграція) – це повернення емігрантів в свою країну походження. Цей тип міграції відбувається, коли люди, які раніше емігрували зі своєї країни, повертаються назад на постійне проживання. Така міграція може бути спричинена різними причинами, такими як покращення умов в країні походження або неуспіх у новій країні [235]. Етнічна міграція – це переміщення людей з метою об'єднання з етнічною групою з культурних, релігійних або політичних мотивів [284].

Нелегальна міграція (торгівля людьми, рабство, спонтанна міграція) – це переміщення людей поза рамками закону. Цей тип міграції відбувається без дотримання законодавства країни, у яку людина намагається в'їхати або де вона перебуває. Цей тип міграції також включає в себе торгівлю людьми, рабство або спонтанні нелегальні переміщення через кордони [245; 284]. Депортація (реадмісія) – це примусове повернення людей в їхню країну походження. Цей тип міграції відбувається, коли людина примусово висилається з країни, у якій вона перебуває, і повертається до своєї країни походження. Депортація може бути здійснена через порушення міграційного законодавства, кримінальну діяльність або інші причини, що визначені законодавством, або ж у рамках міжнародних угод [16; 112].

Отже, міграція є складним і багатогранним явищем, яке впливає на соціально-економічний розвиток країн походження та прийому мігрантів. Теоретичний аналіз цього явища показує, що міграція може виступати як рушій суттєвих соціально-економічних змін у країнах походження та прийому мігрантів. У країнах походження мігрантів міграція може призводити до зменшення безробіття, збільшення валютних надходжень у вигляді грошових переказів від мігрантів, а також передачі нових знань і технологій. З іншого боку, це може призводити до втрати кваліфікованих кадрів та руйнування соціальних мереж. У

країнах прийому мігрантів міграція може стати джерелом додаткової робочої сили, розвивати галузі, що потребують спеціалізованих знань та навичок, а також сприяти міжкультурному обміну та інтеграції. Однак це також може призводити до збільшення конкуренції на ринку праці та проблем інтеграції мігрантів у суспільство. Таким чином, міграція відіграє важливу роль у соціально-економічних процесах у сучасному світі. Розуміння теоретичних аспектів цього явища допомагає краще розуміти його вплив на суспільство та розвиток країн.

1.2. Теоретико-методологічні основи аналізу політики у сфері трудової міграції

В сучасному світі, що характеризується глибокими трансформаціями в сфері міжнародної трудової міграції, аналіз цього явища набуває все більшої актуальності. Політика у сфері трудової міграції стає предметом уваги для науковців, політиків і громадськості через її значущість для суспільного розвитку, економічного зростання та соціокультурної інтеграції. Однак, аналіз політики у цій сфері вимагає специфічного підходу та методології, оскільки міграція являє собою складний соціальний процес, що включає в себе економічні, соціальні, політичні та культурні аспекти. Теоретико-методологічні основи аналізу політики у сфері трудової міграції передбачають використання інструментів і моделей з різних наукових дисциплін, таких як економіка, соціологія, політологія, антропологія та інші. У даному підрозділі ми розглянемо основні теоретичні підходи до аналізу трудової міграції, вивчимо методи та моделі, що застосовуються для розуміння цього явища, а також проаналізуємо основні принципи формування та реалізації політики у цій сфері. Цей підрозділ має на меті розкрити теоретичні засади та методологічні підходи, що лежать в основі аналізу політики у сфері трудової міграції, та допомогти зрозуміти складні взаємозв'язки, що визначають динаміку та наслідки цього важливого процесу для сучасного світу.

Методологічні засади дослідження міжнародних міграційних процесів включають три основні підходи (див. рис. 1.1).

Рис. 1.1 Методологічні конструкти при дослідженні міжнародних міграційних процесів

Джерело: [175; 363]

Позитивізм прагне до пояснення міграційних процесів за допомогою закономірностей та причинно-наслідкових зв'язків. Він використовує кількісні методи дослідження, такі як опитування, статистичний аналіз та моделювання. Позитивістський підхід фокусується на об'єктивних факторах, що впливають на міграцію, таких як економічні умови, політична ситуація та демографічні тренди. Цей підхід базується на ідеї, що за допомогою наукових методів можна виявити загальні закономірності у міграційних процесах. Основними джерелами даних для досліджень у рамках позитивізму є статистичні дані, які дозволяють аналізувати тенденції та зв'язки між різними факторами та міграційними потоками. Крім того, цей підхід використовує моделювання для прогнозування можливих сценаріїв розвитку міграційних процесів на основі історичних даних та встановлених закономірностей. Позитивізм дозволяє отримати об'єктивні дані про міграційні процеси, але водночас він може не враховувати складні соціокультурні та психологічні аспекти міграції, які також мають важливе значення [372].

Позитивізм у контексті дослідження міграційних процесів спирається на факти. Його застосування має свої особливості. По-перше, він ґрунтується на онтологічній позиції, що полягає у відображенні реальності на основі досвіду за принципом редукції. По-друге, встановлення причинно-наслідкових зв'язків

ґрунтується на емпіричних даних між різними змінними (спостереженнями). По-третє, позитивізм встановлює дихотомію факт-цінність, що означає, що наука базується на об'єктивних фактах і емпіричних даних, а цінність – на судженнях і не може бути перевірена емпіричними методами. По-четверте, позитивістські пояснювальні моделі використовують індуктивізм та дедуктивізм. За допомогою дедуктивно-номологічного підходу формулюються універсальні закони типу “якщо подія X, тоді подія Y”. По-п'яте, позитивізм є атомістичним та індивідуалістичним, оскільки адаптує соціальну онтологію до атомістичних перервних подій, які можна спостерігати, вимірювати і ранжувати в емпірично впорядковані схеми. Пояснення соціальних фактів відбувається на основі припущення про раціонально-утилітарні дії індивідуумів [204; 300].

При дослідженні міграційних процесів використовується методологічний підхід, в якому аналізується поведінка окремих особистостей. Утилітарна онтологія передбачає, що індивід здійснює пошук максимізації корисності, використовуючи раціональні засоби [256]. Окремі дослідники використовують термін “методологічний націоналізм” [391]. Так, методологічний націоналізм – це підхід у соціальних науках, за якого аналіз суспільних явищ (зокрема й міграції) здійснюється переважно крізь призму національної держави як “природної” та єдиної можливої одиниці дослідження. Іншими словами, дослідники, схильні до методологічного націоналізму, автоматично сприймають національні кордони як основні рамки для соціальних процесів та водночас недооцінюють вплив наддержавних, регіональних чи глобальних чинників. Термін набув поширення завдяки роботам А. Віммера та Н. Шиллер [391; 392], які критикували такий національно-центричний підхід і наголошували на важливості транснаціональних, мульти-регіональних і глобальних підходів у вивченні міграції та інших соціальних процесів. Зокрема, у своїй праці автори стверджують, що методологічний націоналізм призводить до спотворення чи звуження аналізу, оскільки суспільні явища часто виходять за рамки національних кордонів [391].

Релятивізм визнає, що міграційні процеси мають множинну інтерпретацію та залежать від контексту. Він використовує якісні методи дослідження, такі як

інтерв'ю, фокус-групи та етнографічні дослідження. Релятивістський підхід фокусується на суб'єктивних переживаннях мігрантів, їхніх мотивах, очікуваннях та адаптації до нового середовища. Цей підхід стверджує, що розуміння міграційних процесів повинно враховувати різноманітність та унікальність кожної міграційної ситуації. Він аналізує не лише зовнішні об'єктивні фактори, але й внутрішні суб'єктивні мотивації та переживання осіб, які здійснюють міграцію. Релятивістський підхід допомагає краще зрозуміти, які чинники впливають на рішення людей мігрувати, їхні уявлення про місце призначення та способи адаптації до нового середовища [225; 236].

Критичний реалізм поєднує елементи позитивізму та релятивізму. Він визнає, що міграційні процеси мають як об'єктивні, так і суб'єктивні аспекти. Критичний реалізм використовує як кількісні, так і якісні методи дослідження. Цей підхід фокусується на структурі та агенціях в міграційних процесах, а також на впливі влади та нерівності на міграцію. Критичний реалізм вбачає міграційні процеси як взаємодію об'єктивних умов (економічних, політичних, соціокультурних) та суб'єктивних факторів (мотивація, індивідуальні переживання). Цей підхід відкриває можливість аналізу міграції як складного явища, що виникає внаслідок взаємодії різних чинників і має різноманітні наслідки для суспільства та індивідів [65; 81].

Важливо зазначити, що ці три методологічні конструкти не є взаємовиключними, і дослідники можуть використовувати один або декілька з них у своїх дослідженнях, залежно від конкретного дослідницького питання та цілей дослідження.

Якщо узагальнити, то ефекти від міграційних процесів для країн походження та країн призначення будуть, ймовірно, різними, від чого і потрібно відштовхуватися при формуванні політики у даній сфері, яка має значну кількість вимірів (див. додаток В). У додатку В представлено комплексну характеристику політик щодо міграції, розбиту на три ключові компоненти: рівень лібералізації (мобільність), заходи контролю (безпека) та механізми захисту прав. Ці три виміри розглядаються в контексті легалізації міграційних процесів і поділяються на

чотири рівні: дуже сильний, сильний, частковий і слабкий. На найвищому рівні “дуже сильного” режиму політики, у сфері лібералізації, забезпечується максимальна відкритість: усі громадяни мають повний ринковий доступ до можливостей, а перебування не обмежене терміном. При цьому в області контролю встановлюється система гармонізації умов доступу, організовується спільний менеджмент зовнішніх кордонів, здійснюється регулярний обмін офіцерами зв’язку та впроваджується механізм реадмісії. Щодо захисту прав, політика виходить далеко за рамки базових норм – забезпечується гармонізація, що перевищує положення Конвенції ООН про захист трудящих-мігрантів і членів їх сімей, а також впроваджуються наднаціональні зобов’язання, незалежний моніторинг і судовий нагляд. Прикладом такого режиму може слугувати ЄС у рамках Шенгенської зони [327]. У Шенгенській зоні громадяни країн-членів можуть пересуватися без внутрішніх кордонів, отримувати доступ до ринку праці та перебувати на території інших країн без обмежень щодо терміну перебування. Крім того, країни забезпечують спільний прикордонний менеджмент, що включає обмін даними і координацію дій, а також функції, пов’язані з реадмісією осіб, які не відповідають умовам перебування.

На рівні “сильного” режиму доступ до ринку залишається відкритим для всіх громадян, але перебування стає лімітованим за терміном. У сфері контролю діють спільні правила, що регламентують умови доступу та прикордонний менеджмент, а також забезпечується операційна кооперація між країнами. Захист прав базується на гармонізації згідно з Конвенцією ООН, а також підтримується міжнародними правовими зобов’язаннями, що включають судовий та політичний механізми нагляду. Прикладом може слугувати програма тимчасових робочих віз у Канаді, зокрема програма International Experience Canada [96]. За цією програмою громадяни певних країн отримують можливість працювати в Канаді на повному ринковому рівні, проте термін перебування обмежений (зазвичай до двох років). При цьому канадська імміграційна політика базується на чітких правилах і нормах, які відповідають міжнародним стандартам захисту прав трудящих-мігрантів.

Режим “часткового” рівня характеризується селективним доступом – лише

окремим категоріям робітників надається можливість доступу до ринку, а перебування залишається обмеженим. Контроль здійснюється за допомогою встановлення спільних правил щодо умов доступу та управління прикордонними процедурами. Проте, що стосується захисту прав, реалізуються лише специфічні спільні правила для певних соціальних та економічних прав робітників, а механізми моніторингу та нагляду практично відсутні. Як приклад наведемо систему тимчасових робочих віз у країнах Персидського затоки, наприклад, у Саудівській Аравії [232]. У Саудівській Аравії доступ до ринку праці надається переважно певним категоріям (зазвичай для низькокваліфікованих або специфічних категорій робітників) через систему спонсорства (кавала). Перебування обмежене термінами, а прикордонний контроль і регулювання організовано, проте наявна критика щодо відсутності належного моніторингу прав мігрантів.

Найнижчий рівень, “слабкий”, відзначається мінімальними заходами лібералізації: на ринку відсутній реальний доступ, існують лише базові процедури сприяння. Контроль базується на обміні найкращою практикою систем імміграційного контролю, а захист прав забезпечується аналогічним обміном практичних підходів. При цьому використовується м’яка правова координація або взагалі відсутній систематизований механізм моніторингу. Прикладом можуть слугувати міграційні процеси в деяких країнах Західної Африки [51]. У деяких регіонах Західної Африки формальні процедури контролю за міграцією є слабо розвиненими. Міждержавні переміщення населення відбуваються практично на умовах “відкритих дверей”, що характеризується м’якою правовою координацією, обмеженим контролем та мінімальними заходами щодо захисту прав мігрантів. Це створює умови для неформальної або спонтанної мобільності населення без належного нагляду.

Таблиця, наведена у додатку Б, відображає, як у регіональних міграційних режимах поєднуються три ключові виміри політики: мобільність, контроль і захист прав. Залежно від політичних та економічних умов вони можуть змінюватися від максимально відкритих і контрольованих із високим рівнем правового захисту до

обмежених, де доступ невеликий, а захист прав реалізується лише частково. Рівень регулювання міграційних процесів варіюється між різними регіонами. Дуже сильний режим, як у Шенгенській зоні ЄС, гарантує максимально можливу мобільність та високий рівень правового захисту завдяки тісній координації та інтегрованим механізмам контролю кордонів. Сильний режим, характерний для тимчасових програм у Канаді, відкриває повний доступ до ринку праці за умови обмеженої тривалості перебування, що зберігає збалансоване співвідношення між контролем і захистом. Частковий режим, прикладом якого є система робочих віз у країнах Персидської затоки, надає можливість працювати лише певним категоріям мігрантів і часто не забезпечує належного рівня їхніх прав. Слабкий режим, типовий для деяких регіонів Західної Африки, передбачає мінімальне регулювання та контроль, що сприяє неформальній чи спонтанній мобільності населення. Наведені приклади ілюструють, як країни та регіони, враховуючи власні економічні, соціальні й політичні умови, розробляють відповідну міграційну політику та як це впливає на мобільність і права мігрантів.

Методологічні підходи до аналізу політики міграції охоплюють широкий спектр концепцій, що дозволяють дослідникам зрозуміти як структурування, так і процесуальні особливості регулювання міграційних потоків. Основні моделі та методологічні підходи наведені у табл. 1.3.

Отже, вищенаведена таблиця пропонує огляд основних теоретичних підходів до формування та регулювання міграційної політики, розділяючи їх на декілька моделей, кожна з яких підкреслює певний аспект управління міграцією. Ці моделі допомагають зрозуміти, як держава, транснаціональні інститути, приватний сектор та недержавні організації впливають на формування політики у сфері міграції в умовах глобалізації.

Таблиця 1.3

Методологічні підходи та моделі до аналізу міграційної політики

Концептуальна модель	Зміст моделі
Системна модель	Міграційна політика розглядається у якості частини міжнародної політичної системи.
Марксистська модель	Регулювання спрямоване на співставлення потреб в резервній кількості промислових робітників з їх реальною необхідністю.
Плюралістична модель	Міграційний менеджмент досліджує сукупність наявних сил (підприємців, профспілок, церков), які намагаються отримати певні корпоративні вигоди часто на шкоду загальному добробуту.
Реалістична модель	Розглядає державні інтереси в якості ключового пріоритету міграційної політики.
Неокорпоративістська модель	Імміграційна політика держави узгоджується з транснаціональними і міжнародними обмеженнями.
Комунікативна модель	Міграційна політика проявляється через систему комунікативних кроків, а її особливості залежать від контексту напруження такого регулювання більшою мірою ніж від особливостей самої імміграції.
Неоінституційна модель (так званий “ліберальний парадокс”)	Посилення лібералізації в країні призначення зменшує можливості для управління міграцією з боку держави, управління міграцією суто з економічних позицій, без врахування особливостей мігрантів, яким притаманний весь комплекс прав та свобод, є неефективним. Держава не є єдиним актором міграційної політики, роль приватних (корпоративних) та недержавних (громадських) інститутів все більшою мірою посилюється за умов глобалізації.
Модель раціонального вибору	Міграційна політика оцінюється в межах її ефективності, а на управлінські рішення впливають такі чинники, як оцінка ролі мігрантів в економічному розвитку країни-реципієнта, сприйняття мігрантів у середовищі, що приймає, індивідуальний досвід міграції в кожній країні. Регулювання міграції в даній моделі є похідною від стратегічних пріоритетів країни призначення.

Джерело: складено автором на основі [40; 206; 230; 243; 384]

До прикладу, системний підхід розглядає міграційну політику як невід’ємну частину міжнародної політичної системи, де взаємодія держав, міжнародних організацій і суб’єктів регулювання визначає загальний контекст управління міграцією. Як зазначають У. Барбоза-Фільо та М. Бартелемі [71] – цей підхід дозволяє аналізувати міграційні процеси через призму глобальних інтеграційних процесів та взаємозв’язків між країнами. Отже, системна модель розглядає міграційну політику як невід’ємну частину міжнародної політичної системи. За цим підходом, регулювання міграції відбувається в контексті взаємодії держав та міжнародних організацій, де всі рішення спрямовані на забезпечення стабільності

та безпеки у глобальному масштабі. Цей підхід підкреслює, що міграційні процеси не можна ізолювати від загального політичного середовища, адже вони впливають і залежать від взаємодії між державами. Прикладом може слугувати ЄС, оскільки політика міграції ЄС інтегрована у загальну зовнішньополітичну стратегію, що відображається у спільних правилах управління зовнішніми кордонами, контролі за міграційними потоками та співпраці між країнами-членами [280].

Марксистська модель акцентує увагу на економічних аспектах регулювання міграції. Вона виходить із принципу, що держава повинна співвідносити потребу в резервній кількості робочої сили з реальною потребою економіки. Таким чином, міграційна політика розглядається як інструмент для оптимізації виробничих процесів, де надлишкові робочі ресурси використовуються там, де це економічно доцільно. Цей підхід особливо актуальний для країн з високим рівнем безробіття або періодичних економічних криз. У якості прикладу наведемо потоки міграції з країн Східної Європи до Західної Європи у період трансформації економік колишнього СРСР – робітники з країн, де економіка зіштовхувалася із структурною безробіттям, використовувалася для задоволення попиту на дешеву робочу силу в розвинених країнах Західної Європи [103].

У плюралістичній моделі міграційний менеджмент розглядається через призму взаємодії численних суб'єктів – підприємців, профспілок, церков та інших неформальних інститутів. Ці групи конкурують між собою за отримання корпоративних вигод, що інколи може відбуватися навіть на шкоду загальному соціальному добробуту. Таким чином, регулювання міграції формується як результат боротьби за владу і вплив, що відображає складність соціально-політичного поля. Як приклад – у країнах Західної Європи численні активні громадські організації та профспілки впливають на формування міграційної політики, наприклад, через діалог із урядовими структурами та представлення інтересів мігрантів [52].

Реалістична модель ставить державні інтереси на перше місце. За цим підходом, головною метою міграційної політики є забезпечення національної безпеки та економічної стабільності. Держави, керуючись власними стратегічними

інтересами, встановлюють правила контролю над міграційними потоками, часто не враховуючи соціокультурні особливості мігрантів, що може впливати на загальну інтеграцію в суспільстві. Ілюстрацією може слугувати політика США щодо контролю за кордонами, наприклад, програма “Remain in Mexico” [314], спрямована на обмеження нелегальної міграції та посилення безпеки, що є частиною державної стратегії збереження національних інтересів.

За неокорпоративістською моделлю імміграційна політика держави повинна узгоджуватися з транснаціональними та міжнародними обмеженнями. Цей підхід враховує глобальні тенденції і зобов’язання, що виникають внаслідок інтеграційних процесів і міжнародних домовленостей. Завдяки цьому держава змушена пристосовувати власну політику до умов, що встановлюються на міжнародному рівні, що зменшує її абсолютний суверенітет у сфері регулювання міграції.

Комунікативний підхід, який базується на теорії комунікативної дії Ю. Габермаса (1984) [194], наголошує на важливості обміну інформацією та діалогу між усіма акторами міграційного процесу – від державних структур до представників мігрантських спільнот і громадських організацій. Відкрита комунікація сприяє формуванню прозорості політики, де рішення приймаються в результаті дискусій і врахування різних точок зору, що особливо актуально в умовах глобалізації та мультикультурності сучасних суспільств. Отже, комунікативна модель наголошує на важливості інформаційного обміну та комунікації між різними акторами міграційного процесу. За цим підходом, специфіка регулювання міграції залежить не стільки від об’єктивних економічних чи політичних умов, скільки від контексту, у якому відбувається формування політики. Процеси комунікації, участь громадських організацій, діалог між державними структурами і представниками мігрантських спільнот – все це визначає ефективність управління міграційними потоками. До прикладу, в Канаді активна участь громадських організацій, дослідницьких центрів і представників мігрантських спільнот впливає на дебати щодо імміграційної політики, що відображається у високому рівні прозорості та обговоренні регуляторних

рішень [96].

Неоінституційна модель або так званий “ліберальний парадокс” вказує на те, що посилення лібералізації в країні призначення може зменшувати можливості для ефективного державного контролю над міграцією. Коли країна надає широкі права і гарантії мігрантам, вона стає менш здатною управляти потоками населення виключно з економічних позицій. При цьому роль приватних та недержавних інститутів посилюється, що створює новий баланс у регулюванні міграційних процесів. Як приклад – Швеція, яка відома своїм відкритим підходом до імміграції та гарантіями прав для мігрантів, стикається з викликами ефективного контролю за потоками міграції, що часто називають “ліберальним парадоксом” [176].

Нарешті, модель раціонального вибору оцінює міграційну політику з точки зору її ефективності. Цей підхід представлений, зокрема, дослідником Д. С. Массі [271], який розглядає міграційну політику як результат стратегічних рішень, що приймаються на основі аналізу витрат і вигод. Держави, враховуючи економічну ефективність, встановлюють критерії для прийому мігрантів, що сприяє оптимальному використанню робочої сили та задоволенню ринкових потреб. Такий підхід дозволяє оцінити вплив мігрантів на економічний розвиток країни-реципієнта та сприяє розробці системи імміграційного відбору. Отже, у цьому підході управлінські рішення приймаються на основі оцінки економічного внеску мігрантів, їхнього впливу на розвиток країни-реципієнта, а також враховуються індивідуальний досвід і сприйняття міграції в суспільстві. Регулювання стає похідною від стратегічних пріоритетів держави, де головну роль відіграють економічні та соціальні фактори. Наприклад, Австралійська система балів [67], яка регулюється Департаментом внутрішніх справ Австралії, дозволяє оцінювати кандидатів на імміграцію за низкою критеріїв, що забезпечує ефективний відбір мігрантів, які можуть сприяти економічному розвитку країни.

Отже, різні теоретичні моделі допомагають аналізувати і формувати міграційну політику, враховуючи багатогранність процесу переміщення населення в умовах глобалізації. Кожна з моделей підкреслює окремі аспекти – від інтеграції міграції в міжнародну систему (системна модель), через економічні механізми

(марксистська модель), конкуренцію соціальних сил (плюралістична модель), до пріоритетності державних інтересів (реалістична модель) та ролі міжнародних зобов'язань (неокорпоративістська модель). Комунікативна і неоінституційна моделі вказують на важливість інформаційного обміну та участі широкого кола акторів, а модель раціонального вибору – на стратегічну оцінку ефективності політики. Такий комплексний підхід дозволяє побачити повну картину регулювання міграційних процесів, зрозуміти взаємозв'язок між мобільністю населення, заходами контролю та механізмами захисту прав, а також розробити оптимальні стратегії для управління міграцією у сучасному глобалізованому світі.

При цьому для аналізу міграційних процесів використовується ряд методів, які дозволяють комплексно дослідити як структурні особливості, так і процесуальні аспекти управління міграційними потоками. Найбільш поширеними є компаративний аналіз, економетричне моделювання та якісні дослідження та case-study.

Компаративний аналіз передбачає систематичне порівняння різних моделей міграційної політики, що застосовуються у різних країнах. За допомогою цього підходу дослідники можуть виявити найкращі практики та успішні кейси інтеграції мігрантів, враховуючи різні політичні, соціальні та інституційні умови. Наприклад, порівняння моделей міграційної політики Німеччини, Швеції та Польщі демонструє, як різні підходи до регулювання імміграції впливають на рівень інтеграції мігрантів, ефективність соціальних програм і загальну стабільність ринку праці. Дослідження Х. Брюкера та Б. Гальгучі [90] свідчать про те, що країни з більш розвиненими системами соціального забезпечення та відкритими ринками мають вищий рівень інтеграції, що позитивно відображається на економічному та соціальному розвитку.

Економетричне моделювання дозволяє кількісно оцінити фактори, що впливають на міграційні потоки. Застосування таких моделей, як гравітаційна модель або модель Харріса-Тодаро [198], дає змогу аналізувати вплив економічних чинників, зокрема рівня заробітної плати, рівня безробіття та інших макроекономічних показників у країнах походження і прийняття. Наприклад,

дослідження Г. Дж. Борхаса [86] демонструють, як економічні стимули можуть пояснити інтенсивність міграційних потоків, дозволяючи не лише прогнозувати майбутні тенденції, а й розробляти політичні заходи для оптимізації переміщення робочої сили.

Якісні дослідження та case-study є важливими для розуміння соціокультурних аспектів інтеграції мігрантів. Цей підхід включає проведення глибинних інтерв'ю, організацію фокус-груп та аналіз експертних оцінок, що дозволяє зібрати детальну інформацію про суб'єктивний досвід мігрантів, їхню адаптацію до нових культурних середовищ, проблеми взаємодії з місцевим населенням та ефективність державних інтеграційних програм. С. Кастельс та інші [103] підкреслюють, що такі дослідження сприяють більш глибокому розумінню процесів інтеграції, дозволяючи визначити, які соціальні фактори та політичні стратегії є ключовими для успішного залучення мігрантів у суспільство.

Таким чином, комбінування компаративного аналізу, економетричного моделювання та якісних досліджень створює багатовимірну основу для аналізу політики міграції. Це дозволяє не лише виявити ключові чинники, що визначають міграційні потоки, а й оцінити ефективність різних політичних підходів, що, в свою чергу, сприяє розробці більш адаптивних та ефективних стратегій управління міграцією у глобальному масштабі.

1.3. Сутність геоекономічного простору, його складові та теоретико-методологічні засади дослідження

Поняття “геоекономіка” вперше ввів у науковий обіг американський дослідник і аналітик Е. Люттвак у 1990 р. [257] Люттвак підкреслював, що в умовах глобалізації економічна могутність поступово замінює військово-політичну силу як основний інструмент впливу держав на міжнародній арені. Таким чином, геоекономіка стала розглядатися як спосіб застосування економічних інструментів (торгівля, інвестиції, санкції, енергетичні ресурси) для досягнення стратегічних національних інтересів [257].

Сьогодні термін “геоекономіка” вживається у більш широкому значенні. Зокрема, за визначенням П. Савона, геоекономіка – це аналіз стратегій держав та їхніх регіональних об’єднань у сфері міжнародних економічних відносин, де економіка та географія взаємодіють у контексті формування простору впливів і міждержавної конкуренції [326]. Так, дослідники вказують, що у сучасній геоекономічній парадигмі економічні засоби дедалі більше визначають зміст міжнародних відносин, формують нові просторові конфігурації та зміщують традиційні геополітичні орієнтири. При цьому під геоекономічним простором розуміється сукупність територій, економік та інституційних структур, пов’язаних між собою економічними потоками, які мають чітку географічну прив’язку. Геоекономічний простір характеризується не лише географічною близькістю чи віддаленістю держав, а й ступенем їхньої економічної інтеграції, активністю фінансових, торговельних та людських потоків [120]. Важливо зазначити, що геоекономічний простір не є статичним поняттям. Він динамічно змінюється під впливом глобалізації, інтеграційних процесів, міграції, розвитку інфраструктури, цифровізації та інших факторів. Наприклад, інтеграційні утворення, такі як ЄС, створюють особливий геоекономічний простір з чітко вираженими межами й високим рівнем внутрішньої економічної взаємодії, що робить ЄС одним із найбільш виразних прикладів геоекономічного простору сучасності [272].

Геоекономічний простір також тісно переплітається з іншими типами просторів: економічним, соціальним і політичним. В економічному просторі домінують взаємозв’язки, засновані на обміні товарами й послугами, фінансовими потоками та інвестиціями. У соціальному просторі акцент робиться на переміщенні населення, соціальних взаємодіях та формуванні культурних ідентичностей. Політичний простір визначається міжнародними угодами, дипломатичними та інтеграційними процесами, політичними союзами та блоками. Геоекономічний простір виступає своєрідною інтегральною категорією, яка об’єднує ці типи взаємодій у єдину систему взаємозалежностей [84].

Відтак, аналіз геоекономічного простору ЄС є актуальним завданням, особливо у зв’язку із зростанням ролі міжнародної трудової міграції. Саме трудова

міграція змінює соціально-економічну динаміку країн ЄС, створює нові виклики та можливості, формує додаткові стимули або перешкоди для подальшої інтеграції. Зокрема, формування загальноєвропейського ринку праці є вагомим прикладом трансформації геоekonomічного простору ЄС, де ключову роль відіграє саме рух робочої сили [86].

Таким чином, геоekonomічний простір є багатовимірною категорією, що поєднує територіальні, економічні, соціальні та політичні елементи. Його дослідження вимагає комплексного міждисциплінарного підходу, врахування сучасних тенденцій глобалізації й інтеграції, а також специфічних особливостей ЄС як потужного інтеграційного об'єднання.

Отже, геоekonomічний простір – це складна та багатокomпонентна система, що охоплює взаємодію різних структурних елементів, які перебувають у постійному розвитку під впливом глобальних економічних процесів, політичних рішень та соціальних змін. У сучасних дослідженнях виділяють такі основні структурні складові геоekonomічного простору: територіальна (географічна), економічна, інфраструктурно-логістична, інституційна, демографічно-міграційна складові.

Територіальна складова є базовою та передбачає просторове розташування держав і регіонів, географічні особливості, ресурси, кліматичні умови та інші фактори, що визначають потенціал розвитку територій [88]. Територіальний фактор формує вихідні умови економічної взаємодії держав і впливає на конфігурацію економічних і міграційних потоків у просторі. Наприклад, територіальна близькість країн ЄС забезпечує посилення взаємних економічних потоків, що особливо яскраво видно на прикладі Німеччини та її сусідів. Економічну складову геоekonomічного простору формують фінансові, торговельні, інвестиційні потоки, виробничі ланцюги, рівень технологічного розвитку та економічної інтеграції. Наприклад, ЄС є одним з найбільших у світі ринків товарів і послуг, де внутрішньоторговельні зв'язки визначаються свободою пересування товарів, капіталу, послуг та людей, створюючи єдиний економічний простір (Single Market) [355]. Важливим структурним елементом є розвиток транспортно-

логістичних коридорів, комунікаційних мереж, морських та сухопутних шляхів, трубопроводів, портів, аеропортів, які сприяють економічній інтеграції територій і регіонів. Інфраструктурна зв'язаність підвищує привабливість регіонів, стимулює торговельні потоки та міграцію населення [317]. ЄС активно розбудовує транс'європейську транспортну мережу (TEN-T), що сприяє інтеграції периферійних регіонів у загальноєвропейський економічний простір. Геоекономічний простір також характеризується наявністю та діяльністю інтеграційних утворень, міжнародних організацій та інститутів (ЄС, СОТ, МВФ, ЄІБ тощо), які формують нормативно-правове поле економічних взаємовідносин між країнами. Наприклад, діяльність ЄС як наднаціонального утворення суттєво впливає на формування загальноєвропейського геоекономічного простору завдяки регулюванню міграції, торгівлі, екологічних стандартів, конкуренції тощо [272]. Інституційний компонент також включає формування спільної політики (економічна політика ЄС, міграційна політика, політика зайнятості), яка безпосередньо впливає на економічні взаємодії країн-членів, визначаючи єдині правила функціонування ринку праці та капіталів. Особливою структурною складовою є демографічно-міграційна складова, яка пов'язана з міжнародною трудовою мобільністю, потоками робочої сили та демографічними тенденціями. Інтенсивність та напрями міграційних потоків суттєво впливають на економічну активність регіонів, формують нові економічні дисбаланси або, навпаки, стимулюють економічне зростання, сприяючи перерозподілу людського капіталу в межах геоекономічного простору [86]. Наприклад, міграційні процеси всередині ЄС стали важливим чинником розвитку центральних регіонів (Німеччина, Франція, Нідерланди), в той час як периферійні країни стикаються з відтоком кваліфікованих працівників (Польща, Румунія, Болгарія), що посилює диспропорції економічного розвитку в межах ЄС [281]. Також важливим у цьому контексті є цифровізація, яка змінює характер економічної взаємодії, формуючи цифровий компонент геоекономічного простору, що дозволяє знижувати вплив географічної відстані на економічні взаємини.

Отже, структурні компоненти геоекономічного простору перебувають у

постійній взаємодії, забезпечуючи інтеграцію територій у єдину систему економічних відносин, які перебувають у динамічному розвитку під впливом політичних рішень, економічної кон'юнктури та соціально-демографічних чинників. Комплексний аналіз цих складових дозволяє зрозуміти механізми формування та трансформації геоekonomічного простору ЄС. Геоekonomічний простір є динамічною категорією, яка постійно трансформується під впливом різноманітних глобальних, регіональних та локальних факторів. Визначення та аналіз цих факторів дозволяють зрозуміти природу сучасних геоekonomічних процесів у межах ЄС, зокрема, роль трудової міграції в їхній трансформації.

Одним із фундаментальних чинників формування та зміни геоekonomічного простору є глобалізація. Вона посилює взаємозалежність країн, змінюючи традиційну просторову організацію економік. Глобалізація сприяє прискоренню руху капіталу, робочої сили, інформації та технологій, стимулюючи формування нових регіональних та міжрегіональних взаємозв'язків [344]. Завдяки глобалізації межі економічних регіонів стають більш проникними, що зумовлює посилення інтеграції у межах геоekonomічних просторів, як-от у випадку ЄС та його внутрішнього ринку (Single Market) [355]. Інтеграційні процеси виступають ключовим фактором трансформації геоekonomічного простору, особливо в ЄС. Інтеграція зменшує економічні бар'єри, спрощує рух товарів, послуг, капіталу та людей, тим самим змінюючи просторову структуру економічної активності. Наприклад, політика згуртованості (cohesion policy) ЄС передбачає підтримку периферійних регіонів, створення транспортних і логістичних коридорів, які суттєво змінюють економічні потоки в межах ЄС [355]. Особливо вагомим фактором є міжнародна трудова міграція, яка безпосередньо впливає на економічний ландшафт ЄС. Міграційні потоки призводять до перерозподілу людського капіталу, створення нових кластерів економічної активності, а також впливають на формування "центрів тяжіння" економічної діяльності в ЄС [405]. Наприклад, після розширення ЄС у 2004 р. спостерігалось значне посилення трудової мобільності з країн ЦСЄ (Польщі, Чехії, Словаччини) до країн Західної Європи, що змінило баланс економічної активності в ЄС і сформувало нові центри

економічного зростання. Формування транспортно-логістичних коридорів та розвиток інфраструктури є чинником, що стимулює інтеграцію регіонів у єдиний геоekonomічний простір. Транс'європейська транспортна мережа (TEN-T) суттєво впливає на рівень економічної взаємодії між регіонами ЄС, скорочуючи витрати на транскордонний рух товарів і людей, що зумовлює зміну регіональної спеціалізації та економічних потоків [317]. Окремим важливим фактором трансформації геоekonomічного простору є поширення цифрових технологій. Дигіталізація економіки знижує значення географічної відстані, змінює традиційні економічні взаємозалежності та створює новий тип геоekonomічної взаємодії, так званий “цифровий простір” [91]. Особливо яскраво це проявилось під час пандемії COVID-19, коли цифрові платформи стали альтернативою традиційним каналам економічної взаємодії, значно прискоривши цифрову трансформацію європейського геоekonomічного простору. Таким чином, геоekonomічний простір ЄС є результатом складної взаємодії територіальних, економічних, соціальних, інституційних та технологічних факторів. Вони формують динамічну структуру економічних взаємозалежностей, яка змінюється під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників, серед яких міжнародна трудова міграція займає одне з провідних місць.

Сучасні дослідження геоekonomічного простору базуються на кількох теоретико-методологічних підходах, кожен з яких надає власну перспективу аналізу економічної та просторової взаємодії. У межах нашого дослідження особливу увагу приділено геоekonomічному підходу, просторовій економіці, світ-системному аналізу та міждисциплінарним підходам, що дозволяє всебічно дослідити особливості трансформації простору ЄС під впливом міжнародної трудової міграції.

Згідно з геоekonomічним підходом, запропонованим Е. Люттваком, основним інструментом міжнародного впливу держав стають економічні важелі, такі як торгівля, інвестиції, санкції, управління міграцією тощо [257]. Цей підхід дозволяє аналізувати економічні процеси крізь призму стратегічних інтересів держав і регіонів, розглядаючи географічний простір як поле економічної конкуренції та

взаємодії [84]. На практиці такий аналіз дозволяє, наприклад, оцінювати, як політика ЄС щодо міграції чи торгівлі впливає на просторовий розподіл економічних ресурсів у межах союзу. Підхід просторової економіки та нової економічної географії асоціюється з іменами П. Кругмана, Д. Харві та М. Портера. Центральною є теорія нової економічної географії (New Economic Geography), яку розвинув П. Кругман. Відповідно до цієї теорії, нерівномірний розподіл економічної активності пояснюється ефектами агломерації, коли економічні агенти зосереджуються у місцях з високою концентрацією інфраструктури, людських ресурсів, капіталу та технологій [244]. Саме цей підхід використовується для пояснення формування “центрів” і “периферії” в ЄС, що особливо помітно в контексті трудової міграції, коли висококваліфіковані працівники концентруються в економічних центрах (Німеччина, Франція, Нідерланди). Отже, модель ілюструє нерівномірний розподіл економічної активності між “центральною” (ядровими) та “периферійними” регіонами. Центр (ядро) акумулює значну частку економічної діяльності, тоді як периферія характеризується суттєво меншим рівнем економічної активності. Така конфігурація пояснюється ефектом агломерації, що виникає через концентрацію капіталу, робочої сили, інфраструктури й інформації у центрі економічного простору, що є актуальним для аналізу геоekonomічних процесів в ЄС у контексті трудової міграції.

Світ-системний підхід І. Валлерстайна базується на концепції глобального поділу економічного простору на ядро, напівпериферію та периферію. У межах ЄС така концепція дозволяє аналізувати економічні диспропорції між розвинутими та менш розвинутими регіонами, пояснюючи їхні позиції у глобальних економічних потоках [387]. Цей підхід допомагає зрозуміти, чому певні країни ЄС (наприклад, країни Балтії чи Центральної Європи) виступають як “донори трудових ресурсів”, тоді як країни Західної Європи є “центрами тяжіння” трудової міграції. Останні дослідження акцентують увагу на необхідності міждисциплінарного підходу, що поєднує географію, економіку, соціологію, демографію та політологію [86]. Це дозволяє розглядати вплив міжнародної трудової міграції комплексно, враховуючи економічні фактори, демографічні процеси, інституційні умови, а також політичні

й соціальні аспекти. Наприклад, дослідження Європейської Комісії щодо міграційних процесів використовують міждисциплінарні методи, що дозволяє враховувати широкий спектр факторів, таких як економічна інтеграція мігрантів, вплив міграції на соціальну структуру суспільств, що приймають, та формування політичних рішень у цій сфері [219]. Таким чином, для комплексного аналізу геоекономічного простору ЄС у контексті трудової міграції необхідно поєднувати різні теоретико-методологічні підходи. Це забезпечує повніше розуміння складних взаємодій між економічними, соціальними, територіальними та політичними чинниками в сучасних умовах глобалізації й регіональної інтеграції.

Для повного й всебічного аналізу геоекономічного простору та виявлення впливу міжнародної трудової міграції використовують як кількісні, так і якісні методи дослідження. Комбінація методів дозволяє отримати глибоке розуміння багатогранних процесів, які формують економічні взаємозалежності та міграційні потоки у межах ЄС. Одним з ключових кількісних методів аналізу геоекономічних процесів є економіко-математичне моделювання. Зокрема, гравітаційна модель торгівлі та міграції (Gravity Model) широко використовується для прогнозування та аналізу інтенсивності міграційних та економічних потоків між країнами чи регіонами. Вона базується на ідеї, що інтенсивність економічної взаємодії прямо пропорційна економічному потенціалу регіонів і обернено пропорційна квадрату відстані між ними [201]. Наприклад, такі моделі активно використовуються Європейською Комісією для оцінки міграційних потоків у межах ЄС. Відповідно до гравітаційної моделі торгівлі та міграції, інтенсивність економічної взаємодії (торгівлі або трудової міграції) прямо пропорційна розмірам економік і обернено пропорційна квадрату відстані між ними. З ростом відстані між регіонами інтенсивність взаємодії суттєво зменшується, що пояснює тенденцію до зниження міграційних потоків із збільшенням географічної віддаленості. Модель є ключовим інструментом для кількісної оцінки міграційних та економічних зв'язків між країнами ЄС та впливу міжнародної міграції на геоекономічний простір.

Іншим кількісним методом є економетричний аналіз часових рядів та панельних даних (наприклад, аналіз впливу трудової міграції на рівень зайнятості,

ВВП чи продуктивність праці в країнах ЄС). Такі підходи знаходимо у роботах Борхаса [86], який аналізує вплив міграції на заробітну плату й економічну продуктивність. Серед якісних методів найпоширенішими у дослідженнях геоекономічного простору є SWOT-аналіз, PESTEL-аналіз, експертні оцінки та кейс-стаді. SWOT-аналіз використовується для системної оцінки переваг та недоліків регіонів, можливостей і загроз, що виникають внаслідок змін трудової мобільності. SWOT-аналіз дозволяє, зокрема, ідентифікувати ризики, пов'язані з відтоком людського капіталу з периферійних регіонів ЄС, і визначати можливості, які відкриваються завдяки притоку висококваліфікованих мігрантів до центрів економічного розвитку [105]. PESTEL-аналіз є ще одним якісним методом, який дозволяє виявити політичні, економічні, соціальні, технологічні, екологічні та юридичні фактори впливу на геоекономічні трансформації, пов'язані з трудовою міграцією [256]. Наприклад, цей метод часто застосовує Європейська Комісія у стратегічних документах щодо політики зайнятості та міграції, допомагаючи чіткіше розуміти контекст економічних змін і виробляти адекватні управлінські рішення [155]. Окремим напрямом аналізу є використання геоінформаційних систем (ГІС). Просторовий аналіз дозволяє наочно відобразити та дослідити регіональні відмінності у міграційних потоках, концентрації економічної діяльності та оцінити інфраструктурні й економічні особливості регіонів [189]. Зокрема, Євростат активно використовує ГІС-технології для картографічного представлення просторового розподілу економічних та соціальних процесів в ЄС, включно з міграційними потоками, зайнятістю та економічною активністю регіонів [169]. Метод порівняльного аналізу (компаративний аналіз) є ефективним для дослідження регуляторних підходів різних країн ЄС щодо трудової міграції та їхнього впливу на формування та зміну геоекономічного простору. Застосовуючи цей метод, дослідники можуть виявити ефективні політики та передові практики управління міграцією. Наприклад, компаративні дослідження Х. Брюкера та Б. Галгоці показали значну різницю між країнами у рівнях інтеграції мігрантів, що дозволяє зробити висновки про ефективність різних міграційних політик [90]. Таким чином, комплексне застосування кількісних та якісних методів, включаючи

математичні моделі, SWOT- та PESTEL-аналізи, а також ГІС-технології, дає змогу провести глибокий аналіз формування та трансформації гео економічного простору ЄС, акцентуючи особливу увагу на впливі міжнародної трудової міграції.

Отже, у цьому підрозділі здійснено теоретико-методологічний аналіз поняття “гео економічний простір”, розглянуто його сутність, структурні складові, фактори формування та трансформації, а також окреслено ключові підходи й методи його дослідження у контексті міжнародної трудової міграції. З огляду на проведений аналіз, пропонуємо власне комплексне визначення гео економічного простору: гео економічний простір – це динамічна та інтегральна система економічних, територіальних, інфраструктурних, інституційних та соціально-демографічних взаємозв’язків між державами, регіонами та наднаціональними утвореннями, що формується та трансформується під впливом глобалізаційних процесів, регіональної інтеграції, міжнародної трудової міграції, інституційного регулювання і технологічного розвитку, забезпечуючи просторовий розподіл економічної активності, людського капіталу, інвестиційних та інформаційних потоків.

На нашу думку, таке визначення підкреслює багатовимірність та інтегральний характер гео економічного простору, враховує динаміку сучасних економічних процесів, а також виділяє міжнародну трудову міграцію як один із провідних факторів його трансформації в межах ЄС.

Отже, результати аналізу дозволяють стверджувати, що подальші дослідження гео економічного простору ЄС повинні бути орієнтовані на комплексну оцінку впливу міжнародної трудової міграції, яка безпосередньо впливає на структуру економічних і соціальних процесів, визначає стратегії національних урядів і наднаціональних інституцій, а також сприяє формуванню нових економічних реалій у регіональному та глобальному масштабах.

Висновки до Розділу 1

Міжнародна трудова міграція відіграє ключову роль у трансформації економічних, соціальних і політичних процесів у глобальному масштабі. Аналіз різних теоретичних підходів (зокрема, тих, що пояснюють виникнення міграційних потоків нерівністю у доходах, розривом у рівнях розвитку, а також впливом історико-культурних чинників) свідчить, що саме поєднання економічних стимулів та соціально-політичних чинників визначає динаміку та спрямованість міграційних рухів.

Право на свободу пересування, попри свою фундаментальну природу, історично зазнавало обмежень і регулювання як з боку країн походження, так і країн призначення. Історичний досвід переконує, що пошук кращих умов життя був рушієм великих міграційних хвиль, але сучасна державна політика водночас намагається обмежити або спрямувати ці потоки, виходячи зі своїх соціально-економічних пріоритетів.

Відсутність єдиної універсальної теорії, здатної охопити всі аспекти міграційних процесів, зумовлює розмаїття наукових підходів – від кількісного аналізу до якісних досліджень. Таке різноманіття дає змогу ширше охопити різні аспекти міграції, але і ускладнює формування цілісної наукової парадигми. Разом із тим, це свідчить про багатовимірність міграційних процесів та необхідність подальшої інтеграції знань із різних дисциплін.

Багатовимірність та динамічність міграційних процесів вимагають комплексного методологічного підходу до аналізу та розробки політики у цій сфері. Поєднання компаративного аналізу, економічного моделювання, якісних case-study, а також інституційних і раціональних підходів сприяє виявленню найкращих практик, точнішому вимірюванню впливу ключових чинників на міграцію та глибшому розумінню соціокультурного виміру інтеграції мігрантів.

Міжнародна трудова міграція не обмежується суто економічною складовою, а є водночас і соціально-політичним процесом, що позначається на розподілі ресурсів, розвитку людського капіталу та формуванні державних стратегій.

Узагальнення наявних досліджень підтверджує необхідність подальших міждисциплінарних напрацювань для врахування регіональних особливостей та модерних викликів глобалізації.

У межах дослідження запропоновано власне комплексне визначення гео економічного простору як динамічної та інтегральної системи економічних, територіальних, інфраструктурних, інституційних та соціально-демографічних взаємозв'язків між державами, регіонами та наднаціональними утвореннями, що формується та трансформується під впливом глобалізаційних процесів, регіональної інтеграції, міжнародної трудової міграції, інституційного регулювання і технологічного розвитку, забезпечуючи просторовий розподіл економічної активності, людського капіталу, інвестиційних та інформаційних потоків.

Таким чином, розглянутий матеріал свідчить, що міжнародна трудова міграція є багатовимірним феноменом, котрий потребує комплексного аналізу і поєднання різних теоретико-методологічних підходів. Хоча на сьогодні не існує універсальної теорії міграції, узагальнення наявного досвіду дозволяє окреслити основні чинники та закономірності, які можна використати для формування більш ефективних стратегій управління міграційними процесами як у країнах походження, так і в країнах призначення.

Основні результати цього розділу були опубліковані в роботах здобувача [5; 41; 57].

РОЗДІЛ 2.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ГЕОЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ПІД ВПЛИВОМ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

2.1. Вплив трудової міграції на національний ринок праці та демографію країн-учасниць Європейського Союзу

Трудова міграція виступає одним із ключових чинників соціально-економічної динаміки країн ЄС. В умовах євроінтеграції та глобалізації ЄС став привабливим напрямком для мігрантів, що з одного боку сприяє покращенню демографічної ситуації та заповненню дефіциту робочої сили, а з іншого – породжує виклики, пов'язані з інтеграцією мігрантів, регулюванням зайнятості та забезпеченням соціальної рівності. Хоча додаткові трудові ресурси й посилюють економічне зростання та підвищують споживчий попит, надмірні міграційні потоки можуть призводити до відтоку висококваліфікованих кадрів із країн-донорів, а також до посилення соціальної нестабільності. У цьому підрозділі досліджується вплив трудової міграції на ринки праці, демографічні процеси та економічний розвиток країн-членів ЄС. Зокрема, розглядається, як вона формує економічну політику ЄС й взаємовідносини між державами-членами, а також аналізуються можливості та загрози, що супроводжують міграційні процеси в умовах євроінтеграції.

Трудова міграція є одним із ключових явищ сучасної глобалізованої економіки, що впливає на розвиток ринків праці, економічні процеси та демографічні зміни. У контексті глобалізації посилюється мобільність робочої сили, що дозволяє мігрантам шукати кращі економічні можливості за межами своїх країн, тоді як інтеграційні процеси, такі як європейська інтеграція, сприяють усуненню бар'єрів для пересування робочої сили. ЄС, як один із найуспішніших прикладів економічної інтеграції, відіграє вирішальну роль у регулюванні цих процесів.

У рамках європейської інтеграції трудова міграція має особливе значення через принцип вільного пересування осіб, закріплений у Договорі про функціонування ЄС. Цей принцип дозволяє громадянам країн-членів вільно пересуватися, проживати та працювати в будь-якій іншій країні-члені ЄС, що створює умови для ефективного перерозподілу робочої сили відповідно до потреб економіки. Таке відкриття ринків праці сприяє розвитку економік країн-реципієнтів, які отримують доступ до кваліфікованих та некваліфікованих працівників з інших держав-членів, що особливо важливо в умовах старіння населення та нестачі робочої сили в деяких країнах.

Глобалізація, у свою чергу, посилює конкуренцію за висококваліфікованих працівників між країнами та регіонами, що стимулює розробку нових підходів до управління трудовою міграцією. ЄС активно працює над створенням сприятливих умов для залучення трудових мігрантів через різні програми, такі як “Блакитна карта ЄС”, спрямована на залучення висококваліфікованих спеціалістів з-за меж ЄС. Водночас через трудову міграцію постають нові виклики, пов’язані з соціальною інтеграцією мігрантів, забезпеченням рівних умов на ринку праці та регулюванням потоків нелегальної міграції.

Таким чином, трудова міграція в умовах глобалізації та європейської інтеграції є важливим чинником, що впливає на соціально-економічний розвиток країн-учасниць. Вона сприяє посиленню економічної співпраці, зміцненню ринків праці та розвитку інноваційного потенціалу, водночас вимагаючи від країн-членів ЄС вдосконалення механізмів регулювання та інтеграції мігрантів.

Розширення ЄС у 2004 і 2007 рр., запровадження свободи пересування для громадян нових держав-членів та економічні цикли суттєво вплинули на масштаби і напрямки трудової міграції в Європі. Протягом 2004–2024 рр. ЄС пережив дві хвилі трудової міграції: першу – після вступу країн ЦСЄ до ЄС у середині 2000-х, та другу – у середині 2010-х рр. на тлі відновлення економіки після світової фінансової кризи [156]. Окрім внутрішньоєвропейської мобільності, зросли потоки працівників з-поза меж ЄС, особливо для заповнення нестачі робочої сили в країнах Західної Європи. Нижче представлено деталізований аналіз цих тенденцій із

використанням офіційних даних Євростату та ОЕСР. Динаміка трудової міграції наведена у Додатку Г.

Як бачимо з Додатку Г, Румунія та Польща є найпотужнішими донорами трудових мігрантів у ЄС. У 2020 р. за кордоном (переважно в інших державах ЄС) проживало близько 3,1 млн громадян Румунії та 1,6 млн громадян Польщі [126]. Для порівняння, з Італії – традиційно більш заможної країни Західної Європи – за останні роки також спостерігався значний відтік кадрів (1,4 млн італійців проживали в інших країнах ЄС [126], зокрема молодь емігрувала в пошуках роботи під час кризи 2010-х рр.). Серед країн Центральної та Південно-Східної Європи, крім Польщі та Румунії, суттєвий “відтік мізків” характерний для Португалії, Болгарії та країн Балтії. Наприклад, у 2020 р. португальці складали близько 7% усіх внутрішньоєвропейських мігрантів (майже 1,0 млн осіб) [126]. За період 2016–2020 рр. кількість громадян, що виїхали з Литви та Латвії до інших країн ЄС, зросла на 62% та 61% відповідно [126] – це найвищі показники збільшення міграції в ЄС, що відображає масштабний відтік населення з Балтійського регіону. У результаті таких процесів деякі держави ЦСЄ зазнали значного скорочення населення: наприклад, Литва з 2004 р. втратила понад 15% населення виключно через еміграцію, що створило демографічні та економічні виклики. Таблиця 2.2 демонструє, що найбільше трудових мігрантів осідає у великих економіках Західної Європи. Німеччина стабільно виступає головним центром притягання мігрантів: у 2019 р. до Німеччини прибуло 886 тис. іммігрантів (21% від загального припливу по ЄС) [215], а у 2021 р. – вже близько 874 тис. (23% усіх іммігрантів по ЄС) [216]. Іспанія до світової фінансової кризи 2008 р. також була одним із лідерів за притоком робочої сили (у 2004–2007 рр. близько 0,5 млн осіб щороку), продовжуючи приймати значну кількість мігрантів і в 2019–2021 рр. (14–18% загальноєвропейського показника) [215; 216]. Франція та Італія займають наступні позиції серед країн-реципієнтів: на їхню долю припадає близько 8–10% імміграції в ЄС щороку [216]. Важливо відзначити, що у ці цифри входять як внутрішньоєвропейські трудові мігранти (громадяни інших держав ЄС), так і трудові мігранти з третіх країн (не з ЄС).

Основні міграційні потоки 2004–2024 рр. мали чітко виражений напрямок зі сходу та півдня Європи на захід і північ. Після вступу до ЄС у 2004 р. країни ЦСЄ (насамперед Польща, Румунія, Болгарія, країни Балтії) стали донорами значної кількості робочої сили для старих членів ЄС [187]. Цей східно-західний трудовий потік досяг піку приблизно у 2007–2008 роках, коли, за даними польської статистики, за кордоном проживало понад 2,3 млн поляків (у порівнянні з 0,7 млн у 2002 р.) [291; 363]. Це була найбільша хвиля економічної еміграції з Польщі з часів початку ХХ ст. [292] Аналогічно, після вступу Румунії до ЄС у 2007 р. кількість румунських трудових мігрантів потроїлася: з 1,1 млн осіб у 2000 р. до 3,4 млн у 2010 р. [318]. Лише протягом 2006–2007 рр. число румун, які проживали в Італії та Іспанії, подвоїлося – з 0,8 млн до 1,75 млн осіб [318], що ілюструє безпрецедентну швидкість міграції. Одночасно спостерігався південно-північний трудовий потік: громадяни країн Південної Європи (Італії, Іспанії, Греції, Португалії) виїжджали на роботу до економічно сильніших держав Півночі та Центру (Німеччини, Бенілюксу, скандинавських країн). Особливо це посилювалось після кризи єврозони 2009–2013 рр., коли в Іспанії, Греції та Португалії різко зросло безробіття. Наприклад, на початку 2010-х рр. десятки тисяч іспанських та португальських фахівців переїхали до Німеччини і Сполученого Королівства. У підсумку Португалія сьогодні має одну з найбільших діаспор в Європі (майже мільйон португальців у інших країнах ЄС [126]), а Греція втратила ціле покоління молоді, що емігрувала під час кризи (так званий феномен “відтоку мізків”).

Додаток Г ілюструє загальноєвропейську тенденцію: міграція стала головним джерелом зростання населення ЄС протягом останнього десятиліття. Після 2011 р. чисельність смертей стабільно перевищує народжуваність у ЄС, і тільки приплив мігрантів дозволяв компенсувати природне скорочення [300]. Сальдо міграції помітно коливалося відповідно до зовнішніх подій: так, у 2008–2011 рр. (в розпал кризи) міграційний приріст дещо впав, але вже у 2013–2015 рр. відновився. Максимум міграційного приросту припав на 2022 р., коли чистий притік населення в ЄС сягнув +3,0 млн осіб (проти +0,9 млн у 2021 р.) [300]. Це безпрецедентний стрибок, зумовлений насамперед масовим прибуттям переміщених осіб з України

та інших країн – у 2022 р. до ЄС приїхало 5,1 млн іммігрантів з-поза ЄС, що більш ніж удвічі перевищує показник 2021 р. [282] Хоча значну частину цього потоку становлять вимушені мігранти з гуманітарних причин, багато з них долучилися до ринку праці приймаючих країн, тимчасово посиливши трудові ресурси ЄС. При порівнянні країн-реципієнтів простежуються зміни в географії притоку мігрантів за 2004–2024 рр. На початку періоду провідну роль відігравало Сполучене Королівство дії – воно разом з Ірландією першою відкрило свій ринок праці для нових членів ЄС у 2004 р., що призвело до масового приїзду трудових мігрантів з Польщі, Литви, Латвії та інших країн. Уже до 2007 р. у Сполученому Королівстві оселилося близько 1 млн нових мігрантів з Східної Європи, головним чином поляків [187]. Однак після рішення про Brexit (2016 р.) ситуація різко змінилася: чистий міграційний притік громадян ЄС до Сполученого Королівства зменшувався і вже до 2020 р. став від’ємним [156]. Імміграція з ЄС до Сполученого Королівства впала майже на 70% у 2016–2022 рр. [156], а тисячі раніше прибулих мігрантів почали повертатися додому або перемішуватися в інші країни ЄС. Натомість Німеччина після 2011 р. (коли були зняті останні обмеження на доступ робочої сили з нових членів) вийшла на перше місце за обсягами прийому трудових мігрантів. Німеччина нині має найбільшу кількість населення, народженого за кордоном – станом на 2024 р. у країні проживає понад 12 млн іноземців (громадян інших країн) [157], з яких значну частку складають громадяни інших держав ЄС (поляки, румуни, італійці, греки тощо). Для порівняння, в Іспанії – другій за цим показником – проживає близько 6,5 млн іноземців [157]. Таким чином, міграційні потоки всередині ЄС за два десятиліття дещо переорієнтувалися: якщо в 2004–2007 рр. основним “магнітом” було Сполучене Королівство, то в 2010-х рр. і особливо після 2020 р. неформальну роль міграційного центру тяжіння перебрала Німеччина (а також до певної міри Іспанія, Італія та Франція).

Емпіричні дані свідчать про такі ключові зрушення у трудовій міграції ЄС за 2004–2024 рр. як масова трудова міграція зі Східної Європи після розширення ЄС, вплив економічних циклів, зміна напрямів після Brexit та COVID-19 та зростання ролі міграції з третіх країн.

Після 2004 р. країни ЦСЄ стали донорами трудових ресурсів для розвиненіших членів ЄС. Це призвело до перерозподілу людського капіталу в Європі: утворилися нові економічні “кластери” в країнах-приймачах і, відповідно, зменшилася чисельність та молодість населення в країнах-відправниках. Наприклад, населення Латвії та Литви скоротилося на 10–20% відносно рівня 2000 р., значною мірою через еміграцію молоді. Польща втратила до 2 млн працездатних громадян за перше десятиліття в ЄС [187], Румунія – понад 3 млн [318]. Це безпрецедентні для мирного часу масштаби міграції, які змінили демографічний профіль цих країн (старіння населення, брак фахівців у деяких галузях) і водночас частково пом’якшили проблему нестачі робочої сили в Західній Європі. Глобальна фінансово-економічна криза 2008–2009 рр. призвела до тимчасового спаду трудової міграції. У 2009–2011 рр. деякі трудові мігранти повернулися додому через погіршення умов на ринках праці приймаючих країн (зокрема, значна кількість поляків повернулася зі Сполученого Королівства [292]). Проте з поновленням економічного зростання у 2013–2015 рр. міграційні потоки знову пожвавилися. Більш того, економічна криза на півдні Європи дала початок новому явищу – міграції з півдня на північ усередині ЄС: десятки тисяч іспанців, італійців, греків виїхали до більш стабільних економік (Німеччина, Сполучене Королівство, Скандинавія). Так, кількість громадян Іспанії та Італії, що мешкають у Німеччині, помітно зросла в 2012–2015 рр. (за даними Destatis, загалом в 2021 р. в інших країнах ЄС працювали 6,6 млн громадян ЄС проти 4,8 млн у 2012 р., тобто відбувся приріст 38% [207], значна частка якого – це вихідці з південних країн).

Референдум 2016 р. про вихід Сполученого Королівства з ЄС значно вплинув на внутрішньоєвропейську міграцію. Сполучене Королівство з провідного реципієнта робочої сили перетворилося на країну з нульовим або від’ємним міграційним приростом громадян ЄС [156]. Багато мігрантів з країн Східної Європи, які раніше обирали Сполучене Королівство, переорієнтувалися на ринки праці Німеччини, Ірландії, Нідерландів та Скандинавії. Пандемія COVID-19 у 2020–2021 рр. також тимчасово “заморозила” міграцію через закриття кордонів: у 2020 р. чистий міграційний приріст в ЄС вперше за десятиліття не компенсував

природне скорочення населення [300]. Проте вже у 2022 р. після зняття карантинних обмежень міграція відновилась і навіть сягнула рекордних рівнів (як зазначено, чистий приплив +3 млн осіб у 2022 р. [300]).

При цьому, якщо в середині 2000-х трудова міграція в межах ЄС (тобто переміщення громадян між державами-членами) була домінуючою темою, то наприкінці 2010-х рр. все більшого значення набуває притік робочої сили з-за меж ЄС. Частка іммігрантів з третіх країн у структурі міграції стала переважати: наприклад, у 2022 р. в більшості країн ЄС понад 50% всіх іммігрантів складали громадяни неєвропейських держав [282]. В абсолютних числах найбільше трудових мігрантів із третіх країн залучає Німеччина – тільки у 2022 р. вона прийняла 1,6 млн вихідців з-за меж ЄС (31% від загальноєвропейського показника) [282]. Суттєвий притік робочої сили з-за меж ЄС також характерний для Іспанії (0,86 млн у 2022 р. [282]), Італії, Франції та Швеції. Ці мігранти приїждять як за висококваліфікованою роботою (наприклад, спеціалісти ІТ з Індії, інженери з України, медики з Балкан), так і для сезонної або низькокваліфікованої праці (будівельники, доглядальники, сільськогосподарські робітники тощо). Таким чином, до традиційної схеми “Схід–Захід” усередині ЄС додалася схема “Південь/Схід (треті країни) – Північ/Захід ЄС”, посилена після 2014–2015 рр. (унаслідок подій “Арабської весни”, міграційної кризи 2015 р. та пізніше війни в Україні 2022 р.).

Вказані тенденції обумовлені комплексом економічних, політичних та соціальних чинників. Трудова міграція, як правило, викликана диференціацією в рівнях оплати праці, якості життя та можливостях працевлаштування між країною походження та країною призначення. Після розширення ЄС різниця в заробітках між новими та старими членами могла сягати 3–5 разів, що стало потужним стимулом для виїзду працівників зі сходу на захід. Так, середня зарплата в Польщі чи Румунії у 2005 р. становила лише 20–30% від рівня у Німеччині чи Сполученого Королівства – відповідно, молоді спеціалісти масово виїжджали заради вищих доходів. Додатковим чинником стала нерівномірність економічного розвитку: високі показники безробіття (особливо молодіжного) в Південній Європі після

2008 р. підштовхнули до міграції всередині ЄС, тоді як економічне зростання у Німеччині, Австрії, Скандинавії створювало попит на іноземну робочу силу. Економічні кризи впливали і на зворотний рух: в періоди рецесії частина мігрантів поверталася додому або призупиняла виїзд за кордон.

Інтеграційна політика ЄС є визначальним чинником масштабів трудової міграції. Впровадження свободи пересування для нових членів (після тимчасових перехідних періодів) безпосередньо збільшувало міграційні потоки. Наприклад, коли у 2014 р. було повністю лібералізовано ринок праці ЄС для громадян Румунії і Болгарії, це спричинило нову хвилю їхньої еміграції до Західної Європи. З іншого боку, політичні рішення окремих держав також впливають: Brexit і скасування режиму вільного руху для британців та громадян ЄС призвели до перерозподілу потоків (менше мігрантів стали їхати до Сполученого Королівства, більше – до континентальної Європи). Політична стабільність/нестабільність у сусідніх регіонах теж відіграє роль: воєнні дії на Близькому Сході (Сирія, 2015) та в Україні (2022) спричинили сплеск міграції до ЄС, хоча ця міграція має переважно ознаки вимушеної міграції, а не трудової, на початковому етапі. Від міграційної політики залежить і залучення робочої сили з третіх країн – наприклад, спрощення видачі Blue Card в Німеччині збільшило притік висококваліфікованих спеціалістів з-за меж ЄС.

До соціальних чинників належать перш за все мережеві ефекти та якість життя. Наявність діаспори за кордоном спрощує новим мігрантам процес переїзду (через підтримку громад, наявність знайомих), що пояснює, чому з часом певні напрямки міграції самопідсилюються. Так, велика польська громада у Сполученому Королівстві, що сформувалась після 2004 р., стала притягувати все нових мігрантів з Польщі аж до Brexit. Соціокультурна близькість і мова також мають значення: спостерігалися значні потоки між країнами, що мають спільну мову або історичні зв'язки (наприклад, румуни до Італії та іспаномовні латиноамериканці до Іспанії). Демографія виступає фоновим фактором: старіння населення Західної Європи підвищує попит на трудових мігрантів (особливо в сферах охорони здоров'я, догляду, будівництва), тоді як країни Східної Європи

мали відносно молодшу і надлишкову робочу силу на початку 2000-х. Однак з часом і самі східні країни зіткнулися з демографічною кризою – еміграція лише посилила процес старіння та скорочення населення (як зазначалося, населення країн Балтії та Болгарії значно зменшилось). Це вже призводить до зворотних потоків: деякі уряди Східної Європи почали заохочувати повернення своїх громадян (наприклад, Польща після 2015 р. запровадила програми для репатріації), а також залучати працівників з більш бідних країн Азії й СНД, щоб компенсувати дефіцит кадрів у себе.

Аналізуючи ці тенденції, можна окреслити декілька сценаріїв.

Перший сценарій – сценарій конвергенції та зменшення відтоку. Якщо економічне зближення (конвергенція) між східними та західними членами ЄС продовжиться, трудова міграція зі Сходу може поступово скорочуватися. Зростання заробітних плат і покращення умов життя в країнах-донорах (наприклад, у Польщі, яка у 2020-х досягла близько 70% середнього рівня ЄС за ВВП на душу населення) зменшують мотивацію молоді емігрувати. У цьому сценарії відтік робочої сили сповільниться, а деякі мігранти повернуться додому, щоб використати набуті за кордоном знання (“brain gain”). Вже зараз спостерігається певне повернення: з 2019 р. вперше кількість поляків, що повертаються, перевищила кількість тих, хто виїжджає [359]. Подібні тенденції намітились у Румунії після 2018 р. завдяки зростанню зарплат та податковим стимулам для тих, хто повертається з-за кордону.

Другий сценарій – сценарій постійної мобільності та ротації. Європейський ринок праці може залишитися високодинамічним: трудові ресурси і надалі перетікатимуть туди, де є попит. Циркулярна міграція може стати нормою – коли працівники на кілька років виїжджають, а потім повертаються або переїжджають до третьої країни. За підтримки політик ЄС (наприклад, удосконалення системи визнання кваліфікацій, сприяння мобільності молоді через освітні програми) внутрішній ринок праці ЄС може ще більше інтегруватися. У такому разі країни мають пристосовувати свої економіки до більш гнучкого руху трудових ресурсів, зокрема, через угоди про соціальне забезпечення мобільних працівників. Трудова

міграція всередині ЄС лишатиметься важливим чинником вирівнювання диспропорцій: регіони з надлишковою робочою силою постачатимуть кадри регіонам із нестачею.

Третій сценарій – сценарій посилення імміграції з-за меж ЄС. З огляду на демографічні прогнози (скорочення працездатного населення ЄС приблизно на 5% до 2030 р. за відсутності міграції) багато дослідників сходяться на думці, що Європі знадобиться притік трудових ресурсів з третіх країн. Якщо політичний клімат буде сприятливим, ЄС може піти шляхом активного залучення кваліфікованих мігрантів (наприклад, через розширення програм трудової імміграції, партнерства з країнами-сусідами щодо сезонних працівників). Сюди ж долучаються й зовнішні фактори: зміни клімату і війни можуть збільшити кількість мігрантів, що шукають не тільки притулку, а й роботи в Європі. У такому сценарії частка неєвропейських трудових мігрантів в ЄС зростатиме, і інтеграція цих мігрантів у ринки праці стане ключовим викликом. Нинішні дані вже демонструють цю тенденцію: 2023 р. став рекордним за рівнем імміграції в ОЕСР – 6,5 млн нових постійних мігрантів, на 10% більше, ніж у 2022-му [222], причому значна частина цього припливу припала на країни Європи.

Четвертий сценарій – сценарій обмежувальної міграційної політики. Не можна виключати і політичного сценарію, за якого окремі країни або ЄС загалом введуть більш жорсткі обмеження на міграцію (через суспільний запит стримати приплив іноземців). Якщо популістичні, антиімміграційні сили набиратимуть ваги, можливе запровадження квот чи бар'єрів навіть щодо внутрішньої мобільності (хоча юридично свобода пересування закріплена установчими договорами ЄС). У разі значного скорочення міграції Європа може стикнутися з дефіцитом робочої сили в певних секторах і регіонах, що загальмує економічне зростання. Проте цей сценарій вважається менш імовірним у довгостроковій перспективі, оскільки структурні потреби економіки вимагатимуть залучення працівників.

Отже, за період 2004–2024 рр. трудова міграція в ЄС пройшла шлях від різкого сплеску після великого розширення до поступового впорядкування й переналаштування під впливом економічних і політичних змін. Ключовий

висновок полягає в тому, що міграція стала невід’ємною складовою європейського ринку праці, сприяючи перерозподілу трудових ресурсів у бік вищої ефективності та заповнення вакансій там, де є попит. За даними Євробарометра, майже половина внутрішніх мігрантів в ЄС переїжджають саме з метою роботи [273], і рівень зайнятості серед них навіть вищий, ніж серед місцевих громадян (77% проти 75% у 2022 р. [273]). Це свідчить про позитивний внесок трудових мігрантів у економіку приймаючих країн – вони заповнюють дефіцитні ніші на ринку праці, сприяють зростанню ВВП та сплачують внески до соціальних фондів. Одночасно, країни-донори відчують і втрати – відтік кваліфікованих кадрів (“brain drain”), демографічний дисбаланс, залежність від грошових переказів мігрантів. Баланс цих позитивних і негативних наслідків залежить від того, наскільки ефективно національні уряди та ЄС в цілому реалізують політику управління міграцією. Для гармонізації ефектів необхідні спільні зусилля: інвестиції у розвиток регіонів-донорів (щоб зменшити стимул до виїзду), захист прав трудових мігрантів та їх інтеграція (щоб міграція була тимчасовою опцією, а не безповоротною втратою людського капіталу), а також створення умов для циркуляції талантів – коли мігранти можуть повернутися на батьківщину, привезти знання і капітал. З огляду на старіння Європи і глобальну конкуренцію за трудові ресурси, трудова міграція залишатиметься ключовим фактором соціально-економічних змін у ЄС, а отже, її дослідження і виважене регулювання є пріоритетним завданням для забезпечення стійкого розвитку як країн-походження, так і країн призначення мігрантів.

Також розглянемо більш предметно вплив внутрішньоєвропейської трудової міграції на ринок праці ЄС за 2004–2024 рр. Після розширення ЄС у 2004 р. трудова мобільність різко зросла: до кінця 2009 р. близько 1,8% населення нових членів (країни ЦСЄ, EU-8) емігрувало до старих членів (EU-15) [356]. Після вступу Румунії та Болгарії (EU-2) у 2007 р. ще 4,1% їх населення переїхало до країн EU-15 до 2009 р. [356]. Ці потоки зробили помітний внесок у робочу силу приймаючих країн. Водночас, показники зайнятості мігрантів всередині ЄС стали порівнянними з місцевими. За останніми даними, у 2023 р. рівень зайнятості громадян інших країн ЄС (20–64 роки) становив 77,6% проти 76,2% у громадян

країни [277]. Це свідчить, що трудові мігранти з інших держав ЄС мають високий рівень інтеграції на ринку праці. Рівень безробіття серед внутрішньоєвропейських мігрантів зазвичай лише трохи вищий або навіть нижчий, ніж у місцевих. У 2023 р. безробіття серед громадян інших країн ЄС в середньому по ЄС було 6,9% проти 5,4% у місцевих [277]. Однак ситуація варіювалася між країнами. Наприклад, у Сполученому Королівстві (до Brexit) рівень безробіття серед мігрантів з ЄС був нижчим, ніж серед британців (6,4% проти 6,9%) [159]. Натомість у Нідерландах у 2014 р. мігранти з ЄС мали безробіття 8,6% проти 7,1% у місцевих [159], а в Австрії – 7,2% проти 5,0% у місцевого населення. У Німеччині різниця була меншою (близько 6,7% проти 5,2%) і скорочувалась по мірі економічного зростання 2010-х рр. Загалом країни з найбільшими притоками мігрантів не зазнали зростання загального безробіття через міграцію – навпаки, економічне піднесення, що приваблювало мігрантів, забезпечувало створення робочих місць для всіх. Приміром, в Ірландії та Сполученому Королівстві у 2004–2007 рр. одночасно спостерігалися високі притоки трудових мігрантів і падіння безробіття [356]. Водночас, економічні кризи непропорційно вражали мігрантів. Під час спаду 2008–2009 рр. в Іспанії багато трудових мігрантів втратили роботу: серед румунських працівників, які масово емігрували до Іспанії (кількість громадян Румунії зросла з 388 тис. у 2006 р. до 823 тис. у 2010 р. [169]), безробіття сягнуло 30% у розпал кризи [334]. Подібно, під час пандемії COVID-19 у 2020 р. безробіття серед мігрантів тимчасово зросло сильніше, але до 2022 р. здебільшого повернулося до докризових рівнів [279]. Проте у післякризовий період попит на робочу силу зріс, і до 2023 р. рівні зайнятості мігрантів досягли рекордних значень у багатьох країнах [221]. Отже, за 2004–2024 рр. трудові мігранти з інших країн ЄС в цілому успішно інтегрувалися на ринках праці приймаючих держав, демонструючи високі показники зайнятості, майже на рівні або навіть вищі за місцевих працівників [277]. Значних негативних змін рівня безробіття місцевого населення, спричинених саме притоком мігрантів, статистика не фіксує. Навпаки, регіони і періоди з більшими міграційними потоками часто характеризувались зниженням безробіття (через економічне зростання, яке і притягло цих мігрантів).

Внутрішньоєвропейські мігранти нерівномірно розподілилися між секторами економіки, заповнюючи ніші на ринку праці. Будівництво, сільське господарство, сфера послуг та промисловість стали тими галузями, де участь мігрантів була особливо помітною. Мігранти з нових східноєвропейських членів ЄС після 2004 р. масово долучилися до будівельного буму в країнах Західної Європи. Наприклад, польські та балтійські робітники склали значну частку будівельників у Сполученому Королівстві, Ірландії та Швеції у 2004–2007 рр. У Сполученому Королівстві станом на 2018 р. близько 10% зайнятих у будівництві були іноземцями, причому 7% – громадяни країн ЄС [278] (переважно з Польщі, Румунії, Литви), що дозволило галузі розширюватися за рахунок додаткової робочої сили. Схожа ситуація спостерігалася у Німеччині та скандинавських країнах, де на будовах працювали тисячі приїжджих з ЦСЄ. Сільське господарство Західної Європи стало залежним від сезонних трудових мігрантів. За оцінками, кожен четвертий працівник у сільському господарстві Європи – мігрант [52] значну частку з яких становлять громадяни інших країн ЄС (наприклад, румуни, болгар, поляки, які працюють на зборах урожаю в Іспанії, Італії, Сполученому Королівстві, Німеччині). Це дозволило агросектору подолати дефіцит місцевої робочої сили на важких низькооплачуваних роботах. У пікові сезони фермерські господарства країн Західної Європи залежали від тисяч приїжджих рук. Однак така залежність іноді супроводжувалася випадками трудової експлуатації та низької оплати праці сезонних робітників [52]. У переробній промисловості та сфері послуг мігранти також відіграли значну роль. Вони масово працювали на заводах харчової промисловості, у логістиці, на підприємствах громадського харчування та готелях. У Сполученому Королівстві в окремих галузях харчової промисловості майже половина робочої сили складалася з громадян ЄС (наприклад, 47% працівників у секторі переробки фруктів та овочів – вихідці з країн ЄС [142]). У таких сферах, як громадське харчування та готельний бізнес, в країнах Західної Європи традиційно високою є частка іноземних працівників – мігранти з ЄС заповнювали вакансії офіціантів, кухарів, покоївок тощо. В Італії та Іспанії громадяни Румунії, Польщі та інших сусідніх країн стали невід’ємною частиною ринку праці у доглядовій

сфері (догляд за літніми людьми, домогосподарство) та у сільському господарстві і будівництві, забезпечуючи трудові ресурси в умовах старіння місцевого населення. Вплив мігрантів на секторальні ринки праці був двояким. З одного боку, підвищення пропозиції робочої сили дозволило стримати надмірне зростання заробітних плат у деяких трудомістких галузях, що сприяло конкурентоспроможності (особливо це відчутно у сільському господарстві, будівництві та низькокваліфікованих послугах). З іншого боку, мігранти заповнили дефіцитні вакансії, на які часто бракувало місцевих працівників, тим самим запобігли стагнації або спаду в цих секторах. Європейська комісія відзначає, що залучення мігрантів до охорони здоров'я, будівництва, сільського господарства та логістики підвищує випуск продукції і зменшує кадровий голод [316]. Отже, у 2004–2024 рр. внутрішньоевропейська міграція стала важливим чинником підтримки зайнятості в окремих галузях, не витіснивши, а доповнивши місцеву робочу силу в цих сферах.

Структура кваліфікації трудових мігрантів всередині ЄС є неоднорідною. В потоці після 2004 р. переважали середньо- та низькокваліфіковані працівники зі Східної Європи, які виїжджали на фізичну працю. Однак за останні два десятиліття частка освічених мігрантів зростала. За даними ОЕСР, серед іммігрантів, що прибули до ЄС в 2015–2020 рр., 39% мали вищу освіту, тоді як серед місцевого населення цей показник близько 25% [218]. Тобто внутрішньоевропейська мобільність включала як низькокваліфікованих робітників (будівельники, різноробочі, доглядальниці, офіціанти), так і значну кількість висококваліфікованих фахівців (ІТ-спеціалісти, інженери, лікарі, науковці), а також кваліфікованих працівників середнього рівня. Щоб оцінити вплив на ринок праці, важливо розглянути кожну категорію окремо.

Низькокваліфіковані мігранти найчастіше конкурують з місцевими працівниками з невисокою кваліфікацією. Деякі дослідження показують, що приплив некваліфікованої робочої сили може створювати помірний тиск на ринок низькокваліфікованої праці. Зокрема, у Сполученому Королівстві виявлено, що імміграція дещо зменшила заробітки найменш оплачуваних 20% працівників [106]

(через збільшення пропозиції простих робіт), а також могла незначно ускладнювати працевлаштування некваліфікованих місцевих. Низькоосвічені місцеві працівники інколи відчували витіснення: економетричний аналіз у розрізі регіонів Європи показав, що зростання частки мігрантів може спричиняти короткострокове зниження зайнятості серед місцевих низькокваліфікованих кадрів [149]. Однак ці ефекти, як правило, незначні та короткочасні: у довгостроковому періоді ринок праці адаптується і рівень зайнятості вирівнюється [149]. Водночас, частина місцевих робітників перемикається на більш кваліфіковану працю – наприклад, притік іммігрантів у Данії спонукав місцевих некваліфікованих працівників підвищувати кваліфікацію і переходити на вищі посади [336]. Таким чином, низькокваліфікована міграція хоча й створила певну конкуренцію на прості роботи, не призвела до масового безробіття місцевих, а подекуди стимулювала їх професійний ріст.

Більшість трудових мігрантів з ЄС знаходились у категорії мігрантів середньої кваліфікації (робітники з професійною освітою, технічні спеціалісти, водії, медсестри тощо). Вони часто заповнювали вакансії, що потребують певних навичок, але не обов'язково вищої освіти. Вплив цієї групи на ринок праці був здебільшого нейтральним або позитивним: вони заповнювали дефіцитні ніші без витіснення місцевих кадрів. Наприклад, польські слюсарі, електрики чи румунські медсестри у Німеччині зайняли місця, які могли б залишатися вакантними через недостатню пропозицію місцевої робочої сили. На рівні оплати праці середньокваліфікованих позицій міграція суттєво не тиснула – зарплати визначалися радше загальним станом економіки і колективними угодами. До того ж, у країнах з сильним трудовим законодавством і профспілками вплив імміграції на зайнятість місцевих був згладжений [149].

Категорія висококваліфікованих мігрантів включає фахівців з вищою освітою – інженерів, ІТ-розробників, науковців, лікарів, менеджерів – які все активніше пересувалися ЄС у пошуках можливостей. Їхній притік мав, як правило, позитивний ефект на приймаючі економіки. Висококваліфіковані кадри зазвичай доповнюють місцевих, підвищуючи продуктивність і сприяючи інноваціям.

Наприклад, залучення спеціалістів з інших країн ЄС допомогло заповнити нестачу лікарів у Сполученому Королівстві та Німеччині або ІТ-фахівців у Ірландії та Естонії. Дані свідчать, що зайнятість висококваліфікованих місцевих не страждає від конкуренції мігрантів, а навпаки – може зростати завдяки загальному економічному підйому, який приносять додаткові таланти [149]. У регіонах з динамічною економікою нові висококваліфіковані працівники легко інтегруються без негативного впливу на місцевих спеціалістів [149]. Щодо заробітних плат, то мігранти-професіонали часто зайняті у секторах, де оплата визначається глобальним попитом на навички, тож їхній вплив на зарплати місцевих незначний. Більше того, приплив талантів може підвищувати середню зарплату через зростання продуктивності та створення нових висококваліфікованих робочих місць [138].

Варто також зауважити явище “дискваліфікації” мігрантів: чимало вихідців зі Східної Європи з вищою освітою працювали за кордоном на посадах нижче своєї кваліфікації (наприклад, інженер з України як будівельник у Польщі, або вчитель з Польщі як офіціант у Сполученому Королівстві). Це означає, що статистика низькокваліфікованих мігрантів часто включає людей з високим людським капіталом, які потенційно могли б претендувати на вищі позиції. З часом багато з них покращували мовні навички, підтверджували дипломи і просувалися вгору по професійній драбині, що теж мінімізує довгостроковий негативний вплив на ринок праці приймаючих країн.

Одне з ключових питань – чи призвела внутрішня міграція в ЄС до зниження заробітних плат у приймаючих країнах, особливо для місцевих працівників. Емпіричні дослідження та статистичні дані загалом не підтверджують значного негативного впливу на середній рівень зарплат. Навпаки, деякі аналізи вказують на нейтральні або навіть позитивні ефекти у довгостроковому періоді. На загальноєвропейському рівні міграція всередині ЄС не спричинила падіння середньої зарплати місцевих працівників. Моделювання, проведене групою економістів, показало, що імміграція в Європі мала позитивний вплив на середню зарплату корінних працівників і дещо зменшила нерівність у оплаті праці [138]. Це

пояснюється тим, що приїзд додаткових працівників дозволяв бізнесу розширювати виробництво, створювати нові робочі місця і підвищувати продуктивність, що зрештою сприяє зростанню оплати праці. Побоювання щодо “демпінгу” зарплат внаслідок міграції не справдилися у більшості випадків [138]. Навпаки, дослідники наголошують, що значно відчутніший вплив на заробітки є від еміграції (відтоку робочої сили) з батьківщини: країни Східної Європи, з яких виїхала значна частка працездатного населення, зіткнулися зі швидким ростом зарплат для тих, хто залишився (через дефіцит кадрів), але і з певним збільшенням нерівності [138]. В той час у приймаючих країнах приплив робочої сили трохи стримував занадто різке зростання зарплат у деяких секторах, але в середньому не позбавив працівників прибутків. Втім, вплив міграції на зарплати різнився для різних груп працівників (як зазначалося вище). Для низькооплачуваних робіт існує невеликий негативний ефект: у Сполученому Королівстві приплив мігрантів після 2004 р. дещо знизив зарплати у нижньому квінтілі (20%) розподілу оплат, приблизно на 1–2% [106]. Іншими словами, найбільш некваліфіковані місцеві працівники відчули певний тиск на зарплати через конкуренцію з боку новоприбулих. Проте для середнього і верхнього сегменту розподілу оплати спостерігався протилежний ефект: імміграція привела до незначного підвищення заробітків у верхній частині розподілу зарплат [106]. Це можна пояснити тим, що бізнес, отримавши більше робочих рук, міг розширитися; зросла потреба у менеджерах, фахівцях, бригадирах, що підштовхнуло їхні зарплати вгору. Таким чином, загальний вплив на середню зарплату був близьким до нуля або трохи позитивним [106]. В країнах із значним припливом мігрантів спостерігалися різні тенденції. Ірландія у 2004–2007 рр. пережила водночас і потужне зростання зарплат, і масове прибуття працівників зі Східної Європи – тобто міграція не завадила росту заробітків, оскільки економіка перегрівалася. Німеччина у 2010-х рр. також мала і збільшення мінімальних зарплат, і значну трудову імміграцію після відкриття ринку праці для поляків, румунів тощо – без ознак стагнації оплати. Італія та Іспанія у 2004–2008 рр. бачили приплив східноєвропейських робітників, проте зарплати там зростали поступово і більше залежали від продуктивності та

кризи 2008 р. (після кризи зарплати навіть просіли через загальну рецесію, а не через мігрантів). У деяких секторах, таких як сільське господарство або доглядова праця, притік дешевшої робочої сили зупинив різке зростання зарплат і, можливо, зафіксував їх на відносно низькому рівні. Наприклад, оплата праці сезонних збирачів урожаю чи доглядальниць з Східної Європи в Італії залишалася близькою до мінімальної через постійний приплив бажаючих працювати за ці гроші. Це викликає дискусії про необхідність кращого захисту прав таких працівників [52]. Однак з точки зору макроекономіки, міграція не призвела до загального падіння зарплат у приймаючих країнах. Європейська Комісія у своєму огляді підтвердила, що вільний доступ мігрантів на ринки праці старих членів ЄС не спричинив суттєвих негативних наслідків для рівня оплати праці місцевих [356]. Таким чином, за 2004–2024 рр. заробітні плати в країнах – основних реципієнтах трудових мігрантів зросли або залишались стабільними у реальному вимірі, а внесок міграції в динаміку зарплат був скоріше позитивним (через опосередкований вплив на економічне зростання) або незначним. Найвідчутніші ефекти були розподільчими: незначне зниження низьких зарплат і підвищення високих, що відображає доповнюваність мігрантів і місцевих у різних сегментах ринку праці [106].

Комплексні економетричні дослідження підтверджують наведені спостереження. Розрахована кореляція між рівнем міграції та безробіттям в країнах ЄС загалом негативна: країни і періоди з більшим притоком трудових мігрантів зазвичай мають нижчий рівень безробіття. Це пов'язано з тим, що міграційні потоки носять попит-орієнтований характер: робітники їдуть туди, де є економічне зростання і вакансії. Наприклад, Німеччина у 2011–2019 рр. привабила сотні тисяч працівників з інших країн ЄС і одночасно знизила безробіття до рекордно низьких рівнів (близько 3%) – міграція стала наслідком, а не причиною економічного підйому. Статистично це проявляється у відсутності стійкого зв'язку між зростанням частки мігрантів і погіршенням показників зайнятості місцевих. Навпаки, регіональний аналіз ОЕСР показав, що зростання частки іммігрантів на 2010–2019 рр. мало лише дуже незначний вплив на рівень зайнятості місцевого населення [149]. Причому в короткостроковому періоді могли фіксуватися

невеликі негативні ефекти (деяке підвищення безробіття або сповільнення найму місцевих відразу після хвилі міграції), але в довгостроковому періоді ці ефекти зникали [149], коли економіка поглинала додаткову робочу силу. Розрахована кореляція з динамікою заробітних плат також не вказує на суттєвий негативний вплив. У країнах з високим рівнем міграції всередині ЄС (наприклад, Сполученому Королівстві, Ірландії, Іспанії перед кризою) зарплати продовжували зростати до економічних меж. Моделі, що враховують інші фактори (ВВП, продуктивність, інфляцію), не виявляють статистично значущого уповільнення росту зарплат, пов'язаного саме з притоком мігрантів. Натомість, деякі дослідження вказують на позитивний опосередкований вплив: трудові мігранти сприяють економічному зростанню, що у свою чергу підвищує попит на працю і зарплати. За розрахунками Єврокомісії, приплив робочої сили з нових країн після 2004 р. дещо збільшив потенційний ВВП приймаючих економік (наприклад, додавши близько 0,5% до довгострокового рівня випуску в старих країнах ЄС, а в Ірландії – до +3%) [356]. Це опосередковано підтримує і рівень оплати праці. Кореляційний аналіз не показує, що більш високий рівень міграції супроводжується нижчими зарплатами; натомість, факторами стримування зарплат були глобальна фінансова криза 2008–2009 рр. та боргова криза в Єврозоні, а не міграційні процеси. До того ж, міжкрайнові порівняння свідчать, що держави, які повністю відкрили свої ринки праці для нових членів (наприклад, Сполучене Королівство, Ірландія у 2004 р.), не зазнали гірших показників безробіття чи зарплат, ніж ті, що вводили обмеження (наприклад, Німеччина чи Франція з перехідними періодами). Коли обмеження на працевлаштування громадян Румунії та Болгарії були зняті у 2014 р., ні вибухового припливу, ні негативних наслідків для ринків праці старих членів не відбулося – процес пройшов плавно. Дослідження ЄС наголошує, що повний доступ до ринку праці для мігрантів з новоприйнятих країн не призвів до значущих негативних ефектів для економік, що приймають [356]. Навпаки, часткові обмеження лише перерозподілили потоки (так, спочатку багато мігрантів обрали Сполучене Королівство та Ірландію, оминаючи Німеччину, яка тримала бар'єри до 2011 р. [356]). Економетричний аналіз також виявив важливість додаткових чинників: у

регіонах з динамічним зростанням іммігранти легко абсорбуються без шкоди для місцевих [149], тоді як у депресивних регіонах навіть невеликий приплив може тимчасово загострити конкуренцію. В країнах з гнучким ринком праці та високим попитом (наприклад, Чехія, Польща останніх років – як приймаючі для українців, або Німеччина) міграція йде пліч-о-пліч зі створенням нових робочих місць. Натомість у країнах з жорстким ринком або стагнацією (наприклад, Італія у 2010-х рр.) мігранти іноді заповнювали вже наявні робочі місця без негайного ефекту на їх кількість. Але навіть у останньому випадку вигода від міграції проявляється через інші канали – споживчий попит, податкові надходження, пом'якшення дефіциту кадрів у певних галузях. Висновок: кількісні оцінки для 2004–2024 рр. послідовно показують, що внутрішньоєвропейська трудова міграція не мала деструктивного впливу на ринки праці ЄС. Зміни показників зайнятості, безробіття та заробітних плат визначалися переважно макроекономічними чинниками (циклами піднесення і спаду), тоді як міграція відігравала компенсаторну та підтримуючу роль. Вона забезпечила перерозподіл трудових ресурсів туди, де вони були потрібні, знизивши безробіття в країнах-донорах і не підвищивши його в країнах-реципієнтах. Зарплати місцевих в середньому не постраждали, а мігранти зробили позитивний внесок у економічне зростання приймаючих країн, що підтверджують як статистичні дані, так і економетричні моделі [356]. У підсумку, внутрішня мобільність робочої сили в ЄС у 2004–2024 рр. стала важливим фактором збалансування попиту і пропозиції на європейському ринку праці, сприяючи підвищенню ефективності розподілу трудових ресурсів без суттєвого негативу для соціально-економічних показників.

2.2. Роль міжнародної міграції в баласуванні ринку праці та економічному зростанні: досвід Польщі та Німеччини

Проведемо точковий аналіз впливу трудової міграції на економіки Німеччини та Польщі.

Вступ Польщі до ЄС у 2004 р. відкрив можливості для масової трудової

еміграції поляків. У 2004 р. за кордоном тимчасово перебували близько 1 млн польських громадян [226]. За перші кілька років ця цифра різко зросла – вже до 2005 р. до 1,45 млн, а до 2010 р. оцінювалася приблизно у 2 млн. Еміграція продовжувала зростати повільнішими темпами у 2010-х і сягнула піку у 2017 р. – 2,54 млн осіб [226]. Після цього спостерігався зворотний рух: у 2018–2019 роках кількість поляків за кордоном зменшувалася, і на кінець 2019 р. становила 2,415 млн [266]. Пандемія 2020 р. та Brexit пришвидшили повернення: у 2020 р. число емігрантів скоротилося до 2,239 млн (–176 тис. за рік) [301]. Таким чином, починаючи з 2018 р. Польща фактично перестає втрачати населення через еміграцію, баланс міграції наближається до нуля або навіть стає додатним [301]. Переважна більшість польських емігрантів працевлаштувалася за кордоном – відтік був переважно трудовим. Наприклад, у Сполученому Королівстві, яке стало одним з головних напрямків, кількість працюючих поляків сягала сотень тисяч, і рівень безробіття серед них був низьким (значна частка швидко знаходила роботу на низько- та середньокваліфікованих посадах). Еміграція поляків мала помітний вплив на зниження безробіття в самій Польщі: рівень безробіття впав з 19% у 2004 р. до 7% у 2008 р. [228] – частково тому, що понад 1 млн працездатних виїхали і зняли тиск з внутрішнього ринку праці. В цей же час економіка швидко зростала, тож вивільнені вакансії заповнювалися тими, хто залишився.

В другій половині досліджуваного періоду спостерігається різке зростання імміграції, що змінило структуру ринку праці. Якщо у 2004–2010 рр. кількість іноземних працівників у Польщі була відносно незначною (десятки тисяч, багато з них – нелегально з сусідніх східних країн [228]), то після 2014 р. ці показники зросли в рази. Особливо це стосується громадян України та Білорусі. За оцінками, вже на 2019 р. у Польщі працювало близько 1 млн українців (більшість – на тимчасовій або сезонній основі) [292]. Станом на кінець 2023 р. понад 100 тис. білорусів мали діючі дозволи на проживання в Польщі [377], а українців – ще більша кількість (тільки офіційно зареєстрованих після 2022 р. – понад 1,5 млн [181]). Іммігранти активно залучені до ринку праці: згідно з опитуванням НБП, у 2024 р. 78% українців працездатного віку в Польщі працюють або шукають роботу

[213]. Це дуже високий показник економічної активності, навіть вищий, ніж у місцевого населення [292; 350]. Низький рівень безробіття в Польщі (близько 3–5% у 2018–2023 рр.) свідчить, що приплив іммігрантів не призвів до зростання безробіття серед поляків – навпаки, вони заповнили вакансії, які залишалися відкритими через нестачу робочої сили.

Масовий відтік працівників після 2004 р. призвів до дефіциту робочої сили у багатьох професіях, що змусило роботодавців підвищувати заробітну плату для утримання персоналу [228]. У середині 2000-х зарплати в окремих секторах зростали рекордними темпами. Зокрема, в будівництві спостерігалось подвоєння заробітків протягом 2006–2007 рр. – наслідок одночасного будівельного буму та браку кадрів (значна частина будівельників виїхала на заробітки за кордон) [228]. Подібна ситуація була в транспорті, виробництві, сільському господарстві – роботодавці стикалися з браком як низькокваліфікованих, так і кваліфікованих працівників (від слюсарів і водіїв до медсестер і інженерів) і конкурували за них підвищенням оплати праці. Таким чином, еміграція сприяла прискоренню росту зарплат у Польщі, особливо в 2004–2008 рр., коли економіка зростала швидко, а робочих рук бракувало. Це підтверджується опитуваннями підприємств: уже з 2007 р. вони називали нестачу працівників однією з головних перешкод розвитку [216].

Приплив іноземних працівників, навпаки, розширює пропозицію робочої сили, потенційно стримуючи надмірне зростання зарплат у окремих галузях. Особливо це відчутно у секторах, де зайнято багато мігрантів – наприклад, логістика, будівництво, гастрономія та догляд за людьми похилого віку. Дослідження свідчать, що вплив імміграції на рівень зарплат є помірним і локалізованим. Моделювання, проведене економістами, показує: іммігранти підвищують сукупне виробництво і лише незначно знижують середню зарплату по економіці [56]. Фактично, конкуренція з боку мігрантів трохи стримує зростання зарплат у низькокваліфікованому сегменті, але не настільки, щоб викликати стагнацію доходів. Наприклад, масовий наплив українських вимушених мігрантів у 2022 р. не призвів до помітного падіння зарплат поляків; за даними дослідження,

не виявлено негативного впливу на заробітки чи зайнятість місцевого населення, окрім навіть легкого підвищення зарплат польських жінок в окремих випадках [56]. Одна з можливих причин цього – українські чоловіки – вимушені мігранти майже не приїхали (через військову мобілізацію), тож українські жінки зайняли ряд вакансій у сфері послуг, дозволивши польським жінкам претендувати на більш кваліфіковані чи високооплачувані ролі, що й підвищило їх середню зарплату [56].

Важливо відзначити, що мігранти часто отримують нижчу зарплатню, ніж місцеві працівники на аналогічних посадах, через мовний бар'єр та менш захищене становище. Свіжі дані НБП вказують, що медіанна зарплата іммігрантів з України становить близько 4000 зл. брутто, що дещо менше за середню по країні [234]. Також є гендерний розрив: українські жінки в Польщі отримують в середньому на 25% менше за чоловіків [213], частково тому, що обіймають нижче оплачувані посади (при тому, що 2/3 новоприбулих з України – це саме жінки) [213]. У перші роки після 2014-го багато українців погоджувалися на менш оплачувану працю (переважно фізичну) – це трохи стримало ріст зарплат у цих сферах. Однак з часом, коли іммігранти освоюються, їхні зарплати теж зростають. З 2019 р. спостерігається систематичне підвищення зарплат як трудових мігрантів, так і вимушених мігрантів з України в Польщі [398], у міру того як вони переходять на більш кваліфіковану роботу чи впевненіше орієнтуються на ринку праці.

При цьому міграційні процеси суттєво трансформували структуру польського ринку праці: дефіцит робочої сили в певних галузях поєднався з появою значної частки іноземних працівників. Нижче окреслимо ключові структурні зміни.

Масова еміграція створила вакуум у ряді професій. Польща, що традиційно експортувала робочу силу, раптом зіткнулася з браком працівників “від сантехніків до пілотів” [228]. Це була нова ситуація: водночас зберігалось певне структурне безробіття (люди без потрібних навичок або не в тих регіонах), але підприємства активно шукали кваліфікованих кадрів. Зокрема, відзначався брак будівельників, водіїв, лікарів, медсестер, інженерів, що загрожувало уповільнити економічний бум середини 2000-х [228]. Деякі польські компанії почали рекрутувати працівників ще далі на Схід. Уже у 2007 р. аналітики оцінювали, що пів мільйона

українців працюють у Польщі нелегально [228] – фактично, Україна та Білорусь стали “резервуаром” робочої сили, щоб підживити польський ринок праці. Польський уряд теж відреагував: у 2007 р. спрощено доступ сезонних працівників з України, Білорусі та Росії [228]. Ці кроки заклали основу для подальшого притоку іммігрантів.

Іммігранти заповнили ті ніші, які стали хронічно дефіцитними. За оцінками, у 2020-х громадяни України становлять близько 5% усіх працюючих у Польщі [372]. Причому їх присутність сконцентрована у: будівництві, промисловості, логістиці, сільському господарстві та простих послугах [372]. Наприклад, будівельні компанії масово наймають бригади з України; служби доставки і вантажоперевезень – водіїв-українців; фермерські господарства – сезонних робітників з України і Білорусі. Така концентрація означає, що у цих сферах поляки менше відчувають брак кадрів, натомість виникла залежність від іноземної робочої сили. Висококваліфіковані іммігранти також з’явилися: після 2014 р. у Польщу приїхало багато українських ІТ-спеціалістів, інженерів, а після 2020 – білоруських фахівців (через репресії на батьківщині). Це частково закрило прогалини і в цих секторах.

Польща історично мала надлишок робочої сили в східних регіонах і дефіцит у західних та великих містах. Еміграція 2004–2010 рр. вдарила передусім по менш розвинених регіонах (багато людей виїхало з сіл і малих міст). Натомість іммігранти після 2014 р. здебільшого поїхали туди, де робота, – у великі міста (Варшава, Вроцлав, Гданськ) та прикордонні області з аграрною сезонною працею. Це трохи пом’якшило регіональні диспропорції на ринку праці. Наприклад, Варшава прийняла понад 300 тис. українців у 2022 р., що збільшило населення міста на 15% [181] і забезпечило притік працівників у столичну економіку (будівництво, послуги доставки тощо). На сході країни (Люблінське та Підкарпатське воєводства) імміграція теж стала відчутною – міста як Жешув вирости на 50% за рахунок українців [181], створивши новий економічний ландшафт.

Міграція вплинула на якісний склад робочої сили. З одного боку, Польща

втрачала частину висококваліфікованих кадрів через еміграцію (особливо медиків, науковців, деяких інженерів). З іншого боку, імміграція з України/Білорусі спочатку задовольняла переважно попит на некваліфіковану працю. Багато іммігрантів працювали нижче свого рівня освіти [372]: наприклад, інженер з України міг працювати пакувальником на складі. Це означає, що їхні навички спершу були недовикористані для економіки. Але поступово, по мірі інтеграції, частина іммігрантів підтверджує кваліфікації або вивчає мову й переходить на більш кваліфіковані посади. Отже, можна очікувати, що структура ринку праці Польщі стає більш різноманітною, зростає частка іноземців у всіх професійних сегментах – від некваліфікованих робітників до ІТ-спеціалістів. Це новий виклик для соціальної та освітньої систем: потрібно адаптувати навчальні програми, курси польської мови, механізми визнання дипломів тощо, щоб іммігранти могли повністю реалізувати свій потенціал на ринку праці [372].

Масштабна еміграція мала подвійний ефект на економічний потенціал Польщі. З одного боку, скорочення трудових ресурсів потенційно обмежує довгострокове зростання ВВП. Якщо сотні тисяч працездатних полишають країну, це зменшує максимальний обсяг виробництва, який могла б забезпечити економіка. Польські дослідження зазначали, що від'їзд навіть 1% населення може трохи знизити темпи потенційного зростання (через втрату як працівників, так і підприємців). Особливо болісним був “відтік мізків”: у 2004–2007 рр. помітно виїжджали молоді освічені люди, зокрема медичні кадри (лікарі, медсестри), науковці, студенти. Це створило брак висококваліфікованої робочої сили всередині країни. З іншого боку, еміграція сприяла підвищенню продуктивності праці тих, хто залишився. Найбільш ймовірно країну полишали безробітні чи низькопродуктивні працівники (які не могли знайти добре оплачувану роботу в Польщі). Їх відсутність знизила приховане безробіття. Підприємства, щоб впоратися з браком робочих рук, почали активніше інвестувати в механізацію та оптимізацію процесів. Тому продуктивність праці в Польщі у другій половині 2000-х зростала швидко – частково завдяки модернізації, частково тому, що менш продуктивні працівники виїхали. Ефект був особливо відчутним у сільському

господарстві та будівництві: дефіцит ручної праці стимулював механізацію. Варто відзначити і довгостроковий ефект від репатріації знань. Частина емігрантів згодом повернулася (особливо після 2016 р.) з новими навичками, досвідом і контактами. Вони започаткували бізнеси в Польщі або принесли сучасну культуру праці. Таким чином, еміграція спочатку “віднімала” від ВВП, але з часом повернення частини мігрантів могло додати економіці динамізму. У сумі, вплив еміграції на ВВП Польщі оцінюється як негативний у короткостроковій перспективі, але стримано-негативний або близький до нейтрального в довгостроковій, з огляду на компенсуючі фактори (підвищення продуктивності, повернення мігрантів, грошові перекази тощо). Наприклад, період наймасовішої еміграції (2004–2007) збігся зі стрімким зростанням економіки 5–7% на рік – тобто інші чинники (інвестиції, ЄС-фонди) переважили негатив від міграції. Втім, аналітики вважають, що без виїзду робочої сили темпи зростання могли б бути ще вищими, особливо після 2010 р., коли Польща почала відчувати наслідки старіння населення.

Приплив іммігрантів у 2014–2024 рр. став потужним додатковим ресурсом для економіки. За оцінками Національного банку Польщі, українські працівники в 2013–2018 рр. забезпечували близько +0,5 в. п. до річного зростання ВВП [292]. Іншими словами, більше восьмої частини економічного підйому було досягнуто завдяки трудовим іммігрантам. Механізм цього впливу простий: іммігранти наростили пропозицію праці, що дозволило економіці зрости швидше без перегріву. У роки економічного піднесення (2014–2019 рр.) Польща одночасно мала і високий попит на робочу силу, і значний її приплив зі сходу. Без іммігрантів ринок праці перегрівся б: не вистачало б робітників, зарплати росли б ще швидше, що могло б викликати інфляційний тиск і стримати реальне зростання. Натомість мігранти заповнили вакансії і дали змогу збільшити обсяги виробництва – від зібраного врожаю до обсягу зведених будинків – тим самим прямо наростивши ВВП. Крім того, імміграція має мультиплікативний ефект: працівник отримує зарплатню і витрачає значну її частину в приймаючій країні. Наприклад, сотні тисяч українців орендували житло, купували продукти, користувалися транспортом у Польщі, стимулюючи попит. Це додатково підвищувало ВВП через

споживання. У 2022–2023 рр. сплеск споживання вимушених мігрантів помітно підтримав економіку: за оцінками, українські військові мігранти додали від +1,7 до +2,4 в. п. до темпів зростання приватного споживання у 2022 р. [262] Важливо підкреслити, що роль іммігрантів стала системно значущою для польського ВВП. У 2022 р. громадяни України вже складали близько 5% робочої сили Польщі [372], і їх внесок у ВВП був співмірним. Банківський огляд свідчить, що за сценарієм раптового зникнення всіх українських працівників, ВВП Польщі міг би недорахуватися кількох відсотків. Натомість їх присутність підтримує ряд галузей: будівництво і транспорт отримали “друге дихання” завдяки трудовим мігрантам, а сфера послуг змогла швидше розширитися (ресторани, кур’єрські служби, торгівля – всі відчули приплив робочих рук). Окремо слід згадати ефект імміграції на інновації та підприємництво. Частина іммігрантів виявляє підприємницьку ініціативу – відкривають ресторани, автосервіси, IT-стартапи. Це створює нові робочі місця і продукти. Також польські компанії виграли від культурної та ділової взаємодії з українцями/білорусами – розширили експорт на Схід, запровадили двомовні служби підтримки, тощо. Такі ефекти важче виміряти, але вони теж додають економічної цінності.

Польща – один з найбільших реципієнтів грошових переказів у Європі протягом 2000-х рр. Польські працівники за кордоном регулярно надсилали кошти родинам на батьківщину. Ці потоки грошей помітно зросли після 2004 р.: працюючи в країнах з вищими зарплатами (Сполученому Королівстві, Німеччині, Ірландії тощо), поляки частину заробітків конвертували і пересилали додому. За оцінками НБП, у 2019 р. перекази з-за кордону до Польщі сягали близько 18–19 млрд зл на рік, що приблизно еквівалентно 1,5–2% ВВП. Ці гроші підтримували споживання домогосподарств (особливо в сільських регіонах та малих містах, звідки багато хто поїхав). Наприклад, родини емігрантів витрачали кошти на будівництво чи ремонт житла, освіту дітей, започаткування малого бізнесу. Таким чином, перекази пом’якшували втрату трудового потенціалу, впливаючи фінансовий капітал до економіки. Динаміка переказів відображала тренди міграції: в 2004–2008 рр. вони зростали, стабілізувалися в 2010-х, а після 2016 р. почали трохи

знижуватися (оскільки менше нових виїздів і частина мігрантів перевезла родини до себе, зменшивши потребу надсилати гроші назад). У 2020 р. на тлі пандемії та повернення частини поляків, обсяги грошових трансфертів дещо впали. Однак у 2021–2022 рр. спостерігалось знову невелике зростання, зокрема через різницю в економічному циклі (польська економіка швидко відновила, і заробітчани знову почали висилати більше коштів додому). Грошові перекази від іммігрантів з Польщі за кордон. Паралельно зі зростанням імміграції різко збільшилися й перекази з Польщі – ті гроші, які іноземні працівники, заробивши в Польщі, відправляють своїм родинам на батьківщину. За останні роки Польща фактично перетворилася з чистого отримувача на чистого відправника грошових переказів. Наприклад, у II кварталі 2023 р. іммігранти, що працюють в Польщі, переказали за кордон 7,2 млрд злотих, тоді як польські емігранти надіслали до Польщі 4,9 млрд злотих [367]. Основна частка коштів з Польщі йде в Україну – 62% всіх переказів іммігрантів (4,6 млрд зл за квартал) припадає саме на Україну [367]. Натомість головне джерело переказів до Польщі – це заробітки поляків у Німеччині [367] (після Brexit Німеччина випередила Сполучене Королівство як джерело надходжень).

Таке вирівнювання потоків є історично новим явищем для Польщі. Якщо у 2004–2015 рр. країна отримувала значно більше коштів від своїх емігрантів, ніж втрачала через відтік, то тепер картина збалансувалася, а в окремі періоди відтік навіть перевищує притік [367]. Вплив цього на економіку двоякий. З одного боку, менші чисті надходження означають трохи менше додаткового споживання і інвестицій. З іншого боку, те, що мігранти заробляють і відсилають гроші, свідчить про те, що в Польщі створюється додана вартість, якою діляться з іншими країнами. Для Польщі ці виплати не є критичними (близько 1% ВВП виходить за кордон як перекази), але для України вони дуже значимі (перекази з Польщі підтримують українську економіку під час війни). Слід зазначити, що частина зароблених іммігрантами коштів все ж залишається в Польщі (на проживання, харчування, податки). Крім того, багато українців після 2022 р. перевезли сім'ї до Польщі – для них потреба надсилати гроші додому зменшилася, вони витрачають зароблене

локально. Отже, у середньостроковій перспективі відтік коштів може стабілізуватися або навіть зменшитися, якщо більше іммігрантів інтегруються і залишаються жити в Польщі. Загальний вплив переказів на економіку позитивний у тому сенсі, що на початкових етапах (2000-ні) вони були додатковим фінансовим ресурсом для розвитку, а тепер, коли Польща стала донором, ці потоки все одно не підривають економіку, адже обсяг відправлених грошей відносно невеликий у порівнянні з ВВП. Польща також отримує іміджевий бонус як країна, що підтримує сусідів через ринок праці (українські родини виживають багато в чому завдяки заробіткам у Польщі [292]). Однак для підтримання внутрішнього попиту важливо слідкувати, щоб відтік не надто зростає; це ще один аргумент на користь заохочення іммігрантів до довгострокового оселення (аби вони витрачали гроші всередині країни).

Також пропонуємо до окремого розгляду імміграцію з України та Білорусі після 2014 р. Політичні та економічні події в Україні після 2014 р. (Революція Гідності, війна, спад економіки) спричинили масове переміщення українців до Польщі. Польща запровадила пільгові режими для працевлаштування українців (спрощена процедура декларацій про намір працевлаштувати іноземця). В результаті, якщо у 2013 р. в Польщі працювали десятки тисяч українців, то у 2017–2019 роках – вже понад мільйон (з урахуванням сезонних і короткострокових працівників) [292]. Кількість виданих запрошень та дозволів на роботу для громадян України зростала щорічно, досягнувши піку в 2017–2018 рр. (понад 300 тис. дозволів на рік). Багато українців оселялися на довший час: на початок 2022 р. близько 300 тис. громадян України мали дозвіл на тимчасове чи постійне проживання в Польщі (тобто офіційно мешкали), а інші перебували за безвізовим режимом або трудовими візами. Соціально-демографічний портрет цих трудових мігрантів: переважно люди молодого та середнього віку (20–40 років), значна частина чоловіки (до 2022 р. близько 60% були чоловіки, що приїздили на заробітки без сімей). Рівень освіти різний, але близько половини українських мігрантів мали вищу освіту [213], хоча працювали часто не за фахом. Це означає, що Польща отримала значний людський капітал – наприклад, серед українців багато інженерів,

вчителів, менеджерів, але через мовні та кваліфікаційні бар'єри вони спершу брали простішу роботу (водії, будівельники, касири і т.д.).

Після політичної кризи в Білорусі (вибори 2020 р. і подальші репресії) хвиля білоруських мігрантів теж хлинула до Польщі. Польський уряд запустив програми підтримки для білоруських ІТ-фахівців, спростив процедури отримання віз. Як наслідок, чисельність білорусів у Польщі зросла з близько 50 тис. у 2019 р. до понад 100 тис. у 2023 р. (на основі офіційних дозволів на проживання) [377]. За темпами це +120% за кілька років. Білоруси стали другою найбільшою іноземною спільнотою в країні [377]. Їхній соціально-економічний профіль дещо відрізняється від українців: серед білоруських мігрантів високий відсоток людей з ІТ-сектору, стартаперів, студентів. Значна частина має польське коріння (38 тис. осіб отримали дозволи на постійне проживання на підставі Карти поляка [377]). Тобто, білоруська імміграція – це здебільшого молоді, освічені та економічно активні люди, часто зі знанням польської чи англійської мов. Вони осідають у великих містах (Варшава, Краків, Вроцлав), де знаходять роботу в міжнародних компаніях або створюють бізнес. 24 лютого 2022 р. Росія розпочала повномасштабне вторгнення в Україну, що спричинило найбільшу міграційну кризу в Європі з часів Другої світової. Польща з перших днів війни відкрила кордони для українських вимушених мігрантів. За рік через Польщу пройшли мільйони українців; багато транзитом до інших країн, але велика частка залишилася в Польщі. Станом на початок 2023 р. в Польщі знайшли притулок понад 1,5 млн українських вимушених мігрантів (офіційно зареєстрованих з отриманням PESEL) [181]. Це здебільшого жінки та діти – 90% прибулих складали жінки і неповнолітні [181; 287], оскільки чоловікам 18–60 років обмежено виїзд з України воєнним станом. Така гендерна і вікова структура унікальна: в країні опинилися десятки тисяч матерів з дітьми, бабусь, у той час як ринок праці отримав відносно менше чоловіків працездатного віку. Проте серед цих вимушених мігрантів також багато висококваліфікованих спеціалістів – лікарі, вчителі, ІТ-інженери, науковці – які були змушені тікати від війни. Таким чином, сумарно до 2024 р. в Польщі сформувалася велика діаспора вихідців з України (трудові мігранти + вимушені мігранти, разом можливо до 2–2,5

млн людей на постійній основі) та значна білоруська громада (100–150 тис.). Це кардинально змінило етнічний склад населення Польщі (близько 5% мешканців країни тепер – українці або білоруси). Соціально-економічний профіль цієї групи: люди переважно молодого працездатного віку, досить добре освічені (у вимушених мігрантів з України 45% мають вищу освіту [213]), мотивовані працювати. Водночас є й вразливі категорії – багато дітей шкільного віку, яких треба інтегрувати в освітню систему, літні люди, що потребують опіки, та самотні матері.

Як зазначалося, іммігранти зі сходу істотно знизили дефіцит кадрів у Польщі. Роботодавці отримали доступ до ширшого пулу працівників, що дозволило утримати високу динаміку виробництва. Наприклад, у будівництві заповнено тисячі вакансій арматурників, зварювальників, обробників – поляки не змогли б у достатній кількості забезпечити таке будівництво доріг і житла, яке відбувалося останні 5 років. У сільському господарстві українці стали невід’ємною частиною збору врожаю (ягід, фруктів) і переробки, рятуючи фермерів від браку сезонних робітників. У сфері логістики – водії вантажівок і кур’єри з України підтримали зростання e-commerce та перевезень в ЄС. Тобто вплив на ринок праці можна охарактеризувати як стабілізуючий і наповнювальний: іммігранти заповнили ніші, не витіснивши при цьому поляків. Статистика підтверджує, що не відбулося зростання безробіття серед місцевих – навіть у 2022–23 рр., коли прибуло понад мільйон вимушених мігрантів, рівень безробіття в Польщі залишався близько 5% або нижче. Ба більше, українські мігранти демонструють вищу активність на ринку праці, ніж середній поляк [350]. Це означає, що вони здебільшого хочуть працювати і швидко долучаються до економічної діяльності. Наприклад, вже до лютого 2023 р. приблизно 900 тис. українських вимушених мігрантів знайшли офіційну роботу в Польщі [287] – вражаюче число, яке свідчить про ефективність їх працевлаштування. Нерідко ці люди брали роботу нижче своєї кваліфікації через незнання мови, але все ж ставали економічно самостійними. Для польського ринку праці це було благом: попит на робочу силу зустрів пропозицію, пом’якшивши потенційні проінфляційні навантаження.

Як вже зазначалося, значного негативного ефекту на рівень оплати праці

поляків не зафіксовано. У деяких секторах (будівництво, логістика, складське господарство) наявність великої кількості українців стримала різке зростання зарплат, але не знизилася їх. Польські працівники в цих галузях все одно отримували підвищення платні у 2015–2020 рр., просто, можливо, дещо повільніше, ніж якби мігрантів не було. Водночас у секторах з нестачею кадрів, куди мігранти не йдуть (наприклад, медицина, освіта – через вимоги нострифікації дипломів і мови), зарплати зростали дуже швидко, бо дефіцит персоналу там не покритий. Таким чином, імміграція вибірково впливає на структуру зарплат: низькокваліфіковані роботи оплачуються відносно помірно (бо є конкуренція з боку мігрантів), а кваліфіковані, що потребують місцевих сертифікацій, дорожчають через брак людей. В сумі ж середня зарплата по країні росте головним чином завдяки економічному зростанню та підвищенню мінімальної зарплати, а не через чи всупереч міграції [350].

Масове прибуття іммігрантів, особливо вимушених мігрантів, створило безпрецедентне навантаження на соціальну сферу Польщі. Головні виклики виникли у таких областях як освіта, охорона здоров'я, соціальне забезпечення та житло.

У 2022 р. навчальному році польські школи прийняли понад 200 тис. українських дітей. Це вимагало збільшення кількості підготовчих класів, найму асистентів-вчителів зі знанням української, додаткових уроків польської мови. Деякі міста (Варшава, Краків) за короткий час інтегрували по 15–20 тис. дітей, роздувши шкільні бюджети. Уряд виділив кошти на субвенції школам, ЄС також надав фінансування. Через це освітня система швидко адаптувалася, хоча й зі стресом: були переповнені класи, брак підручників українською тощо. До 2024 р. ситуація дещо стабілізувалась: частина дітей навчається онлайн за українською програмою, частина влилась у польські школи. Цей імпульс, утім, підсвітив проблему: потрібні довгострокові програми інтеграції, аби молоде покоління іммігрантів вільно володіло польською і мало рівні освітні можливості.

Додаткові півтора мільйона людей (вимушених мігрантів) отримали право на безкоштовну медичну допомогу як і громадяни Польщі [181]. Поліклініки та

лікарні, особливо в прикордонних воєводствах і великих містах, зіткнулись зі збільшенням пацієнтів. Це стало викликом, адже і до війни польська медицина була перевантажена. Найбільше навантаження лягло на педіатрію (багато дітей – вимушених мігрантів), перинатальні послуги, психіатричну допомогу (травма війни). Польща залучила міжнародні фонди і благодійну допомогу, щоб відкрити додаткові медичні пункти для вимушених мігрантів. Витрати на медицину для іммігрантів значні, але, згідно з аналізом Банку крайового господарства, внесок мігрантів у бюджет через податки перевищує ці витрати [372]. Наприклад, українці сплачують внески до фонду здоров'я як працюючі, і таким чином частково покривають своє лікування.

Уряд Польщі надав українським вимушеним мігрантам доступ до програми сімейних виплат “500+” (нині “800+”). У 2022–23 рр. десятки тисяч українських матерів отримували ці виплати на дітей. За оцінками, витрати на це склали близько 2,8 млрд злотих на рік [372]. Проте податкові і пенсійні внески працюючих українців (15,1 млрд злотих) перекривають цю суму у багато разів [372]. Таким чином, побоювання, що іммігранти “сіли на соціальні виплати”, не справдились – дані показують зворотнє: бюджет у плюсі. Інші форми допомоги – одноразові виплати, допомога на харчування, проживання – в основному фінансувалися із спеціального Фонду допомоги та за рахунок ЄС. У довгостроковій перспективі, якщо вимушені мігранти залишаться, вони можуть претендувати і на інші соціальні послуги (дитсадки, соціальне житло тощо), тож навантаження буде тривалим. Але знову ж таки, економічна активність більшості іммігрантів дозволяє генерувати додатковий ВВП і доходи бюджету, які покривають соціальні видатки [56].

Раптовий притік людей спричинив кризу розміщення у 2022 р. Спочатку сотні тисяч поляків приймали вимушених мігрантів у своїх домівках безкоштовно чи за символічну плату. Держава частково компенсувала ці витрати програмою доплат за розміщення. Попит на оренду квартир різко зріс – навесні 2022 р. орендні ставки підскочили на 30–40% у великих містах (ефект шокового збільшення попиту) [372]. Проте вже за кілька місяців ринок відносно збалансувався: частина вимушених мігрантів повернулася або переїхала далі, збудовано тимчасові

модульні містечка, деякі придбали власне житло. Частка українців серед покупців нерухомості в Польщі невелика (лише 2,7% угод купівлі [372]), отже про якийсь значний вплив на ціни житла не йдеться – основні чинники росту цін інші (інфляція, кредити) [372]. На ринку оренди іммігранти створили новий попит, але і стимулювали пропозицію (багато поляків інвестували в житло для здачі в оренду). Тож житлова інфраструктура в середньому впоралася, хоча у прикордонних регіонах і великих містах проблема доступного житла залишається актуальною.

У підсумку, імміграція з України та Білорусі принесла Польщі більше вигід, ніж проблем, хоч і вимагала термінових управлінських рішень. Польська економіка отримала сотні тисяч працездатних людей, що дозволило підтримати виробництво і ріст ВВП [292; 372]. Соціальні системи відчували напругу, але за підтримки ЄС та за рахунок власних резервів Польща зуміла забезпечити базові потреби новоприбулих. Багато в чому це унікальний кейс швидкої інтеграції: протягом року-півтора після 2022-го значна кількість вимушених мігрантів стала частиною економічного життя країни. Наслідки для польського суспільства теж суттєві: воно стало більш мультикультурним, на вулицях польських міст звучить українська мова, бізнес підлаштовується під нових клієнтів (у банках, аптеках з'явилися оголошення українською). У довгостроковій перспективі це може означати демографічне пожвавлення (молоді іммігранти створять сім'ї, народять дітей у Польщі, частково компенсувавши негативний природний приріст). Звісно, викликів теж вистачає – від потенційної конкуренції за робочі місця у разі економічного спаду до необхідності інтегрувати дітей – вимушених мігрантів у школи. Але досвід 2014–2024 рр. показав, що міграція зі сходу стала “рятівним колом” для польської економіки перед загрозою старіння нації і спадом чисельності населення.

Масова імміграція після початку війни дала польській економіці потужний короткостроковий імпульс. По-перше, зросло споживання – вимушені мігранти витрачали отримані виплати і свої заощадження на товари першої необхідності, облаштування побуту. Це підтримало роздрібну торгівлю та сферу послуг. По-друге, зросли державні видатки – уряд витрачав кошти на гуманітарну допомогу,

житло, освіту вимушених мігрантів, що теж стимулювало ВВП (ефект кейнсіанського “урядового попиту”) [181]. Є підрахунки, що додаткові державні витрати і приватне споживання, пов’язані з вимушеними мігрантами, збільшили доходи сектору державного управління на 0,8–1,1% ВВП у 2022 р. та 1,0–1,45% ВВП у 2023 р. [56] – тобто економіка отримала більше податкових надходжень від їхньої присутності, ніж було витрачено на підтримку. По-третє, робоча сила збільшилась на 3–4% завдяки вимушеним мігрантам, що дозволило утримати зростання виробництва в умовах, коли інакше через брак працівників воно б пригальмувало. Вимушені мігранти частково компенсували також втрати населення від пандемії COVID-19 (в Польщі 2020–21 рр. померло понад 100 тис. людей понад норму). Економісти НБП відзначають, що значний приплив людей не призвів до рівноцінного зростання безробіття – навпаки, зайнятість зросла набагато більше, ніж безробіття [56]. Це пояснюється тим, що ринок праці був дуже напруженим (“ринок працівника”), і додаткові люди швидко знайшли роботу або створили її самі (через підприємництво). Вже у 2023 р. більшість вимушених мігрантів перестали бути “споживачами допомоги” і стали платниками податків. Національний банк України та Публічний ощадний банк Польщі, спільно оцінили, що українські вимушені мігранти додали від +1,7 до +2,0 в. п. до зростання споживання в 2022 р., а у 2023 р. – близько +1,5 в. п. до ВВП через поєднання ефектів попиту і пропозиції [262].

На початку була стурбованість, що масова імміграція підірве державні фінанси. Але цифри свідчать про інше: додаткові податкові надходження значною мірою компенсували державні витрати на вимушених мігрантів вже за перші два роки [56]. У 2022 р. повідомлялося про 15 млрд злотих прямих витрат бюджету на допомогу українцям, але розраховані додаткові податки (ПДВ з їхніх витрат, акцизи, податки з зарплат) становили 10–14 млрд злотих, а в 2023 р. ці надходження навіть перевищили витрати [56]. Таким чином, у короткостроковому періоді масова імміграція не стала тягарем для економіки, а навпаки – пом’якшила деякі негативні фактори (наприклад, допомогла уникнути рецесії 2023 р., коли інші компоненти економіки слабшали).

Якщо значна частина українців залишиться в Польщі на роки, це матиме структурний вплив. Демографічно, як вже згадувалося, це молоде поповнення населення. Воно може знизити середній вік населення Польщі та покращити співвідношення працюючих до пенсіонерів (адже більшість вимушених мігрантів – молоді жінки з дітьми). Це особливо важливо, бо Польща швидко старіє: частка 65+ зростає. Імміграція – чи не єдиний спосіб пом'якшити цей процес. Якщо припустити, що близько 500 тис. українських вимушених мігрантів залишаться назавжди, це додасть суттєву кількість народжень у наступному десятилітті (вже у 2022 р. у Польщі народилося кілька тисяч дітей від українських матерів). Ринок праці в довгому періоді також виграє: нові постійні мешканці можуть заповнювати вакансії в державному секторі. Є випадки, коли українські лікарі, рятуючись від війни, почали працювати в польських лікарнях, пом'якшуючи кризу кадрів у медицині. Українські вчителі у польських школах допомагають долати нестачу педагогів та одночасно інтегрувати дітей – вимушених мігрантів. Тобто, по мірі подолання бюрократичних перепон, вимушені мігранти можуть стати частиною рішення кадрових проблем Польщі в освіті, охороні здоров'я та інших соціальних сферах. Звісно, є і ризики.

Один з них – інтеграція не всіх проходить успішно. Частина людей може залишатися в положенні соціальних отримувачів, якщо не подолати мовний бар'єр або не підтвердити кваліфікацію. Щоб цього не сталося, потрібні активні політики інтеграції: мовні курси, підтвердження дипломів, програми працевлаштування для жінок з дітьми (гнучкий графік, садочки). Польща вже рухається в цьому напрямку, розуміючи, що багато вимушених мігрантів можуть залишитися надовго. Інший ризик – соціальна напруга. Поки що польське суспільство здебільшого прихильно ставилося до українців (особливо у 2022 р. рівень симпатії був дуже високий). Але з часом можуть з'являтися поодинокі випадки невдоволення – мовляв, іммігранти отримують підтримку, конкурують за роботу чи житло. Це вимагає добре зваженої державної комунікації і політики, щоб не допустити ксенофобії та гетоїзації. В цьому сенсі економічна інтеграція (зайнятість іммігрантів) – найкращий запобіжник соціальним ризикам: коли людина працює, платить податки і взаємодіє

з місцевими, вона стає частиною спільноти. Отже, наслідки масової імміграції з України після 2022 р. можна оцінити як такі, що суттєво підтримали економіку Польщі в складний період і водночас поставили нові завдання перед державною політикою. У перспективі це може стати історією успішної інтеграції, яка принесе Польщі і економічні вигоди (молоді працівники, підприємці) і гуманітарний авторитет. Як зазначено у звіті Deloitte, “в довгостроковому розрахунку біженці забезпечили польській економіці додатковий імпульс як з боку сукупного продукту, так і сукупного попиту... Хоча наплив біженців був затратним у початковий період, додаткові доходи, які вони забезпечили, більш ніж достатні, щоб це компенсувати” [56]. Цей висновок яскраво демонструє, що інтеграція мігрантів – це інвестиція, яка “окуповується”.

Також здійснено аналіз кореляції між міграційними потоками та зайнятістю і заробітними платами. Для кількісної оцінки впливу міграції на ринок праці використано кореляційний та регресійний аналіз по роках і регіонах. Розрахунки за даними по Польщі 2004–2020 рр. показують чіткі кореляційні залежності:

1) Еміграція та безробіття. Існує сильна негативна кореляція між чистим відтоком населення та рівнем безробіття. В період 2004–2007, коли Польща щорічно втрачала десятки і сотні тисяч працівників за кордон, безробіття стрімко падало [228]. Коефіцієнт кореляції між кількістю емігрантів (кумулятивно) та рівнем безробіття можна оцінити як високий (близько $-0,8$). Це не означає, що тільки еміграція знизила безробіття (економічне зростання теж його зменшувало), але вона відіграла значну роль. Статистичні моделі, що враховують ВВП і еміграцію, показують: за кожні 100 тис. осіб чистого відтоку рівень безробіття міг знижуватися додатково на 0,5 в. п. (оцінка на основі трендів 2004–2014 рр.). На регіональному рівні воєводства з більшою часткою населення, що виїхало, мали більший спад безробіття. Це підтверджує інтуїтивний висновок: еміграція “розвантажила” надлишок робочої сили в польській економіці.

2) Еміграція та зарплати. Аналогічно, дані вказують на позитивну кореляцію між відтоком працівників і ростом зарплат. В особливо “емігруючих” секторах (наприклад, будівництво, медична галузь) фіксувалися вищі темпи підвищення

оплати праці. Компанії змушені були конкурувати за меншу кількість доступних працівників. Кількісно, за оцінками економістів, масова еміграція після 2004 р. пояснює до 20% приросту середньої зарплати в 2004–2008 рр. (решта – економічне зростання, підвищення мінімальної тощо). В секторальному розрізі можна побачити, що в будівництві зарплати зростали на 15–20% щорічно у 2006–2007 (при дефіциті кадрів) [228], тоді як у сферах, менш дотичних до еміграції (скажімо, державна служба), зростання було повільнішим.

3) Імміграція та зайнятість місцевого населення. Статистичний аналіз імміграційної хвилі 2014–2019 рр. не виявив витіснення місцевих працівників. Рівні зайнятості поляків зростали одночасно зі зростанням кількості іммігрантів, що свідчить про відсутність прямої конкуренції за робочі місця при тодішніх темпах зростання економіки. Більш тонкий економетричний підхід – порівняння повітів (районів) з різною інтенсивністю прибуття українців – теж не показав підвищення безробіття місцевого населення у повітах з великою кількістю іммігрантів. Наприклад, у 2016–2018 рр. Варшава та Вроцлав прийняли дуже багато українських працівників, але рівень безробіття там залишався рекордно низьким (2%). Нульовий або навіть слабко позитивний вплив імміграції на місцеву зайнятість пояснюється ефектом доповнення: іммігранти часто займають вакансії, які залишалися незаповненими, або створюють обслуговування, яке стимулює додаткові робочі місця (наприклад, більше будівельників – більше зайнятості у виробництві будматеріалів і т.д.).

4) Імміграція та зарплати. Економетричні моделі (наприклад, модель загальної рівноваги) свідчать, що 10% приросту пропозиції робочої сили за рахунок іммігрантів може призвести до зниження рівня заробітної плати місцевих на 0,2–0,5% (доволі незначна величина) [56]. Це середній ефект, і він зосереджений переважно на низькокваліфікованих посадах. Тобто, еластичність зарплат за пропозицією праці низька, оскільки економіка поглинає додаткову робочу силу, розширюючись, а не знижуючи оплату. Реальні дані 2022 р. навіть показали, що в деяких галузях з багатьма українцями зарплати продовжували зростати через загальну інфляційну ситуацію – вплив війни на ціни перекрив будь-який

стримуючий ефект імміграції. А в галузях з дефіцитом кадрів (ІТ, медицина) приїзд кількох тисяч фахівців з України/Білорусі взагалі не відчувся на зарплатах, бо попит все одно перевищує пропозицію.

5) Імміграція та економічна активність жінок. Цікавий кореляційний висновок: притік українських жінок – вимушених мігранток, багато з яких шукають роботу нянями, домогосподарками, може підвищити економічну активність польських жінок. Адже коли є доступні послуги догляду за дітьми (формально чи неформально), більше польських матерів можуть вийти на роботу. Статистично ще рано підтверджувати цю гіпотезу, але якісні дані це підказують. Наприклад, опитування у Варшаві свідчать про зростання пропозиції нянь з числа українок, що теоретично полегшує вихід польських жінок на ринок праці.

Загалом, економетричні дослідження підтверджують висновки якісного аналізу: еміграція була пов'язана зі зменшенням безробіття і ростом зарплат, імміграція – зростанням зайнятості та відсутністю значущого негативу для зарплат місцевих. Кореляція, звісно, не доводить причинності на 100%, але більш складні моделі також це підтримують. Важливо, що стрес-тест 2022 р. (раптовий наплив >1 млн людей) дав можливість оцінити вплив безпрецедентного шоку: і за цей період статистика не зафіксувала погіршення показників ринку праці поляків, навпаки, зайнятість населення досягла рекордного рівня в 2022 р. А економісти, моделюючи цей шок, виявили, що він не спричинив зниження середньої реальної зарплати (реальні зарплати в 2022 р. знизилися на 3% через високу інфляцію, але це було наслідком енергетичної кризи, а не конкуренції з вимушеними мігрантами; моделі показують, що внесок вимушених мігрантів у цей показник мізерний і швидше позитивний через ефект на продуктивність) [56].

Економетричний аналіз макропоказників дозволяє оцінити внесок міграції в економічне зростання більш точно. Для цього побудуємо регресії темпів зростання ВВП на змінні, що відображають міграційні потоки (наприклад, приріст/скорочення робочої сили за рахунок міграції, обсяги грошових переказів тощо). Результати таких досліджень для Польщі підтверджують істотність впливу:

1) Оцінки Національного банку Польщі. Дослідження фахівців

Національного банку Польщі встановило, що приплив працівників з України збільшував зростання ВВП Польщі приблизно на +0,5 в. п. щороку в період 2013–2018 [292]. У відсотках від внеску факторів росту – це близько 13% сукупного приросту, як згадувалося. Іншими словами, без української трудової міграції середньорічний ріст ВВП, скажімо, 4% міг би бути лише 3,5%. Це дуже вагомий ефект. Подібні цифри наводять і аналітики з Польського економічного інституту: 11% зростання 2014–2018 рр. забезпечили мігранти з України [393]. Ці висновки базуються на моделюванні внеску додаткової праці в економіку, а також непрямих ефектів.

2) Моделювання Deloitte (для вимушених мігрантів). Аналітики Deloitte у співпраці з УВКБ ООН змоделювали економічний вплив вимушених мігрантів 2022 р. Їх результати свідчать, що наплив українців у 2022 р. підвищив реальний ВВП Польщі на 2–3% вище рівня, який був би без них [56]. Цей ефект включає споживчий та фіскальний мультиплікатори. Також зазначено, що “витрати для місцевого населення через збільшену конкуренцію були здебільшого згладжені напруженим ринком праці” [56], тобто економіка спромоглась абсорбувати шок міграції і перетворити його на приріст, а не на втрати.

3) Баланс міграції і довгострокове зростання. Для сталого росту важливий баланс: якщо після 2018 р. міграційне сальдо стало додатним, це значить, що Польща отримує “демографічний бонус” замість “штрафу”. Інститут QuantTank підрахував, що для підтримки поточної пропозиції праці Польщі необхідно щорічне додатне сальдо +120–150 тис. осіб до 2030 р. [319]. Якщо це виконуватиметься, економіка збереже темпи росту в районі 3-4% на рік (за прогнозами НБП на 2025 р. – 3,7%, 2026 р. – 2,9% [286], з урахуванням міграції). Якщо ж міграція припиниться або від’ємне сальдо відновиться, темпи зростання можуть впасти нижче 2% через скорочення населення працездатного віку.

Підсумовуючи, зазначимо, що економетричні розрахунки підтверджують значний внесок імміграції у польське економічне диво останнього десятиліття. Кількісно, за 2004–2024 рр. можна виокремити дві фази: (1) 2004–2013 – чиста еміграція дещо стримувала потенціал зростання (можливо на 0,2–0,5 в. п. менше

ВВП щороку, ніж могло бути), але поліпшувала ефективність використання ресурсів; (2) 2014–2024 – імміграція, навпаки, додавала до темпів росту (в середньому +0,5 в. п. на рік до ВВП завдяки трудовому фактору), дозволивши Польщі рости швидше, ніж більшість сусідів у ЄС. Таким чином, міграція перетворилася з виклику на одну з рушійних сил економічного розвитку Польщі.

Також можна припустити, що у найближчі 5–10 років міграційні процеси ймовірно залишатимуться вагомим чинником для Польщі. Є всі підстави вважати, що Польща закріпиться в статусі нетто-імміграційної країни. Тобто, кількість тих, хто приїжджає жити і працювати, перевищуватиме кількість тих, хто виїжджає. Цей зсув уже стався після 2016 р. [234] і посилюється після 2022 р. Прогнози демографів кажуть, що для балансування ринку праці Польщі необхідно залучати близько 150 тис. мігрантів щорічно до 2030 р. [319] Очікується, що основними джерелами будуть сусіди зі сходу та південний схід (Україна, Білорусь, Молдова, Кавказ), а також Азія. Вже зараз видно зростання міграції з таких країн як Індія, Філіппіни, Узбекистан, Непал – польський бізнес активно вербує працівників з-за меж Європи через брак кадрів. Ця тенденція продовжиться. Польща, ймовірно, розвиватиме імміграційну політику, більш схожу на Західну Європу, з програмами трудової міграції, блакитними картами для фахівців тощо.

Найбільша невідомість – як розгортатиметься війна в Україні і що робитимуть українські мігранти. Сценаріїв два: якщо війна затягнеться чи заморозиться, більшість українців залишаться в Польщі і поступово набудуть статусу постійних мешканців (деякі вже отримують посвідку на pobит). Якщо ж в Україні настане стійкий мир і почнеться масштабна відбудова, частина людей повернеться на Батьківщину – можливо, від 20% до 50% вимушених мігрантів можуть виїхати назад протягом кількох років миру. Однак навряд чи повернуться всі: досвід показує, що чим довше людина живе за кордоном, тим більше шансів, що вона інтегрується і не повернеться. Крім того, багато хто може курсувати між двома країнами – працювати в Польщі, а їздити додому в Україну на деякий час (особливо якщо Україна вступить у ЄС чи відкриє ринок). Отже, до 2030 р. українська діаспора в Польщі може трохи скоротитися (в разі миру), але все одно

залишатиметься численною (ймовірно, не менше 1 млн осіб).

Відтік поляків за кордон, ймовірно, продовжить сповільнюватися. Після Brexit привабливість еміграції до Сполученого Королівства впала, багато хто повернувся. Інші країни ЄС (Німеччина, Нідерланди, Скандинавія) все ще ваблять вищими зарплатами, але різниця у рівні життя між Польщею та Заходом поступово зменшується. До того ж, покоління, яке найбільше емігрувало (80-90-ті рр. народження), вже реалізувало свої плани – хтось залишився на Заході, хтось повернувся. Молодше покоління 90-х і 2000-х рр. народження більше орієнтоване робити кар'єру в самій Польщі, яка стала значно багатшою. Тому можна очікувати стабілізації чисельності польської діаспори за кордоном на рівні близько 2 млн або навіть її поступового зменшення, якщо економічна ситуація дозволить. Певним чинником тут буде економічний цикл: якщо у Європі рецесія, то менше стимулів їхати, якщо бум – можливо більше польських спеціалістів спробують щастя за кордоном. Але драматичних хвиль, як після 2004-го р., вже не передбачається.

Міграційна політика Польщі на 2025–2030 може зазнати змін залежно від урядів. Проте, враховуючи демографічні реалії, навіть консервативні чи націоналістичні уряди навряд чи будуть різко обмежувати трудову імміграцію, особливо зі східних країн, культурно близьких. Може посилитися відбір – більше вимог до кваліфікації, мови. Але повного “закриття” не буде, оскільки бізнес цього не допустить. Є також євроінтеграційні процеси: якщо Україна і Молдова вступлять до ЄС у перспективі 2030-х, це відкриє ще вільніший рух, хоча до того ще далеко.

Дефіцити кадрів у промисловості та сфері догляду, що не можуть покрити навіть українці (через їх недостатню кількість або небажання працювати в окремих секторах), ймовірно покриватимуть вихідці з Азії. Вже зараз в Польщі працюють десятки тисяч громадян Узбекистану, Казахстану, Філіппін. До 2030 р. ця цифра може зрости до кількох сотень тисяч. Польща може повторити шлях Південної Європи, де на будовах багато працівників з Азії та Африки. Нещодавні заяви польських посадовців свідчать, що країна розглядає залучення медичного персоналу з таких країн, як Філіппіни, В'єтнам для заповнення браку медсестер.

Тобто географія імміграції розширюватиметься.

Як член ЄС, Польща братиме участь у спільній системі міграції. Хоча Польща виступала проти прийому мігрантів з Близького Сходу у 2015 р., у майбутньому можуть бути квоти або механізми розподілу. Якщо ЄС ухвалить новий Пакт про міграцію, Польщі, можливо, доведеться приймати вимушених мігрантів з інших регіонів, не тільки з України. Це менш ймовірний сценарій до 2030 р. через політичний опір. Але повністю відкидати його не можна.

Виходячи з вищенаведених тенденцій, можна окреслити кілька можливих наслідків для економіки Польщі в середньостроковій перспективі. Якщо міграційний притік залишатиметься високим (100–150 тис. на рік нетто), Польща зможе частково компенсувати природне скорочення населення. За прогнозом GUS, без міграції населенню Польщі загрожує зменшення з 37,8 млн у 2023 до 37,3 млн у 2030 [358]. З міграцією ж чисельність може стабілізуватися або навіть зрости. Це особливо стосується групи працездатного віку. Умовно кажучи, кожні 100 тис. молодих іммігрантів щорічно – це +0,3% до робочої сили, що може повністю нівелювати природний її спад. Отже, ринок праці уникне скорочення, натомість буде легке зростання пропозиції праці. Для бізнесу це добре: легше наймати, менше тиск підвищувати зарплати через дефіцит кадрів. Для економіки загалом – більше робочих рук, більше виробництва. Для державних фінансів – більше платників податків, легше утримувати пенсіонерів. Звісно, потрібно, щоб ці іммігранти легально працювали і виходили з тіні, інакше ефект буде меншим.

За високої імміграції можна очікувати помірного зростання зарплат у трудомістких галузях. Польща вже зараз стикається з проблемою швидкого підвищення оплати праці (внаслідок загальносвітової інфляції та наздоганяння рівня ЄС). Якщо приплив працівників продовжиться, це дещо стримає темпи росту винагород, що, з одного боку, захистить конкурентоспроможність польських товарів і експорту, а з іншого – може гальмувати конвергенцію доходів поляків із західноєвропейськими. Але, враховуючи, що різниця в оплаті все ще значна, певний стримуючий ефект навіть допоможе запобігти перегріву економіки. Для прикладу, у 2025–2030 рр. мінімальна та середня заробітна плата можуть рости на

5-7%. Це означає дещо менший тиск на бізнес, але все одно поступове збільшення добробуту населення.

Нові іммігранти можуть заповнити ніші, які ставатимуть критичними: опіка за літніми людьми – Польща стрімко старіє і буде потребувати доглядальників, ймовірно залучатиме їх з-за кордону (Україна, Філіппіни); будівництво та інфраструктура – якщо країна планує великі проекти (Центральний транспортний порт, атомні електростанції), без іноземних працівників не обійтись; сільське господарство – поляки не хочуть займатися фізично важкою сезонною роботою, тож залежність від працівників зі Сходу або Азії тільки зростає. Одночасно можна очікувати підвищення ролі іммігрантів у висококваліфікованих секторах. Наприклад, ІТ-галузь Польщі вже інтегрується з українською (багато компаній релокувалися). До 2030-го українські та білоруські ІТ-фахівці можуть становити значний відсоток від усіх програмістів у Польщі, роблячи її ІТ-сектор більшим і конкурентнішим на глобальному рівні. Це позитивно вплине на інновації та продуктивність.

З точки зору макроекономіки, міграція залишатиметься одним з драйверів зростання ВВП Польщі. При успішному сценарії (нетто +150 тис. осіб/рік, висока інтеграція на ринку праці) можна очікувати додатково +0,5–0,8 в. п. до потенційних темпів зростання щороку протягом другої половини 2020-х. Це може означати, що Польща, замість стагнувати на рівні 2% річного росту (через демографію), зможе тримати 3–4%. Звичайно, багато залежить від світової кон'юнктури, але людський фактор тут відіграватиме неабияку роль. До 2030 р. економіка Польщі може стати більшою на десятки мільярдів доларів саме завдяки внеску іммігрантів (як трудового, так і підприємницького). Наприклад, внесок українців у польський ВВП може зрости з нинішніх 2% до 3-4%. Це означає, що без них ВВП був би на ці 3-4% меншим.

Молоді іммігранти – це нові платники податків і соціальних внесків. До 2030 р. польська пенсійна система відчує притік внесків від сотень тисяч нових учасників, що може трохи поліпшити її стійкість. Звичайно, якщо іммігранти залишаться до пенсійного віку, їм теж треба буде платити пенсії, але це питання

далекого майбутнього. У найближче десятиліття вони радше “віддають”, ніж “беруть”. Однак державі доведеться інвестувати в їх інтеграцію: курси польської, додаткові класи в школах, охорону здоров’я. Ці інвестиції якщо зробити правильно, окупляться багаторазово. Бюджетний баланс міграції прогнозується позитивним, як і нині: експерти оцінюють, що іммігранти продовжать платити більше податків, ніж отримують пільг [372], якщо зберегти високий рівень їх зайнятості.

Великий резерв – це підвищення продуктивності іммігрантів через кращу інтеграцію. Як зазначав Банк крайового господарства, зараз багато українців працюють нижче кваліфікації [372]. Якщо до 2030 р. вдасться інтегрувати їх на більш кваліфіковані позиції (наприклад, інженер з України займе посаду інженера, а не різноробочого), продуктивність економіки помітно виграє. Це вимагає освітніх зусиль (курси перепідготовки, вивчення мови). Є велика ймовірність, що 2025–2030 рр. пройдуть під знаком такої інтеграції: перша хвиля – дати роботу всім охочим (це вже зроблено), друга хвиля – допомогти працівникам “знайти своє місце” за професією. Якщо це станеться, Польща отримає кваліфіковані кадри “під ключ” (підготовлені ще на батьківщині) практично безкоштовно – величезний бонус для економіки знань.

Іммігранти, осівши, будуть придбавати житло, засновувати бізнес. Це новий пласт споживачів (зараз їх 5%, а може стати 8-10% населення). Їхні споживчі смаки трохи інші, але вони вливаються в мейнстрим. Зросте попит на житло економ-класу, на оренду, на недорогі автомобілі, можливе пожвавлення в будівництві (для задоволення житлових потреб). Також зростатимуть грошові перекази за кордон, хоча темпи можуть сповільнитися (якщо все більше родин возз’єднуються в Польщі). Можна очікувати, що до 2030 р. Польща буде щороку відправляти за кордон 40–50 млрд злотих, а отримувати 20–30 млрд злотих у вигляді переказів – тобто чистий відтік фінансів, але невеликий відносно економіки (близько 2% ВВП). Це буде постійним елементом платіжного балансу.

Резюмуючи, перспективи 2025–2030 рр. виглядають таким чином, що міграція залишиться критичним фактором економічного розвитку Польщі. При сприятливих умовах вона може стати одним з “секретів” продовження польського

економічного дива – дозволяючи країні рости, попри демографічний тиск. Польща фактично повторює шлях більш розвинених країн, які на певному етапі стали імміграційними суспільствами. Це приносить виклики інтеграції, але й нові можливості. Згідно зі словами директора Банк крайового господарства Ярослава Домбровського, “приплив працівників з України – один з ключових факторів, що формують польський ринок праці та економіку останніх років. В умовах демографічних викликів, таких як старіння суспільства і дефіцит робочої сили, присутність працівників з України має стратегічне значення для стабільності і подальшого розвитку нашої країни” [372]. Ця думка, висловлена про сьогоднішнє, цілком стосується й майбутнього десятиліття.

Отже, міграційні процеси 2004–2024 рр. пройшли для Польщі повний цикл: від масової еміграції після вступу до ЄС – до масової імміграції після 2014-го і особливо 2022-го. Спочатку міграція слугувала “клапаном” від надлишку робочої сили і джерелом валютних надходжень, а згодом стала “рятувальним колом” для ринку праці й драйвером економічного зростання. Офіційні дані Євростату, ОЕСР, Національного банку Польщі і GUS підтверджують, що вплив цих процесів був глибоким: ринок праці від структурних змін (дефіцитні професії, нові трудові ресурси) до еволюції рівня оплати праці; ВВП отримав додаткові відсотки росту завдяки іммігрантам; фінансові потоки від мігрантів стали важливою статтею балансу; соціальна сфера зазнала безпрецедентного навантаження, але й збагатилася новими членами суспільства. Економетричний аналіз підтвердив позитивний вплив імміграції на макропоказники і мінімальний негатив на місцевий ринок праці, що відповідає і міжнародному досвіду. Попереду – продовження цих тенденцій, адже Польща ввійшла в фазу, коли без зовнішнього притоку населення її економіка не зможе підтримувати темпи розвитку. Прогнози на 2025–2030 рр. вказують на подальше зростання ролі міграції: вона стане одним із факторів, що визначатимуть конкурентоспроможність країни, її демографічну динаміку та місце на європейському ринку праці. Польща, опираючись на отриманий досвід, має шанс перетворити цей виклик на можливість – інтегрувавши іммігрантів і використавши їх внесок для побудови більш сильної і різноманітної

економіки [372; 393].

Також розглянемо приклад Німеччини, яка наразі Німеччина є одним з найбільших реципієнтів трудових мігрантів у межах ЄС, що зумовлено її потужною економікою, високою потребою в робочій силі, особливо у виробничому секторі та сфері догляду. Міграційна політика Німеччини стала важливою темою в сучасному політичному та економічному дискурсі країни. Німеччина має довгу історію активного залучення мігрантів для вирішення проблеми нестачі робочої сили та стимулювання економічного розвитку. Після завершення Другої світової війни та періоду економічного зростання, відомого як “Wirtschaftswunder” (економічне диво), Німеччина стала країною призначення для трудової міграції, особливо з Туреччини та інших країн Європи та Азії. Тим не менш, за останні десятиліття міграційна політика Німеччини зазнала значних змін, еволюціонуючи від створення інтеграційних програм до поліпшення умов для нелегальних мігрантів.

Враховуючи зростаючу потребу в робочій силі, Німеччина продовжує активно розвивати свою міграційну політику. Нещодавні реформи включають спрощення процесу інтеграції для новоприбулих та розробку програм, спрямованих на підтримку мігрантів у пошуку роботи та житла.

Важливо визнати, що міграційна політика Німеччини постійно перебуває під впливом політичного дискурсу та громадського обговорення. Питання інтеграції, культурного розмаїття та розподілу соціальних і економічних ресурсів залишаються актуальними і є предметом постійних дебатів на урядовому, партійному та громадському рівнях. Таким чином, міграційна політика Німеччини перебуває в процесі постійної еволюції у відповідь на внутрішні та зовнішні виклики. Метою є досягнення балансу між потребами економіки, соціальної справедливості та безпеки.

На сучасному етапі визначальною характеристикою міграційної стратегії Федеративної Республіки Німеччина є прагнення вирішити проблему нестачі кваліфікованої робочої сили в умовах старіння населення та низького рівня народжуваності. Німеччина, як і багато інших європейських країн, переживає процес старіння населення. За оцінками Німецького інституту економічних

досліджень [184], у 2022 р. понад 300 000 осіб залишають свої посади і вийдуть на пенсію, а для заповнення вакансій, що утворилися, буде недостатньо молодих людей. До 2029 р. кількість осіб, які залишають ринок праці, за прогнозами, сягне 650 000. Ця цифра означає потенційну нестачу приблизно 5 млн осіб працездатного віку в Німеччині до 2030 р., якщо накопичена щорічна кількість виходів на пенсію і брак нових учасників ринку праці збережеться.

Щоб запобігти катастрофічному дефіциту на ринку праці, країна розробляє комплексну міграційну політику, спрямовану на розширення можливостей імміграції для кваліфікованих фахівців з усього світу.

За даними Європейської комісії за 2023 р. [246], з населенням 84,3 млн Німеччина є найбільшою економікою ЄС і посідає четверте місце у світі після США, Китаю та Японії. Вона також є третім найбільшим експортером за обсягом. Провідними світовими компаніями в автомобільній, хімічній та електронній промисловості є Volkswagen, Daimler, BMW (всі широко відомі в автомобільному секторі), BASF (хімічна промисловість) та Siemens (електроніка). Варто також зазначити, що на малі та середні підприємства припадає приблизно 55,1% від загальної кількості робочої сили в Німеччині. У березні 2023 р. 45,72 млн осіб були зареєстровані як зайняті, що на 1,0% більше, ніж у попередньому році. У порівнянні з попереднім періодом кількість працівників, які сплачують внески на соціальне страхування, зросла майже у всіх федеральних землях, причому найвищий показник спостерігався в Гамбурзі (+2,8%). На противагу цьому, Саксонія та Саар продемонстрували мінімальне зростання – на 0,2%. І навпаки, в Тюрингії, Саксонії-Ангальт і Мекленбург-Передній Померанії спостерігалось зменшення частки працівників – на 0,2%, 0,3% і 0,5% відповідно.

У квітні 2023 р. рівень безробіття становив 5,7%. Сезонно скоригований показник залишився незмінним на рівні 5,6%. Якщо порівнювати показники з року в рік, то, незважаючи на сезонні коливання, кількість безробітних зросла на 0,7%. У Східній Німеччині рівень безробіття становить 7,2%, що вище, ніж у Західній Німеччині (5,3%). Однак різниця між ними з часом зменшується. Найнижчий рівень безробіття зафіксовано в Баварії, а найвищий – у Бремені.

Приплив українських вимушених мігрантів, ймовірно, спричинив зростання безробіття на 0,4 в. п. Станом на кінець березня 2023 р. в Німеччині було зареєстровано приблизно 1,175 млн громадян України, згідно з даними Центрального реєстру іноземних громадян, який веде Федеральне відомство з питань міграції та біженців. Це на 1 020 000 осіб більше порівняно з кількістю громадян України, зареєстрованих у Німеччині наприкінці лютого 2022 р., тобто на початку російської агресії. З них 773 000 – громадяни України у віці від 15 до 65 років, що на 654 000 осіб більше порівняно з кількістю українців цієї вікової категорії у лютому 2022 р. Після отримання посвідки на проживання українські вимушені мігранти отримують доступ до ринку праці. Крім того, з 1 червня 2022 р. вони мають право на отримання базової допомоги по безробіттю. У квітні 2023 р. було зареєстровано 773 000 вакансій, що на 9% менше порівняно з попереднім роком.

Таблиця 2.1 демонструє, що люди працездатного віку в Німеччині, які народилися за межами ЄС, стикаються з вищим рівнем безробіття, ніж люди, народжені в Німеччині. Ця закономірність існує в усіх регіонах, особливо в Саксонії-Ангальт, Саксонії, Мекленбурзі-Передній Померанії, Бранденбурзі та Тюрингії. Проте загалом різниця поступово зменшується. Водночас частка таких осіб, народжених за кордоном (за межами ЄС), зростає, з максимальним співвідношенням до місцевого населення у Бремені, Гамбурзі та Берліні. Цікаво відзначити, що найбільша різниця в рівнях безробіття зазвичай спостерігається в регіонах з меншою часткою осіб, народжених за межами ЄС. Таким чином, мігранти з-поза меж ЄС прагнуть оселитися в тих регіонах Німеччини, де вони не стикаються з меншими можливостями працевлаштування порівняно з місцевими шукачами роботи. Середня кореляція між коефіцієнтом і різницею становила -0,47 (і навіть близько -0,7 у 2017–2019 і 2023 роках), тоді як середня кореляція між коефіцієнтом і абсолютним рівнем безробіття для іноземців становить -0,27. Таким чином, більша інклюзивність пропозицій роботи та менші обмеження для працевлаштування іноземців, як правило, сприяють імміграції більше, ніж сам факт наявності великої кількості пропозицій роботи в регіоні.

У 2022 р. кількість транскордонних мігрантів, які працюють у Німеччині, за оцінками, становила приблизно 237 929 осіб (станом на 30 червня 2022 р.). Це іноземні громадяни, які працюють у Німеччині, але проживають в іншій країні. Німеччина розташована в особливо вигідному місці з точки зору близькості до інших країн, що призвело до того, що вона має найбільшу кількість транскордонних працівників. Багато з цих працівників походять з Польщі та Франції.

Таблиця 2.1

Участь на ринку праці Німеччини (іноземці з країн, що не входять до ЄС, та німці)

		Різниця в рівнях безробіття для народжених у країнах, що не входять до ЄС-27, та народжених у Німеччині (15-64 роки)				Співвідношення народжених у країнах, що не входять до ЄС-27, до народжених у Німеччині (15-64 роки), %.			
		2017	2019	2021	2023	2017	2019	2021	2023
GEO (Коди)	Регіон								
DE	Німеччина	4.5	4.2	4.7	3.9	14.9	16.4	17.8	21.1
DE1	Баден-Вюртемберг	3.3	2.8	3.	3.2	18.7	21.0	22.1	25.3
DE2	Баварія	3.5	2.6	4.1	2.9	13.7	14.4	15.4	19.9
DE3	Берлін	7.5	5.9	4.7	2.9	22.2	23.9	28.3	32.5
DE4	Бранденбург	9.8	11.4			4.7	5.7	5.4	8.0
DE5	Бремен		4.9			25.6	28.4	36.1	42.8
DE6	Гамбург	4.6	5.1	4.5	3.6	24.4	26.7	22.2	33.0
DE7	Гессен	3.5	3.5	3.8	2.8	20.6	23.7	24.8	28.3
DE8	Мекленбург-Передня Померанія		11.1			5.1	5.7	5.2	6.4
DE9	Нижня Саксонія	5.4	4.	4.3	4.3	14.3	14.8	17.3	20.1
DEA	Північний Рейн-Вестфалія	4.6	5.	5.8	4.	17.6	19.5	21.7	23.3
DEB	Рейнланд-Пфальц	2.8	2.5	4.9	4.7	15.0	17.6	20.2	22.7
DEC	Саар					12.5	13.2	14.6	17.5
DED	Саксонія	9.1	9.9		11.1	5.6	6.4	6.2	9.9
DEE	Саксонія-Ангальт	20.9	13.			5.2	6.2	5.7	7.5
DEF	Шлезвіг-Гольштайн	7.3	5.	7.1		10.7	11.5	12.7	16.0
DEG	Тюрингія	11.9	11.2			4.6	5.8	6.0	11.1

Джерело: [5]

Німецький ринок праці потребує високоосвіченої робочої сили, що складається з осіб з професійною кваліфікацією (академічною освітою та професійною підготовкою). У Німеччині існує значний попит на такі професії [261]:

1. Медична професія складається з кількох різних ролей, включаючи лікарів. Незважаючи на існування прибуткових можливостей працевлаштування та високий соціальний статус, зростає дефіцит лікарів, які займаються приватною практикою, а іноді і в поліклініках, особливо в сільській місцевості.

2. Медсестри: Існує значна кількість можливостей працевлаштування для медсестер та інших медичних працівників. У лікарнях, будинках престарілих та інших закладах догляду за людьми похилого віку потрібен кваліфікований персонал.

3. Інженери: Як промислово розвинена країна, Німеччина пропонує інженерам значну кількість кар'єрних можливостей і значний потенціал для заробітку. Існує високий попит на фахівців у галузі електротехніки, будівництва, машинобудування та виробництва транспортних засобів. В даний час існують можливості для випускників, які бажають перекваліфікуватися з інших галузей.

4. Аналогічно, особи з науковою або комп'ютерною кваліфікацією також можуть знайти можливості працевлаштування у сфері STEM (наука, технології, інженерія та математика). Вони доступні як у приватному секторі, так і в державних науково-дослідних інститутах.

5. Крім того, є особливий попит на вихователів у муніципальних і церковних дитячих садках, водіїв для транспортних компаній і муніципальних установ, кухарів, фахівців харчової промисловості (м'ясників, пекарів) і працівників сільського господарства (комбайнерів).

Водночас кількість мігрантів, які проживають у Німеччині, зростала з 1990 р., досягнувши піку в 2020 р. Це призвело до збільшення частки міжнародних мігрантів у структурі населення на 11,3 в. п. за 30-річний період (див. рис. 2.1).

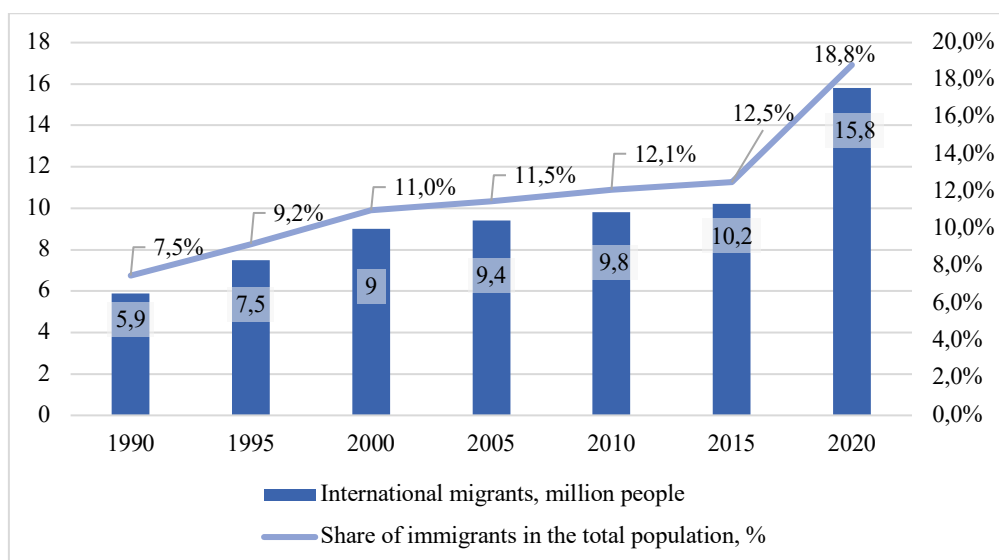

Рис. 2.1. Динаміка кількості міжнародних мігрантів та їхньої частки в структурі населення Німеччини у 1990–2020 рр. Дані представлені в мільйонах осіб та у відсотках

Джерело: Світовий банк (2021) [220; 394]

За оцінками Федерального статистичного управління Німеччини (Destatis) [341; 342], у 2022 р. приблизно 29% населення країни мали мігрантське походження, що становило 23,8 млн осіб. Крім того, кількість іноземних громадян, які проживають у Німеччині, становила 13,4 млн осіб. У 2020 р. Німеччина стала однією з основних країн призначення для міжнародних мігрантів, і ця тенденція зберігається. Більшість іммігрантів – це трудові мігранти, які стають дедалі важливішим компонентом робочої сили. За останні десятиліття частка таких мігрантів зросла з 13,2% до 26,3% у 2020 р., що є помітним збільшенням (див. рис. 2.2).

Дослідження, проведене Німецьким економічним інститутом [184] показало, що значна частина мігрантів вже зайнята в німецькій економіці, зокрема в готельному та логістичному секторах. Незважаючи на їхній внесок, Німецький економічний інститут стверджує, що Німеччині вже не вистачає приблизно 12 000 водіїв вантажівок і приблизно 4200 осіб для роботи в гастрономічній галузі. Водночас дослідники Німецького економічного інституту зазначають, що “без міграції ці цифри були б ще виразнішими” [184].

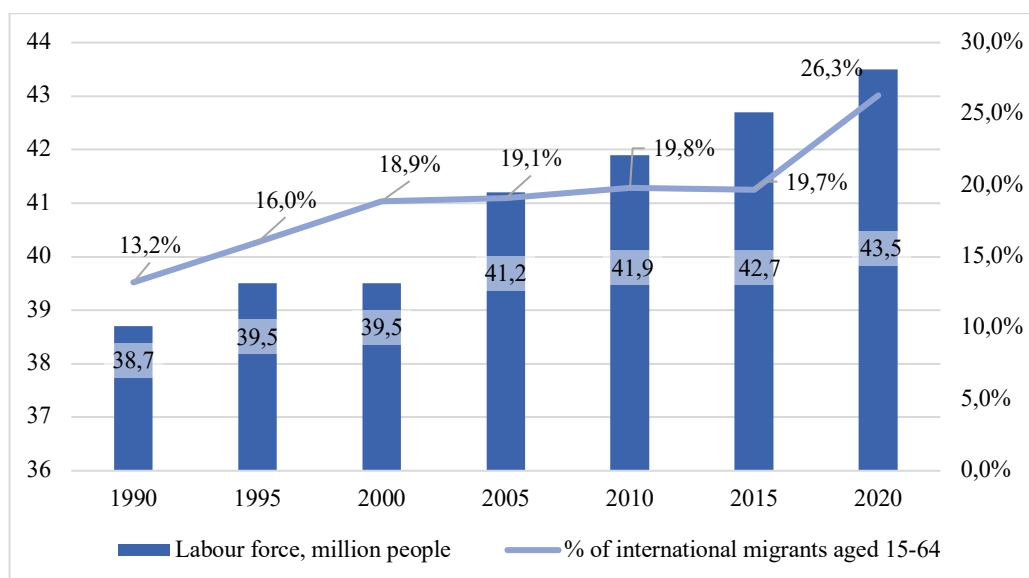

Рис. 2.2. Чисельність німецької робочої сили та частка міжнародних мігрантів у віці 15-64 років у 1990–2020 рр. Дані представлені в мільйонах осіб і у відсотках

Джерело: Світовий банк (2021) [394]

Дійсно, в логістичній галузі кожен четвертий водій народився за кордоном або досі є іноземним громадянином. Німецький економічний інститут [184] повідомляє, що 132 888 мігрантів пройшли повне навчання (тривалістю два-три роки) і зараз керують великовантажними автомобілями в Німеччині. Схожа ситуація спостерігається і в гастрономічній галузі.

Німецький економічний інститут [184] підрахував, що приблизно 91 000 мігрантів працюють у ресторанах і кафе, де подають або готують їжу. Це означає, що приблизно третина робочої сили в цій галузі народилася за кордоном або є іноземним громадянином. Незважаючи на часті локдауни в цій сфері, дефіцит кадрів для заповнення цих робочих місць зростає з весни 2021 р., згідно з даними Німецького економічного інституту [184].

Німецький економічний інститут [184] зауважив, що в Німеччині також існують регіональні відмінності. Наприклад, у Нижній Саксонії приблизно 60% працівників м'ясної промисловості є іноземними громадянами. У південній землі Баден-Вюртемберг 34,7% водіїв важких вантажівок – мігранти.

Дослідження, проведене у 2020 р., показало, що частка кваліфікованих мігрантів, які беруть участь у ринку праці, була найвищою в Баден-Вюртемберзі,

складаючи 15,1% від усіх підготовлених працівників. Наступні землі також були включені в дослідження: Гессен (14,6%), Баварія (13,5%) і Берлін (13,4%).

Для осіб, які отримали визнаний захист, притулок або статус біженця, частка зайнятих на ринку праці була значно нижчою. Тим не менш, у Гессені в 2020 р. частка осіб з необхідними навичками на ринку праці становила 1%, а в Гамбурзі – 1,3%.

Варто зазначити, що у 2022 р. новопризначений міністр економіки Німеччини Роберт Хабек стверджував, що країна потребує міграції для заповнення вакансій та підтримки продуктивності праці в майбутньому [193]. Нещодавно опубліковане економічне дослідження показало, що в деяких галузях промисловості праця мігрантів вже становить кожен четвертий працівник у різних секторах. Крім того, він підкреслив, що нестача належним чином підготовлених кадрів стає серйозною проблемою в багатьох секторах економіки, включаючи туризм, промисловість, будівництво та сферу послуг. Необхідні різноманітні заходи, включаючи посилене навчання та забезпечення більш сприятливого балансу між роботою та особистим життям у тих секторах, де люди мають більше можливостей поєднувати роботу з сімейними обов'язками. Дуже важливо відзначити, що Хабек публічно заявив, що “що безумовно потрібно, так це більше міграції, і це стосується кожного сектору, від інженерів до ремісників, вихователів і медичного персоналу” [193].

У 2023 р. уряд Німеччини оголосив про “зміну парадигми” щодо міграції, вказавши на свій намір перетворити Німеччину на сучасну імміграційну країну [177]. Новий підхід покликаний залучити до Німеччини більшу кількість трудових мігрантів, а також зменшити кількість осіб, які в'їжджають до країни нелегально. Призначення спеціального представника з питань міграційного партнерства свідчить про те, що співпраця з країнами походження є фундаментальним аспектом нового німецького підходу.

Хоча Німеччина відкрита до переговорів щодо укладення угод про спрощення візового режиму та легальних шляхів для певних груп працівників, уряд чітко дав зрозуміти, що міграційне партнерство буде вулицею з двостороннім рухом.

Проте, оскільки умови для шукачів притулку стають дедалі складнішими,

нещодавні реформи покликані підвищити привабливість Німеччини як країни призначення для кваліфікованих працівників. Бальна система, що базується на мовних навичках і професійному досвіді, надаватиме відповідним іммігрантам річну візу, протягом якої вони можуть шукати роботу. Крім того, були знижені вимоги до рівня доходу, що полегшило в'їзд додаткових членів сім'ї. Крім того, Блакитна карта ЄС буде розширена, щоб охопити сектори, які відчують дефіцит робочої сили, такі як охорона здоров'я та освіта. З березня 2024 р. іноземцям, які не є громадянами ЄС, буде дозволено в'їжджати до Німеччини та розпочинати трудову діяльність, поки триває оцінка їхньої кваліфікації [177]. Працевлаштованим в країні стало дозволено залишитися на строк до трьох років, у тому числі з утриманцями, якщо вони зможуть продемонструвати здатність утримувати себе.

Наразі федеральний уряд зосереджує увагу на таких сферах: інтеграція іммігрантів у німецьке суспільство; забезпечення доступу до німецького ринку праці; протидія екстремізму та запобігання його поширенню; усунення причин нелегальної міграції.

Тим не менш, економічний потенціал імміграції залишається значною мірою невикористаним. Отже, міграційну політику слід розробляти таким чином, щоб сприяти подальшому зростанню імміграції кваліфікованої робочої сили, яка має особливо сприятливий економічний вплив. З огляду на демографічні зрушення, що відбуваються в Європі, вкрай важливо в найближчі роки значно посилити існуючу систему управління трудовою та освітньою імміграцією з третіх країн. Це вимагатиме подальшого розвитку інституційної бази та більш цілеспрямованого прямого підходу до кандидатів, які мають право на імміграцію. Існує ймовірність, що така політика покращить демографічну ситуацію в Німеччині, враховуючи, що більша частина міграції припадає на ранній дорослий вік. Припускається, що вихід на пенсію бекі-бумерів, за відсутності значного припливу іммігрантів, призведе до значного дисбалансу на ринку праці, що матиме негативний вплив на ефективність економіки та добробут німців.

Міграційна політика Німеччини стала важливою темою в сучасному

політичному та економічному дискурсі країни. Історично Німеччина була країною, яка активно залучала мігрантів для вирішення проблеми нестачі робочої сили та стимулювання економічного розвитку. З огляду на зростаючу потребу в робочій силі, Німеччина продовжує активно розвивати свою міграційну політику. Аналіз демонструє, що міграційна політика може бути ефективним інструментом стимулювання економічного зростання та подолання дефіциту робочої сили, а також що міграційна політика має значний вплив на економічний розвиток Німеччини. Ефективність міграційної політики Німеччини залежить від безлічі змінних, включаючи економічну ситуацію в країні, рівень безробіття, соціокультурні фактори та здатність інтегрувати мігрантів у суспільство і на ринок праці. Посилення співпраці з країнами походження мігрантів, розробка інтеграційних програм і політики у сфері трудової міграції можуть підвищити ефективність міграційної політики та сприяти сталому економічному розвитку. Досвід Німеччини демонструє необхідність врахування соціальних і культурних аспектів міграції. Забезпечення рівного доступу мігрантів до освіти, охорони здоров'я та інших соціальних послуг сприятиме їхній успішній інтеграції. Не менш важливо продовжувати моніторинг ефективності міграційної політики та адаптувати її до мінливих умов, зокрема, з огляду на демографічні та економічні тенденції.

Отже, трудова міграція в ЄС та за його межами є явищем, яке має значний вплив як на країни-донори, так і на країни-реципієнти. Ці дві групи держав взаємопов'язані в рамках міграційних процесів, кожна з яких відіграє ключову роль у розвитку власної економіки та загального соціально-економічного простору.

Країни-донори є тими державами, з яких виходить міграційний потік. Зазвичай до цієї категорії належать країни зі складними економічними умовами, високим рівнем безробіття та обмеженими можливостями для професійного розвитку. Для багатьох громадян таких країн виїзд за кордон стає можливістю для отримання вищого рівня доходу та покращення умов життя. Одним із найбільш відомих прикладів є Польща, Румунія, Болгарія, а також країни Західних Балкан та Україна, які постачають велику кількість робочої сили до економічно розвинених

країн ЄС. Роль країн-донорів у міграційних процесах є багатогранною. По-перше, трудова міграція допомагає зменшити рівень безробіття та соціальну напругу в цих країнах. По-друге, значну роль відіграють грошові перекази, які мігранти надсилають додому. Вони стають важливим джерелом фінансової підтримки сімей, а також сприяють економічному зростанню країн-донорів через підвищення купівельної спроможності населення. За даними Світового банку, у деяких країнах грошові перекази складають суттєву частину ВВП, що зміцнює їх економіки в умовах нестабільності. Проте країни-донори також зіштовхуються з серйозними викликами, зокрема відтоком висококваліфікованих працівників, що призводить до “витоку мізків”. Це може негативно позначитися на науково-технічному потенціалі та загальному економічному розвитку держав. Крім того, трудова міграція впливає на демографічну структуру країн-донорів, що в довгостроковій перспективі може створити додаткові проблеми з підтримкою пенсійних та соціальних систем.

Країни-реципієнти є державами, що приймають мігрантів. До них здебільшого належать економічно розвинені країни з високим рівнем життя, стабільним ринком праці та браком місцевої робочої сили у певних секторах. Основними реципієнтами трудових мігрантів в межах ЄС є Німеччина, Франція, Італія, Іспанія, Нідерланди, а до недавнього часу – Сполучене Королівство. Ці країни відіграють важливу роль у забезпеченні умов для інтеграції мігрантів, сприяючи наповненню власного ринку праці та задоволенню попиту на робочу силу в ключових галузях, таких як сільське господарство, будівництво, догляд за літніми людьми та охорона здоров'я. Країни-реципієнти отримують значні економічні переваги від трудової міграції. По-перше, мігранти заповнюють вакансії, які місцеві жителі неохоче обіймають через низьку заробітну плату або тяжкі умови праці. Це допомагає підтримувати стабільний економічний розвиток і конкурентоспроможність на міжнародному ринку. По-друге, мігранти вносять свій внесок у систему соціального забезпечення через податки та внески, що зменшує навантаження на пенсійні та інші соціальні системи. Однак країни-реципієнти також стикаються з проблемами, пов'язаними з соціальною інтеграцією мігрантів. Це включає необхідність забезпечення рівного доступу до ринку праці, охорони

здоров'я, освіти та соціальних послуг. Також постає питання культурної адаптації та запобігання дискримінації на робочих місцях. Ще одним важливим викликом для країн-реципієнтів є нелегальна міграція, яка часто супроводжується експлуатацією працівників, порушенням трудових прав та тіньовою економікою.

Отже, роль країн-донорів і країн-реципієнтів у міграційних процесах є взаємозалежною. Трудова міграція сприяє економічному розвитку обох груп держав, забезпечуючи ефективний перерозподіл робочої сили відповідно до економічних потреб. Проте кожна з них стикається зі своїми викликами, які потребують комплексного підходу та регулювання для досягнення сталого розвитку та збереження соціальної рівноваги.

Розширення ЄС стало важливим фактором, що значно вплинув на міграційні процеси в Європі. Зокрема, хвилі розширень у 2004 та 2007 роках, коли до ЄС приєдналися 12 нових країн, значно змінили як географію, так і інтенсивність трудової міграції. Ці процеси мали далекосяжні наслідки для економіки, ринку праці та демографії як нових членів, так і старих країн-членів ЄС.

Одним із головних наслідків розширення ЄС було відкриття можливостей для громадян нових країн-членів, таких як Польща, Литва, Латвія, Естонія, Чехія, Угорщина, Словаччина, Румунія та Болгарія, вільно переміщатися та працювати в межах Спільного ринку ЄС. Це призвело до значного збільшення потоків трудової міграції з країн Центральної та Східної Європи до більш розвинених економік Західної Європи, таких як Сполучене Королівство (до його виходу з ЄС), Німеччина, Франція та Італія.

Важливою економічною вигодою для країн-донорів стали грошові перекази від трудових мігрантів. Ці перекази суттєво збільшили доходи домогосподарств у країнах Східної Європи, сприяли розвитку місцевої економіки та підтримували споживчий попит. Для деяких країн, таких як Румунія та Болгарія, ці перекази стали значною часткою їхнього ВВП. Швидке збільшення кількості трудових мігрантів у країнах Західної Європи створило нові виклики для інтеграції мігрантів у соціальні та економічні структури. У деяких країнах це призвело до соціальної напруги та зростання ксенофобських настроїв, що вимагало від урядів країн-реципієнтів

розробки програм підтримки соціальної інтеграції та адаптації мігрантів.

Наприклад, у 2021 р. грошові перекази в Румунію склали близько 3% від загального ВВП країни, що значно підвищило доходи домогосподарств і сприяло розвитку місцевої економіки, підтримуючи споживчий попит [395]. У Болгарії у 2020 р. обсяг грошових переказів досяг 1,9 мільярда доларів США, що становило близько 2,9% ВВП країни, забезпечуючи значний вплив на економічну стабільність та добробут населення [395]. Ці приклади підкреслюють важливість грошових переказів для економік країн Східної Європи.

Таким чином, розширення ЄС значно вплинуло на трудову міграцію в межах ЄС, активізувавши потоки робочої сили та відкривши нові можливості для громадян нових країн-членів. Хоча цей процес мав позитивні економічні наслідки для багатьох країн-реципієнтів і частково зменшив соціально-економічний тиск у країнах-донорах, він також викликав нові виклики у сферах соціальної інтеграції, ринку праці та забезпечення рівноваги між економічним зростанням і демографічними змінами.

Трудова міграція є одним із найважливіших факторів, що впливає на ринок праці країн ЄС. Протягом останніх десятиліть ЄС переживав значні міграційні процеси, які суттєво змінили структуру ринку праці, сприяли економічному зростанню та водночас поставили нові виклики перед державами-членами. Заповнення дефіциту робочої сили за допомогою мігрантів стало одним із ключових рішень для багатьох країн, особливо у галузях, де попит на робочу силу перевищує її пропозицію.

2.3. Вільний рух працівників як підвалина спільної міграційної політики у Європейському Союзі та його ефекти на формування гео економічного простору Європейського Союзу

Вільне пересування є однією з чотирьох свобод, якими користуються громадяни ЄС. Вона включає право на пересування і проживання для працівників, право на в'їзд і проживання для членів сім'ї, а також право працювати в іншій

державі-члені ЄС і право на рівне ставлення до себе з громадянами цієї держави-члена. Обмеження поширюються на державну службу. Європейське агентство з питань праці є спеціальним агентством з питань вільного пересування працівників, у тому числі відряджених працівників. Високорівневою правовою основою слугує стаття 3(2) Договору про Європейський Союз (ДЄС); статті 4(2)(а), 20, 26 та 45-48 Договору про функціонування Європейського Союзу (ДФЄС).

Свобода пересування працівників є одним з основоположних принципів ЄС з моменту його заснування. Він викладений у статті 45 Договору про заснування Європейського Союзу і є фундаментальним правом працівників, що доповнює вільний рух товарів, капіталу та послуг у межах єдиного європейського ринку. Це означає, що будь-яка дискримінація за національною ознакою щодо працевлаштування, винагороди та інших умов праці та зайнятості заборонена. Працівники ЄС також мають право прийняти пропозицію про роботу, зроблену в іншій країні ЄС, вільно пересуватися в межах країни, залишитися з метою працевлаштування та залишитися після цього за певних умов. Громадяни країн ЄАВТ (Ісландії, Ліхтенштейну, Норвегії та Швейцарії) мають право працювати в ЄС з тими ж правами та обов'язками, що й громадяни ЄС. ЄС також має спеціальні угоди з іншими країнами, які не є членами ЄС.

Фундаментальне право на вільне пересування працівників розвивалося в різних регламентах і директивах, починаючи з 1960-х рр.. Основоположний регламент про свободу пересування працівників (Регламент 1612/68) і доповнююча його директива про скасування обмежень на пересування і проживання (Директива Ради 68/360) неодноразово модернізувалися. Наразі ключовими положеннями ЄС є Директива 2004/38/ЄС [131] про право на пересування та проживання, Регламент (ЄС) № 492/2011 [313] про вільне пересування працівників, Директива 2014/54/ЄС [137] про заходи, що сприяють реалізації прав, наданих працівникам у контексті свободи пересування працівників, та Регламент (ЄС) 2019/1149 [312] про заснування Європейського агентства з питань праці.

Директива 2004/38/ЄС запровадила громадянство ЄС як основний статус для громадян держав-членів, коли вони реалізують своє право вільно пересуватися та

проживати на території ЄС. Протягом перших трьох місяців кожен громадянин ЄС має право проживати на території іншої країни ЄС без жодних умов чи формальностей, окрім вимоги мати дійсне посвідчення особи або паспорт. Протягом більш тривалих періодів приймаюча держава-член може вимагати від громадянина зареєструвати свою присутність протягом розумного і недискримінаційного періоду часу. Право громадян ЄС на проживання понад три місяці залишається за певних умов: ті, хто не є працівниками або самозайнятими, повинні мати страховку на випадок хвороби і достатні ресурси, щоб не стати тягарем для системи соціальної допомоги приймаючої держави-члена. Студенти та особи, які проходять професійну підготовку, також мають право на проживання, як і (вимушено) безробітні особи, які зареєструвалися як безробітні. Громадяни ЄС отримують право на постійне проживання в приймаючій державі-члені після п'яти років безперервного легального проживання. Директива модернізувала процедуру возз'єднання сімей, розширивши визначення поняття “член сім'ї” (яке раніше обмежувалося чоловіком/дружиною, нащадками віком до 21 року або дітьми, які перебувають на утриманні, і дітьми, які перебувають на утриманні по висхідній лінії), включивши до нього зареєстрованих партнерів, якщо законодавство приймаючої держави-члена прирівнює зареєстроване партнерство до шлюбу. Незалежно від їхнього громадянства, ці члени сім'ї мають право проживати в тій же країні, що і працівник.

Регламент (ЄС) № 492/2011 встановлює правила працевлаштування, рівного ставлення та сімей працівників. Будь-який громадянин держави-члена має право шукати роботу в іншій державі-члені згідно з відповідними правилами, що застосовуються до національних працівників. Державам-членам не дозволяється застосовувати будь-які дискримінаційні практики, такі як обмеження пропозицій роботи для громадян або вимога мовних навичок, що виходять за рамки розумних і необхідних для даної роботи. Крім того, мобільний працівник має право на отримання такої ж допомоги від національної служби зайнятості, як і громадяни приймаючої держави-члена, а також має право залишатися в приймаючій країні протягом періоду, достатнього для пошуку роботи, подачі заявки на роботу і

прийняття на роботу. Це право однаково поширюється на всіх працівників, незалежно від того, чи працюють вони за постійним контрактом, чи є сезонними або транскордонними працівниками, чи надають послуги.

Однак ці правила не поширюються на відряджених працівників, оскільки вони не користуються своїм правом на вільне пересування: натомість саме роботодавці користуються своєю свободою надання послуг для того, щоб відправити працівників за кордон на тимчасовій основі. Відряджені працівники захищені Директивою про відрядження працівників [129] (Директива (ЄС) 2018/957 про внесення змін до Директиви 96/71/ЄС), яка передбачає такі ж правила оплати праці, як і для місцевих працівників у приймаючій країні, і регулює період, після якого застосовується трудове законодавство приймаючої країни (2.1.13) [233].

Що стосується умов праці та зайнятості на території приймаючої держави-члена, громадяни однієї держави-члена, які працюють в іншій, мають такі ж соціальні та податкові пільги і доступ до житла, як і національні працівники. Крім того, вони мають право на рівне ставлення щодо реалізації профспілкових прав. Антидискримінаційні правила застосовуються також до дітей мобільних працівників. Держави-члени повинні заохочувати таких дітей до отримання освіти та професійної підготовки, щоб сприяти їхній інтеграції. Нарешті, стаття 35 Директиви 2004/38/ЄС прямо надає державам-членам право у випадку зловживань або шахрайства відкликати будь-яке право, надане Директивою.

З моменту запровадження громадянства ЄС Суд Європейського Союзу (СЄС) уточнив тлумачення Директиви 2004/38/ЄС у низці прецедентних рішень щодо вільного пересування працівників. Спеціальна онлайн-база [154] даних Комісії містить прецедентне право в цій сфері.

Договір дозволяє державі-члену відмовити громадянину ЄС у праві на в'їзд або проживання з міркувань публічного порядку, громадської безпеки або охорони здоров'я. Такі заходи повинні ґрунтуватися на особистій поведінці відповідної особи, яка повинна становити досить серйозну і реальну загрозу фундаментальним інтересам держави. У зв'язку з цим Директива 2004/38/ЄС передбачає низку процедурних гарантій.

Згідно зі статтею 45(4) ДФЄС, вільне пересування працівників не поширюється на зайнятість у державному секторі, хоча цей виняток тлумачиться Судом ЄС у дуже обмежувальний спосіб. Протягом перехідного періоду після вступу нових держав-членів можуть застосовуватися певні умови, які обмежують вільне пересування працівників з, до та між цими державами-членами. Наразі не існує жодних перехідних періодів.

Brexit припинив свободу пересування працівників між Сполученим Королівством та ЄС-27 31 грудня 2020 р. Права громадян ЄС-27, які вже живуть і працюють у Великій Британії, і тих громадян Великої Британії, які жили і працювали в ЄС-27, регулюються Угодою про вихід, яка дозволяє їм продовжувати залишатися або працювати, гарантує недискримінацію і захищає їхні права на соціальне забезпечення. Аспекти соціального забезпечення всіх нових транскордонних ситуацій, починаючи з 01 січня 2021 р., регулюються Угодою про торгівлю та співробітництво між ЄС та Сполученим Королівством [66].

ЄС доклав значних зусиль для сприяння мобільності працівників, зокрема: реформування системи визнання професійних кваліфікацій, що передбачає автоматичне визнання різних професій у сфері охорони здоров'я та архітекторів (Директива 2013/55/ЄС) [135]; запровадження Європейської професійної картки для окремих регульованих професій; координація схем соціального забезпечення, включаючи мобільність соціального захисту, завдяки Регламенту (ЄС) № 883/2004 (наразі переглядається) [311]; запуск пілотного проєкту з запровадження Європейського пропуску соціального страхування (ESSPASS); прийняття Європейської картки медичного страхування та директиви про транскордонну охорону здоров'я (Директива 2011/24/ЄС) [132]; покращення доступу мобільних працівників до додаткових пенсійних прав (Директива 2014/50/ЄС) [136]; забезпечення того, щоб судові процедури надавали відшкодування працівникам, які зазнали дискримінації, і щоб були створені органи, які заохочують і контролюють рівне ставлення (Директива 2014/54/ЄС) [137]; ініціативи, що сприяють мобільності працівників з-поза меж ЄС, такі як Директива про довгострокових резидентів (Директива (ЄС) 2021/1883) [130], Директива про

єдиний дозвіл (Директива 2011/98/ЄС) [134] та пропозиція щодо Регламенту про кадровий резерв ЄС [114].

Європейський орган з питань праці (ЄОП), створений у 2019 р., покликаний забезпечити краще дотримання правил ЄС у сфері трудової мобільності та координації соціального забезпечення. Він надає послуги підтримки мобільним працівникам і роботодавцям, підтримує координацію між державами-членами у транскордонному правозастосуванні, включаючи спільні інспекції, і виступає посередником у транскордонних суперечках.

Агентство взяло на себе відповідальність за низку ініціатив з мобільності робочої сили, зокрема портал мобільності робочих місць, EURES (Європейська мережа служб зайнятості) та Європейську платформу для боротьби з незадекларованою працею.

Пандемія COVID-19 призвела до безпрецедентних обмежень на вільне пересування робочої сили між країнами-членами ЄС, зокрема через повторне запровадження прикордонного контролю на внутрішніх кордонах. Ці обмеження особливо вплинули на транскордонних, сезонних та відряджених працівників. У відповідь на це Комісія видала спеціальні керівні принципи щодо вільного пересування працівників, а Рада прийняла рекомендацію щодо скоординованого підходу з положеннями про скасування карантинних вимог для основних працівників.

Європейський парламент завжди підкреслював, що ЄС та його держави-члени повинні координувати свої зусилля з метою сприяння вільному пересуванню працівників. У своїй резолюції від 16 січня 2014 р. про дотримання основоположного права на вільне пересування в ЄС [162] Європарламент нагадав, що право на вільне пересування з метою працевлаштування не повинно асоціюватися зі зловживанням системами соціального забезпечення, і закликав держави-члени утримуватися від будь-яких дій, які можуть вплинути на право на вільне пересування.

Парламент підтримав створення Європейського агентства з питань праці (ELA) у своїй резолюції від 16 квітня 2019 р. [161]. Він наполягав на створенні

єдиного порталу для вільного пересування, а також на можливості для ELA пропонувати спільні перевірки за власною ініціативою. Крім того, він додав співпрацю щодо боротьби з незадекларованою працею до своїх ключових завдань, забезпечивши таким чином продовження діяльності Європейської платформи з боротьби з незадекларованою працею (заснованої в 2016 р. за потужної підтримки Парламенту). Дивлячись у майбутнє, у своїй резолюції від 18 січня 2024 р. про перегляд мандату Європейського агентства з питань праці Парламент визначив необхідність посилення та розширення мандату ELA [165].

Під час пандемії COVID-19 Парламент ухвалив резолюції про скоординовані дії ЄС у боротьбі з пандемією COVID-19 та її наслідками [164] у квітні 2020 р. та про європейський захист транскордонних та сезонних працівників у контексті кризи COVID-19 [166] у червні 2020 р. Через рік, у резолюції від 20 травня 2021 р. про вплив правил ЄС на вільне пересування працівників та послуг: мобільність робочої сили в межах ЄС як інструмент для задоволення потреб ринку праці та розвитку навичок [160]. Парламент знову звернув увагу на особливо вразливе становище прикордонних, відряджених, сезонних, транскордонних та інших мобільних працівників під час пандемії COVID-19 і закликав до покращення імплементації, правозастосування та моніторингу переглянутої Директиви про відрядження працівників. Вона також закликала до створення єдиного вікна для надання цифрових послуг у сфері трудової мобільності та відрядження працівників для працівників і роботодавців.

Парламент закликав Комісію прискорити свої плани щодо цифрового європейського соціального страхування (ESSPASS), щоб полегшити передачу прав на соціальне страхування для мобільних працівників в усному запитанні від 27 жовтня 2021 р. [383] та у своїй резолюції від 25 листопада 2021 р. про запровадження європейського соціального страхування [163].

Міграційна політика ЄС є однією з ключових сфер, що спрямована на регулювання потоків робочої сили та забезпечення інтеграції мігрантів у рамках Спільного ринку. Політика ЄС щодо трудової міграції спирається на низку нормативно-правових актів, серед яких важливе місце займають директиви та

регламенти, спрямовані на забезпечення прав мігрантів та гармонізацію трудових стандартів.

Як зазначено у попередніх підрозділах, одним із головних принципів міграційної політики ЄС є свобода пересування працівників, закріплена в Договорі про функціонування Європейського Союзу. Цей принцип дозволяє громадянам країн-членів ЄС вільно пересуватися та працювати в будь-якій іншій країні-члені без необхідності отримання дозволу на роботу. Однак регулювання міграційних потоків громадян третіх країн, що не входять до ЄС, вимагає специфічних механізмів і правових інструментів.

Отже, міграційна політика ЄС базується на гармонізації законодавства та захисті прав мігрантів, одночасно сприяючи економічному розвитку країн-членів через залучення необхідної робочої сили. Директиви та регламенти ЄС створюють правову основу для ефективного управління міграційними процесами та забезпечення інтеграції мігрантів у європейські суспільства.

Запровадження принципу вільного руху працівників є одним із ключових досягнень інтеграційного процесу в ЄС. Ця політика, закріплена у Договорі про Європейський Союз, дозволяє громадянам країн-членів вільно переміщатися, шукати роботу, займати посади та влаштовувати своє життя на території інших держав ЄС. Вона мала далекосяжний вплив на ринок праці, економічне зростання та соціальні показники як для країн-донорів робочої сили, так і для приймаючих держав. У цьому розділі проводиться оцінка впливу вільного руху працівників на економіку країн-учасниць ЄС з урахуванням як короткострокових, так і довгострокових ефектів.

Отже, вільне пересування робочої сили в ЄС – одна з основних свобод Єдиного ринку, що діє з кінця XX ст. Вона дозволила мільйонам європейців працювати за межами батьківщини: за даними Євростату, ще в 2012 р. понад 14 млн громадян ЄС проживали в іншій країні ЄС [385]. Очікувано, трудова міграція вплинула на економіку як країн-реципієнтів, так і країн-донорів робочої сили. Проведемо аналіз її впливу на ВВП, рівень зайнятості/безробіття та соціальні витрати в трьох групах країн – Західній, Центрально-Східній і Південній Європі –

з часу впровадження цієї свободи пересування.

Розпочнемо з Західної Європи – головних реципієнтів мігрантів (Німеччина, Франція, Нідерланди).

Вільний рух працівників вніс помірний, але позитивний вклад у зростання економіки розвинених західноєвропейських країн. За оцінками Європейської Комісії, розширення ЄС на Схід (у 2004 і 2007 роках) та відкриття ринків праці для нових членів спричинили сумарне зростання ВВП старих членів ЄС приблизно на 1% [210]. Наприклад, у Німеччині приплив робочої сили з ЄС і сусідніх країн щороку додавав понад 1% до ВВП [53]. Міграція заповнювала нестачу кадрів у різних секторах, що розширювало виробничий потенціал економік. У Іспанії (також реципієнті мігрантів до кризи 2008 р.) приплив іммігрантів забезпечував понад половину приросту ВВП у 2000–2005 рр. [327] – подібні ефекти могли відчувати і інші країни Західної Європи. Таким чином, завдяки трудовій міграції західноєвропейські держави отримали додатковий внесок у економічне зростання, хоч і відносно невеликий у відсотках до ВВП. У країнах-реципієнтах притік працівників зменшив структурні дисбаланси на ринку праці. Про ринок праці в 2.1. де ринок праці і перевірити чи немає повтору Робітники з інших держав ЄС заповнювали вакансії, на які бракувало місцевих кадрів (наприклад, у Німеччині понад 40% працівників з Східної Європи зайняті в галузях із дефіцитом кадрів, таких як логістика, транспорт, медицина тощо). Це дало змогу стримувати зростання заробітних плат у дефіцитних секторах і підтримувати конкурентоспроможність. Загалом, безробіття у приймаючих країнах в середньому стало нижчим, ніж могло б бути без міграції: ОЕСР оцінило, що свобода пересування знизила середній рівень безробіття в Європі до 6% (тобто на кілька відсоткових пунктів нижче потенційного) [210]. Важливо, що дослідження не фіксують значного витіснення місцевих працівників мігрантами – ефект швидше проявився у спеціалізації: приїжджі зайняли більш ручну та низькокваліфіковану працю, тоді як місцеві перейшли на робочі місця з меншим обсягом ручної праці [327]. Наприклад, аналіз по Іспанії показав, що імміграція мала нульовий або мінімальний вплив на рівень зайнятості та зарплати іспанців [327]. Таким

чином, вільний рух працівників зменшив безробіття в Західній Європі, заповнив вакансії без суттєвої шкоди для місцевих трудових ресурсів, а швидше – доповнив їх.

Масовий притік працівників до розвинених країн вимагав певних витрат на їх інтеграцію – освіту (мовні курси), охорону здоров'я, житло та інші послуги. Наприклад, Німеччина у розпал міграційної хвилі витрачала значні суми на програми розміщення та навчання мігрантів. Однак у випадку внутрішньоєвропейської міграції (громадян ЄС) ці витрати значною мірою компенсуються внеском самих мігрантів в економіку. Досвід показує, що трудові мігранти з ЄС зазвичай є чистими донорами бюджету приймаючої країни – вони сплачують податків більше, ніж отримують соціальної допомоги [210]. Доступ до соціального забезпечення новоприбулих обмежений: перші 5 років проживання в іншій країні ЄС мігранти мають лише обмежене право на соціальні виплати [210], тож “соціальний туризм” виявився радше політичним міфом, ніж реальною загрозою. До того ж, молоді робітники-мігранти допомогли відтермінувати проблеми старіння населення у західних державах, підтримуючи співвідношення працюючих і пенсіонерів [95]. Отже, соціальні витрати приймаючих країн зросли незначно й носили короткостроковий характер (інтеграція), тоді як фіскальні вигоди від притоку працездатного населення були вагомими. Західноєвропейські країни в цілому виграли від вільного руху робочої сили – економічний ефект позитивний (зростання ВВП, зниження безробіття), а соціальні витрати компенсовані внеском мігрантів. Найбільшу вигоду отримала, можна припустити, Німеччина як основний трудовий “магніт” ЄС; дещо менші, але теж позитивні ефекти відчули Франція, Нідерланди та інші розвинені економіки.

Перейдемо до ЦСЄ – експортерів робочої сили (Польща, Чехія, Румунія).

Розширення ЄС на схід відкрило можливості для масової трудової міграції зі східних членів до заможніших західних. Упродовж двох десятиліть після падіння залізної завіси регіон пережив безпрецедентний відтік людей. Як розглядалося вище, потік міграції особливо посилювався після вступу до ЄС.

Еміграція працездатних громадян має суперечливі наслідки для ВВП країн-

донорів. З одного боку, скорочується трудовий потенціал економіки: бракує робочих рук, зменшується споживчий попит всередині країни через спад населення. МВФ підрахував, що масова еміграція загальмувала зростання економік ЦСЄ: якщо б відтоку робочої сили не було, сукупний реальний ВВП регіону міг би бути на 7 в. п. вищим у 1995–2012 рр. [212] Тобто країни на кшталт Польщі, Румунії чи Балтії втратили частину потенційного зростання через брак кадрів. Міжнародний валютний фонд відзначає, що масовий від'їзд молодих спеціалістів пригальмував економічну конвергенцію Сходу з Західною Європою та уповільнив зростання рівня життя на батьківщині мігрантів [210]. З іншого боку, еміграція має і позитивний вплив на економіку країн-експортерів робочої сили. По-перше, мігранти надсилають додому значні кошти – грошові перекази – що підтримує споживання і інвестиції в країні походження. Наприклад, у середині 2000-х перекази з-за кордону становили близько 4% ВВП Румунії [205] і досягали \$4,7 млрд на рік (2005) [179]. За оцінками уряду Польщі, за перше десятиліття в ЄС польські трудові мігранти перерахували додому близько 41 млрд євро, що помітно підтримало економіку [299; 366]. По-друге, масова еміграція частково розвантажила ринок праці від надлишкової робочої сили, дозволивши зменшити безробіття (що розглянемо далі) та навіть забезпечити певне зростання продуктивності праці тих, хто залишився. Так, дослідження вказують, що відтік населення створив дефіцит кадрів у деяких галузях, сприяючи зростанню заробітної плати для працівників, які залишилися: у Польщі еміграція спричинила близько 11% приросту зарплат у 1998–2007 роках [143]. Таким чином, для ВВП країн Східної Європи ефекти були змішаними: короткостроково грошові перекази та вищі зарплати підтримували економіку, але в довгостроковому вимірі відтік молоді став гальмом для зростання і розвитку.

Одним із найбільш відчутних позитивних наслідків трудової міграції для країн-експортерів стало зниження безробіття. Зайнятість у країнах Східної Європи виграла в тому сенсі, що мільйони громадян знайшли роботу (хай і за кордоном), а безробіття різко скоротилося. Але водночас виникли кадрові проблеми: внутрішній ринок праці відчув брак молодих фахівців, лікарів, інженерів (типовий

“відтік мізків”), що створило нові виклики. Масова еміграція принесла як полегшення для бюджетів, так і нові соціальні витрати для держав ЦСЄ. Позитивним було те, що зменшення безробіття означало менше навантаження на системи соціального захисту – менші виплати допомоги по безробіттю і пов’язані витрати. Крім того, повернені мігрантами гроші поліпшили добробут багатьох родин, знизили рівень бідності та попит на соціальні виплати. Водночас виникли негативні соціальні явища. Одне з них – “євросироти”, коли батьки виїжджають на заробітки, а діти залишаються вдома під опікою родичів. У Польщі, Румунії це стало помітною проблемою: відсутність батьківського виховання може призводити до психологічних травм у дітей, потребує державних програм підтримки таких сімей. Інша довгострокова проблема – старіння населення. Виїжджали переважно молоді люди працездатного віку (серед східноєвропейських мігрантів переважають особи до 35 років і з вищою освітою [337]). Це скоротило базу платників податків у рідних країнах і збільшило частку літніх осіб. Як зазначає дослідження, масовий відтік молоді погіршує і без того несприятливу демографію: наприклад, у Греції (не ЦСЄ, але подібна ситуація) еміграція підсилює тренд, за яким до 2050 р. третина населення буде старша 65 років [337] – схожі виклики постали й перед країнами Східної Європи. У відповідь деякі уряди започаткували програми стимулювання повернення (“репатріації мізків”). Наприклад, Польща в 2016 р. закликала емігрантів вертатись через кампанії, а Греція запустила програму Rebrain Greece з частковою компенсацією зарплат висококваліфікованим фахівцям, які повернуться [337]. Такі ініціативи – теж соціальні витрати, покликані пом’якшити наслідки еміграції.

Підсумовуючи щодо ЦСЄ: ці країни отримали деякі короткострокові вигоди (низьке безробіття, притік валютних переказів, зростання зарплат) і полегшення соціальної напруги (менше навантаження на ринок праці та бюджет). Однак економічно багато з них відчули втрату частини трудового та інтелектуального потенціалу, що стримує їх розвиток. Соціально – зіткнулися з викликами депопуляції та старіння. Найбільше постраждали невеликі та бідніші країни, звідки відтік був найбільшим відносно населення (Румунія, Болгарія,

Балтійські країни). Польща та Чехія як більші економіки змогли частково адаптуватися: наприклад, останніми роками Польща навіть змінила баланс міграції на позитивний за рахунок притоку працівників з України після 2014 р. (хоч це вже поза межами внутрішньоєвропейської мобільності). В цілому, ЦСЄ понесла більше негативних наслідків, ніж вигід, від вільного руху працівників, особливо в довготривалій перспективі.

Далі розглянемо Південну Європу – нестабільні ринки праці (Іспанія, Італія, Греція) – і реципієнти, і донори.

Доподібний період (до кризи 2008). Південна Європа займає особливе місце, адже до світової фінансової кризи 2008 р. Іспанія, Італія, Португалія та Греція теж були країнами-реципієнтами робочої сили. Бурхливе економічне зростання 2000-х (особливо в Іспанії) приваблювало як мігрантів з-за меж ЄС, так і багато трудових мігрантів зі Східної Європи. Вже у 2004–2008 рр. до Іспанії приїхало 3,7 млн іммігрантів, з них тільки 2007 р. – рекордні 900 тис. осіб [95], значну частку яких складали нові громадяни ЄС (наприклад, румуни). До 2007 р. частка іноземців в населенні Іспанії зросла до 13% (подібно до Німеччини та Сполученого Королівства) [95]. Італія також прийняла сотні тисяч трудових мігрантів з Польщі, Румунії, Болгарії (румуні стали найбільшою іноземною діаспорою в Італії, понад 1 млн осіб). Ці процеси мали помітний економічний ефект. Як вже згадувалося, приплив працівників забезпечив половину приросту ВВП Іспанії в першій половині 2000-х [95] і третину буму на ринку житла (збільшив попит на житло та робочу силу в будівництві) [95]. В Італії мігранти заповнили ніші в догляді за літніми людьми, в будівництві, сільському господарстві – без них ці сектори зазнавали б браку робочих рук через старіння італійського населення. Рівень зайнятості місцевих жителів навіть виграв: завдяки доступності найманих працівників-мігрантів багато італійських та іспанських жінок змогли вийти на ринок праці (адже з'явилися няні, доглядальниці тощо) [95]. В цілому дослідження відзначали мінімальний вплив імміграції на безробіття місцевих: економіка поглинала додаткову робочу силу без витіснення, хоча і з деяким зниженням продуктивності в середньому (через концентрацію мігрантів у

трудомістких галузях) [95]. Отже, до 2008 р. Південна Європа у статусі реципієнта отримала схожі вигоди, що й Західна: приріст ВВП, зростання зайнятості та податкових надходжень, відстрочку проблем старіння населення. Соціальні витрати на інтеграцію іммігрантів були відносно невеликі і виправдані економічними вигодами.

Глобальна фінансова криза 2008 р. особливо вдарила по Південній Європі, трансформувавши її з міграційного “магніту” на джерело еміграції. Економіки Іспанії та Греції увійшли в глибоку рецесію: Греція втратила чверть ВВП за 2008–2016 рр. [345], Іспанія пережила крах будівельного сектора. Безробіття різко зросло – в Іспанії до 26% у 2013, в Греції до 28% у 2013–2014 [337]. У цих умовах багато як місцевих жителів, так і іноземних іммігрантів, залишили ці країни в пошуках роботи. Щорічно після 2009 р. з Іспанії виїздили близько 400 тис. людей, тоді як до кризи еміграція була лише 50 тис. на рік [95]. Важливо, що більшість тих, хто виїхав з Іспанії під час кризи – це колишні іммігранти (громадяни інших країн), які повернулися додому або перебрались далі [95]. У 2015 р. з 352 тис. емігрантів лише 64 тис. (18%) були народжені в Іспанії [95]. Тобто значна частка “відтоку” – це фактично реверс попередньої імміграції (наприклад, багато румунів повернулися з Іспанії до Румунії після 2008). Це зменшило потенційне навантаження на іспанську систему соціального забезпечення (менше безробітних іноземців претендували на допомогу – вони радше виїхали). Іспанська молодь теж почала емігрувати: оцінки показували, що з початку кризи виїхало близько 300 тис. випускників вузів [196], хоча офіційно частка емігрантів-іспанців не така велика, як побоювались. Італія в 2010-х роках теж втрачала молодих фахівців (багато італійців переїхало до північних країн ЄС у пошуках кращих перспектив), паралельно з відтоком частини іммігрантів зі свого ринку праці. Найдраматичніша ситуація склалася у Греції: під час кризи країну покинуло орієнтовно 500 тис. громадян [337] – для країни з населенням 11 млн це суттєво. Цей новий “brain drain” складався переважно з молодих і високоосвічених спеціалістів: за опитуваннями, понад 90% емігрантів з Греції часів кризи мали вищу освіту, дві третини – ступінь магістра чи вище [337]. Така втрата інтелектуального капіталу

стала серйозним викликом для національної економіки.

Економічні та соціальні ефекти в Південній Європі внаслідок цих процесів виявилися подвійними. З одного боку, трудова міграція виступила як “клапан безпеки”: за можливості люди виїжджали туди, де є робота (на Північ Європи), що трохи полегшило ситуацію на місцевих ринках праці. Молоді безробітні іспанці чи греки, знайшовши роботу в Німеччині чи Сполученому Королівстві, переставали бути тягарем для свого бюджету – отже, навантаження на соціальні виплати по безробіттю зменшувалося. Без цього рівень безробіття та соціальна криза на Півдні були б ще гіршими. Емігранти також почасти надсилали гроші додому, хоча масштаби переказів не такі значні, як у ЦСЄ (в силу меншої різниці в доходах і того факту, що сім’ї часто переїжджали разом). З іншого боку, Південь заплатив високу ціну у вигляді “відтоку мізків”. Втрата освіченої молоді підриває майбутній потенціал росту та інновацій. Греція особливо відчула це: експерти називають “відтік мізків” одним із ключових ризиків для грецької економіки на шляху відновлення [337]. Скорочення населення працездатного віку й загальне старіння створюють довгострокові виклики для систем пенсійного забезпечення в цих країнах. Крім того, відтік лікарів, інженерів, науковців позбавляє суспільство важливих послуг (наприклад, тисячі грецьких лікарів емігрували, тоді як у самій Греції бракує медперсоналу). Соціальні витрати також проявляються в необхідності стимулювати повернення або залучати нових працівників: як згадано, Греція витрачає кошти на програму повернення фахівців, Іспанія започатковує ініціативи підтримки своєї діаспори та підприємництва молоді, аби спинити відтік кадрів.

Підсумовуючи, Південна Європа зазнала змішаних наслідків від свободи руху праці. У добу економічного підйому вона дуже виграла від припливу мігрантів (значний внесок у ВВП, зайнятість, наповнення бюджетів), компенсувавши цими трудовими ресурсами власні структурні слабкості (низька народжуваність, нестача робочих рук в окремих галузях). Натомість у кризовий період Південь став донором трудових ресурсів для Півночі, що пом’якшило удар по соціальних системах, але породило проблему втрати людського

капіталу. Іспанія та Італія частково збалансували ці ефекти: багато іммігрантів виїхало під час спаду, а власний відтік молоді хоча і неприємний, але не такий масштабний відносно населення (у % менший, ніж у східноєвропейських країн). До 2020 р. Іспанія почала виходити на докризовий рівень зайнятості, а деякі емігранти навіть повертаються. Греція ж постраждала найвідчутніше: комбінація економічного колапсу і масової еміграції молоді залишила країну з ослабленим трудовим потенціалом і важким демографічним тягарем.

Отже, на основі аналізу можна зробити висновок, що економічні вигоди та соціальні витрати розподілилися нерівномірно між різними частинами ЄС. Загалом, свобода пересування працівників принесла сукупну користь економіці ЄС – вона підвищила ефективність розподілу праці, дозволила людям переїжджати туди, де є робочі місця, зменшила середній рівень безробіття і частково компенсувала старіння населення [210]. Однак, виграли від цього переважно розвинені країни Північної та Західної Європи, тоді як країни Східної (і частково Південної) Європи зіткнулися з негативними наслідками відтоку робочої сили. Згрупуємо отримані дані у додатку Д.

Як бачимо з додатку Д, найбільше виграли країни Західної Європи, зокрема такі економічні лідери як Німеччина. Вони отримали приплив молоді робочої сили, що підвищив їхній ВВП і конкурентоспроможність, майже без негативних наслідків для бюджету чи ринку праці [210]. Значну вигоду мали також країни призначення мігрантів на Півночі (Ірландія, скандинавські країни) та до 2020 р. навіть Сполучене Королівство (до Brexit), але їх не було предметом детального розгляду в межах запиту.

Найбільших негативних наслідків зазнали країни-експортери робочої сили. Румунія, Болгарія, балтійські держави втратили значну частину населення, що уповільнило їх розвиток. Греція – окремий випадок поєднання економічної кризи і відтоку кадрів, що створило подвійний удар по її ринку праці та демографічній ситуації [337]. Польща і інші країни Вишеградської четвірки теж відчували відтік, але змогли в значній мірі компенсувати його за рахунок внутрішніх реформ і притоку інвестицій; до того ж, деякі польські мігранти повернулися

додому після покращення економічної ситуації наприкінці 2010-х рр.

Підсумовуючи, вільний рух працівників у ЄС виявився економічно вигідним для ЄС в цілому та для приймаючих країн зокрема, про що свідчать офіційні оцінки ЄС та ОЕСР [210]. Він сприяв більш ефективному використанню трудових ресурсів, знизив середнє безробіття і дещо підвищив ВВП розвинених економік. Водночас, цей процес оголив проблеми периферійних країн – відтік людського капіталу став викликом для рівномірного розвитку ЄС. Політика згуртованості ЄС тепер дедалі більше уваги приділяє цим диспропорціям: інвестиції спрямовуються на створення можливостей роботи в країнах-донорах, програми обміну (як Erasmus) покликані стимулювати циркулярну міграцію замість постійної еміграції, а фонди розвитку – на покращення умов життя, щоб молодь не виїжджала вимушено. Таким чином, баланс вигід і витрат від свободи пересування працівників залежить від позиції країни в європейській економіці. Найбільше виграли потужні економіки-реципієнти, тоді як деякі нові й кризові члени відчували відтік ресурсів. Проте в довгостроковому плані, за умови впровадження коригуючих політик, вільний рух робочої сили має залишатися двигуном зростання та інтеграції європейської економіки, забезпечуючи взаємне доповнення трудових ринків і підвищуючи добробут громадян у всьому ЄС.

2.4. Вплив збройної агресії Російської Федерації проти України на міграційні потоки та геоекономічний простір

Збройна агресія Російської Федерації проти України, що розпочалася у 2014 р. і перейшла в повномасштабний етап у 2022 р., стала катастрофічною подією не лише для України, а й для всієї Європи та глобального геоекономічного простору. Війна принесла численні гуманітарні, соціальні та економічні наслідки, серед яких особливе місце займають міграційні потоки, які спричинила ця агресія. Масові переміщення осіб, які стали результатом прямого впливу повномасштабної війни мали значний вплив на структуру та динаміку міграції як всередині України, так і за її межами. Потоки біженців, внутрішньо переміщених осіб, трудових

мігрантів та емігрантів змінили демографічну ситуацію в ряді країн ЄС, а також вплинули на геоекономічні процеси, зокрема на взаємодію ринків праці, фінансів та інвестиційних потоків. Міграційні процеси, викликані війною, не лише змінюють структуру населення і ринку праці, але й мають важливі геоекономічні наслідки. Переміщення мільйонів людей створює нові виклики для міжнародної співпраці в сфері трудової міграції, економічної інтеграції та безпеки. Водночас, ці процеси відкривають нові можливості для розвитку ринку праці, залучення інвестицій і формування нових бізнес-моделей, що мають стати основою для відновлення України в післявоєнний період. Цей підрозділ розглядає, яким чином збройна агресія РФ впливає на міграційні потоки, виявляє її наслідки для геоекономічного простору, а також аналізує можливості, що відкриваються для України в контексті її відновлення та інтеграції в глобальну економіку.

Повномасштабна збройна агресія Російської Федерації, яка розпочалась 24 лютого 2022 р., спричинила одну з найбільших міграційних криз у Європі з часів Другої світової війни. Від початку війни до країн ЄС та інших держав світу виїхало понад 8 млн українських громадян, ще близько 6 млн осіб стали внутрішньо переміщеними [368; 370]. Це призвело до істотної зміни структури та динаміки міграційних потоків, а також суттєво вплинуло на соціально-економічні та демографічні характеристики як в Україні, так і в країнах ЄС. За даними УВКБ ООН, найбільша кількість вимушених мігрантів з України станом на кінець 2023 р. перебувала у Польщі (понад 1,6 млн осіб), Німеччині (понад 1 млн осіб), Чехії (понад 500 тис. осіб), Італії (близько 180 тис.) та Іспанії (понад 170 тис.) [370]. Польща стала головним транзитним і приймаючим центром через територіальну близькість, наявність української діаспори та існуючі економічні зв'язки. Водночас Німеччина, Чехія, Словаччина та інші країни стали важливими пунктами призначення завдяки розвинутим соціальним програмам та можливостям працевлаштування [283]. Особливістю міграційної кризи, спричиненої війною, є значна частка жінок і дітей серед вимушених мігрантів – до 90 % від загальної кількості, оскільки більшість чоловіків залишилися в Україні через введення воєнного стану та заборону виїзду чоловіків призовного віку (18-60 років) [368]. Це

визначило специфічні соціально-економічні виклики в приймаючих країнах, пов'язані з необхідністю надання освітніх, медичних та соціальних послуг для сімейних категорій мігрантів. Соціально-професійний портрет українських мігрантів є досить різноманітним. Переважна більшість переміщених осіб – люди працездатного віку (від 18 до 50 років), часто з високим рівнем освіти або професійної кваліфікації. За даними МОМ, понад 60 % українських вимушених мігрантів мають вищу освіту або професійну кваліфікацію, що створює передумови для їх ефективної інтеграції у ринки праці країн ЄС, але одночасно загрожує Україні втратою людського капіталу [368].

Внутрішньо переміщені особи в Україні переважно сконцентровані у західних та центральних регіонах, що створило суттєве навантаження на соціальну інфраструктуру та ринки праці цих територій. Основні регіони концентрації ВПО – Львівська, Івано-Франківська, Закарпатська, Київська, Черкаська та Полтавська області, де сформувалися нові економічні та соціальні реалії внаслідок цього переміщення [20].

Отже, міграційні процеси, викликані повномасштабним вторгненням Росії в Україну, мають безпрецедентний масштаб та характер, що вплинуло не лише на демографічну та соціально-економічну ситуацію в Україні, а й на структурні та функціональні особливості гео економічного простору ЄС. Подальший аналіз цього впливу є важливим для розуміння перспектив і можливостей як для України, так і для країн ЄС у контексті повоєнного відновлення.

Масштабна міграційна хвиля з України, спричинена військовою агресією Російської Федерації, створила комплексні виклики та водночас нові можливості для національних ринків праці країн ЄС. Особливістю цієї кризи є її значний масштаб, швидкість виникнення, а також соціально-професійна структура мігрантів, яка суттєво вплинула на ситуацію в окремих країнах ЄС, особливо в Польщі, Німеччині, Чехії, Словаччині та інших державах Центральної та Східної Європи.

Основним позитивним економічним ефектом української міграції стало часткове вирішення гострої проблеми нестачі робочої сили, яка особливо

відчувалася на ринках праці Польщі, Німеччини та Чехії. За оцінками Європейської комісії, протягом 2022–2023 рр. українські мігранти зайняли значну кількість вакансій у сферах медицини, освіти, послуг, готельного бізнесу та торгівлі, а також суттєво збільшили пропозицію праці у будівельній галузі, сільському господарстві й транспортно-логістичному секторі [217]. Наприклад, у Польщі українські працівники допомогли стабілізувати трудовий ринок, який переживав глибоку кризу через демографічні проблеми й відтік польських працівників у Західну Європу [148]. Економічні оцінки Європейського центрального банку свідчать, що інтеграція українських мігрантів на ринок праці потенційно може підвищити ВВП країн Центральної та Східної Європи на 0,5-1,0% протягом наступних років завдяки збільшенню продуктивності праці та внутрішнього споживання [147].

Водночас значний приплив біженців створив низку викликів для країн ЄС, зокрема підвищив навантаження на соціальну інфраструктуру (житло, освіту, медичні послуги) та створив необхідність швидкої інтеграції мігрантів. Особливо гостро це питання стоїть у великих містах, таких як Варшава, Берлін, Прага, де в короткі терміни різко зріс попит на оренду житла, послуги охорони здоров'я, школи та дитячі садки [148]. Крім того, на початковому етапі інтеграції існували ризики, пов'язані з недостатнім знанням мови мігрантами, складнощами у визнанні кваліфікацій та навичок, що призводило до недовикористання потенціалу висококваліфікованих українців. Наприклад, за даними дослідження МОМ [375], близько 30% українських мігрантів у Німеччині та Польщі працюють не за спеціальністю або займають посади, що потребують нижчої кваліфікації, ніж вони мають насправді.

Також пропонуємо до уваги кейс-аналіз, здійснений для країн, які прийняли найбільшу кількість вимушених мігрантів з України. Результати кейс-аналізу наведені у табл. 2.2.

Кейс-аналіз для Польщі, Німеччини та Чехії

Країна	Опис кейсу
Польща	Польща прийняла найбільшу кількість вимушених мігрантів з України. Економічні дослідження свідчать, що міграція допомогла значно послабити дефіцит працівників у сфері послуг та будівництві, а також сприяла зростанню споживчого попиту й підтримала темпи економічного зростання.
Німеччина	Німеччина реалізувала масштабні програми інтеграції вимушених мігрантів, що дозволило багатьом українцям швидко вийти на ринок праці. Водночас країна зіткнулася з необхідністю визнання кваліфікацій українських мігрантів і створення спеціалізованих освітніх та перекваліфікаційних програм.
Чехія	Чехія є третьою за кількістю прийнятих вимушених мігрантів, і завдяки активній політиці інтеграції змогла досить ефективно використати потенціал українських працівників для підтримки економічного зростання. Однак викликом залишається перевантаження системи освіти та соціальної підтримки у найбільших містах.

Джерело: складено автором на основі [77; 148; 353]

Отже, хоча українська міграція, спричинена війною, стала суттєвим навантаженням для країн ЄС, вона також відкрила значні можливості для вирішення структурних проблем ринку праці, особливо в Центральній та Східній Європі. Успішна інтеграція українців в економіку приймаючих країн створює додаткові стимули для економічного зростання й позитивно впливає на геоекономічну динаміку всього ЄС.

При цьому, повертаючись до України, масштабна міграція українців, спричинена повномасштабною війною Російської Федерації проти України, має безпрецедентний вплив на соціально-економічний та демографічний стан країни. Внаслідок цих процесів Україна зіштовхується з низкою серйозних викликів, що можуть істотно позначитися на її майбутньому розвитку, економічному потенціалі та демографічній ситуації. Однією з найбільших загроз для економіки України є масштабна втрата людського капіталу. За оцінками МОМ, станом на початок 2024 р. понад 8 млн українців перебували за кордоном, більшість із яких є працездатними особами віком від 18 до 55 років, що безпосередньо впливає на потенціал трудових ресурсів України [375]. Втрата такої значної кількості кваліфікованих спеціалістів негативно позначається на темпах економічного зростання, продуктивності праці та обсягах внутрішнього споживання,

загрожуючи довгостроковому відновленню після завершення війни [146]. Критичними є втрати у сферах охорони здоров'я, освіти, науки, промисловості та сфери послуг, які є ключовими для повоєнної реконструкції країни. Особливо небезпечним є відтік спеціалістів у сфері ІТ, медиків та інженерів, яких активно інтегрують європейські країни. Демографічні наслідки масової міграції в умовах війни також є критичними. За даними Держстату України, сумарні втрати населення (загиблі, вимушені переселенці та вимушених мігрантів) станом на 2023 р. сягнули понад 8 млн осіб, що значно погіршує демографічну ситуацію в країні. Це загострює вже існуючі негативні демографічні тенденції, пов'язані зі старінням населення, низькою народжуваністю та скороченням чисельності працездатного населення [14]. Довгостроковими наслідками цих процесів є загроза демографічної кризи, зниження економічної активності населення, збільшення навантаження на соціальні фонди та зменшення економічного потенціалу країни в цілому. Як свідчать дослідження Світового банку [146], втрата працездатних громадян через міграцію призводить до падіння потенційного ВВП, а також суттєво знижує можливості для швидкого відновлення економіки у повоєнний період. В умовах війни важливим питанням для української держави є розробка стратегії повернення громадян та їх ефективної реінтеграції після завершення бойових дій. За оцінками соціологічних досліджень, проведених МОМ та Київською школою економіки, близько 60-70% українських вимушених мігрантів потенційно готові повернутися до України після припинення воєнних дій, за умови стабілізації безпекової ситуації, доступності робочих місць та ефективних програм підтримки з боку держави [39; 375]. Саме тому важливо створити комплексні механізми реінтеграції українських мігрантів, які включатимуть спеціальні програми з працевлаштування, перекваліфікації, соціальної та психологічної підтримки, створення умов для відкриття малого та середнього бізнесу, а також формування привабливих умов праці й життя. Без таких заходів існує ризик закріплення громадян України в країнах ЄС, що може спричинити довгострокові негативні наслідки для економічного потенціалу України [146; 170].

Отже, масштабна міграція з України, викликана війною, створила низку

соціально-економічних та демографічних викликів, з якими держава має впоратися задля забезпечення повоєнного відновлення та розвитку. Формування ефективної міграційної політики, спрямованої на повернення та реінтеграцію громадян, є необхідною умовою відновлення економічного потенціалу України у поствоєнний період.

Повномасштабна агресія Російської Федерації проти України стала не тільки причиною масштабних міграційних переміщень, але й каталізатором суттєвих структурних змін у геоekonomічному просторі ЄС. Ці зміни характеризуються зміщенням центрів економічної активності, зміною транспортно-логістичних потоків, а також посиленням ролі ЦСЄ в європейській економічній архітектурі. Війна Росії проти України суттєво підвищила економічне та стратегічне значення країн Центральної та Східної Європи (Польща, Чехія, Словаччина, країни Балтії). Саме ці країни стали центрами прийому міграційних потоків, важливими гуманітарними хабами, а також новими вузлами економічної взаємодії між Україною та ЄС [310]. Зокрема, Польща завдяки своїй географічній близькості до України перетворилася на ключовий логістичний центр для транспортування гуманітарної допомоги, товарних потоків та переміщення населення. Ця країна стала важливою точкою входу українських підприємств на ринки ЄС, сприяючи інтеграції економік двох країн і створюючи нові можливості для економічної співпраці [308]. Через блокування Росією чорноморських портів Україна переорієнтувала свої транспортні коридори на західні напрямки, активізуючи сухопутні маршрути через Польщу, Румунію, Угорщину, Словаччину та країни Балтії. Це призвело до істотних змін у транспортно-логістичній інфраструктурі ЄС, стимулюючи розвиток залізничних і автомобільних коридорів, що в перспективі може посилити інтеграцію України в європейську транспортну мережу TEN-T [43]. Значно зросла важливість цифрових технологій як інструменту економічної взаємодії між Україною та країнами ЄС. В умовах війни цифрові платформи, дистанційна робота й онлайн-сервіси дозволили українським громадянам та бізнесу продовжити свою діяльність навіть у стані вимушеної міграції. Це сприяло посиленню цифрової інтеграції України з ЄС і відкриває перспективи для

створення єдиного європейського цифрового ринку за участі України [128].

Масштабна міграція українців до ЄС активізувала політику згуртованості (Cohesion Policy) ЄС, яка традиційно спрямована на вирівнювання соціально-економічного розвитку країн-членів. Через безпрецедентні масштаби кризових процесів, ЄС запустив низку програм фінансової та інфраструктурної підтримки країн, що найбільше постраждали від міграційної кризи, передусім Польщі, Чехії, Словаччини, Румунії та країн Балтії [43]. Таким чином, війна проти України сприяла зростанню геоекономічної солідарності між країнами ЄС, зміцнила регіональні економічні зв'язки, а також стимулювала формування нових економічних кластерів та інтеграційних взаємодій на Сході Європи. Ці зміни можуть мати довгостроковий ефект на геоекономічну структуру ЄС, формуючи новий просторовий баланс економічних і соціальних ресурсів.

Отже, агресія Росії проти України спровокувала суттєву трансформацію геоекономічного простору ЄС, в центрі якої опинились країни Центральної та Східної Європи, а також змінила роль України в економічній архітектурі Європи. Врахування цих змін є критично важливим для формування ефективної економічної політики як ЄС, так і України у післявоєнний період.

Масштабна міграція, спричинена війною Російської Федерації проти України, ставить перед ЄС і Україною нові завдання та можливості щодо формування спільної геоекономічної стратегії в поствоєнний період. У цьому контексті важливо визначити можливі сценарії міграційних процесів, їхній вплив на геоекономічний простір та запропонувати економічну модель, яка враховуватиме основні фактори і наслідки цих процесів. Після завершення війни можна виділити три ймовірні сценарії розвитку міграційної ситуації щодо України.

Перший сценарій – сценарій повернення мігрантів. Передбачає масове повернення значної кількості вимушених мігрантів в Україну після стабілізації безпекової та економічної ситуації. За оцінками соціологічних опитувань, цей сценарій є найбільш бажаним для української влади, оскільки дозволяє відновити людський капітал та сприяє економічному зростанню в поствоєнний період [17]. Другий сценарій – сценарій постійної інтеграції в ЄС. Цей

сценарій передбачає закріплення українських мігрантів у країнах ЄС, особливо молоді та висококваліфікованих спеціалістів. Хоча цей сценарій може бути вигідним для економік країн ЄС, він створює ризики довгострокових втрат для України, пов'язаних із зменшенням людського капіталу [283]. Третій сценарій – циркулярна міграція. Найбільш компромісний сценарій, за якого мігранти зберігають тісний зв'язок із Україною, водночас активно інтегруючись у ринки праці країн ЄС. Цей сценарій може сприяти трансферу знань, технологій і капіталу, створюючи умови для синергії між Україною та ЄС [108].

Проаналізуємо кожен з наведених сценаріїв і їхні економічні наслідки в період 2024–2034 рр. Аналіз охоплює вплив на ВВП та економічне зростання Польщі, Чехії та Німеччини, ситуацію на ринку праці (рівень безробіття), динаміку інвестицій, а також посиляється на можливі наслідки для України.

Перейдемо до першого сценарію – сценарій повернення мігрантів. У цьому сценарії передбачається швидке завершення бойових дій та настання миру, після чого значна частка українських вимушених мігрантів повертається додому. Основними причинами повернення є покращення безпекової ситуації, початок масштабної програми відбудови України та прагнення возз'єднання сімей. За оптимістичними оцінками опитувань, близько половини українських вимушених мігрантів зрештою планують повернутися додому [373]. Центр економічної стратегії України оцінив, що після закінчення війни за сприятливих умов за кордоном залишаться лише близько 1,7 млн українців, а решта повернуться (помірний сценарій – 2,3 млн залишаться, песимістичний – 2,7 млн) [373]. В цьому аналізі припустимо, що більшість вимушених мігрантів (приблизно 70%) повернеться в Україну до кінця 2025 р. – тобто реалізується близький до оптимістичного сценарій повернення. Це означатиме суттєве скорочення української діаспори в Польщі, Чехії та Німеччині порівняно з піковими значеннями 2022–2024 рр. Для країн-реципієнтів відтік українських працівників стане викликом для економіки. Українські мігранти вагомо сприяли зростанню ВВП у 2022–2023 роках, особливо в Польщі та Чехії [185; 376]. Зокрема, оцінки свідчать, що присутність українців могла підвищити обсяги виробництва в Польщі

та Чехії приблизно на 2% у середньостроковій перспективі (до 2026 р.) порівняно з ситуацією їх відсутності [297]. В разі масового від'їзду цих працівників ефект буде оберненим – економіки недорахуються цього додаткового внеску. Іншими словами, ВВП Польщі та Чехії в 2024–2034 рр. зростатиме повільніше, ніж міг би за умови збереження мігрантів. За оцінками Reuters, повернення українців після миру стане “неприємністю” для економік Східної Європи, оскільки позбавить їх чинника, який останні два роки допомагав випереджати темпи зростання Єврозони [185]. Особливо постраждають галузі, де українці заповнювали дефіцит робочої сили – виробництво, логістика, будівництво, сфера послуг. Для Польщі можливий відтік близько 700–800 тис. українських працівників означатиме втрату близько 1–2% ВВП, яку вони генерували. Вже у 2023 р. внесок вимушених мігрантів з України оцінювався в +0,7–1,1% ВВП [384], причому швидка інтеграція на ринок праці підсилювала позитивний ефект. Якщо після війни більшість з них виїде, цей приріст не лише зникне, а й утвориться “прогалина” у виробництві. Аналогічно для Чехії: близько 150 тис. українців, що знайшли роботу, забезпечували податкові надходження і споживчий попит (за три роки війни вимушених мігрантів сплатили близько \$2,2 млрд до бюджету Чехії). Їх масове повернення може означати уповільнення темпів зростання чеського ВВП на близько 2 в. п. в найближчі роки (порівняно зі сценарієм, де вони залишаються). Для більшої економіки Німеччини ефект буде менш відчутним у відсотках, але теж суттєвим у абсолютних показниках. Дослідження Національного банку України та МВФ показало, що українські вимушені мігранти можуть збільшити ВВП Німеччини на близько 0,6% до 2026 р. [297]; отже, їхній від'їзд означатиме втрату цього потенційного приросту. Таким чином, у сценарії повернення темпи економічного зростання Польщі, Чехії та Німеччини будуть нижчими, ніж у сценарії збереження мігрантів, через скорочення трудового потенціалу і споживчого попиту.

З іншого боку, для самої України сценарій масового повернення матиме переважно позитивний економічний ефект. Повернення кількох мільйонів громадян (у т.ч. працездатних і дітей) збільшить внутрішній попит та потенційний ВВП України, полегшить кадрове забезпечення відбудови та може привести

додому накопичений за кордоном людський капітал. Це створить передумови для високих темпів відновлення економіки у другій половині 2020-х. За оцінками Центру економічної стратегії, навіть у оптимістичному випадку за кордоном залишаться близько 1,7–2,3 млн українців [373], а отже більшість повернеться – це допоможе частково компенсувати демографічні втрати війни. Варто зауважити, що ці вигоди реалізуються лише за умови успішного відновлення економіки України і наявності робочих місць для тих, хто повернувся; інакше можливе повторне відтікання кадрів. У Польщі та Чехії нині фіксується історично низьке безробіття близько 2,6%, і експерти прямо пов'язують це із притоком українців, які заповнили вакансії на тлі дефіциту робочої сили [376]. Українські працівники становлять значну частку трудових ресурсів: у Польщі близько 5% всіх працівників – громадяни України [207], в Чехії частка також помітна (понад 150 тис. працевлаштованих вимушених мігрантів до кінця 2024 р.). Масове повернення цих людей створить вакуум на ринку праці країн ЦСЄ. В короткостроковій перспективі безробіття серед місцевого населення навряд чи зросте – навпаки, незайняті вакансії різко побільшать, оскільки більшість українців покидатимуть робочі місця, а не лави безробітних. Отже, офіційний рівень безробіття у Польщі/Чехії, ймовірно, залишиться низьким (можливо навіть знизиться, якщо частина зареєстрованих безробітних – це українці, які виїдуть). Проте це “низьке безробіття” відображатиме дефіцит кадрів, а не повну зайнятість економіки. Бізнесу доведеться змагатися за працівників або скорочувати обсяги виробництва через нестачу персоналу. Як зауважує EBRD, вирішення війни і повернення українців посилить демографічний ризик для регіону – старіння і відтік працездатного населення стануть гострішими [185]. Це може створювати висхідний тиск на зарплати: роботодавці, аби втримати чи залучити працівників, підвищуватимуть оплату, що в умовах браку робочої сили може підживити інфляцію заробітних плат. Для Німеччини ситуація подібна в напрямі, хоча й менш драматична: українські вимушені мігранти там складала меншу частку робочої сили і інтегровані повільніше (станом на кінець 2023 р. лише 22% вимушених мігрантів працездатного віку в Німеччині були офіційно

працевлаштовані [321]). Якщо більшість з 1,1 млн українців у Німеччині (включаючи дітей) повернуться, вплив на загальний рівень безробіття буде незначним – він може навіть дещо зменшитися, оскільки частина цих людей перебувала на обліку в центрах зайнятості під час пошуку роботи. Але довгостроково німецький ринок праці втратить потенційне поповнення молодими працівниками, що важливо з огляду на старіння населення.

Для України повернення мільйонів людей означатиме різке збільшення пропозиції робочої сили. Якщо економіка не зможе швидко створити робочі місця, безробіття в Україні тимчасово зросте. Багато тих, хто повертаються з-за кордону, можуть зіткнутися зі складнощами пошуку роботи через повоєнний стан економіки. Однак масштабні інвестиції у відбудову, підтримані міжнародною допомогою, здатні поглинути значну частину цих трудових ресурсів. В ідеалі, повернення кваліфікованих кадрів і молоді сприятиме зниженню безробіття в Україні до докризових рівнів ближче до 2030 р., якщо реалізуються проєкти відновлення.

Міграційні процеси безпосередньо впливають на інвестиційну динаміку як у країнах ЄС, так і в Україні. У сценарії повернення можливий ряд ефектів. Бізнес у Польщі та Чехії може відкласти або переглянути плани розширення виробництва, якщо бракуватиме робочих рук для нових проєктів. Наприклад, підприємства, що розраховували на доступність українських трудових ресурсів, зіткнуться з їх дефіцитом і можуть зменшити капіталовкладення або перейти до більш автоматизованих технологій (інвестувати у роботизацію замість найму працівників). Деякі фірми можуть спробувати залучити працівників з інших країн (наприклад, з Азії), але це потребує часу та окремих інвестицій (в навчання, рекрутинг). Отже, приватні інвестиції у країнах-реципієнтах можуть зростати повільніше без притоку мігрантів. З іншого боку, гострий дефіцит робочої сили в певних галузях (скажімо, будівництві) здатен стимулювати інвестиції в механізацію та підвищення продуктивності праці, частково компенсуючи людський фактор. Масове повернення українців відбудеться паралельно з початком масштабної програми відбудови України, яка фінансуватиметься за

рахунок міжнародної допомоги, репарацій або приватного капіталу. Це означає значний приплив інвестицій в Україну у 2024–2030 рр. для відбудови житла, інфраструктури, підприємств. За оцінками, для відбудови будуть потрібні сотні мільярдів доларів протягом десятиліття, що може стати потужним каталізатором економічного зростання України. Однак такий попит на відновлення може вплинути і на сусідні країни: польські та інші європейські будівельні компанії, підрядники та робітники (в тому числі українського походження) можуть переміщуватися в Україну, аби брати участь у проєктах. Дослідники відзначають, що у разі масштабного фінансування реконструкції можлива навіть “переманювання” українських працівників, зайнятих у будівництві Польщі, назад в Україну [352]. Це тимчасово сповільнить реалізацію деяких інвестиційних проєктів у Польщі (через нестачу робітників), але прискорить відновлення капітальних активів в Україні. Мир і стабілізація ситуації в Україні можуть спонукати українських мігрантів-підприємців повернутися та інвестувати у створення бізнесів на батьківщині. З іншого боку, у Польщі та інших країнах присутність українців спонукала деяких з них відкрити власну справу за кордоном (тільки в Польщі за кілька місяців багато вимушених мігрантів зареєстрували бізнес або працевлаштувались, підтримуючи економіку податками [349]). У разі повернення частини цих людей європейські економіки втратять потенційних нових підприємців та платників податків, що може незначно знизити динаміку розвитку малого бізнесу. Натомість Україна отримає притік людей з підприємницьким досвідом, що сприятиме її інвестиційному клімату. Так само грошові перекази з-за кордону, які в 2022–2023 рр. підтримували платіжний баланс України, у разі повернення мігрантів частково трансформуються у внутрішні інвестиції – наприклад, витрати на будівництво житла, відкриття власної справи тощо всередині країни.

Отже, за даного сценарію економічний ефект повернення мігрантів є неоднозначним. Для приймаючих країн (Польща, Чехія, Німеччина) він означає втрату трудових ресурсів і частини економічного зростання: менший ВВП (на 1–2% у Польщі/Чехії та 0,5% у Німеччині у середньостроковій перспективі),

збереження, але вже вимушене низького безробіття та певне охолодження інвестиційної активності через обмеження з боку пропозиції праці. Для України цей сценарій загалом позитивний – він забезпечить кадрами відбудову і може пришвидшити економічне відновлення, хоча потребуватиме значних зусиль для реінтеграції тих, хто повертається з-за кордону, на ринок праці. Критично важливо, щоб уряд та бізнес України створили умови для працевлаштування і використання навичок тих, хто повернувся, інакше відтік можуть змінити лише напрям (наприклад, повторна трудова міграція до інших країн). В цілому, повернення мігрантів після війни усуває “демографічну підстраховку” для сусідів України, але дає шанс самій Україні на прискорене зростання, маючи людський потенціал для відбудови.

Перейдемо до сценарію глибокої інтеграції мігрантів. Сценарій глибокої інтеграції припускає, що більшість українських вимушених мігрантів і трудових мігрантів залишаються в країнах ЄС на довгостроковий період (не менше десятиліття). Це може статися як у разі затяжної війни або її невизначеного завершення, так і у випадку, якщо навіть після миру частина українців вирішить облаштувати життя за кордоном через кращі економічні можливості та інтеграцію дітей в місцеві школи. Опитування показують, що з часом бажання повертатися зменшується – якщо на початку війни понад 60% вимушених мігрантів твердо мали намір повернутись, то наприкінці 2024 р. частка тих, хто планує повернення, впала нижче половини [373]. Багато родин вкорінюються: знаходять стабільну роботу, вивчають мову, перевозять чоловіків з України (після зняття обмежень на виїзд) тощо. У нашому сценарії припустимо, що 70–80% українських мігрантів залишаються за кордоном на постійне проживання, отримавши посвідки на проживання та роботу в країнах ЄС. Таким чином, з приблизно 4–5 млн українців, які перебували в ЄС, більшість інтегрується (наприклад, у Польщі залишається понад 1 млн, в Німеччині 1 млн, в Чехії 0,3–0,4 млн і т.д. протягом 2024–2034 рр.).

Збереження українських мігрантів у ЄС приносить відчутні довгострокові вигоди для економік приймаючих країн. По-перше, це збільшення чисельності робочої сили та пом'якшення демографічних проблем. Польща, наприклад, має

старіюче і скорочуване населення, тому додаткові сотні тисяч працездатних мігрантів – справжній порятунок: державний Банк крайового господарства наголошує, що Польщі потрібно залучити близько 2 млн мігрантів протягом наступних 10 років для стабільного розвитку [207]. Українці вже становлять основу імміграції до Польщі і заповнюють цю потребу. Тож їх довгострокове перебування підвищить потенціал зростання ВВП. Оцінки показують, що завдяки українським мігрантам рівень ВВП Польщі та Чехії у 2026 р. буде на 2% вищим, ніж якби їх не було [297]. У Німеччині ефект менший у відсотковому вираженні (+0,6%), але теж значущий [297]. Причини – більша економіка та відносно менша частка мігрантів. Внесок українців в економіку приймаючих країн простежується вже в короткостроковому періоді. У Польщі вимушені мігранти збільшили споживання і роздрібний товарооборот у 2022 р., компенсувавши спад довіри споживачів і інфляційний тиск [297]. У Чехії присутність близько 400 тис. українців теж стимулювала попит і податкові надходження (їхні податки перевищили витрати бюджету на допомогу) [376]. Таким чином, економічне зростання цих країн отримало імпульс: у 2022–2024 рр. зростання ВВП країн ЦСЄ було вищим, ніж в середньому по Єврозоні, частково завдяки трудовій міграції з України [185]. У довгостроковому періоді (до 2034 р.) повна інтеграція мігрантів означає, що вони продовжать працювати, споживати товари і послуги, сплачувати податки та нарощувати ВВП приймаючих країн. Для Польщі різниця ставатиме дедалі більш відчутною: за оцінками Deloitte, внесок вимушених мігрантів у ВВП Польщі (0,7–1,1% у 2023) надалі зростатиме щороку [349], особливо якщо більшість з них залишиться працювати. Аналогічно, Чехія та Німеччина виграють від збільшення числа економічно активних осіб – це може додати приблизно 0,2–0,3 в. п. до середньорічних темпів зростання ВВП у 2024–2030 рр. для Польщі/Чехії і близько 0,05–0,1 в. п. для Німеччини (умовна оцінка на основі частки ВВП). Крім того, структура економіки може виграти від припливу нових навичок і підприємливості мігрантів. Деякі українці приїхали з вищою освітою і змогли знайти роботу за фахом або започаткувати бізнес. Це сприяє інноваціям і заповнює дефіцит кадрів у критичних секторах. Наприклад, у Німеччині та Чехії

бракує інженерів, IT-спеціалістів, медперсоналу – за належної інтеграції українські фахівці можуть частково закрити ці прогалини, підвищуючи продуктивність економіки. Отже, потенціал зростання (довгостроковий тренд ВВП) у сценарії інтеграції буде вищим, ніж за відсутності міграції.

Для України цей сценарій, на жаль, означає значну втрату людського капіталу на тривалий період. Якщо більшість працездатних і їхніх дітей залишаться в ЄС, наслідком стане скорочення населення України на декілька мільйонів проти довоєнного рівня. Це поглибить демографічну кризу та може обмежити довгострокове зростання України через нестачу робочої сили, особливо кваліфікованої. Дослідження від Chatham House попереджає про серйозну втрату людського потенціалу, якщо багато вимушених мігрантів не повернуться [361]. З іншого боку, фінансові перекази від тих українців, хто залишиться працювати за кордоном, продовжать надходити в Україну протягом 2024–2034 рр. Хоча наразі обсяги грошових переказів від українських вимушених мігрантів не надто великі (порівняно із загальними витратами мігрантів за кордоном) [207], у довгостроковій перспективі вони можуть стати важливим джерелом інвестиційних коштів для домогосподарств (на освіту дітей в Україні, будівництво житла, підтримку родичів тощо). Також зберігається шанс, що частина діаспори згодом повернеться з накопиченим капіталом і досвідом, або сприятиме налагодженню бізнес-зв'язків між ЄС та Україною (діаспорні мережі часто полегшують торгівлю й інвестиції). Проте у межах 2024–2034 рр. такий сценарій радше означає для України повільніше відновлення робочої сили, і, можливо, дещо нижчі темпи зростання, ніж якби всі мігранти повернулися будувати економіку вдома.

Масове довгострокове залишення українців у приймаючих країнах здебільшого позитивно впливає на їхні ринки праці, хоча й ставить деякі виклики. У Польщі, Чехії та інших сусідах України наднизьке безробіття останніх років частково зумовлене саме інтеграцією українців. Українці зайняли вакансії там, де бракувало місцевих працівників – наприклад, 78% всіх іноземних працівників у Польщі – українці [376], зосереджені у галузях із браком кадрів (виробництво, логістика, послуги). В сценарії 2 ця тенденція продовжиться: українські мігранти й

надалі працюватимуть, підтримуючи низький рівень безробіття. У Польщі та Чехії безробіття, ймовірно, залишатиметься на рівні 2–4% у 2024–2034 рр., тобто близько натурального мінімуму. Українці фактично стали частиною трудового ресурсу цих країн, і без них багато підприємств не змогли б знайти персонал. Завдяки мігрантам баланс на ринку праці покращується: пом'якшується брак робітників, менший тиск на зростання зарплат спостерігається в секторах, де раніше відчувалась нестача (наприклад, у логістиці, виробництві). Це сприяє стримуванню інфляції заробітних плат і забезпечує конкурентоспроможність економіки. Додатково, легалізація і працевлаштування багатьох вимушених мігрантів (в Польщі офіційно працюють 225–350 тис. вимушених мігрантів [349]) означає, що вони сплачують внески в соцстрахування, допомагаючи фінансувати пенсії та медицину, що важливо на тлі старіння місцевого населення.

Втім, інтеграція не проходить без викликів. Німеччина стикається з тим, що лише приблизно 20–30% працездатних українських вимушених мігрантів працевлаштовані через півтора року перебування [255], головню через мовний бар'єр та необхідність догляду за дітьми (серед вимушених мігрантів переважають жінки з дітьми). У довгостроковому сценарії німецький уряд вживатиме заходів для прискорення інтеграції – вже спрощено вихід на ринок праці, організовано масові мовні курси (70% відвідують курси інтеграції). Прогнозовано, що до кінця десятиліття рівень зайнятості українських мігрантів у Німеччині значно підвищиться (припустимо, до 60–70%). Це означає, що безробіття в Німеччині в середньостроковій перспективі може навіть знизитись, якщо українці заповнять частину вакансій. Наразі безробіття в Німеччині 3–5% і українці – радше резерв, що поступово входить в ринок праці. До 2034 р. їхня інтеграція допоможе стримати зростання дефіциту кадрів у Німеччині, особливо в секторах, де традиційно бракує робочих рук (догляд за людьми похилого віку, ІТ, інженерія).

Для українських мігрантів повна інтеграція означає перетворення статусу біженця / особи, яка має право на додатковий захист, на статус звичайного іммігранта. Багато хто отримає постійну роботу, діти підуть до місцевих шкіл і

університетів. Це знижує невизначеність та психологічний стрес, але водночас може призвести до закріплення їх за кордоном назавжди. З точки зору України, відтік населення проявиться в зменшенні пропозиції праці на внутрішньому ринку, але певним позитивом є зменшення тиску на її власний рівень безробіття (менше працездатних осіб конкурують за робочі місця в повоєнний період). Тобто, безробіття в Україні може залишатися нижчим, ніж якби всі повернулись і шукали роботу одночасно. Однак це “полегшення” досягається ціною втрати трудового потенціалу.

Довгострокове перебування українців у країнах ЄС стимулює різні види інвестицій: інвестиції в людський капітал. Житлові та інфраструктурні інвестиції, інвестиції у підприємництво, інвестиції у фіскальну стабільність. У довгостроковій перспективі мігранти “окупають” початкові вкладення. З фіскальної точки зору, їх присутність зміцнює державні фінанси, що може дозволити більше коштів спрямувати на розвиткові проєкти (інфраструктура, освіта). Уряди країн усе більше розглядають інтеграцію як інвестицію, що приносить дивіденди: представник УВКБ ООН у Польщі зазначив, що підтримка вимушених мігрантів “була також вигідною для бізнесу та економіки, бо їм дали шанс працювати” [349]. Попри в основному позитивний вплив, варто врахувати і можливі виклики: соціальна інфраструктура може бути перевантажена (школи, лікарні), виникають питання соціальної інтеграції та можлива конкуренція за робочі місця в майбутньому (особливо якщо економіка увійде в рецесію – іммігранти можуть опинитись серед перших, хто втратить роботу). Проте більшість досліджень свідчать, що вплив імміграції на ринок праці приймаючих країн або нейтральний, або позитивний для економіки в цілому. В даному випадку, з огляду на старіння Європи, українці скоріш доповнюють, а не витісняють місцевих працівників.

Отже, глибока інтеграція українських мігрантів в ЄС протягом 2024–2034 рр. має потужні позитивні економічні ефекти для Польщі, Чехії, Німеччини та інших країн. Вона підвищує ВВП (на кілька відсотків вище, ніж без міграції), підтримує низьке безробіття, наповнює бюджети податками та стимулює інвестиції і споживання. Інтеграція також частково вирішує демографічні проблеми в цих

країнах, додаючи молоде працездатне населення. Для України цей сценарій означає втрату значної частини громадян на тривалий час, що може стримувати її відбудову та економічне зростання; водночас зберігається зв'язок через грошові перекази та потенціал діаспори, а країна позбувається проблеми працевлаштування надлишку робочої сили у перші повоєнні роки. Загалом, сценарій 2 – це “win-win” для ЄС, але “lose” для демографії України, якщо розглядати десятирічну перспективу. Тому українському уряду варто реалізувати політики реінтеграції, щоб частина мігрантів все ж повернулась згодом; але багато хто може залишитись назавжди, що стане постійним елементом економічного ландшафту Європи.

Проаналізуємо сценарій циркулярної міграції. Циркулярна міграція означає, що українські мігранти періодично повертаються в Україну і знову виїжджають до ЄС для роботи або проживання. Такий маятниковий рух може стати реальністю після війни. Історично українці вже практикували подібну модель з країнами ЄС: до повномасштабної війни сотні тисяч українських заробітчан щороку сезонно працювали в Польщі, Чехії, Угорщині і поверталися додому. Після введення безвізового режиму з ЄС (2017) і до 2022 р. трудова міграція з України носила значною мірою циклічний характер – багато працівників їхали на 3–6 місяців (наприклад, збір урожаю, будівництво) і потім поверталися до родин в Україні. Повномасштабна війна 2022 р. тимчасово порушила цю циклічність, адже виїзд набув масового і вимушеного характеру, а чоловіки 18–60 р. були обмежені в можливості залишати країну. Утім, після завершення бойових дій можливе відновлення маятникових потоків у нових умовах: частина вимушених мігрантів повернеться додому у 2024–2025 рр., але не остаточно. Вони можуть через деякий час знову поїхати за кордон працювати (особливо якщо в Україні складно знайти добре оплачувану роботу), а потім знову повернутися до сімей. Так само, чоловіки з України (які під час війни залишались на батьківщині через заборону виїзду) після її закінчення можуть виїздити до родин в ЄС або на заробітки, тоді як їхні сім'ї, можливо, спершу повернулись. За оцінками, після війни додатково 0,3–0,5 млн українських чоловіків можуть виїхати возз'єднатися зі своїми сім'ями за кордон [373], що стане новою хвилею міграції. Отже, сценарій 3

характеризується високою мобільністю населення: кордони відкриті, люди вільно переміщуються туди-сюди залежно від обставин. Припустимо для аналізу, що у цьому сценарії кількість українців, що перебувають в Польщі, Чехії, Німеччині в будь-який конкретний момент, буде проміжною між сценаріями 1 і 2 (скажімо, 50% від пікових значень 2022 р. залишаються за кордоном постійно). Проте на відміну від сценарію 2, тут значна частина мігрантів час від часу повертається в Україну на місяці чи роки, а потім знов виїздить, тобто склад діаспори не є статичним.

Циркулярна міграція дає помірні економічні вигоди приймаючим країнам, хоча менші, ніж у випадку постійної інтеграції. Оскільки в середньому за кордоном залишається менше українців, ніж у сценарії 2, додатковий внесок у ВВП буде нижчим. Можна очікувати, що ефект для ВВП Польщі та Чехії складе приблизно половину від сценарію 2, тобто близько +1% до рівня ВВП у 2026 р. (порівняно з відсутністю міграції) – див. Таблицю 1. Для Німеччини це близько +0,3–0,4%. Ці цифри є умовними, але логіка така: якщо українці перебувають і працюють у ЄС лише частину часу, то й внесок в економіку розподілений у часі.

Плюсом для економік є те, що у пікові періоди потреби (сезонні роботи, економічне піднесення) вони можуть залучати українських працівників, а в інші періоди – не нести витрати на їх утримання. Наприклад, багато галузей мають циклічний характер: влітку потрібні працівники на ферми та курорти, перед Різдом – в логістику і торгівлю тощо. Циркуляція дозволяє цим потребам закриватися за рахунок українців, які приїждять на заробітки. Це стимулює ВВП у періоди підвищеного попиту на працю, запобігаючи браку робочих рук. З іншого боку, українські споживачі в такому випадку не постійно перебувають в ЄС, отже їхній внесок у попит менший. Якщо мігрант працює півроку в Польщі, а півроку живе в Україні, то лише половину року він витрачає гроші в польській економіці. Таким чином, приватне споживання з боку українців буде нижчим у сценарії 3, ніж у сценарії 2. Це дещо стримує потенційне зростання секторів торгівлі, оренди житла тощо. Тим не менш, навіть періодичне перебування значної кількості українців забезпечує позитивний приріст до ВВП приймаючих країн упродовж десятиріччя.

Для України циркулярна міграція може виявитися своєрідним оптимальним балансом: країна відновлюється, і частина громадян повертається, але вони не втрачають зв'язків з ринком ЄС. Українська економіка отримує переваги від повернення людей (робоча сила, споживачі) хоча б на певний час, а також виграє від їхніх зароблених за кордоном коштів. Коли мігранти приїздять додому, вони привозять заощадження чи накопичене знання, що може бути інвестовано в місцеву економіку. ВВП України зростатиме завдяки припливу грошей ззовні (ефект грошових переказів) і наявності трудових ресурсів у критичних галузях, але й не зазнає перенасичення ринку праці відразу, бо частина людей все ж працює за кордоном. У підсумку, до 2034 р. український ВВП може виграти як від відбудови (вітчизняний фактор), так і від постійного припливу валюти від тих, хто ще їздить на заробітки. Цей сценарій, таким чином, забезпечує більш рівномірний розподіл вигід між Україною та ЄС, ніж сценарій 1 чи 2: і країни ЄС мають частковий внесок мігрантів, і Україна не втрачає їх назавсім.

У сценарії циркуляції ринок праці приймаючих країн стикається з коливаннями пропозиції робочої сили. Наприклад, в певні роки або сезони буде більше українських працівників, в інші – менше. Це може породжувати деяку невизначеність для роботодавців. Польща і Чехія можливо повернуться до моделі сезонних дозволів чи контрактів: тобто робітник з України офіційно працевлаштований за річним контрактом, по завершенні якого він повертається додому, а згодом знову приїздить. Вже існують правові механізми (наприклад, польська система посвідчень на півроку роботи), які можуть активно використовуватися. З точки зору безробіття, це означає, що рівень зайнятості серед українців буде непостійним: не всі будуть шукачами роботи одночасно, частина виїде, таким чином статистика безробіття залишатиметься низькою. Для місцевого населення особливо нічого не зміниться – їх безробіття як було низьким, так і залишиться, бо українці переважно доповнюють ринок, а не конкурують безпосередньо. У періоди масового виїзду українців додому може навіть спостерігатися деяке посилення дефіциту кадрів, але потім, з їхнім поверненням, ситуація вирівнюється.

В Німеччині циркуляція менш бажана, адже інтеграційні зусилля спрямовані на постійне залучення вимушених мігрантів. Проте деякі українці можуть, отримавши німецький документ на проживання, вирішити на певний час повернутися в Україну (наприклад, спробувати там започаткувати бізнес), з можливістю повернення. Для німецького ринку праці це матиме незначний вплив на рівень безробіття – коливання в межах статистичної похибки.

Важливо, що циркулярність дозволяє частині українців підтримувати сильніші зв'язки з батьківщиною. Це може означати, що в середньостроковій перспективі Україна не втрачає їх остаточно. Проте є й ризик: якщо економічна ситуація в Україні не покращуватиметься, ті, хто повернувся на деякий час, можуть знову виїхати і вже залишитися надовго (сценарій 2 фактично наступний етап). Отже, циркуляція може бути перехідним станом, який або призведе до поступового повернення більшості (наближення до сценарію 1), або навпаки – до осілости за кордоном (сценарій 2), залежно від успіхів України у відбудові. Циркулярна міграція формує нестабільні, але двосторонні інвестиційні процеси, а саме – грошові перекази, інвестиції бізнесу у гнучкі форми працевлаштування, спільні проєкти та трансфер знань.

Отже, циркулярна міграція є проміжним варіантом, який розподіляє економічні ефекти між Україною та приймаючими країнами. Польща, Чехія, Німеччина отримують користь від праці українців у певні періоди, що підтримує їхній ВВП і стримує дефіцит робочої сили, але ефект менший, ніж при повній інтеграції (ВВП зростає на 1% замість 2% для Польщі/Чехії, безробіття залишається низьким, але кадровий голод виникає періодично). Водночас, Україна не втрачає остаточно цих людей і має вигоди від їхніх заробітків та знань, отриманих за кордоном, що ввозяться назад. Інвестиції у цьому сценарії мають двосторонній характер: приватні гроші мігрантів вливаються в українську економіку, а європейський бізнес навчається гнучко залучати українську робочу силу. Проте такий “рваний” режим може створювати виклики планування: підприємствам складніше прогнозувати трудові ресурси, сім'ям – стабільність, а державам – соціальне забезпечення (люди то виїжджають, то повертаються). Якщо

Україна швидко відновиться економічно, циркулярність може з часом зійти нанівець у бік остаточного повернення більшості (сценарій 1). Якщо ж в Україні будуть труднощі, цикли міграції можуть продовжуватися або перейти у незворотну еміграцію (сценарій 2). Таким чином, сценарій 3 багато в чому є функцією успіху повоєнної України: чим кращі умови в Україні, тим більш імовірно, що циркулярна міграція з часом перетвориться на повернення, а не на постійну еміграцію.

Отже, розглянуті сценарії міграційної ситуації між Україною та ЄС після повномасштабного вторгнення демонструють різноспрямовані економічні наслідки. Для приймаючих країн (зокрема Польщі, Чехії, Німеччини) збереження українських мігрантів виявляється найбільш вигідним економічно: підвищується ВВП, розширюється ринок праці без зростання безробіття, поліпшується демографічна структура і збільшуються податкові надходження. Навпаки, масове повернення мігрантів створює ризики для економік ЦСЄ – від нестачі кадрів та втрати частки виробництва до потенційного посилення інфляційного тиску на зарплати. Циркулярна модель займає проміжне положення, даючи певні вигоди обом сторонам, але не в повній мірі; до того ж, вона може бути нестабільною в часі.

Для самої України раннє повернення більшості вимушених мігрантів (сценарій 1) було б сприятливим фактором відбудови і зростання, тоді як їх тривала інтеграція за кордоном (сценарій 2) створює демографічний та економічний виклик на десятиліття вперед. Циркуляція (сценарій 3) дає Україні доступ до трудових ресурсів періодично і до зовнішніх заробітків, частково пом'якшуючи негативи постійної втрати населення. З точки зору інвестицій, інтеграція мігрантів стимулює приплив капіталу в приймаючі країни (житло, бізнес, інфраструктура) і поступово покращує продуктивність факторів виробництва за рахунок більшої робочої сили та підприємництва мігрантів. Повернення мігрантів, натомість, переносить інвестиційний акцент до України – за умови наявності міжнародної підтримки це дасть поштовх її економіці, але залишить сусідів з їхніми структурними проблемами (дефіцит робочої сили).

Усі три сценарії мають не лише економічний вимір, а й соціальний. Проте з погляду макроекономічних показників 2024–2034 рр. можна узагальнити у

додатку Е.

Зрештою, всі три сценарії підкреслюють, наскільки взаємопов'язані економіки України та ЄС через міграцію. Людський капітал став критичним ресурсом: його переміщення викликане війною має довгострокові наслідки для продуктивності, добробуту та стійкості економічного розвитку як на заході, так і на сході Європи. Політика в цій сфері (чи то стимулювання повернення, чи сприяння інтеграції, чи регулювання тимчасового працевлаштування) здатна змінювати макроекономічний ландшафт наступного десятиліття. Поки війна триває, невизначеність залишається високою, але планування на основі таких сценаріїв дозволяє підготуватися до можливих викликів і можливостей, що постануть після настання миру.

При цьому за допомогою гравітаційної моделі можна кількісно оцінити масштаб відхилення міграційних потоків унаслідок війни. Методологія, дані та джерела, оцінка моделі та деталізовані результати наведені у додатку Є.

Для оцінки параметрів перейдемо до лінійної форми шляхом логарифмування (крім бінарних змінних):

$$\ln_{f_0} M_{ij,t} = C + \alpha \ln_{f_0} GDP_{i,t} + \beta \ln_{f_0} GDP_{j,t} - \gamma \ln_{f_0} Dist_{ij} + \delta Border_{ij} + \theta Language_{ij} + \lambda War_{t} + \varepsilon_{ij,t}, \ln M_{ij,t} = C + \alpha \ln GDP_{i,t} + \beta \ln GDP_{j,t} - \gamma \ln Dist_{ij} + \delta Border_{ij} + \theta Language_{ij} + \lambda War_t + \varepsilon_{ij,t},$$

де $C = \ln G$ – константа, а $\varepsilon_{ij,t}$ – випадкова похибка.

Цю модель оцінено за панельними даними 2015–2024 рр. методом псевдо-максимального правдоподіб'я Пуассона (PPML), що є стандартним підходом для гравітаційних моделей міграції і коректно обробляє випадки нульових потоків та гетероскедастичність.

Розрахунки демонструють, що починаючи з 2022 року фактичні обсяги міграції значно перевищили прогнозні “нормальні” рівні. На рис. Д.4 додатку Є проілюстровано динаміку української еміграції до ЄС за 2015–2024 рр.: у довоєнний період щорічні потоки коливалися в межах сотень тисяч осіб, тоді як у 2022 році – близько 5 млн осіб виїхали до країн ЄС (стовпчик 2022 р. на графіку).

Це понад в 6 разів більше, ніж у піковому 2019 р., коли трудова міграція сягнула ~0,76 млн осіб [49]. У 2023 році додалося ще приблизно 0,8 млн новоприбулих, проте частина вимушених мігрантів почала повертатися в Україну, тому чистий приріст був меншим. На 2024 р. темпи прибуття нових переміщених осіб суттєво знизилися. Війна призвела до різкого одномоментного стрибка міграції (ефект “міграційного шоку”), який якісно відрізняється від тенденцій попередніх років.

З моделі випливає, що якби не війна, обсяги міграції у 2022–2023 рр. були б на порядок нижчими. Фактично ж війна “перевантажила” географічні та економічні бар’єри: навіть дещо віддалені країни, котрі раніше приймали мало українців, отримали значні групи вимушених мігрантів через механізм розподілу навантаження та подальше переміщення вимушених мігрантів вглиб Європи. Наприклад, Іспанія та Італія, що не межують з Україною, прийняли по ~150–170 тис. українців кожна, хоча до того мали відносно нечисленну українську діаспору [282]. Це відображає високий рівень солідарності та реакцію всієї Європи на міграційну кризу. Просторовий розподіл вимушених мігрантів також змінився: якщо трудові мігранти раніше концентрувалися переважно в сусідній Польщі (у 2019 р. ~80% всіх дозволів українцям в ЄС видала Польща [49]), то після 2022 р. значні українські громади з’явилися в багатьох державах. Рис. Д.5 додатку Є ілюструє топ-країни ЄС за кількістю українських вимушених мігрантів станом на кінець 2023 року. Очікувано лідирують Польща та Німеччина – разом понад 2,2 млн осіб під захистом [309]. Високі показники Чехії та Болгарії частково пояснюються їхньою близькістю та готовністю надати допомогу (у Болгарії, наприклад, історично проживали етнічні українці і була програма розміщення вимушених мігрантів на чорноморських курортах). Загалом, сусідні та культурно близькі країни взяли на себе основний удар міграційної хвилі, що підтверджує результати моделі щодо значущості кордонів і мови. Водночас країни Західної Європи теж включилися у розв’язання кризи, прийнявши десятки чи сотні тисяч українців, хоча й менше у розрахунку на душу населення.

Масове переміщення мільйонів людей має значний вплив на геоекономічний простір як України, так і приймаючих країн ЄС. На основі нашого аналізу можна

окреслити низку ключових наслідків. Приплив вимушених мігрантів з України призвів до помітного збільшення населення деяких європейських країн. На рівні ЄС у цілому, завдяки міграції у 2022–2023 рр. вперше за багато років зафіксовано приріст населення, що частково уповільнило старіння населення Європи. Новоприбулі українці – переважно жінки працездатного віку та діти – поступово інтегруються в освітні системи та на ринок праці. За оцінками економістів Європейського інвестиційного банку, довгостроковий позитивний ефект від цієї імміграційної хвилі може підвищити потенційний ВВП країн-реципієнтів на 0,2–0,7% до 2030 р. за умови успішної інтеграції вимушених мігрантів у ринок праці. Зокрема, у 2022–23 рр. українці допомогли частково заповнити дефіцит робочих рук в Європі, особливо в країнах Центральної Європи та Німеччині, де було високим попит на робочу силу. Водночас у короткостроковій перспективі це створило навантаження на державні фінанси приймаючих країн (витрати на розміщення, соціальну допомогу, освіту дітей тощо), а також потребу розширювати інфраструктуру шкіл, житла, медичних послуг. Загалом, географія економічної активності Європи дещо змістилася: регіони, що прийняли більше вимушених мігрантів, отримали імпульс для розвитку (через зростання споживчого попиту, збільшення робочої сили), тоді як інші регіони залишилися менш зачепленими.

Від'їзд мільйонів громадян, переважно жінок і дітей, призвів до суттєвих демографічних та економічних втрат для України. По-перше, різко скоротилося населення (за різними оцінками, на 2023 р. всередині країни лишилося на 15–20% менше людей, ніж до війни). Це посилює проблему старіння населення та скорочення працездатної когорт всередині країни. По-друге, воєнна міграція супроводжується “відтоком людського капіталу”: багато фахівців виїхали і можуть не повернутися, якщо війна затягнеться або якщо вони успішно інтегруються за кордоном. Це створює ризики уповільнення післявоєнного відновлення України через брак кадрів. По-третє, значна частка трудових мігрантів, що раніше працювала за кордоном і надсилала перекази, тепер отримала статус біженців / особи, яка має право на додатковий захист (не всі з них працевлаштовані в ЄС). Це потенційно зменшує обсяги грошових переказів в Україну, які до війни становили

понад 10% ВВП (значна частина – саме з ЄС, зокрема з Польщі). З іншого боку, українська діаспора стрімко зросла та консолідувалася в Європі, що може стати ресурсом для відбудови: навички, освіта і фінансовий потенціал нової діаспори можуть залучатися до інвестицій в Україну в майбутньому.

Війна змінила і ширший геоекономічний контекст: ЄС відірвався від енергетичної залежності від РФ та переорієнтував торгівлю, а Україна інтегрується в економічний простір Європи. Міграційні потоки є частиною цього процесу. Переміщення мільйонів українців фактично розширило геоекономічні зв'язки між Україною та ЄС: зросла взаємодія на рівні ринків праці, освітніх і соціальних систем. Українці за кордоном набувають досвіду та контакти, які в майбутньому можуть посилити економічні зв'язки між країнами. На тлі війни ЄС надав Україні статус кандидата та розширив доступ українських товарів і працівників на свій ринок. Це формує єдиний геоекономічний простір від України до ЄС, у якому робоча сила, капітали та товари поступово рухаються більш вільно, ніж будь-коли раніше. Згідно з класичною теорією міжнародної економіки, міграція і торгівля до певної міри замінюють одна одну, але в випадку України відбувається і те, і інше: і торговельна інтеграція, і масова міграція. Це є безпрецедентним викликом та можливістю для Європи.

Отже, оцінені параметри підтверджують очікувані закономірності міграції:

1. ВВП країни призначення (β): додатний і статистично значущий. Еластичність $\beta \approx 0.8$, тобто збільшення ВВП приймаючої країни на 10% пов'язане з ростом потоку мігрантів ~на 8%. Багатші та більші економіки притягують більше українських мігрантів (ефект “тяжіння” робочих рук). Наприклад, Німеччина як найбільша економіка ЄС прийняла понад 1,2 млн українців – найбільше серед усіх країн.

2. ВВП країни походження (α): отримано від'ємний знак, хоча значущість слабша. Це відповідає push-ефекту: погіршення економічної ситуації в Україні збільшує виїзд громадян. До війни економічне зростання України було помірним, і саме різниця в доходах штовхала трудових мігрантів за кордон. У 2022 р. різке падіння українського ВВП на ~30% разом із руйнуванням інфраструктури

та ринків праці стимулювало масову евакуацію населення.

3. Відстань (γ): від’ємна та значуща. Оціночна еластичність $\gamma \approx 1.2$, тобто зі збільшенням відстані між країнами на 10% обсяг міграції зменшується приблизно на 12%. Близькість відіграє вирішальну роль: більшість вимушених мігрантів осідали у сусідніх з Україною державах. Так, Польща (має спільний кордон, відстань Київ–Варшава ~ 690 км) прийняла ~ 955 тис. українців, тоді як більш віддалена Іспанія (відстань > 2500 км) – близько 150 тис. Чим ближче країна, тим більший міграційний потік, що узгоджується з класичною гравітаційною моделлю.

4. Спільний кордон (δ): додатний коефіцієнт, еквівалентний мультиплікативному фактору приблизно $e^{1.5} \approx 4.5$. Це означає, що за інших рівних умов наявність спільного кордону збільшує потік мігрантів у кілька разів. Спільний кордон спрощує логістику евакуації та історично пов’язаний з усталеними міграційними маршрутами. Серед сусідів України особливо виділяється Польща, через яку пройшла найбільша хвиля вимушених мігрантів 2022 р. Кордон України з Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією став “воротами” до ЄС для мільйонів людей. Частина цих переміщених осіб залишилася у прикордонних державах (Польща, Словаччина, Угорщина, Румунія сукупно дали притулок понад 1.2 млн українців), інші транзитом поїхали далі вглиб Європи.

5. Мовна спорідненість (θ): додатна і статистично значуща. Коефіцієнт в моделі вказує, що спільність мови або культурних зв’язків помітно підвищує привабливість країни для мігрантів. За оцінками, країни з близькою мовою мають міграційні потоки на 40–60% вищі порівняно з іншими (за інших рівних умов). Наприклад, серед країн ЄС найбільша українська діаспора до війни була в Польщі (споріднена слов’янська мова, багато українців володіють польською або мають етнічні зв’язки), а також в Чехії (близька мова) – ці країни стали одними з основних напрямків трудової міграції і під час війни продовжили приймати велику кількість людей. Натомість країни з мовним бар’єром (наприклад, Угорщина з неслав’янською мовою) приймали відносно менше вимушених мігрантів, хоча теж мають спільний кордон. Емпіричні дослідження

підтверджують, що наявність спільної офіційної мови або значної мовної меншини у країні-реципієнті статистично збільшує міграційний потік.

6. Воєнний фактор (λ): має надзвичайно великий позитивний ефект. Оцінка $\lambda \approx 3.0$ ($p < 0.01$) у лог-лінійній моделі свідчить, що війна підвищила обсяги міграції приблизно в $e^3 \approx 20$ разів вище за “нормальний” рівень, передбачений економічними та географічними чинниками. Іншими словами, навіть з урахуванням низького ВВП України, близькості та інших чинників, обсяг виїзду українців у 2022–2023 рр. в разі перевищив типові показники. Цей результат відображає безпрецедентний характер вимушеної міграції: економічна логіка відходить на другий план перед фактором безпеки. Модель чітко розділяє трудову міграцію 2015–2021 (яка узгоджується з поступовими змінами ВВП, зарплат і відкритістю кордонів) та вибухоподібний притік вимушених мігрантів після початку повномасштабної війни.

Гравітаційна модель добре пояснила спостережувані дані: коефіцієнт детермінації R^2 (псевдо- R^2 для PPML) склав ~ 0.75 , що вказує – більшу частину варіації міграційних потоків між Україною та ЄС пояснюють включені змінні. Усі знаки коефіцієнтів відповідають теоретичним очікуванням. Значущість змінних підтверджує ключові гіпотези: економічні можливості та близькість стимулюють міграцію, тоді як війна виступає як зовнішній шок колосальної сили, який перекидає інші чинники.

Гравітаційна модель успішно пояснила та кількісно оцінила динаміку міграційних потоків між Україною та ЄС у 2015–2024 рр., з особливим акцентом на впливі війни. Ключові висновки такі: економічні фактори (ВВП, рівень життя) та просторова відстань грали провідну роль у визначенні напрямків трудової міграції українців до 2022 року; повномасштабна війна різко збільшила міграцію – у понад 20 разів вище нормального рівня, перетворивши економічну трудову міграцію на гуманітарну міграційну кризу; найбільше українських мігрантів прийняли найближчі сусіди (Польща, Чехія, ін.) та економічно привабливі країни (Німеччина), що відповідає моделі (спільний кордон, близькість і великий ВВП підвищують потоки); геоекономічні наслідки відчутні по обидва

боки: ЄС отримав притік людського капіталу, який за належної інтеграції може посприяти економічному зростанню, тоді як Україна зазнала демографічних втрат і потребуватиме політик для повернення та залучення своїх громадян після війни.

Наша модель може бути розширена в майбутньому для аналізу довгострокових трендів: чи повернуться українські вимушені мігранти додому чи залишаться в ЄС, як впливатиме відбудова України на міграційні рішення, та як зміна політики ЄС (наприклад, продовження або завершення програми тимчасового захисту) скоригує міграційні потоки. Однак вже зараз зрозуміло, що міграційний профіль Європи назавжди змінився – українці стали однією з найбільших іноземних спільнот в ЄС за лічені роки. Гравітаційна модель демонструє, що навіть найміцніші економічні “закони” можуть бути переважені винятковими подіями, такими як війна, але по мірі стабілізації ситуації міграційні потоки, ймовірно, повернуться до залежності від традиційних гравітаційних чинників. Уроки цієї кризи важливі для формування як міграційної політики (як ефективно розподілити та інтегрувати вимушених мігрантів), так і для планування післявоєнного відновлення України з урахуванням людського капіталу, розміщеного по усій Європі.

Висновки до Розділу 2

Проведений аналіз трудової міграції в контексті формування геоекономічного простору ЄС дає підстави для ряду узагальнень.

Міграційні потоки всередині ЄС від моменту розширення 2004 р. суттєво впливають на ринки праці, демографію та економічне зростання країн-членів. З одного боку, приплив робочої сили з ЦСЄ забезпечив заповнення дефіцитних вакансій і сприяв економічному розвитку країн-реципієнтів. З іншого боку, масовий виїзд працездатного населення з країн-донорів (насамперед із регіону ЦСЄ) призвів до демографічних викликів і подекуди загострив проблему старіння населення. Статистичні дані свідчать, що основні міграційні потоки зосереджені у країнах із високим рівнем доходів (Німеччина, Іспанія, Франція, Італія). Після

виходу Сполученого Королівства з ЄС приплив мігрантів до Сполученого Королівства скоротився, а зросла привабливість інших провідних європейських економік, зокрема Німеччини та Нідерландів. Така динаміка підкреслює високу мобільність трудових ресурсів у межах спільного ринку, що залежить як від економічних, так і від політико-правових чинників. Міграційні потоки, згідно з більшістю досліджень, позитивно впливають на економічне зростання країн, що приймають. Мігранти займають вакантні робочі місця, підсилюють конкуренцію та стимулюють інновації. Водночас у короткостроковій перспективі інтенсивна імміграція низькокваліфікованих робітників може спричиняти додаткове навантаження на соціальні фонди та частково посилювати конкуренцію за робочі місця для місцевого населення. Однак довгострокові вигоди зазвичай переважають, оскільки поступова адаптація й інтеграція мігрантів формують додану вартість для економік, що приймають. Досвід Польщі свідчить про “подвійний” міграційний тиск. Спочатку масовий виїзд поляків після 2004 р. створив брак робочої сили у ключових секторах економіки та водночас призвів до низки соціальних проблем (зокрема явища “євросиріт”). Згодом дефіцит кадрів почали компенсувати завдяки притоку українських працівників, що зміцнило економічну динаміку Польщі та поліпшило показники зайнятості. Такий перехід від країни-донора до країни-реципієнта мігрантів вказує на мінливість міграційних процесів, які швидко реагують на економічні диспропорції та політичні чинники.

Завдяки трудовій міграції зростають добробут та фінансова стійкість домогосподарств у країнах-донорів, адже грошові перекази мігрантів підтримують споживання та місцевий бізнес. Водночас розрив родинних зв'язків і тривала відсутність одного з батьків у сім'ї може спричинити низку психологічних і соціальних проблем. Особливо гострою є тема “євросиріт”, тобто дітей, які фактично ростуть без належної опіки батьків, що виїхали на заробітки. Втрата молодих, працездатних груп у країнах-донорах прискорює процес старіння та знижує довгостроковий демографічний потенціал. Для країн-приймачів, навпаки, притік мігрантів частково компенсує дефіцит робочої сили та пом'якшує наслідки старіння населення. Отже, міграція у межах ЄС відіграє роль “вирівнювального

механізму”, водночас не знімаючи з порядку денного завдання розробки додаткових демографічних і соціальних політик як у країнах-донорах, так і в країнах-реципієнтах.

Побудована гравітаційна модель демонструє, що після 2015 р. трудова міграція українців до ЄС була переважно економічно вмотивованою (зростання ВВП країн-приймачів, близькість кордонів, мовна спорідненість). Проте повномасштабне вторгнення РФ 2022 р. спричинило різке збільшення обсягів міграції в десятки разів понад “норму”, що відображено в моделі значним позитивним коефіцієнтом при змінній “війна”. Повернення більшості вимушених мігрантів стимулювало б економічне відновлення України завдяки залученню людського капіталу, але створило б проблему браку робочої сили в країнах ЦСЄ, що вже інтегрували значну кількість українських мігрантів. Глибока інтеграція в ЄС дає довгострокові вигоди для приймаючих країн за рахунок високого попиту на робочу силу та поступової адаптації українських мігрантів, але для України означає ризик подальшої втрати кваліфікованих кадрів. Циркулярна міграція створює компроміс: українці працюють за кордоном певний час, повертаються із заощадженнями та досвідом, що сприяє розвитку України. Водночас триваючий рух робочої сили ускладнює стабільне функціонування ринків праці з обох боків, тож потребує гнучких політик регулювання міграційних процесів. Отже, результати гравітаційної моделі підтверджують, що роль війни як екзогенного шоку в рази посилила міграційні потоки та переформатувала геоекономічний простір ЄС та України. Водночас міграція лишається невід’ємною складовою європейської інтеграції, яка за належного управління може стати вагомим чинником економічного розвитку, демографічної стабілізації та соціального прогресу. Врахування особливостей повоєнного періоду, розробка комплексних заходів із підтримки вимушених мігрантів і трудових мігрантів, а також спільна адаптація ринків праці здатні мінімізувати негативні наслідки та посилити позитивні ефекти міграційних процесів для всіх учасників.

Основні результати цього розділу були опубліковані в роботах здобувача [58; 59; 60; 63], а також очікують публікації [2].

РОЗДІЛ 3.

КОНВЕРГЕНЦІЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ І ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ПІД ВПЛИВОМ МІГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

3.1. Геоелекономічні пріоритети України у сфері економічної міграційної політики

Україна та ЄС в сучасних умовах зіштовхуються з безпрецедентними викликами, пов'язаними з повномасштабної війною Російської Федерації проти України, яка призвела, окрім іншого, до міграційної та гуманітарної кризи. Для обох сторін важливо розуміти геоелекономічні пріоритети, які визначають стратегію управління міграцією, особливо в умовах повномасштабної війни та гуманітарної кризи. На сьогоднішній день країни-учасниці ЄС вже впроваджують ряд заходів, спрямованих на сприяння всебічній інтеграції вимушених мігрантів з України. Проте, виникає необхідність у пошуку нових рішень та стратегій, які враховували б сучасні тенденції та потреби обох сторін, зокрема у контексті повномасштабної війни та гуманітарної кризи.

У цьому підрозділі ми розглянемо ключові аспекти геоелекономічних пріоритетів України у сфері економічної міграційної політики, а також проаналізуємо можливості для подальшого співробітництва та розвитку цієї важливої сфери в умовах повномасштабної війни та гуманітарної кризи.

Завершення широкомасштабної війни та відновлення країни значною мірою залежать від соціально-економічної стабільності держави та ефективності функціонування її економіки, що, в свою чергу, неможливо без належного забезпечення робочою силою. Одним із методів вирішення проблеми дефіциту кадрів є залучення іноземних працівників, що активно застосовується у світовій практиці. Регулювання економічної міграції є складовою частиною як міграційної політики, так і політики зайнятості населення, і передбачає стратегічне визначення ролі іноземців на ринку праці, а також встановлення цілей, завдань і механізмів, які

дозволяють ефективно використовувати міграцію для розвитку країни та уникнути можливих негативних наслідків. Крім того, важливим аспектом є європейська перспектива, що вимагає адаптації міграційної політики до стандартів ЄС, зокрема в контексті забезпечення свободи пересування працівників.

Необхідність розробки відповідних стратегічних документів зумовлена низкою чинників, серед яких можемо назвати такі:

1) Зниження чисельності працездатного населення. Внаслідок війни різко загострилася демографічна криза, що спричинила значне скорочення населення країни. Якщо на 01 січня 2022 р. (без врахування анексованих Росією територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, однак з урахуванням непідконтрольних частин Донецької та Луганської областей) чисельність населення становила 41,167 млн осіб, то на теперішній час, за оцінками, вона зменшилася до 36,3 млн, зокрема на підконтрольних територіях – до 31,5 млн [22]. Згідно з даними Національного банку України, [21; 33] чисельність робочої сили у віковій групі 15–70 років на початок 2024 р. була на чверть меншою порівняно з 2021 роком. Приблизно 40% цього скорочення обумовлено демографічними втратами та окупацією, а майже половина – внаслідок масової вимушеної міграції українців за кордон.

2) Вимушена міграція за кордон. За даними УВКБ ООН, [370] станом на вересень 2024 р. в Європі перебували 6 млн вимушених мігрантів з України, ще понад півмільйона – на інших континентах. Основна частина з них – це жінки працездатного віку з високим рівнем освіти, а також діти та підлітки, які могли б поповнити склад національної робочої сили в майбутньому. Хоча більшість вимушених мігрантів висловлюють намір повернутися в Україну, тривалість війни, невизначеність щодо її завершення, а також масштаби руйнувань сприяють зменшенню частки потенційних осіб, які повертаються з-за кордону, водночас збільшуючи чисельність осіб, які не мають наміру повертатися. За прогнозами, після завершення війни за кордоном залишаться від 1,4 до 2,3 млн осіб [253]. Крім того, возз'єднання сімей після скасування обмежень на виїзд може призвести до додаткового виїзду від 87,6 тис. до 154,9 тис. осіб. [12]

3) Ситуація на ринку праці. Вже зараз вимушена міграція працездатного населення за межі країни, мобілізація до лав ЗСУ та нерівномірне відновлення ринку праці, як у географічному, так і в галузевому та професійно-кваліфікаційному аспектах, спричинили дефіцит кваліфікованих кадрів у певних регіонах та секторах економіки. За результатами опитування роботодавців [36], проведеного Мінекономіки навесні 2024 р., основною проблемою для бізнесу стало дефіцит кваліфікованих працівників (58%). В умовах повоєнної відбудови потреба в робочій силі буде лише зростати. За оцінками Міністерства економіки України та Міжнародної організації праці, для досягнення цільових показників зростання ВВП в найближчі десять років потрібно залучити від 4,5 до 8,2 млн працівників. [33; 303] Водночас високий рівень безробіття, зокрема структурного, обумовлений змінами на ринку праці, потребує вдосконалення адаптивності робочої сили.

4) Імплементация європейських норм і стандартів у національне законодавство. Оскільки в червні 2022 р. Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС, а переговори щодо членства розпочалися в грудні 2023 р., це вимагає інтеграції норм та стандартів ЄС в українське законодавство, зокрема щодо регулювання міграційних процесів. Це потребує вдосконалення порядку економічної міграції в Україну з урахуванням вимог відповідних директив ЄС.

Водночас існує ряд наявних проблем, розв'язання яких є нагальним та потенційно стане “больовою точкою” при напрацюванні стратегічних рішень. Складний процес оформлення дозволів на роботу та проживання, попри поступову еволюцію в напрямку спрощення, все ще займає значний час і є витратним, що ускладнює оперативне залучення необхідних працівників та знижує мотивацію трудових мігрантів працювати в Україні. Для отримання права на працю та легалізацію свого статусу іноземець повинен подати документи та пройти через чотири інстанції. При цьому звертатися до органу, який видає дозволи на використання праці іноземців, має саме роботодавець, а не сам мігрант. Вартість оформлення таких дозволів є досить високою і часто лягає на самого мігранта. Після отримання дозволу на роботу, мігрант мусить отримати довгострокову візу категорії Д, по прибуттю в Україну – посвідку на тимчасове проживання, а також

zareєструвати своє місце проживання.

Не існує розвиненої системи залучення на український ринок праці іноземців-випускників національних навчальних закладів, що є успішною практикою в багатьох розвинених країнах. Студенти, які отримали освіту в Україні, володіють мовою, мають соціальні зв'язки та є підготовленими для працевлаштування в країні, після закінчення навчання змушені залишити територію України, оскільки не мають можливості перебувати в країні для пошуку роботи або започаткування власного бізнесу. Навчання не зараховується до строку легального тимчасового перебування, що є необхідним для отримання посвідки на постійне проживання. Також в Україні відсутні програми залучення трудових та інтелектуальних ресурсів з числа закордонних українців, зокрема іноземців українського походження, вихідців з України та їхніх нащадків. Не розроблені механізми сприяння репатріації або залучення закордонних українців до розвитку країни через дистанційну роботу або тимчасове повернення на батьківщину.

Отже, попри наявність тривалої демографічної кризи, що значно загострилася внаслідок війни, Україна не розглядає системну міграційну політику як інструмент уповільнення депопуляції. Зокрема, відсутня система трансформації статусу тимчасового перебування іноземців, які приїхали до України з метою навчання або працевлаштування, на статус постійного резидента, а також механізм возз'єднання їхніх сімей.

Економічний ефект від трудової міграції можливий лише за умови повноцінної інтеграції мігрантів у суспільство. Водночас в Україні інтеграційна політика залишається слабо розвинутою, відсутні системи ознайомлення мігрантів з державним устроєм, законами, культурою та традиціями країни, а також доступні мовні курси. Соціологічне опитування, проведене MOM [13], показало, що для українців знання місцевої мови є однією з найважливіших характеристик мігрантів, необхідних для їх прийняття до місцевої громади. Хоча рівень ксенофобії в Україні є низьким, на фоні прибуття іноземців існують ризики для суспільної єдності, особливо в разі великої культурної дистанції між місцевими мешканцями та мігрантами. Згідно з результатами соціологічного опитування MOM, 47%

респондентів не вбачають проблем із імміграцією, тоді як 17% висловлюють побоювання щодо конкуренції з мігрантами на ринку праці, 11% вважають, що іноземці не інтегруються в українську культуру, а 10% бачать в цьому загрозу для криміногенної ситуації.

Нерегульована та неконтрольована імміграція дійсно створює проблеми, пов'язані з порушенням правопорядку та ризиком надексплуатації трудових мігрантів, які є особливо вразливими. За результатами соціологічних опитувань, незважаючи на значне поширення тіньової зайнятості серед українських працівників, робота без офіційного оформлення трудових відносин є особливо поширеною серед іноземців, що має негативні наслідки. Посередницькі послуги з працевлаштування іноземців недостатньо розвинені. В Україні відсутні інформаційні портали, які б інформували за кордоном про потреби української економіки в іноземних працівниках та умови працевлаштування, а також платформи для накопичення резюме претендентів, з яких працедавці могли б відбирати кандидатів. Міжнародна комунікація з країнами, які постачають робочу силу на міжнародний ринок праці, є недостатньою. Відсутні міждержавні угоди, які б сприяли забезпеченню потреб українських працедавців у трудових мігрантах.

В умовах війни значно ускладнився процес збору статистичної інформації. Існуючі адміністративні дані обмежуються інформацією про кількість адміністративних дій, наприклад, кількість виданих дозволів на використання праці іноземців або оформлених посвідок на проживання. Точна чисельність іноземців, які фактично перебувають в Україні, невідома. Наукові дослідження становища іноземців в Україні, їх інтеграції та міжетнічних стосунків є фрагментарними, що ускладнює ухвалення науково обґрунтованих рішень органами державного управління. Також в Україні відсутній чіткий механізм захисту місцевих працівників від невинуватеної конкуренції з боку іноземців. Зокрема, при працевлаштуванні іноземців відсутня процедура тестування ринку праці, яка б передбачала визначення, чи не претендує на вакансію громадянин України або іноземець, що постійно проживає в країні.

Метою відповідних стратегічних рішень може стати розробка ефективного

механізму залучення іноземної робочої сили для задоволення потреб економіки України, забезпечення належного регулювання цього процесу з урахуванням перспектив економічного розвитку, запитів працедавців та інтересів вітчизняних працівників, запобігання неконтрольованим процесам, забезпечення прав, свобод і законних інтересів мігрантів, а також гармонізації національного законодавства та адміністративної практики з міжнародними стандартами, зокрема з *acquis* ЄС. Стратегічний документ має ґрунтуватися на принципах поваги до прав людини та основних свобод; верховенства права; неприпустимості будь-яких форм дискримінації; відкритості та прозорості; диференційованого підходу до регулювання імміграції в залежності від потреб України; тісної співпраці з соціальними партнерами; співпраці з країнами походження мігрантів та міжнародними організаціями; наукового обґрунтування прийнятих рішень.

Залучення іноземців на ринок праці вимагає врахування досвіду зарубіжних країн, а також обґрунтованої оцінки необхідності та доцільності економічної імміграції на основі ретельного аналізу внутрішньої ситуації в країні. Для ефективного застосування стратегії необхідно детально дослідити ринок праці, виявити прогалини, які не можуть бути заповнені за рахунок вітчизняних працівників, а також забезпечити переконливі аргументи щодо того, що активізація економічно неактивного населення, підвищення продуктивності праці, автоматизація виробничих процесів чи територіальна мобільність працівників не можуть вирішити проблему дефіциту робочої сили. Після виявлення характеристик дефіциту, таких як професійно-кваліфікаційні, регіональні, галузеві чи сезонні особливості, необхідно оцінити економічну доцільність залучення іноземних працівників, зокрема з огляду на витрати на їх переїзд, надання житла, мовне навчання тощо, а також вплив на виробничий клімат у трудових колективах і громадах, де вони проживатимуть. Аналіз, що дає відповіді на ці запитання, має здійснюватися в тісній співпраці з працедавцями, профспілками, органами виконавчої влади та місцевого самоврядування. У разі підтвердження необхідності та доцільності залучення іноземної робочої сили, постає питання можливості її залучення. Враховуючи відносно низьку у порівнянні з країнами-учасницями ЄС

соціально-економічну привабливість України для іммігрантів та необхідність уникати створення більш сприятливих умов для іноземців у сфері оплати праці в порівнянні з місцевими працівниками, спрощення процедур допуску на український ринок праці, гарантії недискримінації та захисту прав мігрантів можуть сприяти їх залученню. Також важливою є робота над формуванням суспільного клімату, сприятливого для іммігрантів, та створення умов для їх інтеграції та культурної адаптації, щоб уникнути ворожнечі та дискримінації. Для ефективного залучення іноземних працівників необхідно впроваджувати маркетингові заходи щодо пошуку кандидатів, аналізувати пропозицію на міжнародному ринку праці, розвивати посередницькі послуги та налагоджувати міжнародну співпрацю з країнами-постачальниками робочої сили.

У відповідного стратегічного документа можуть бути визначені такі цілі:

1) Функціонування механізму прогнозування дефіциту робочої сили, що не може бути задоволений за рахунок внутрішніх ресурсів, з метою залучення працівників з-за кордону.

2) Удосконалення процедур регулювання трудової імміграції іноземців та осіб без громадянства в Україну з урахуванням потреб економіки.

3) Створення умов для збільшення чисельності працездатного населення України, поповнення трудових та інтелектуальних ресурсів через імміграцію.

4) Забезпечення захисту прав трудових мігрантів з-за кордону та гарантій проти дискримінації в процесі їх трудової діяльності в Україні.

5) Сприяння інтеграції трудових мігрантів в українське суспільство та формування позитивного ставлення до трудової імміграції, необхідної для розвитку економіки та відбудови країни.

6) Приведення національного законодавства та адміністративної практики у сфері економічної імміграції у відповідність до норм і стандартів ЄС з метою інтеграції в європейський ринок праці.

Розглянемо кожну з потенційних цілей більш предметно. У рамках моніторингу ринку праці важливо створити механізм прогнозування дефіциту робочої сили, який не може бути компенсований за рахунок внутрішніх ресурсів і

вимагає залучення працівників з-за кордону. Такий механізм має кілька важливих аспектів: по-перше, його впровадження забезпечить економічно обґрунтоване залучення іноземних працівників, яке не призведе до надмірної конкуренції на ринку праці, а по-друге, це створить умови для досягнення суспільного консенсусу щодо трудової міграції. Для досягнення цієї мети необхідно вивчити досвід інших країн з оцінки потреб в іноземних працівниках, а також організувати систематичний збір, обробку та узагальнення даних про потреби у додаткових працівниках на національному та регіональних ринках праці, використовуючи статистичні, адміністративні та інформаційно-аналітичні дані, а також результати соціологічних опитувань. Також важливо розробити гнучкий механізм у співпраці з працедавцями, профспілками та органами місцевого самоврядування для формування списку дефіцитних професій і пріоритетних галузей, що потребують додаткових працівників, здатний оперативно реагувати на зміни на ринку праці. Порядок збору та оприлюднення міграційної статистики має бути приведений у відповідність до стандартів Євростату. Крім того, необхідно регулярно проводити наукові дослідження ситуації на ринку праці, а також забезпечити ефективну комунікацію з населенням щодо потреб в іноземних працівниках, економічного ефекту від їх залучення, а також впливу трудової міграції на розвиток економіки, рівень безробіття та зарплату.

Щодо удосконалення процедур регулювання трудової імміграції, то подолання дефіциту робочої сили шляхом регульованої імміграції буде відбуватися в умовах високої конкуренції за кваліфіковані людські ресурси на міжнародному ринку праці. Україні потрібно вжити заходів для залучення трудових мігрантів, що відповідають вимогам національної економіки. Зокрема, важливим кроком є використання досвіду ЄС, зокрема впровадження механізму “блакитної картки”, що регулює в’їзд та перебування висококваліфікованих працівників. Це дозволить Україні залучати фахівців у пріоритетних галузях, де спостерігається дефіцит робочої сили. Одним з додаткових джерел поповнення кваліфікованих працівників можуть стати іноземні випускники українських навчальних закладів, яких слід заохочувати до працевлаштування в Україні після

завершення навчання. Це не лише сприятиме залученню іноземних студентів, а й задовольнить потреби економіки у кваліфікованих кадрах, підготовлених за українськими програмами. Для цього слід внести відповідні законодавчі зміни, що дозволять іноземним випускникам залишатися в Україні на рік після завершення навчання для пошуку роботи без необхідності оформлення додаткових дозволів. Крім того, іноземним студентам слід надати можливість працювати під час навчання на тих самих умовах, що й українським студентам. Важливо також спростити процедуру визнання іноземних дипломів і кваліфікацій та впорядкувати правила найму сезонних працівників з-за кордону. Для цього необхідно врахувати досвід ЄС, зокрема Директиву ЄС 2014/36 про умови в'їзду і перебування громадян третіх країн з метою працевлаштування сезонних працівників, а також досвід Польщі, де з 2006 р. дозволено тимчасове працевлаштування громадян низки країн без дозволу на роботу за умови реєстрації заяви працедавця про намір найняти іноземця. Крім того, варто створити платформу для накопичення резюме кандидатів на працевлаштування з-за кордону та інформаційний ресурс для іноземців, які мають намір працювати в Україні, що надасть необхідну інформацію про порядок і умови працевлаштування, а також їхні права та обов'язки.

Враховуючи наявну демографічну кризу та стрімке скорочення чисельності населення, одним із ключових заходів для поповнення трудових та інтелектуальних ресурсів України є залучення іноземців та осіб без громадянства для постійного проживання в країні, що дозволить забезпечити додатне сальдо міграції. Це можна досягти шляхом трансформації статусу тимчасового перебування осіб, які прибули для працевлаштування чи навчання, у статус постійних мешканців, а також за рахунок заохочення вибіркової імміграції, особливо серед іноземців українського походження або тих, хто має родинні зв'язки з Україною. Крім того, необхідно врегулювати питання возз'єднання сімей мігрантів на території України. Це дозволить створити сприятливі умови для залучення та інтеграції іноземців, а також поповнити працездатне населення країни за рахунок імміграції. Для цього слід розробити чіткий порядок трансформації статусу тимчасового перебування іноземців на постійне з урахуванням таких критеріїв, як проживання в Україні

протягом певного часу, наявність законного джерела доходу та житла, знання мови та відсутність правопорушень. Окрім того, необхідно запровадити законодавчі зміни, які дозволять враховувати частину строку навчання в українських вищих навчальних закладах при визначенні терміну для надання дозволу на імміграцію. Важливим є також розробка програми репатріації для українців з-за кордону та підтримка їх повернення на Батьківщину, включаючи визначення механізмів набуття українського громадянства та врегулювання випадків множинного громадянства. У цьому контексті слід зміцнювати зв'язки з українською діаспорою, залучати її до економічного та культурного розвитку України.

Забезпечення захисту прав трудових мігрантів є важливою складовою для підвищення привабливості України як країни для іноземної робочої сили. Це дозволить поліпшити конкурентні позиції країни на міжнародному ринку праці. Одним із основних завдань є внесення змін до законодавства, зокрема до Закону України “Про зайнятість населення”, щоб скасувати норми, які передбачають скасування дозволу на працевлаштування з вини іноземного працівника. Важливо також передбачити можливість зміни працедавця трудовим мігрантом після певного періоду роботи в Україні, що відповідатиме нормам Директиви ЄС 2024/1233. Для підвищення ефективності захисту прав мігрантів необхідно здійснювати постійний моніторинг дотримання трудових та соціальних прав працівників, а також запровадити “гарячу лінію” для звернень мігрантів у разі порушення їх прав. Окрім того, слід забезпечити доступ трудових мігрантів до безоплатних юридичних консультацій та розглянути втілення норм основоположних міжнародно-правових документів, які регулюють права мігрантів, зокрема Глобальний договір про безпечну та впорядковану міграцію та Конвенцію про захист прав трудящих-мігрантів.

Окрім того, інтеграція трудових мігрантів у українське суспільство є ключовим аспектом, який сприятиме безконфліктному розвитку та зміцненню суспільної єдності. Інтеграція має бути двостороннім процесом, що передбачає як готовність мігрантів адаптуватися до умов життя в Україні, так і готовність українського суспільства приймати нових громадян. Для цього необхідно

розробити програми інтеграції мігрантів, які включатимуть мовні курси, освітні програми для дітей мігрантів та підтримку контактів з місцевими громадами. Важливо також включити інтеграційні заходи до програм місцевої влади, активно співпрацюючи з міжнародними організаціями та спільнотами мігрантів. Протидія проявам расизму, ксенофобії та релігійної нетерпимості є важливим елементом інтеграційної політики. Паралельно слід проводити інформаційно-освітні кампанії, які допоможуть сформувати позитивне ставлення громадян до імміграції, сприймаючи її як важливий елемент розвитку соціально-економічної сфери країни.

Забезпечення відповідності національного законодавства стандартам ЄС є важливою частиною інтеграції України в європейський ринок праці. Для цього необхідно розробити законодавчі зміни, що спрощують процедури працевлаштування громадян країн ЄС та громадян третіх країн, а також удосконалити механізми співпраці з Європейською мережею співробітництва служб зайнятості (EURES). Імплементация Директив ЄС у національне законодавство, зокрема в частині регулювання трудової міграції, дозволить Україні поступово наближатися до стандартів ЄС, зокрема щодо правового статусу тривалого перебування іноземців, надання єдиного дозволу на працевлаштування та умови для висококваліфікованих працівників.

Реалізація пропонованого стратегічного документа призведе до значних покращень у регулюванні міграційних процесів, що дозволить задовольнити потреби економіки у додатковій робочій силі та прискорити її розвиток. Це також сприятиме уповільненню процесу депопуляції і стабілізації кількісного та якісного складу населення України. Одним з важливих результатів стане забезпечення прав та основних свобод мігрантів, створення умов для їх інтеграції в українське суспільство, а також формування суспільного клімату на основі толерантності. Крім того, реалізація пропонованого стратегічного документа передбачає узгодження національного законодавства та адміністративної практики у сфері економічної імміграції з міжнародними стандартами, зокрема європейськими.

Повна реалізація пропонованого стратегічного документа буде можлива після завершення війни та залежатиме від низки факторів, зокрема від стану та

потреб повоєнної економіки, демографічної ситуації в країні і стану ринку праці. На сьогодні важливо зосередитись на підготовчих заходах, вивченні закономірностей розвитку ринку праці та розробці інструментів для оцінки потреби в іноземних працівниках. Водночас слід удосконалювати законодавство в частині регулювання трудової імміграції та імплементації міжнародних стандартів, передусім норм ЄС. Створення механізмів залучення іноземних працівників буде активовано після завершення війни у разі очікуваного в повоєнний період швидкого економічного відновлення, надходження інвестицій та зростання попиту на робочу силу, яку не вдасться забезпечити за рахунок внутрішніх ресурсів.

Також розглянемо описане вище через призму SWOT-аналізу, результати якого наведені у табл. 3.1.

Проведений SWOT-аналіз міграційної компоненти засвідчив наявність великого потенціалу трудових ресурсів в Україні, високий рівень освіти та професійної підготовки працівників, а також існуючі можливості для працевлаштування на державному й приватному рівнях, зокрема завдяки ініціативам на зразок Skills Alliance for Ukraine.

Таблиця 3.1

SWOT-аналіз пропозицій до міграційної компоненти стратегічного документа

	Позитивний вплив	Негативний вплив
Внутрішнє середовище	В Україні є велика кількість працездатного населення, включаючи кваліфікованих працівників. Значна міжнародна підтримка, зокрема через ініціативи, як-от Skills Alliance for Ukraine. Високий рівень освіти і професійної підготовки працівників дозволяє швидко адаптуватися до потреб роботодавців. Існуюча державна та приватна інфраструктура з працевлаштування на всій території країни.	Високий рівень еміграції через війну, що призводить до значного дефіциту робочої сили. Економічна стагнація та зниження національного доходу через зменшення обсягів виробництва. Складні та витратні процедури імміграції для іноземних працівників, що ускладнює залучення необхідної робочої сили. Відсутність програм для інтеграції іноземних випускників українських навчальних закладів на ринок праці.
Зовнішнє середовище	Запровадження фінансових механізмів для підтримки бізнесу, особливо в контексті відновлення після війни. Створення умов для залучення іноземних працівників, зокрема з країн, що мають історичні зв'язки з Україною. Використання платформ, як-от Ukraine Facility, для просування інновацій в бізнесі та підтримки самозайнятості. Інтеграція з міжнародними ринками праці через співпрацю з мережами, як-от EURES.	Триваюча війна та окупація частини території України, що порушує динаміку ринку праці. Обмежені фінансові ресурси для фінансування необхідних змін та вдосконалення імміграційної системи. Ризики соціальної напруги внаслідок інтеграції великої кількості іноземних працівників, особливо через культурну відстань. Нерегульована та неформальна зайнятість, що підвищує ризик трудової експлуатації і порушує структуру ринку праці.

Джерело: складено автором

Водночас зберігається дефіцит робочої сили через еміграцію та наслідки війни, що знижують можливості створення нових робочих місць. Існують і логістичні бар'єри: високі витрати на оформлення документів, відсутність ефективних механізмів залучення іноземних випускників українських університетів. Поліпшити ситуацію можна завдяки фінансовим інструментам для відновлення бізнесу, зокрема підтримці інновацій та самозайнятості, а також цілеспрямованому залученню іноземних працівників (особливо тих, хто має родинні зв'язки з Україною). Налагодження співпраці з міжнародними ринками праці, наприклад через мережу EURES, відкриває додаткові можливості для

залучення кваліфікованих спеціалістів. Утім, інтеграція великої кількості іноземних працівників може спричинити соціальну напругу, особливо за наявності культурних відмінностей, а нерегульована зайнятість і високий рівень неформальної праці підвищують ризики експлуатації мігрантів та завдають додаткових соціально-економічних загроз.

Таким чином, SWOT-аналіз міграційної компоненти вказує на необхідність комплексного підходу до регулювання міграційних процесів, який враховує наявні сильні сторони, можливості для розвитку, а також потенційні загрози. Для ефективної реалізації міграційної стратегії Україні необхідно удосконалити існуючу політику імміграції, спростувати процедури для іноземців, а також активно працювати над інтеграцією трудових мігрантів у суспільство, забезпечуючи їм рівні права та можливості.

Надзвичайно важливо, що дана компонента з виваженої та системної міграційної компоненти, на нашу думку, може розглядатися через призму як через оновлення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12 липня 2017 р. № 482-р [34], яка є документом, більш спрямованим на безпекову компоненту міграції, так і через призму введення відповідної компоненти до Стратегії зайнятості населення, яка планується до розробки Урядом на виконання Ukraine Facility Plan [369]. На нашу думку, доцільно інтегрувати дану компоненту саме до стратегії зайнятості населення задля консолідації розуміння, коли саме має вмикатися механізм залучення трудових мігрантів з огляду на баланс між економічною доцільністю і соціальною безпекою. У такому випадку, майбутня стратегія зайнятості населення зможе надати відповіді на самі гострі питання: який реальний стан речей на ринку праці? як максимально активізувати внутрішній ресурс? які механізми мають бути активовані у разі, коли усі внутрішні можливості вже вичерпано? Задля пошуку місця міграційній компоненті у майбутній стратегії зайнятості населення розглянемо окремо, що, на нашу думку, вона мала б охопити.

Забезпечення зайнятості населення є одним із основних завдань державної соціально-економічної політики, яке визначає стратегічні орієнтири розвитку

країни. Це завдання є основою для досягнення високих стандартів життєдіяльності громадян, соціальної стабільності та сталого розвитку економіки. Для досягнення цих цілей держава використовує різноманітні інструменти, зокрема створення умов для ефективної зайнятості, включаючи використання трудової міграції як одного з важливих ресурсів для поповнення національного ринку праці. Міграційна компонента, яка інтегрована в політику зайнятості, дозволяє не лише задовольнити потреби економіки в додатковій робочій силі, але й сприяти уповільненню процесів депопуляції та стабілізації кількісного і якісного складу населення. Сучасний етап розвитку соціально-економічних відносин характеризується високою динамічністю трансформацій у сферах праці та зайнятості. Це створює серйозні виклики для успішного функціонування національного ринку праці. Нестабільність економічного середовища, що поєднується з негативними соціальними явищами, такими як структурне безробіття, міграційні процеси, дефіцит кадрів, зростання неформальної зайнятості та високий рівень молодіжного безробіття, визначають необхідність стратегічного підходу до розробки та реалізації політики зайнятості. Ця політика має бути спрямована на подолання зазначених проблем і створення соціально орієнтованих умов для зайнятості, що забезпечать стабільний розвиток ринку праці та покращення економічної ситуації в країні.

Враховуючи ці виклики, метою пропонованого стратегічного документа є спрямування зусиль держави і суспільства на формування та реалізацію політики зайнятості, яка позитивно впливатиме на задоволення потреб громадян у праці як суспільно корисній діяльності, зокрема через створення умов для інтеграції мігрантів в економічну діяльність країни. Це має забезпечити високий рівень продуктивності праці, задоволення потреб економіки в робочій силі, а також створення умов для розширеного відтворення робочої сили та підвищення конкурентоспроможності національного ринку праці. Водночас, реалізація цього стратегічного документа передбачає інтеграцію основних положень Європейського стовпа соціальних прав, що сприятиме уповільненню темпів депопуляції та стабілізації складу населення. Пропонований стратегічний документ орієнтований на досягнення високих стандартів життя, підтримку розвитку ринку

праці та формування людського капіталу України. Людський капітал, в свою чергу, стане основою для розвитку інноваційної економіки і економіки знань, що є наступним етапом розвитку держави. Для цього, серед іншого, необхідно продовжувати удосконалювати законодавство, яке регулює трудову імміграцію, і інтегрувати міграційну складову до національної політики зайнятості, зокрема, шляхом заохочення вибіркової імміграції, включаючи іноземців українського походження та тих, хто має родинні зв'язки з Україною. Реалізація цього документа стане основою для стабільного розвитку ринку праці в Україні, сприяючи досягненню стратегічних цілей щодо забезпечення соціальної стабільності та економічного зростання.

Загальні цілі пропонованого стратегічного документа мають на меті створення максимально сприятливих умов для реалізації кожним громадянином свого конституційного права на гідну працю. Однією з основних цілей є сприяння повній та продуктивній зайнятості, забезпеченню гідних умов праці та збільшенню кількості робочих місць для всіх соціальних груп населення. Важливим завданням є забезпечення розширеного відтворення робочої сили, збалансування попиту та пропозиції на ринку праці, а також досягнення стабільного соціально-економічного розвитку держави. Це передбачає структурну модернізацію економіки та переведення її на модель інноваційного розвитку з урахуванням процесів глобалізації світової економіки. Пропонований стратегічний документ також спрямований на створення умов для інтеграції України в міжнародну систему поділу праці та участі в інтеграційних процесах на міжнародних ринках праці. Однією з важливих складових є розвиток освітньої сфери, забезпечення її відповідності потребам ринку праці та укріплення співпраці між сферами зайнятості, освіти та бізнесу. Особливу увагу має бути приділено формуванню та збереженню людського капіталу через ефективну молодіжну політику, створення мотиваційних умов для життєдіяльності і працевлаштування в Україні. У контексті економічної стабільності важливо також здійснити реформування системи оплати праці, знижуючи диференціацію доходів за рахунок принципу соціальної справедливості та підвищення рівня трудових доходів та зниження рівня трудової

бідності, що сприятиме поліпшенню якості життя громадян. Значну увагу в пропонованому стратегічному документі має бути приділено також визначенню міграційного впливу на економічне середовище. Це включає вироблення механізмів захисту національного ринку праці від неконтрольованої присутності нерегулярних іноземних трудових мігрантів. Крім того, документ має передбачати оцінку потреби економіки в залученні іноземної робочої сили, а також її кількісні та якісні складові. Пропонується сприяти розробці та реалізації ініціатив ЄС, таких як “Молодіжна гарантія”, з метою пропонування економічних, освітніх та соціальних рішень для молоді, а також боротьби з відтоком робочої сили з України та сприяння поверненню молодих переміщених осіб. Також важливим аспектом має стати розвиток професійної мобільності та гнучкості професійного розвитку протягом всього життя, що включає інклюзію як пріоритет розвитку. Для цього необхідно удосконалити законодавство щодо зайнятості, адаптувати його до вимог національних стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку та гармонізувати з законодавством ЄС. Удосконалення національного законодавства передбачає оптимізацію процедури надання послуг Державною службою зайнятості з працевлаштування, зокрема шляхом впровадження інтерактивних форматів індивідуального плану працевлаштування. Серед важливих кроків – боротьба з циклічним безробіттям та посилення мотивації до продуктивної зайнятості. Не менш важливим є створення єдиної системи сприяння працевлаштуванню на основі Єдиного порталу вакансій, що дозволить інтегрувати міжнародні ресурси, такі як EURES і не тільки.

Пропонований стратегічний документ також має передбачати постійну розробку загальнодержавних програм зайнятості населення, розширення співпраці з приватними агенціями зайнятості, міжнародними службами зайнятості та соціальними партнерами. Крім того, важливим завданням є проведення постійного прогнозування ринку праці для вивчення тенденцій розвитку, а також задоволення попиту економіки у висококваліфікованих працівниках через формування та розвиток інструментів професійної підготовки, створення умов для їх професійного розвитку. Забезпечення двостороннього зв'язку із роботодавцями,

централізований збір інформації про вакансії, а також використання цифрових технологій для профорієнтації допоможе підвищити конкурентоспроможність громадян на ринку праці. Пропонується створення програм для стимулювання самозайнятості, сімейного підприємництва, а також проведення роз'яснювальної роботи серед населення щодо доступних державних послуг з працевлаштування. Водночас необхідно знизити рівень неформальної зайнятості та створити додаткові гарантії для працевлаштування молоді, осіб з інвалідністю, ветеранів та ветеранок, а також подолати гендерний розрив в оплаті праці, що сприятиме забезпеченню рівних можливостей для всіх груп населення. Одним із завдань має також стати розвиток та адаптація центрів професійно-технічної освіти у відповідності до вимог ринку праці та потреб роботодавців, а також вдосконалення системи державного замовлення на професійну підготовку кадрів для забезпечення стабільного функціонування ринку праці та підтримки його потреб у кваліфікованих спеціалістах.

Пропонований стратегічний документ також ставить за мету створення умов для залучення висококваліфікованих іноземних працівників у дефіцитні галузі економіки України, шляхом запровадження в Україні єдиного дозволу на працевлаштування та проживання іноземних громадян через принцип “єдиного вікна”.

У контексті реалізації цілей пропонованого стратегічного документа важливо не лише визначити основні напрямки розвитку ринку праці та зайнятості, але й оцінити наявні виклики та можливості для досягнення поставлених цілей. Для цього необхідно провести глибокий аналіз поточної ситуації, який дозволить не тільки виявити сильні сторони, на яких можна побудувати подальшу стратегію, а й визначити слабкі місця, що потребують коригування. SWOT-аналіз дає можливість всебічно оцінити ситуацію на ринку праці в Україні в умовах післявоєнного відновлення та розробити чітке бачення щодо того, як максимально ефективно використати наявні ресурси. Це дозволить виявити можливості для подальшого розвитку, таких як залучення міжнародних інвестицій, підтримка ініціатив щодо створення нових робочих місць та підвищення кваліфікації працівників, а також

зрозуміти загрози, які можуть виникнути через економічну нестабільність, міграційні процеси та обмежені фінансові ресурси.

Тому розглянемо результати проведення SWOT-аналізу, приведеного в табл. 3.2, що є важливим етапом у реалізації пропонованого стратегічного документа, оскільки він допомагає сформувати реалістичні, адаптовані до поточних умов заходи для ефективного розвитку ринку праці, забезпечення продуктивної зайнятості та створення сприятливих умов для соціально-економічного розвитку країни.

Проведений SWOT-аналіз засвідчив, що Україна має значний потенціал завдяки великій кількості працездатного населення, високому рівню освіти та можливостям перекваліфікації, зокрема за підтримки державних і міжнародних ініціатив (на кшталт Skills Alliance for Ukraine). Водночас уповільнене економічне зростання, викликане наслідками війни, зменшенням обсягу виробництва та відтоком населення, створює серйозні перепони для зайнятості. До того ж високий рівень неформальної праці й невідповідність між потребами ринку та освітніми характеристиками працівників ускладнюють працевлаштування. Попри це, існують значні можливості для покращення ситуації: впровадження фінансових інструментів для розвитку бізнесу, запровадження стимулів для роботодавців, а також системні підходи до перенавчання безробітних і заохочення самозайнятості допоможуть залучити інвестиції та створити нові робочі місця. Однак війна, окупація частини території, відтік мільйонів українців і брак фінансових ресурсів суттєво ускладнюють реалізацію ефективної політики зайнятості, а комплексність проблеми вимагає тривалого й всеосяжного підходу, який охоплює не лише регулювання ринку праці, а й макроекономічні реформи й імплементацію європейських стандартів.

Таблиця 3.2

SWOT-аналіз пропозицій до стратегії зайнятості населення

	Позитивний вплив	Негативний вплив
Внутрішнє середовище	Перспективи для відновлення ділової активності бізнесу через досягнуті домовленості з країнами-партнерами в рамках післявоєнного відновлення України (Ukraine Facility). Достатньо розвинутий і територіально розгалужений наявний сервіс з сприяння у працевлаштуванні на державному і приватному рівнях. Наявність людських ресурсів. Велика кількість працездатного населення, яке прагне працювати, але не може самостійно знайти роботу. Підтримка міжнародної спільноти, зокрема, через інструменти Skills Alliance for Ukraine, яке передбачають навчання/перенавчання під потреби роботодавців. Достатньо високий рівень освіти і професійної підготовки працівників, що дозволяє легко навчати/перенавчати відповідно до потреб роботодавців (засвоювати спеціальні, необхідні для проведення професійної діяльності знання).	Низькі темпи економічного зростання через наслідки військової агресії російської федерації проти України. Скорочення національного доходу через зменшення обсягу виробництва у поєднанні із прогресуючим циклічним безробіттям. Погіршення якості життя населення і звуження можливостей знайти підходящу роботу, яка була би здатна задовольнити всі основні матеріальні і духовні потреби особистості. Збільшення чисельності і розширення категорій осіб, які недостатньо конкурентоспроможні на ринку праці і потребують додаткового сприяння у працевлаштуванні. Обмежені матеріальні ресурси, які можуть бути задіяні для сприяння у працевлаштуванні на ринку праці і для стимулювання роботодавців щодо створення нових робочих місць. Високий ступінь неформальної зайнятості та тінізації заробітної плати. Невідповідність освітньо-професійних характеристик, тому числі випускників навчальних закладів, потребам ринку праці. Значні міграційні процеси як всередині України, так і за її межі, через повномасштабне вторгнення російської федерації, що призвело до дефіциту кадрів.

Зовнішнє середовище	Впровадження ефективних фінансових інструментів для відновлення ведення бізнесу, зокрема через створення інвестиційного законодавства за європейським зразком. Запровадження стимулюючих механізмів для тих роботодавців, хто створює нові робочі місця, зокрема для осіб, що не можуть на рівних конкурувати на ринку праці через їх навчання/перенавчання. Використання можливостей Державної служби зайнятості, яка є системою державних установ по всій Україні. Поєднання потенціалу Державної служби зайнятості і системи професійно-технічної освіти України для навчання/перенавчання безробітних під потреби ринку праці. Спрямування коштів в рамках платформи Ukraine Facility для надання грантів з метою започаткування власної справи під інноваційні бізнес проєкти, розширення економічних можливостей для розширення категорії самозайнятого населення із запровадженням на базі Державної служби зайнятості шкіл ведення бізнесу. Створення умов для забезпечення підвищення конкурентоспроможності робочої сили та її мобільності за рахунок інноваційних структурних перетворень в економіці України. Розширення можливостей для продуктивної зайнятості населення за рахунок розвитку реального сектору економіки в рамках виконання Державної і регіональних програм з відновлення України. Інтеграція з міжнародними ринками праці через розширення міжнародного співробітництва і професійної взаємодії з EURES. Повернення українців за допомогою інструменту Skills Alliance for Ukraine.	Впровадження політики зайнятості в умовах: ведення бойових дій, окупації деяких регіонів України, відтоку мільйонів українців за кордон, зниження ділової активності бізнесу, стагнації економіки, стресового стану суспільства. Обмеженість фінансових ресурсів і інструментів для впровадження заходів з повернення, облаштування внутрішньо переміщених осіб і створення належних умов для розвитку економіки та сприяння створенню нових робочих місць. Комплексність проблеми. Оскільки проведення ефективної політики зайнятості залежить не тільки від ефективності державного регулювання на ринку праці, а також від ефективності макроекономічної політики держави, законодавчої бази, що регулює соціально-трудові відносини, системи підготовки спеціалістів і професійних кадрів. Всі ці питання не можуть бути вирішені в рамках реалізації однієї стратегії і мають бути розв'язані через реформування системи державного управління та імплементації норм європейського законодавства в рамках євроінтеграції України.

Джерело: складено автором

Отже, результатами SWOT-аналізу є чітке визначення сильних сторін, які можна використовувати для розвитку, а також виявлення слабких місць, що потребують коригування. З огляду на це, важливо реалізувати стратегію, яка включатиме як використання наявних можливостей для розвитку, так і заходи для подолання загроз та мінімізації ризиків. Сприятливі умови для інтеграції трудових мігрантів, розвитку бізнесу та підвищення кваліфікації робочої сили є ключовими для стабілізації ситуації на ринку праці в Україні.

Етапи реалізації пропонованої стратегії мають передбачати поетапне впровадження заходів, що будуть здійснюватися на визначений період, із щорічним моніторингом і звітуванням про виконання кожного етапу. Звітування має здійснюватися шляхом виконання Плану заходів, який включатиме в себе конкретні кроки в рамках реалізації стратегії, а також загальнодержавної та регіональних програм зайнятості населення. Основними критеріями оцінки ефективності реалізації стратегії мають стати такі індикатори та показники, серед яких: кількість нових суб'єктів господарювання, створених робочих місць, працевлаштованих безробітних, кількість працевлаштованих випускників вищих навчальних закладів, а також випускників професійно-технічних навчальних закладів, відсоток працевлаштованих осіб з інвалідністю, ветеранів та ветеранок, скорочення гендерного розриву в оплаті праці, зміни в структурах нетипових форм зайнятості за визначений період тощо. Моніторинг та оцінка результативності реалізації стратегії мають здійснюватися через систематичний збір і аналіз даних щодо виконання заходів. Щорічне звітування повинно передбачати постійний контроль з боку стейкхолдерів, що дозволить своєчасно коригувати стратегію та вдосконалювати її в процесі реалізації.

У рамках реалізації стратегії, ключовим є визначення пріоритетів розвитку ринку праці, які включають удосконалення законодавства у сфері праці та зайнятості, узгодження з нормативно-правовими актами ЄС, запровадження програм перепідготовки для адаптації працівників до нових вимог, зокрема у сфері циркулярної економіки. Важливим є також розвиток підтримки підприємництва у секторах, орієнтованих на циркулярну економіку, зокрема через стимулювання

стартапів та соціальних підприємств. Особливу увагу слід приділити заходам, які допомагають забезпечити мобільність робочої сили, розвиток інститутів, що підтримують бізнес та сприяють впровадженню нових інструментів для працевлаштування, зокрема через цифрові технології, а також забезпечення доступу до “зелених” і цифрових навичок, що є необхідними для адаптації до сучасних викликів на ринку праці.

Також, в рамках реалізації такої стратегії, необхідно передбачити підтримку розвитку інтеграційних механізмів для молоді, що перебуває поза ринком праці, з акцентом на кар’єрне консультування, профорієнтацію та створення умов для проходження учнівства і стажувань. Водночас, розробка та вдосконалення системи моніторингу ринку праці, що включає в себе прогнозування та виявлення потенційних змін на ринку, буде невід’ємною частиною процесу впровадження стратегії.

Отже, роль міграційної компоненти в контексті реалізації стратегії зайнятості населення України має надзвичайну важливість, оскільки демонструє ключові зв’язки між економічною, соціальною та міграційною політикою, спрямованими на досягнення сталого розвитку держави після повоєнного відновлення. Інтеграція міграційної компоненти у стратегію зайнятості населення є не лише логічним кроком у вдосконаленні існуючої політики, але й важливим механізмом для гармонізації потреб економіки з ресурсами, доступними в межах України та за її межами. Враховуючи виклики демографічної кризи, що поглибилися через війну, міграція трудових ресурсів стає важливим елементом підтримки ринку праці в країні, оскільки попит на робочу силу не може бути задоволений лише через внутрішні резерви. Таким чином, з урахуванням сучасної ситуації, інтеграція міграційної компоненти у стратегію зайнятості населення України дозволить забезпечити ефективне управління трудовою міграцією, підтримуючи баланс між соціальною безпекою та економічними вимогами.

Варто відзначити, що потреба у належному регулюванні міграційних процесів набуває особливої важливості в умовах, коли економічна ситуація в країні характеризується необхідністю підвищення темпів відновлення, скороченням

кількості працездатного населення та високим рівнем безробіття. У таких умовах робоча сила з-за кордону стає важливим джерелом поповнення дефіциту працівників, який характерний для деяких секторів економіки України. Однак цей процес вимагає розробки чіткої міграційної політики, яка враховує не тільки економічні вигоди від залучення іноземної робочої сили, але й соціальні та безпекові аспекти. Реалізація цієї політики повинна відбуватися через формування механізмів для інтеграції мігрантів в економічну та соціальну сфери, забезпечення їх прав та створення належних умов для адаптації. Ключовим завданням у впровадженні цієї політики є пошук оптимального балансу між потребами ринку праці, забезпеченням захисту прав населення та гарантуванням прав і свобод трудових мігрантів, що сприятиме соціальній інтеграції і зниженню ризиків, пов'язаних з високим рівнем неформальної зайнятості, що негативно впливає на розвиток економіки. Пропоновані заходи в межах стратегічного документа, зокрема, з фокусом на вибірккову імміграцію, вдосконалення законодавства та розвиток нових механізмів підтримки інтеграції мігрантів, будуть сприяти розв'язанню проблем на ринку праці, зокрема дефіциту робочої сили у певних галузях.

Таким чином, інтеграція міграційної компоненти в стратегію зайнятості населення є необхідним етапом на шляху до сталого розвитку трудового потенціалу України. Цей підхід дозволить максимально ефективно залучити трудових мігрантів з урахуванням потреб економіки та одночасно забезпечити соціальну стабільність, що є важливою умовою для стабільного розвитку ринку праці та підвищення конкурентоспроможності країни на міжнародному рівні. З огляду на ці обставини, пропонований стратегічний документ є важливим кроком до інтеграції національної трудової політики в європейські та світові стандарти, що сприятиме зростанню економіки та підвищенню рівня добробуту громадян України.

Також у таких стратегічних рішеннях доцільно розглядати модель циркулярної міграції, яку ми опишемо нижче.

У нашому прогнозі ми використовуємо гравітаційний підхід, враховуючи населення та ВВП України і країн ЄС, відстань між ними, а також різницю в

заробітках та рівні безробіття, як ключові чинники міграційних потоків. Аналіз охоплює два часові горизонти – 5 років (короткостроковий) та 10 років (довгостроковий) – і розглядає три можливі сценарії трудової міграції: масова циркуляція, часткове повернення та стабілізація потоків.

Розглянемо сценарій масової циркуляції. Прогноз передбачає, що значна кількість українців продовжує працювати в країнах ЄС на тимчасовій або сезонній основі і регулярно повертатися додому. Така модель вже спостерігалася в останні роки: більшість мігрантів обирали близькі країни (насамперед Польщу), часто на декілька місяців. Наприклад, наприкінці 2021 р. 68,5% усіх українців з дозволами на проживання в ЄС перебували лише у трьох країнах – Польщі, Італії та Чехії [371].

У найближчі п'ять років цей сценарій передбачає подальше зростання виїзду робочої сили, особливо молодої та мобільної. За оцінками, вже станом на 2017 р. у середньому близько 2 млн українців одночасно працювали за кордоном ($\approx 7\%$ працездатного населення) [322], а за 2013–2021 рр. понад 5,1 млн наших громадян отримали перші дозволи на проживання в ЄС [371]. Якщо ринок праці ЄС повністю відкриється, ці цифри можуть ще зрости. ВВП України у такому випадку матиме суперечливі тенденції. З одного боку, відтік працездатного населення обмежує потенціал виробництва всередині країни. Вже зараз еміграція вилучила з українського ринку праці 8–10% працюючих ($\approx 1,3$ – $1,6$ млн осіб) безпосередньо з зайнятості [247]. Це означає втрату частки виробничого потенціалу – люди, що поїхали, створюють ВВП за кордоном, а не вдома. З іншого боку, грошові перекази – гроші, що заробітчани пересилають додому – істотно підтримують економіку. У 2018 р. обсяг приватних грошових переказів в Україну склав \$11,1 млрд, що дорівнювало понад 8% ВВП країни [247]. Отже, у короткостроковій перспективі масова циркуляція, ймовірно, збереже високий рівень переказів мігрантів (5–10 млрд доларів щороку чи більше), що стимулюватиме споживання домогосподарств і підтримає ВВП з боку попиту. Дослідження Єврокомісії підтверджує, що стійкий приплив переказів підвищує добробут сімей мігрантів, збільшує їхні витрати і відіграє контрциклічну роль – тобто підживлює

економіку України навіть у складні часи. За оцінками, доходи на члена сім'ї в домогосподарствах, які отримують грошові перекази, на 60–80% вище середнього [247], а отже ці гроші підсилюють купівельну спроможність значної частини населення. Таким чином, споживчий попит залишається відносно високим (як показали 2016–2019 рр.), що частково компенсує втрати від відтоку робочої сили в плані ВВП. Окрім того, перекази валютних коштів покращують платіжний баланс України – вони стали стабільним джерелом валютних надходжень, що покривають дефіцит торгівлі та доходів від інвестицій [247]. Водночас ринок праці в Україні відчуває помітний вплив. Масовий виїзд працівників створює дефіцит кадрів у певних сферах. Зниження пропозиції робочої сили вже призвело до прискореного зростання зарплат для тих, хто залишився. Середня реальна зарплата в Україні зросла на 13% щороку у 2016–2018 рр. [247] – частково через конкуренцію за працівників і зростання мінімальної зарплати, але також внаслідок того, що еміграція “вимиває” надлишок робочої сили і підвищує резервну зарплату (працівники можуть вимагати більше, маючи фінансову підтримку від родичів-мігрантів). Отже, у 5-річному горизонті заробітні плати всередині країни продовжать швидко зростати у реальному вимірі, скорочуючи розрив з європейськими (хоча все ще залишатимуться нижчими). Це позитивно впливає на доходи тих, хто працює в Україні, і може сприяти скороченню бідності. Проте зростання зарплат не підкріплене еквівалентним ростом продуктивності може тиснути на конкурентоспроможність бізнесу. Особливо страждають галузі, орієнтовані на експорт або імпортозаміщення: підвищення затрат на трудові ресурси без відповідного росту ефективності ускладнює їм конкуренцію за ціною. Парадоксально, але масова еміграція не призвела до різкого зменшення офіційного безробіття в Україні. На відміну від країн Балтії чи Балкан, де виїзд безробітних помітно знижував рівень безробіття, в Україні цього не відбулося [247]. В умовах масового відтоку кадрів вплив на інвестиції є двояким. З одного боку, приватні інвестиції домогосподарств зростають за рахунок переказів: значна частка зароблених за кордоном коштів витрачається на покращення житла, придбання техніки, освіти дітей тощо. За даними опитувань, близько 39% переказів

витрачаються сім'ями мігрантів на споживчі потреби, 42% – заощаджуються чи йдуть на великі покупки (нерухомість, ремонт), і лише близько 1% інвестується у бізнес [247]. Тобто притік коштів наразі мало трансформується у створення нових виробничих потужностей – переважно вони підтримують будівництво житла та торгівлю товарами тривалого вжитку. З іншого боку, прямі іноземні інвестиції (ПІІ) та інвестиції підприємств можуть гальмуватися масовою міграцією. Відтік кваліфікованих працівників і інженерів потенційно зменшує привабливість України для інвесторів, які залежать від наявності трудових ресурсів. Наприклад, якщо значна частина фахівців виїжджає, іноземна компанія може передумати відкривати завод в Україні через побоювання нестачі робочої сили. Внутрішні підприємства також можуть відкласти розширення виробництва, зіштовхнувшись із труднощами найму персоналу. Натомість компанії, які вже працюють, будуть змушені інвестувати у автоматизацію та підвищення продуктивності, щоб компенсувати відтік працівників. Додатково, виникає ефект “голландської хвороби”: перекази валюти можуть спричиняти укріплення гривні (реальне зміцнення обмінного курсу), що робить експортні галузі менш конкурентними [247].

Сценарний аналіз на довгостроковий період наведений у Додатку Ж.

3.2. Перспективи конвергенції міграційної політики між Україною та Європейським Союзом

Міграційна політика в сучасному світі набуває все більшої важливості, особливо в контексті співпраці між країнами та регіонами. Україна та ЄС є ключовими партнерами, які взаємодіють у багатьох сферах, включаючи міграційну політику. Аналізуючи перспективи конвергенції у цій сфері, ми розглянемо можливість гармонізації підходів та стратегій обох сторін для досягнення спільних цілей управління міграцією. Враховуючи динаміку міграційних процесів, а також сучасні виклики та тенденції, важливо звернути увагу на потенційні можливості для поглиблення співпраці між Україною та ЄС у сфері міграції. В цьому контексті,

аналіз перспектив конвергенції міграційної політики набуває особливого значення, оскільки він дозволяє визначити спільні цілі та шляхи їх досягнення для забезпечення ефективного управління міграційними процесами та сприяння стабільності та розвитку обох партнерів. Рушійним в даному контексті є питання транспозиції *acquis* ЄС за переговорним розділом 2 “Вільний рух працівників” до законодавства України, які можуть релевантними вже зараз в контексті підготовки до запровадження такого явища.

Водночас з огляду на те, що свобода руху осіб запроваджується в момент вступу до ЄС, і якщо під час переговорів про вступ до ЄС не буде визначено іншого, імплементація актів ЄС здійснюватиметься у звичайному режимі. Зазначені акти стосуються різних аспектів свободи переміщення працівників та прав громадян ЄС в межах держав-членів. Зокрема, такі акти:

- сприяють здійсненню прав, наданих працівникам, у контексті свободи переміщення працівників;
- встановлюють заходи для запобігання дискримінації на підставі громадянства, стимулюють рівний доступ до праці, соціальних та податкових пільг у державах-членах;
- регулюють право громадян ЄС та членів їхніх сімей вільно пересуватися та проживати на території держав-членів;
- встановлюють умови та процедури виїзду, в’їзду та проживання, а також захищає їхні соціальні та економічні права;
- підвищують мобільності працівників через поліпшення доступу до додаткового пенсійного забезпечення;
- встановлюють правила та процедури для забезпечення справедливого конкурентного середовища та захисту прав працівників у випадках виконання робіт за межами своєї держави-члена.

Україна зіштовхується з необхідністю адаптації свого законодавства та інституційних механізмів до вимог та стандартів ЄС у сфері вільного руху працівників в межах ЄС в цілому та, зокрема, у сфері працевлаштування та соціального забезпечення для працівників з третіх країн, які не входять до ЄС.

Проблема включає в себе кілька ключових аспектів: забезпечення коректного застосування законодавства ЄС у сфері вільного руху працівників; забезпечення гідних умов праці та життя, включаючи житло, медичне обслуговування, освіту і інші соціальні послуги; доступ до інформації про права працівників; ефективна координація соціального забезпечення; системний перегляд законодавства та інституційних механізмів.

Розв'язання цієї проблеми вимагатиме співпраці між Урядом, експертами, громадськими організаціями та іншими зацікавленими сторонами для розробки та впровадження відповідних законодавчих та інституційних змін з метою гарантування прав працівників та забезпечення збалансованого ринку праці. Вільний рух осіб за своєю правовою природою запрацює тільки після вступу України до ЄС, якщо у ході переговорів не буде визначено іншого. Проте підготовчі роботи мають бути виконані до вступу.

Для подолання проблем, які перешкоджають імплементації актів *acquis* ЄС, необхідно:

- забезпечити, у тому числі в контексті оцінки впливу на ринок праці, застосування визначених законодавством ЄС правил прийому працівників з третіх країн, що не входять до ЄС, гідних умови праці та життя для них, доступ до інформації про їхні права, а також координації соціального забезпечення тощо;
- надати експертну консультаційну підтримку / провести консультації під час внесення змін до законодавства України в контексті запровадження вільного руху осіб та додаткового підвищення кваліфікації кадрів, які будуть залучені до імплементації;
- провести системний перегляд законодавства та здійснити кардинальну зміну інституційних механізмів, запровадження нових інструментів та перегляду системи соціального забезпечення, а також пенсійної системи.

Запровадження вільного руху осіб може призвести до численних можливостей економічного зростання. Вільний рух осіб сприятиме більшому руху робочої сили між країнами ЄС. Це допоможе зменшити дефіцит робочої сили в окремих секторах і забезпечить компаніям доступ до робочої сили з різними

навичками і досвідом. Мобільність працівників також сприятиме обміну знань і передових технологій між країнами. Це сприяє інноваціям і підвищує продуктивність в різних галузях. Вільний рух осіб спонукатиме компанії до підвищення якості продуктів і послуг, оскільки вони конкурують за клієнтів та ринки праці. Запровадження вільного руху осіб також потенційно призведе до збільшення інвестицій в країну. Вільний рух осіб також розширить ринок збуту для підприємств, що може сприяти збільшенню продажів та прибутку. Вільний рух осіб сприятиме доступу до різноманітних освітніх та навчальних можливостей в різних країнах, що підвищує кваліфікацію робочої сили. Запровадження вільного руху осіб вимагатиме відповідних політичних та соціальних рішень, має ряд проблемних аспектів, проте при правильному плануванні та зваженому управлінні, вільний рух осіб може значно сприяти економічному росту.

Проаналізуємо готовність України перейняти основні регуляції у сфері вільного руху працівників, згрупувавши їх за такими групами та підгрупами:

- свобода переміщення працівників:
 - загальні правила;
 - визнання кваліфікацій;
 - громадяни третіх країн та інше;
- соціальна безпека.

У даній сфері до підгрупи “Загальні правила” групи “Свобода переміщення працівників” актів *acquis* ЄС, що підлягатимуть імплементації, можна віднести Директиву 2014/54/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 16 квітня 2014 р. про заходи, що сприяють здійсненню прав, наданих працівникам у контексті свободи пересування працівників, Директиву 2004/38/ЄС Європейського Парламенту і Ради від 29 квітня 2004 р. про право громадян Союзу та членів їхніх сімей вільно пересуватися та проживати на території держав-членів, яка вносить зміни до Регламенту (ЄЕС) № 1612/68 та скасовує Директиви 64/221/ЄЕС, 68/360/ЄЕС, 72/194/ЄЕС, 73/148/ЄЕС, 75/34/ЄЕС, 75/35/ЄЕС, 90/364/ЄЕС, 90/365/ЄЕС та 93/96/ЄЕС, Директиву Ради 77/486/ЄЕС від 25 липня 1977 р. про освіту дітей трудящих-мігрантів, Директиву 2014/50/ЄС Європейського Парламенту та Ради від

16 квітня 2014 р. про мінімальні вимоги щодо підвищення мобільності працівників між державами-членами шляхом покращення набуття та збереження прав на додаткове пенсійне забезпечення, Директиву 2014/67/ЄС Європейського парламенту та Ради від 15 травня 2014 р. про імплементацію Директиви 96/71/ЄС про розміщення працівників у рамках надання послуг та внесення змін до Регламенту (ЄС) № 1024/2012 про адміністративну співпрацю через Інформаційну систему внутрішнього ринку (“Регламент ІМІ”).

В основному зазначені акти встановлюють норми, що ще не врегульовані українським законодавством. Зазначені акти стосуються різних аспектів свободи пересування працівників та прав громадян ЄС в межах держав-членів. Зокрема, вони спрямовані на сприяння здійсненню прав, наданих працівникам, в контексті свободи пересування працівників; встановлюють заходи для запобігання дискримінації на підставі громадянства, стимулюють рівний доступ до праці, соціальних та податкових пільг у державах-членах; регулюють право громадян ЄС та членів їхніх сімей вільно пересуватися та проживати на території держав-членів; встановлюють умови та процедури виїзду, в’їзду та проживання, а також захищає їхні соціальні та економічні права; підвищенню мобільності працівників через поліпшення доступу до додаткового пенсійного забезпечення; встановленню правил та процедур для забезпечення справедливого конкурентного середовища та захисту прав працівників у випадках виконання робіт за межами своєї держави-члена. Хоча вказані акти не будуть застосовні в повному обсязі до України до моменту вступу в ЄС, доцільно опрацювати та привести термінологію українського законодавства у відповідність до вказаних директив.

До підгрупи “Визнання кваліфікацій” групи “Свобода переміщення працівників” актів *acquis* ЄС, можна віднести Директиву (ЄС) 2018/958 Європейського парламенту та Ради від 28 червня 2018 р. про тест на пропорційність перед прийняттям нового регулювання професій, Директиву 2005/36/ЄС Європейського парламенту та Ради від 07 вересня 2005 р. про визнання професійних кваліфікацій, Делегований регламент Комісії (ЄС) 2019/907 від 14 березня 2019 р. про запровадження Єдиного навчального тесту для гірськолижних

інструкторів відповідно до статті 49b Директиви 2005/36/ЄС Європейського Парламенту і Ради про визнання професійних кваліфікацій, Директиву про свободу працевлаштування кваліфікованих працівників у сфері атомної енергетики. Існує підхід, відповідно до якого дані *acquis* ЄС відносяться до переговорного розділу 3 “Свобода підприємництва та надання послуг”. Обидва підходи є логічними, проте ми пропонуємо розглядати їх саме в контексті підвалини для вільного переміщення працівників.

В основному зазначені акти встановлюють норми, що ще не врегульовані українським законодавством. Зазначені документи охоплюють питання, пов’язані з визнанням та регулюванням професійних кваліфікацій у ЄС, а також деякі аспекти свободи працевлаштування у конкретних галузях. Зокрема, вони охоплюють питання тесту на пропорційність перед прийняттям нових регуляцій щодо професій, тобто встановлює вимоги до проведення оцінки відповідності та аналізу впливу перед прийняттям регулювань, що стосуються різних професій; визнання професійних кваліфікацій в ЄС, встановлення правил та процедур для визнання кваліфікацій фахівців із різних професій, що дозволяє їм вільно працювати у різних країнах ЄС; запровадження Єдиного навчального тесту для гірськолижних інструкторів, відповідно до попередньої Директиви 2005/36/ЄС, встановлення стандартів та вимог до навчання та випробувань для гірськолижних інструкторів у межах ЄС тощо. Хоча вказані акти не будуть застосовні до України до моменту вступу в ЄС, доцільно опрацювати та привести термінологію українського законодавства у відповідність до вказаних директив.

До підгрупи “Громадяни третіх країн та інше” групи “Свобода переміщення працівників” актів *acquis* ЄС можна віднести Директиву 2014/36/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 26 лютого 2014 р. про умови в’їзду та перебування громадян третіх країн з метою працевлаштування в якості сезонних працівників та Директиву 2014/66/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 15 травня 2014 р. про умови в’їзду та проживання громадян третіх країн у рамках внутрішньокорпоративного трансферу. В основному зазначені директиви встановлюють норми, що ще не врегульовані українським законодавством. В

питаннях надання дозволу в'їзду іноземців на територію України Україна встановлює ширший перелік вимог: у дозволі може бути відмовлено в інтересах забезпечення національної безпеки України або охорони громадського порядку, або боротьби з організованою злочинністю; якщо це необхідно для охорони здоров'я, захисту прав та законних інтересів громадян України та інших осіб, які проживають в Україні.

До групи “Соціальне забезпечення” актів права ЄС сфери щодо соціального забезпечення можна віднести Директиву Ради 79/7/ЄЕС про поступове запровадження принципу рівного ставлення до чоловіків та жінок у сфері соціального забезпечення, Регламент Європейського Парламенту та Ради (ЄС) 883/2004 від 29 квітня 2004 р. про координацію систем соціального забезпечення; Регламент Європейського Парламенту та Ради (ЄС) 987/2009 від 16 вересня 2009 р., що встановлює процедуру імплементації Регламенту (ЄС) 883/2004 про координацію систем соціального забезпечення, Директиву Ради 98/49/ЄС від 29 червня 1998 р. про захист прав на додаткову пенсію працюючих і самозайнятих осіб, які переміщуються в межах Співтовариства, Директиву Європейського Парламенту та Ради 2014/50/ЄС від 16 квітня 2014 р. про мінімальні вимоги щодо підвищення мобільності працівників між державами-членами шляхом покращення набуття та збереження прав на додаткову пенсію, Директиву Ради 89/105/ЄЕС від 21 грудня 1988 р. щодо прозорості заходів, що регулюють ціни на лікарські засоби для використання людиною, та їх включення до сфери національних систем медичного страхування, Регламент Європейського Парламенту та Ради (ЄС) 458/2007 від 25 квітня 2007 р. про Європейську систему інтегрованої статистики соціального захисту (ESSPROS); Регламент Комісії (ЄС) № 263/2011 від 17 березня 2011 р. про імплементацію Регламенту (ЄС) № 458/2007 Європейського Парламенту та Ради щодо Європейської системи інтегрованої статистики соціального захисту (ESSPROS) щодо запуску повного збору даних для модуля ESSPROS про чисті виплати соціального захисту; Регламент Комісії (ЄС) № 110/2011 від 8 лютого 2011 р. про впровадження Регламенту (ЄС) № 458/2007 Європейського Парламенту та Ради щодо Європейської системи інтегрованої

статистики соціального захисту (ESSPROS) щодо відповідних форматів для передачі даних, результатів для передачі та критеріїв для вимірювання якості для модуля ESSPROS щодо чистих виплат соціального захисту; Регламент Комісії (ЄС) № 1322/2007 від 12 листопада 2007 р. про імплементацію Регламенту (ЄС) № 458/2007 Європейського Парламенту та Ради Європейської системи інтегрованої статистики соціального захисту (ESSPROS) щодо відповідних форматів для передачі, результати для передачі та критерії для вимірювання якості для основної системи ESSPROS і модуля для пенсіонерів; Регламент Комісії (ЄС) № 10/2008 від 8 січня 2008 р. про імплементацію Регламенту (ЄС) № 458/2007 Європейського Парламенту та Ради щодо Європейської системи інтегрованої статистики соціального захисту (ESSPROS) щодо визначень, детальних класифікацій та оновлення правил розповсюдження для основної системи ESSPROS і модуля щодо бенефіціарів пенсії.

Отже, міграційна політика стає стратегічно важливою для співпраці між Україною та ЄС, особливо в контексті впровадження принципів свободи переміщення працівників. Гармонізація підходів та стратегій є важливим кроком для досягнення спільних цілей управління міграцією, адже це дозволяє забезпечити ефективне і справедливе управління міграційними процесами, що відповідає потребам обох сторін. Аналіз потенціалу конвергенції міграційних політик України та ЄС підкреслює необхідність узгодження законодавчих рамок та інституційних механізмів, що забезпечить впровадження свободи руху працівників в межах України та ЄС на рівних засадах. Впровадження актів *acquis* ЄС українським законодавством вимагає системного підходу до змін у сфері соціального забезпечення та захисту прав працівників. Окрему увагу слід приділити питанням запобігання дискримінації, забезпечення адекватних умов життя та праці, а також наданню доступу до інформації про права працівників. Тому важливо підготувати інституційні механізми та законодавчі акти, що здатні забезпечити ефективну реалізацію прав громадян, сприяючи збалансованому розвитку ринку праці. Розв'язання проблем, пов'язаних із імплементацією актів ЄС, вимагає інтенсивної співпраці між урядом, експертами та громадськими організаціями для адаптації

законодавства та створення сприятливих умов для впровадження свободи руху осіб. Необхідно здійснити перегляд існуючих нормативно-правових актів, адаптувати їх до вимог ЄС і впровадити нові інструменти та механізми, що забезпечать належний рівень захисту прав працівників та ефективне управління міграційними процесами.

Проведена оцінка введення регуляцій з даного переговорного розділу на економіку України наведена у додатку 3.

Впровадження свободи руху осіб між Україною та ЄС має великий потенціал стати драйвером економічного зростання. Це дасть змогу зменшити дефіцит робочої сили в окремих секторах, забезпечить компаніям доступ до різноманітних навичок та досвіду, а також сприятиме обміну знаннями та передовими технологіями між країнами. Такі процеси позитивно вплинуть на інновації, підвищать продуктивність у різних галузях та зменшать конкуренцію на ринках праці. Крім того, вільний рух осіб стане стимулом для збільшення інвестицій в економіку України та розширення ринку збуту для підприємств, що, у свою чергу, сприятиме зростанню продажів і прибутку. Враховуючи ці фактори, можна стверджувати, що правильно спланована імплементація принципів свободи руху осіб має великий потенціал для сприяння економічному розвитку України.

Входження України до спільного ринку праці ЄС відкриває значні економічні вигоди для обох сторін. Завдяки інтеграції до єдиного ринку праці, Україна зможе заповнити вакансії в ключових галузях, що сприятиме стабільності економіки та підвищенню її ефективності. Водночас, можливість вільного доступу українських працівників до ринку праці ЄС дозволить підвищити їх кваліфікацію, що, у свою чергу, сприятиме підвищенню продуктивності праці та розвитку інновацій в Україні. Ще однією важливою вигодою для України стане підвищення її інвестиційної привабливості. Спрощення процедур для працевлаштування іноземців та забезпечення прав працівників створить більш сприятливе середовище для іноземних інвестицій, особливо з боку ЄС. Інвестори будуть зацікавлені в країні з відкритим та стабільним ринком праці, що дозволяє їм залучати висококваліфікованих спеціалістів. Водночас вільний рух працівників сприятиме

гнучкості та мобільності трудових ресурсів, дозволяючи Україні краще адаптуватися до змін у глобальних ринках праці.

Для ЄС вигоди від інтеграції України до спільного ринку праці також є значними. Однією з головних переваг для ЄС стане доступ до великої кількості кваліфікованих працівників з України, що допоможе заповнити вакансії, зокрема в таких секторах, як будівництво, сільське господарство та охорона здоров'я. Це дозволить знизити тиск на ринки праці в країнах, де спостерігається дефіцит робочої сили, таких як Німеччина та Франція. Крім того, інтеграція України в єдиний ринок праці сприятиме економічній інтеграції між Україною та ЄС, що стимулюватиме загальне економічне зростання та стабільність у регіоні. Це дозволить ефективніше використовувати трудові ресурси на всіх ринках ЄС, зменшуючи дефіцит робочої сили та підвищуючи економічну мобільність працівників.

Впровадження принципу вільного руху працівників є невід'ємною частиною євроінтеграції України і принесе країні як певні труднощі, так і значні вигоди. У короткостроковому періоді основний виклик – запобігти критичному дефіциту робочої сили і зберегти продуктивність у ключових галузях, не допустивши “відтоку мізків” безповоротно. Водночас зростання трудової міграції підвищить доходи населення через грошові перекази і посилить зв'язки України з економікою ЄС. У довгостроковій перспективі, якщо Україна успішно адаптується, вільний рух працівників сприятиме стійкому економічному зростанню, модернізації виробництва та зближенню рівня життя з європейським. Досвід Польщі, Румунії та інших держав Центральної Європи підтверджує, що при належній політиці негативні наслідки (еміграція, відтік мізків) можна пом'якшити, тоді як позитиви – притік інвестицій, технологій, підвищення продуктивності – визначатимуть розвиток. Україні слід завчасно впроваджувати згадані рекомендації, щоб максимально використати можливості вільного руху працівників і забезпечити підґрунтя для процвітання економіки у складі об'єднаної Європи.

3.3. Формування переговорної позиції України з міграційних аспектів в контексті переговорів про вступ України до Європейського Союзу

Переговори про вступ України до ЄС є одним із ключових напрямків зовнішньої політики країни, в якому має вирішуватися багато питань, включаючи міграційні аспекти, перш за все – у рамках глави 2 acquis ЄС “Вільний рух працівників”. Формування переговорної позиції України в цій сфері є складним завданням, яке вимагає комплексного підходу та урахування інтересів всіх зацікавлених сторін. Для досягнення успіху Україною у переговорному процесі важливо визначити свої стратегічні цілі та ефективно аргументувати їх на переговорах з ЄС. У цьому контексті аналіз формування переговорної позиції з міграційних аспектів набуває особливого значення, оскільки він дозволяє ідентифікувати ключові проблеми та можливості для української сторони в процесі вступу до ЄС. У даному підрозділі ми розглянемо основні аспекти формування переговорної позиції України з міграційних аспектів в контексті переговорів про вступ до ЄС, а також проаналізуємо можливі шляхи її вдосконалення та узгодження з іншими аспектами переговорного процесу.

Отже, розглянемо питання доступу українських працівників до ринку праці в контексті переговорів про вступ України до ЄС, а також визначимо потенційні ризики та проблемні питання, які можуть виникнути під час переговорного процесу, включаючи занепокоєння щодо конкуренції на ринку праці, впливу міграції на внутрішню зайнятість, а також необхідність гармонізації трудового законодавства та стандартів.

Дані питання необхідно розв’язувати у проактивний і стратегічний спосіб для того, щоб українські працівники могли повною мірою скористатися перевагами членства в ЄС при тому, що людський ресурс є критично важливим у контексті повоєнної відбудови. Балансу можна досягти за допомогою таких заходів, як створення перехідних механізмів, реалізація цілеспрямованої політики на підтримку інтеграції ринку праці та укладення взаємовигідних угод про мобільність робочої сили. Загалом, надзвичайно важливим у даному контексті є

формування ретельного підходу та планування для того, щоб забезпечити Україні належну позицію для проходження складного і часто суперечливого процесу переговорів щодо доступу до ринку праці ЄС. Проактивно реагуючи на потенційні ризики та проблемні питання, Україна може працювати над встановленням міцних і взаємовигідних відносин з ЄС, які відповідатимуть інтересам обох сторін.

23 червня 2022 р. Україна отримала статус кандидата на вступ до ЄС, а 08 листопада 2023 р. – Європейська Комісія оголосила про рішення розпочати переговори про вступ України до ЄС. У цьому контексті особливо важливо зосередитися на формуванні переговорної позиції України, в тому числі з питань свободи пересування працівників. Отже, здійснимо спробу сформулювати позицію, яка є актуальною для України в контексті переговорів про вступ до ЄС.

Важливо зазначити, що на початку повномасштабного вторгнення ЄС зробив безпрецедентний крок для вирішення цієї проблеми. У своєму Повідомленні “Європейська солідарність з біженцями та тими, хто рятується від війни в Україні” від 08 березня 2022 р. [167] Європейська Комісія окреслила значну підтримку, яку ЄС надав людям, що рятуються від російського вторгнення в Україну, а також державам-членам, які їх приймають. Це включає пряму гуманітарну допомогу, надзвичайну допомогу у сфері цивільного захисту, підтримку на кордоні, а також чіткий правовий статус, що дозволяє тим, хто рятується від війни, отримати негайний захист в ЄС. У своєму Повідомленні “Вітаючи тих, хто тікає від війни в Україні: Готуємо Європу до задоволення потреб” від 23 березня 2022 р. [388] Європейська Комісія визначає заходи, які допоможуть людям, що тікають від російського вторгнення в Україну, і забезпечать їм ефективний доступ до своїх прав. Заходи включають не лише негайні заходи з надання притулку, гуманітарної допомоги та доступу до охорони здоров’я, а й дії, спрямовані на забезпечення безперешкодної інтеграції людей у приймаючих країнах та доступу до освіти, житла та роботи.

Імплементативне рішення Ради (ЄС) 2022/382, яке активувало механізм тимчасового захисту, передбачений Директивою Ради 2001/55/ЄС від 20 липня 2001 р. про мінімальні стандарти надання тимчасового захисту у випадку масового

припливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють балансу зусиль між державами-членами у прийнятті таких осіб та подоланні наслідків такого припливу (далі – Директива 2001/55/ЄС) [118], надає особам, які тікають від російського вторгнення в Україну, чіткий правовий статус, щойно вони прибувають на територію ЄС. Спочатку тимчасовий захист надається строком на 1 рік з подальшою пролонгацією. Тимчасовий захист включає в себе дозвіл на проживання, соціальну підтримку та охорону здоров'я, а також доступ до житла, освіти та працевлаштування. Стаття 12 Директиви 2001/55/ЄС зазначає, що держави-члени повинні дозволити особам, які користуються тимчасовим захистом, займатися “діяльністю за наймом або самозайнятістю за умови дотримання правил, що застосовуються до професії”, а також такими видами діяльності, як освіта для дорослих, професійна підготовка та практичний досвід роботи на робочому місці.

Слід зазначити, що право на доступ до ринку праці є ключовим аспектом тимчасового захисту. Досвід показує, що громадяни країн, які не є членами ЄС, і особливо вимушені мігранти, часто змушені працювати на роботах, що не відповідають їхньому рівню кваліфікації. Забезпечення простого і швидкого механізму визнання значною мірою сприяє тому, що особи, які користуються тимчасовим захистом, можуть працювати на роботах, для яких вони мають відповідну кваліфікацію. Це полегшує їхню інтеграцію і призводить до кращого використання їхніх навичок, приносячи користь як самій особі, так і приймаючій громаді. Це також гарантує, що люди отримують відповідний досвід і навички під час перебування під тимчасовим захистом, що підвищує цінність їхньої кваліфікації після повернення в рідну країну. Тому Європейська Комісія прийняла рекомендацію № 2022/554 від 05 квітня 2022 р. про визнання кваліфікацій осіб, які тікають від російського вторгнення в Україну.

Крім того, ЄС запровадив пілотний проєкт EU Talent Fund, який набув значного поширення. Це дозволило українцям працевлаштуватися і хоча б частково забезпечити себе фінансово. Є досить велика кількість випадків, коли українці відкривають бізнес і сплачують податки в країнах перебування. Також значна кількість українських підприємств була релокована за кордон. У цьому контексті

слід зазначити, що часткова інтеграція українських працівників та бізнесу вже відбулася, хоча наразі номінально вона є тимчасовою, відповідно до Директиви 2001/55/ЄС. Слід зазначити, що ця директива не є єдиним джерелом інтеграції українців до ринку праці ЄС. Наприклад, стаття 26 Директиви 2011/95/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 13 грудня 2011 р. про стандарти для кваліфікації громадян третіх країн або осіб без громадянства як бенефіціарів міжнародного захисту, для єдиного статусу біженців або осіб, які мають право на додатковий захист, і для змісту наданого (переоформленого) захисту [133] вимагає від держав-членів дозволити бенефіціарам міжнародного захисту займатися діяльністю за наймом або самозайнятістю за тими ж правилами, що застосовуються до громадян. Крім того, держави-члени повинні надавати цим особам можливості для отримання освіти, професійної підготовки, практичного досвіду на робочому місці та консультаційних послуг на тих самих умовах, що й громадянам. У статті також зазначено, що держави-члени повинні прагнути полегшити повний доступ до цих видів діяльності. Нарешті, чинне законодавство держав-членів ЄС, що стосується оплати праці, систем соціального забезпечення та інших умов зайнятості, має застосовуватися до бенефіціарів міжнародного захисту.

Перед Україною стоять великі виклики та завдання на шляху до відновлення України та повернення людей. Безпрецедентна допомога з боку наших країн-партнерів, міжнародних організацій та заходи, що вживаються Урядом України для підтримки громадян, які постраждали від російської військової агресії, дають можливість підтримати українських громадян та забезпечити їх усім найнеобхіднішим на сьогодні.

Наразі Україні доцільно розглянути можливість лібералізації свого ринку праці для громадян ЄС, що відповідає духу та принципам європейської інтеграції. Як зазначалося вище, Україна потребує додаткової робочої сили в умовах післявоєнного відновлення, і залучення мігрантів з країн-членів ЄС лише сприятиме розвитку українського ринку праці та економіки, що можна розглядати як інвестицію в економічне зростання України. Крім того, спільний ринок праці створить додаткові передумови для сприятливого бізнес-клімату в Україні, що є

виграшем для всіх сторін переговорів. Спільний ринок праці буде особливо корисним у період післявоєнного відновлення, оскільки він дозволить інвесторам вільно залучати необхідну їм робочу силу, в тому числі з інших країн ЄС, при здійсненні інвестицій. Водночас, варто розглянути можливість відкриття свого ринку праці в односторонньому порядку навіть під час безпосереднього переговорного процесу, як це було у випадку з безвізовим режимом. Наведемо перелік аргументів, чому відкриття ринків праці країн-членів ЄС для громадян України є взаємовигідним.

На основі аналізу Договору про приєднання Данії, Ірландії та Сполученого Королівства (1972), Договору про приєднання Греції (1979), Договору про приєднання Іспанії та Португалії (1985), Договору про приєднання Австрії, Фінляндії та Швеції (1994), Договору про приєднання Чеської Республіки, Естонії, Кіпру, Латвії, Литви, Угорщини, Мальти, Польщі, Словенії та Словаччини (2003), Договір про приєднання Республіки Болгарія та Румунії (2005), Договір про приєднання Хорватії (2012) [363], а також враховуючи досвід розширення ЄС у контексті свободи пересування працівників, можна припустити, що застереження, які були зроблені до низки країн, до яких застосовувався перехідний період, не зовсім доречні у випадку України. Під час попередніх розширень ЄС деякі країни вважалися такими, що мають високий міграційний потенціал, але наслідки європейської інтеграції показали, що застереження були марними, і катастрофи на національних ринках праці не сталося, навпаки, після завершення перехідних періодів країни стали більш тісно інтегрованими. Вплив розширення і збільшення притоку робочої сили на країни призначення був у переважній більшості позитивним для економіки і не мав серйозних негативних побічних ефектів на ринку праці, згідно з двома звітами Європейської Комісії [354]. Вільне пересування допомагає викоринити незадекларовану працю, а емпіричні дослідження виявили незначний або взагалі відсутній негативний вплив мобільності робочої сили зі сходу на захід в межах ЄС на заробітну плату та зайнятість місцевих працівників. Однак економічна криза, що розпочалася у 2008 р., призвела до зменшення потоків працівників з нещодавно приєднаних країн до країн ЄС-15 через падіння попиту на

робочу силу і навіть до певної зворотної міграції. Вплив підвищеної мобільності працівників на країни походження є неоднозначним: зниження рівня безробіття та збільшення ризику відтоку мізків і дефіциту кваліфікованих кадрів у деяких конкретних галузях. Однак молоді мігранти можуть переїжджати не на постійне місце проживання, а на тимчасовий період, і після повернення у країну походження вони привозять з собою додаткові навички, в тому числі мовні, що дозволяє їм займати більш міжнародно орієнтовані робочі місця. Крім того, українці та їхня культура праці вже досить добре знайомі країнам-членам ЄС, а в деяких секторах економіки країн-членів ЄС робоча сила з України є вагомим фактором. Залишається відкритим питання про те, що станеться після закінчення терміну дії Директиви про тимчасовий захист, оскільки значна частина українських вимушених мігрантів вже інтегрована в ринки праці країн-членів ЄС.

Звідси випливає другий аргумент на користь відкриття ринків праці країн-членів ЄС: наразі спостерігається, що прототип вільного пересування частково спрацював, і країни-члени ЄС вже залучають українських працівників, починають інтегрувати їх у своє суспільство тощо. Іншими словами, ще до закінчення терміну дії Директиви 2001/55/ЄС українці вже значною мірою залучені до ринків праці країн-членів ЄС, що є вигідним для обох сторін: ЄС отримує працівників, а Україна отримує підтримку від цих працівників, оскільки вони або надсилають грошові перекази своїм родичам, які залишилися в Україні, або жертвують кошти на українську армію та післявоєнну відбудову України, або виступають в якості “м’якої сили” України. Отже, так само, як українці поступово адаптуються до ринків праці країн-членів ЄС, європейці адаптуються до українців. Інтеграція на цьому рівні вже частково відбулася у зв’язку з великою кількістю українських вимушених мігрантів у країнах-учасниках ЄС та високим рівнем трудової міграції до країн-учасниць ЄС до повномасштабного вторгнення. Окрім того, відкриття ринку праці для українців може стимулювати культурний обмін між Україною та ЄС. Це може допомогти зміцнити взаєморозуміння між народами, розвинути міжкультурний діалог і сприяти побудові єдиної європейської спільноти.

Загалом, відкриття ринку праці ЄС для українців може мати багато

позитивних наслідків для обох сторін – від економічного розвитку до зміцнення міжнародної безпеки. Однак для забезпечення успіху цього процесу важливо забезпечити належну підготовку українських працівників та захист їхніх прав у країнах ЄС, а також провести відповідну інформаційно-роз'яснювальну роботу в суспільстві країн-членів ЄС. Україна розуміє, що деякі країни-члени ЄС можуть вимагати перехідних періодів тощо, але Україна готова до того, що деякі країни, особливо з сильними профспілками, можуть вимагати поступового відкриття своїх ринків праці, щоб уникнути соціального демпінгу. Водночас Україна закликає до спільного пошуку нестандартних рішень, які можуть виходити за межі стандартних часових рамок, таких як створення моделей циркулярної міграції. Моделі циркулярної міграції можуть бути актуальними в контексті зусиль України щодо залучення своїх громадян до післявоєнної відбудови, оскільки ми маємо великий дефіцит робочої сили. Україна повинна співпрацювати зі своїми європейськими партнерами для повернення українців після війни, адже якщо українські вимушені мігранти залишаться за кордоном, українська економіка зазнає значних втрат. За великим рахунком, допомога Україні у поверненні вимушених мігрантів після війни буде великою підтримкою для України. У той час як європейські країни отримають прямі економічні вигоди від перебування українців за кордоном, Європа матиме непрямі вигоди, якщо вони повернуться додому. Повернення вимушених мігрантів зміцнить економіку України і дозволить їй більше інвестувати в безпеку і відновлення, а це означає, що вона потребуватиме менше європейських коштів.

Отже, в логіці євроінтеграційного процесу доцільно наполягати на входженні до спільного ринку праці, що, своєю чергою, може зняти побоювання громадян України при спробах повернення до України. Спільний ринок праці створить сприятливий бізнес-клімат для всіх зацікавлених сторін, особливо під час післявоєнної відбудови, а також дозволить інвесторам вільно залучати необхідну їм робочу силу.

Перед тим, як перейти до висновків щодо економічних наслідків відкриття ринку праці для України та його впливу на міграційні потоки, важливо підсумувати

з вищезазначеного кілька ключових аспектів, що лежать в основі цього питання. Переговори України про вступ до ЄС є критично важливим етапом на шляху до економічного та соціального відновлення країни. Одним із найбільш дискусійних і важливих аспектів цих переговорів є питання доступу українських громадян до спільного ринку праці ЄС. Урахування наведених вище факторів є важливим для формування ефективної стратегії національної політики, що стосується як збереження внутрішнього ресурсу робочої сили, так і можливості для залучення трудових мігрантів з ЄС. Не менш важливим є розгляд того, як міграція, в тому числі циркулярна, може стати не лише наслідком, а й ресурсом для відбудови країни після війни. Зважаючи на високий дефіцит робочої сили, Україна потребує нових механізмів для інтеграції як внутрішніх, так і зовнішніх трудових ресурсів. Відкриття ринку праці для громадян ЄС може стати важливим елементом цього процесу, адже Україна може скористатися вигодами від вільного руху робочої сили для залучення висококваліфікованих працівників та розвитку моделі циркулярної міграції, що сприятиме як економічному зростанню, так і стабільності на ринку праці. Враховуючи це, розглянемо, як відкрите питання про доступ до спільного ринку праці може вплинути на міграційні потоки, а також проаналізуємо потенційні економічні та соціальні наслідки як для України, так і для ЄС.

Загалом, важливо врахувати, що досвід інших країн, які стали частиною ЄС, показує, що відкриття ринку праці не стало причиною катастрофи на ринку праці. Наприклад, після вступу Польщі до ЄС, незважаючи на побоювання з приводу “міграційного потоку”, країна змогла ефективно адаптуватися до нових умов без серйозних економічних потрясінь. Більше того, за результатами аналізу, здійсненого у попередніх розділах, бачимо, що загальний вплив був набагато менш негативним, ніж прогнозувалося. Враховуючи це, Україні можна використати уроки інших держав для уникнення таких негативних наслідків.

Міграція, зокрема трудова, є процесом, який неможливо повністю зупинити в умовах демократичних систем і глобалізованого світу. Проте це питання потребує правильно організованих механізмів для забезпечення цивілізованих, легальних шляхів трудової міграції. У цьому контексті відкриття кордонів для українців може

стати не лише вирішенням проблеми безробіття в Україні, а й шансом для трудових мігрантів зберегти зв'язок з рідною країною, зокрема через концепцію циркулярної міграції, описаної вище.

Враховуючи проблеми, пов'язані з відтоком кваліфікованої робочої сили та необхідність вирішення питання дефіциту кадрів, України слід активно розвивати моделі циркулярної міграції. Це дозволить залучити трудові ресурси не лише з ЄС, але й забезпечить плавний перехід трудових мігрантів між двома ринками праці, підвищуючи ефективність відбудови після війни. Робимо висновок, що лише внутрішніми ресурсами країна не зможе забезпечити необхідний рівень економічної активності. Відкриття ринку праці для громадян ЄС у цьому контексті є важливою складовою стратегії зростання економіки.

Додатково, досвід інших країн показує, що постійний відтік робочої сили через міграцію не має негативного впливу на ринок праці у довгостроковій перспективі, а насправді сприяє розвитку економіки як країн приймаючих, так і країн, що відправляють трудових мігрантів. У цьому зв'язку Україна повинна подбати про створення умов для сприяння трудовій міграції, як тимчасовій, так і на постійній основі, що дозволить збалансувати процеси національної економіки.

Важливо зазначити, що в умовах інтеграції в ЄС необхідно розвивати інструменти підтримки, що допоможуть українцям адаптуватися на ринку праці, а також визначити ключові галузі, де Україна може скористатися перевагами спільного ринку. У таблицях та графіках, що будуть представлені далі, показано як різні країни ЄС адаптувались до зміни мобільності робочої сили, що дозволяє нам краще зрозуміти і застосувати ці механізми в українському контексті.

Правильне регулювання трудової міграції, зокрема через моделі циркулярної міграції, може стати важливим інструментом для забезпечення сталого розвитку країни, водночас забезпечуючи легальність і цивілізованість міграційних процесів. Пропонуємо провести оцінку економічних, соціальних та демографічних ефектів для України від запровадження вільного руху працівників.

Можливість українців вільно працювати в країнах ЄС прямо позначиться на економіці України через грошові перекази та приплив інвестицій. Ці кошти

підтримують внутрішній попит, збільшують споживання та інвестиції домогосподарств, а також приносять додаткові надходження від непрямих податків (ПДВ, акцизів тощо). Відкритий ринок праці в ЄС може ще більше наростити обсяг переказів, зміцнюючи платіжний баланс України. Окрім того, діаспора та заробітчани часто інвестують у малі бізнеси на батьківщині або привозять нові навички й ділові зв'язки, що сприяє підприємництву. В довгостроковій перспективі повернення мігрантів зі здобутим капіталом і досвідом може стимулювати економічне зростання в Україні. Вільний рух працівників здатен частково розв'язати проблему безробіття в Україні за рахунок тимчасового “експорту” надлишкової робочої сили. Досвід попередніх розширень ЄС показує, що еміграція пом'якшує ситуацію на ринку праці країн-джерел. Зокрема, масовий відтік робочої сили після вступу Польщі до ЄС суттєво знизив рівень безробіття в країні. Наукові дослідження підтверджують цю тенденцію: за оцінками, 10%-ве збільшення еміграції здатне привести до зниження безробіття та підвищення заробітної плати на батьківщині, причому заробітки тих, хто залишається, зростають на 2–6% [247]. Подальше відкриття європейського ринку праці може дати змогу працевлаштуватися за кордоном тим українцям, які не знаходять роботи вдома, тим самим знизивши рівень безробіття і напруження на внутрішньому ринку праці. Це особливо актуально в умовах післявоєнної відбудови, коли в країні одночасно співіснують значна потреба в робочих руках і високий рівень безробіття. Масова трудова міграція вплине на динаміку заробітних плат в Україні. Відтік працівників, особливо кваліфікованих, створює дефіцит кадрів і конкурентність за робочу силу, що підвищує зарплати для тих, хто залишається. Водночас бізнес буде змушений пристосовуватися – інвестувати в підвищення продуктивності та технології, щоб компенсувати меншу та дорожчу робочу силу. Відтік частини безробітних і надлишкових працівників може також підвищити середню продуктивність праці, оскільки в Україні залишатимуться робочі місця, більш забезпечені кадрами та капіталом. З іншого боку, якщо виїжджатимуть найбільш кваліфіковані, це може стримувати інновації та технологічний розвиток у короткостроковій перспективі.

Проаналізуємо сценарій повноцінного входження до спільного ринку праці

ЄС без застосування перехідних періодів. Припускаємо, що Україна одразу після вступу отримує повний доступ до європейського ринку праці. Це означатиме, що в перші роки може статися різкий стрибок трудової міграції. У короткостроковому плані це принесе швидке зростання грошових переказів (які одразу підживлять ВВП на споживчому рівні) та оперативно знизить рівень безробіття. Також відбудеться прискорене вирівнювання рівня оплати праці: роботодавці в Україні будуть змушені піднімати зарплати, аби втримати працівників, що є позитивом для самих працівників. Вигоду відсутності обмежень отримають і українські підприємці, які зможуть вільніше відряджати своїх співробітників чи представників у країни ЄС для навчання або бізнес-потреб. Проте швидке відкриття несе і ризики: можливий “шок” для внутрішнього ринку праці. Масовий відтік робочої сили одразу після вступу може створити нестачу кадрів у певних галузях. Наприклад, у перші роки після приєднання країн Східної Європи до ЄС деякі з них стикнулися з дефіцитом робочих рук у будівництві та сільському господарстві. Для України це особливо небезпечно в період повоєнної відбудови – якщо кваліфіковані будівельники, інженери чи інші фахівці масово виїдуть за кордон одразу після вступу, це може сповільнити відновлення інфраструктури та промисловості. Крім того, різке скорочення працездатного населення може зменшити базу платників податків і фонду соціального страхування (детальніше – в соціальних аспектах). Тобто економічний ефект без перехідних обмежень – це швидкі прибутки від переказів та зростання заробітків, але і потенційні короткострокові втрати для окремих секторів через брак кадрів і відтік інтелектуального капіталу.

Припустимо, що перехідні періоди все ж будуть застосовані. Якщо на переговорах буде погоджено перехідний період (наприклад, кілька років часткових обмежень на працевлаштування українців у ЄС), відтік кадрів відбуватиметься поступово. Перевага для економіки України – внутрішній ринок праці отримає час на адаптацію. Підприємства матимуть перехідний запас часу, щоб підвищити зарплати і продуктивність, підготувати стратегії утримання персоналу. Держава зможе реалізувати програми стимулювання зайнятості вдома, використати

інвестиції ЄС у відновлення, щоб створити нові робочі місця, аби більше українців бачили перспективу на батьківщині. Таким чином, перехідний період зменшує ризик раптового дефіциту кадрів в ключових галузях і дає шанс мінімізувати відтік талантів. Водночас мінусом є відтермінування вигід: зростання переказів, зниження безробіття і підвищення зарплат буде більш поступовим, розтягнутим у часі. Українські сім'ї та працівники протягом цих кількох років все ще стикатимуться з обмеженнями доступу до високих зарплат ЄС, а отже, відчуватимуть упущену вигоду. Деякі можуть обирати нелегальні або тимчасові шляхи міграції, що менш захищає їхні права. З точки зору бізнесу, перехідні обмеження означають, що конкуренція за робочу силу з боку європейського ринку поки менша – тож підприємства мають більше часу для підготовки. Однак після завершення перехідного періоду відкладений попит на трудову міграцію все одно реалізується, якщо рівень життя в Україні значно поступатиметься європейському. Отже, цей сценарій радше відстрочує частину економічних ефектів (як позитивних, так і негативних), ніж цілком їх змінює.

Вільний рух робочої сили відкриває нові можливості і для українських компаній. По-перше, зростання грошових переказів означає більшу купівельну спроможність українських споживачів, тож місцевий бізнес (роздрібна торгівля, послуги, будівництво житла тощо) отримає більше клієнтів і виручки. По-друге, ділова мережа діаспори може стати містком для виходу українських компаній на ринки ЄС: українці, що працюють за кордоном, знайомляться з локальними ринками, заводять контакти і можуть сприяти укладенню контрактів, експорту українських товарів, створенню спільних підприємств. Показовим є досвід Польщі: масова присутність польських працівників у Сполученому Королівстві та Німеччині після 2004 р. частково полегшила польським фірмам доступ до цих ринків і розширила експортні можливості (через ефект “мережевих зв'язків” мігрантів). По-третє, українські компанії зможуть легше наймати іноземних фахівців з ЄС або відряджати своїх працівників на стажування до європейських підрозділів, що підвищить кваліфікацію персоналу і трансфер знань. Не менш важливим є і повернення трудових мігрантів: багато хто з тих, хто набув

досвіду і капіталу в ЄС, зрештою можуть повернутися та заснувати власну справу або привнести європейські стандарти ведення бізнесу в українські компанії. Опитування показують, що значна частина мігрантів підтримує зв'язок з домом і розглядає можливість повернення за сприятливих умов, тож завдання держави – створити для цього привабливий бізнес-клімат (спрощення регуляцій, захист інвестицій тощо). Водночас бізнесу доведеться вирішувати і складнощі конкуренції за персонал: відкритий ринок праці – це двосторонній рух, і якщо українські фахівці легко виїжджатимуть, то утримати їх можна буде тільки пропонуючи співставні умови. Це стимулюватиме великі українські компанії піднімати зарплати та покращувати умови праці, що, зрештою, сприятиме зростанню продуктивності і технологічному оновленню економіки.

Лібералізація руху працівників матиме помітний вплив на добробут українських домогосподарств. Можливість працювати в країнах ЄС із вищими зарплатами означає збільшення доходів українців (як безпосередньо тих, хто виїде, так і їхніх сімей на батьківщині, що отримують перекази). Вільний рух працівників слугує фактором соціальної стабілізації: це додатковий дохід для сотень тисяч українських родин і зменшення навантаження на систему соціальної допомоги. З іншого боку, поліпшення життя від міграції розподіляється нерівномірно. Найбільше виграють родини працездатних і освічених громадян, здатних виїхати, тоді як у найменш мобільних верств населення (наприклад, люди передпенсійного віку, які залишилися без підтримки дітей-емігрантів) можуть виникати труднощі. В цілому, однак, притік зароблених за кордоном коштів підвищує середній рівень добробуту населення і може стимулювати підвищення якості життя (ремонти житла, відкриття малого бізнесу на гроші мігрантів тощо).

Членство в ЄС і свобода руху працівників означатимуть повноцінний доступ українців до ринку праці ЄС та систем соціального захисту. Українські працівники зможуть легально працювати в будь-якій країні ЄС без спеціальних дозволів, а відтак отримають рівні права з громадянами цих країн щодо умов праці, мінімальної зарплати, охорони здоров'я та безпеки на роботі. Більш того, працюючи офіційно, наші громадяни сплачуватимуть внески до європейських

систем соціального страхування і зможуть розраховувати на пенсійні права, страхування від безробіття, лікарняні, доступ до медицини тощо на рівні ЄС. Для багатьох українських сімей це гарантія стабільності: вони менше залежатимуть від можливостей українського бюджету забезпечити пенсії чи медпослуги, адже частково інтегруються в більш заможні й стійкі системи соціального забезпечення ЄС. Уже зараз понад 1,5 млн українців легально проживали і працювали в ЄС станом на кінець 2021 р. (це третя за чисельністю група іноземців у Союзі), причому більше половини виданих їм дозволів на проживання були пов'язані саме з працевлаштуванням [371]. Тобто навіть без формальної свободи пересування значна частка українців шукає роботу в ЄС; після вступу цей процес стане легшим і прозорішим – не доведеться витратити гроші на посередників для отримання віз чи дозволів, знизиться експлуатація і вразливість нелегальних працівників. У соціальному вимірі це величезний плюс: тисячі українських родин отримають ширший доступ до якісної медицини, освіти, соцстрахування в ЄС, зменшиться невизначеність за кордоном (оскільки статус працівника буде захищений законом ЄС).

Водночас, для самої України виникає виклик: відтік платників податків і соціальних внесків. Коли активна частина населення працює за кордоном, вона сплачує податки та внески до пенсійних і страхових фондів інших країн, а не в Україні. Це може послабити нашу національну систему соціального захисту, особливо пенсійну систему. Уже зараз Україна відчуває нестачу коштів на пенсії, а масовий виїзд молодих працівників ймовірно загострить проблему. Менше працюючих означає менше відрахувань до Пенсійного фонду, тоді як кількість пенсіонерів не зменшується. У результаті погіршується співвідношення між тими, хто платить, і тими, хто отримує пенсії – так зване демографічне навантаження. Експерти фіксують, що еміграція молоді вже зараз підвищує коефіцієнт утриманства (age dependency ratio) в Україні, і ця тенденція посилиться при відкритті кордонів. Крім того, держава “втратить” ті кошти, які інвестувала в освіту й підготовку спеціалістів: якщо випускники українських університетів масово працюватимуть за кордоном, то результати їхньої освіти фактично дістануться

економікам інших країн [247]. Таким чином, соціальний контракт усередині країни потребуватиме перегляду: можливо, доведеться стимулювати приватні пенсійні накопичення, оптимізувати систему охорони здоров'я під менший штат тощо.

Найбільше занепокоєння викликає можливий масовий виїзд саме кваліфікованих працівників – лікарів, медсестер, інженерів, ІТ-спеціалістів, науковців. Це є викликом для держави, який потребує значної уваги: укладення двосторонніх угод про перенесення пенсійного стажу, програми стимулювання повернення молоді (наприклад, пільгові кредити на житло для тих, хто повернувся) тощо. При цьому з соціальної точки зору, вільний доступ до праці в ЄС – це вигода для українських громадян. Він розширює горизонт можливостей: людина може обрати для життя будь-яку країну ЄС, де кращі умови, і легально там закріпитися. Це підвищує відчуття свободи і перспектив, особливо для молоді. У короткостроковій перспективі багато українців, ймовірно, скористаються цим: як показали 2014–2021 рр., навіть часткова лібералізація (безвізовий режим) призвела до значного зростання трудових поїздок до Європи, переважно сезонних і тимчасових. Сценарій без перехідних обмежень тут означає, що з дня вступу українці матимуть ті самі права на працевлаштування, що й поляки чи румуни після 7-річних перехідних періодів свого часу. Це може стимулювати масовий виїзд вже в перші місяці/роки – особливо серед тих, хто давно планував, але не мав легальної можливості. Молоді випускники університетів, робітники будівельних спеціальностей, медсестри та інші можуть хлинути на ринки праці Німеччини, Чехії, Італії тощо в пошуках зарплат у кілька разів вищих. Позитив – ці люди отримають шанс реалізувати свій трудовий потенціал там, де він приносить більший дохід, і зможуть допомагати грошима родичам. Негатив – цей відтік у короткому періоді може стати дуже концентрованим. Сценарій з перехідними періодами передбачає певні квоти або поетапну лібералізацію. Наприклад, у перші 2–3 роки після вступу – тільки для окремих галузей чи за двосторонніми угодами, з подальшим повним відкриттям. Це дещо зменшить масовість першої хвилі міграції і дасть змогу соціальним службам України підготуватися (налагодити підтримку сімей мігрантів, адаптувати освітні програми під меншу кількість

студентів тощо). Однак для самих громадян це виглядає як “дискримінація” на перших порах членства – населення може сприйняти перехідний період як позбавлення обіцяних свобод, що психологічно знижує привабливість вступу. До того ж, якщо війна закінчиться і економічна ситуація залишатиметься важкою, люди все одно шукатимуть шляхів виїхати – можливо, через навчання, шлюб чи навіть нелегально. Тому соціальний ефект перехідного періоду – це радше відкладена міграція, ніж повністю відвернена. Але така пауза дає уряду час на впровадження реформ: підвищити зарплати медикам, запустити програми створення робочих місць, щоб коли кордони відкриються, частина потенційних мігрантів мала стимули залишитися.

Якщо ж розглядати демографічні ефекти, то без перехідних обмежень, демографічний ефект буде більш різким. Ймовірно, протягом перших 1–2 років після приєднання можемо побачити пікові показники виїзду громадян (схоже було після відкриття ринку праці для румунів і болгар у 2014 р., коли сотні тисяч людей скористалися скасуванням обмежень майже одразу). Це прискорить зменшення населення України в короткий період. З запровадженням перехідного періоду відтік розтягнеться в часі: умовно, якщо дати 5–7 років обмежень, то частина людей виїде пізніше, а деякі, можливо, взагалі переглянуть рішення (за цей час хтось пустить коріння в Україні – заведе сім’ю, знайде тут хорошу роботу тощо). Отже, перехідні заходи можуть частково знизити сумарні втрати населення. Але гарантії нема – все залежатиме від того, наскільки швидко Україна сама наблизиться за рівнем життя до ЄС. Якщо різниця залишатиметься великою, то навіть через 7 років після вступу потенціал міграції буде високим і молодь все одно виїде за першої нагоди. Важливо зауважити, що демографічні процеси дуже інерційні: ті, хто виїхав, не народять дітей в Україні, навіть якщо повернуться пізніше. Тому кожен рік масового відтоку молоді має довгостроковий ефект на вікову піраміду. У цьому сенсі, сценарій з плавною міграцією трохи кращий – він дає шанс частині покоління реалізувати себе вдома і народити дітей тут, перш ніж відкриються повністю кордони.

Отже, за запровадження повна свобода руху працівників з моменту вступу

(без перехідних періодів) Україна отримає швидке зростання грошових переказів, що підтримує ВВП (прогнозується, що перекази можуть зрости з 7% до ще більшої частки ВВП у перші роки), зниження рівня безробіття, зростання заробітних плат, однак можливе локальне уповільнення економічного зростання в окремих секторах через брак кваліфікованих працівників та ризик зниження сумарної продуктивності економіки в довгостроковій перспективі через втрату талантів. Для бізнесу – виклик оперативно адаптуватися до дефіциту кадрів, але водночас стимул до модернізації. При цьому сотні тисяч (або навіть мільйони) українців одразу отримують можливість легально працювати в ЄС, що покращує рівень життя їхніх сімей (зростання доходів, можливість користуватися соцпакетом ЄС). Молодь бачить перспективи, зменшується соціальна напруга через безробіття. Проте соціальні служби України можуть відчути напруження: відтік медиків і освітян, поява багатьох “євросиріт”, скорочення платників внесків до Пенсійного фонду. Пенсійна система зазнає негайного додаткового дефіциту коштів (потрібна більша підтримка бюджету). Загалом добробут підвищується для залучених у міграцію родин, але зростає нерівність між тими, хто має можливість виїхати, і тими, хто ні. Можна очікувати від’ємного міграційного сальдо в перші 5–10 років після вступу – за аналогією з балтійськими країнами, Україна може втрачати по 1–2% населення щорічно протягом перших років. Депопуляція найбільш віддалених або депресивних регіонів може стати незворотною, якщо молодь масово виїде і не повернеться.

Якщо ж піти за сценарієм запровадження короткострокових перехідних періодів, можна очікувати, що зростання переказів та позитивні ефекти для ВВП більш поступові. Додаткові мільярди доларів надходитимуть не одразу, а рівномірніше протягом перехідного періоду. Внутрішній ринок праці зберігає більше робочої сили в короткостроковому плані, тож дефіцит кадрів менший, економіка може повніше використати трудовий потенціал у роки відбудови. Безробіття скорочується повільніше, проте все одно скорочується за рахунок часткової трудової міграції навіть під час перехідного періоду (наприклад, через двосторонні квоти з окремими країнами ЄС). Уряд і бізнес отримують

“тайм-аут” для підвищення зарплат і умов праці – можливо, частину працівників вдасться втримати, якщо за ці роки зарплати в Україні виростуть швидше за рахунок інвестицій і реформ. Ефект на зарплати всередині країни буде розтягнутий: роботодавці підніматимуть оплату не одномоментно, а поступово, орієнтуючись на поетапне зростання можливостей міграції. Загалом економіка менше шокується від відтоку молоді, що позитивно для стабільності, але й імпульс для зростання (через перекази, скорочення безробіття) буде слабшим у перші роки, ніж міг би бути без обмежень. Перехідні обмеження дозволять уникнути різкої хвилі виїзду фахівців, зберегти на певний час більше лікарів, інженерів, вчителів на батьківщині. Це означає, що якість послуг (медицини, освіти) не погіршиться раптово – є час підготувати заміну кадрів або підвищити їм оплату, щоб зменшити мотивацію до міграції. Сімей, де обидва батьки одночасно поїхали на заробітки, буде менше – відповідно, менше дітей залишаться без опіки. Пенсійна система та соцстрах теж виграють у короткостроковій перспективі: молодь ще кілька років платитиме внески в Україні, а не за кордоном. Держава може активніше залучати тих, хто все ж поїхав тимчасово, до інвестування вдома (через програми на зразок “заробляй там – інвестуй тут”). Виклик цього сценарію – частина населення може бути невдоволена відтермінуванням повних прав. Молоді спеціалісти, яких не пускатимуть працювати в ЄС певний час, можуть відчувати розчарування і шукати альтернативні шляхи виїзду (наприклад, еміграція до третіх країн або нелегальна праця), що має свої ризики (потрапляння в незахищені умови). Проте масштаб таких явищ, ймовірно, буде меншим, ніж масова легальна міграція без перехідного періоду. Соціальна єдність може трохи виграти: суспільство матиме відчуття поступового входження, без різких змін у складі громад (коли раптом зникає значна частина активних мешканців). Темпи скорочення населення будуть повільнішими.

Отже, Україна повинна виважено підійти до переговорів по розділу 2 “Вільний рух працівників”. Повна відмова від перехідних періодів дала б швидкий виграш громадянам і певний імпульс економіці, але водночас створила б ризики для її сталого розвитку. Натомість помірні перехідні обмеження можуть розглядатися як страхувальний механізм: вони дозволять реалізувати переваги

євроінтеграції в сфері праці трохи повільніше, зате з меншими потрясіннями для соціально-економічної системи України. Таким чином, оптимально розглянути опцію короткого перехідного періоду та спрямувати зусилля на зміцнення внутрішніх передумов, щоби після його завершення українці мали більше мотивації працювати і розвиватися вдома, а свобода руху стала радше бонусом, ніж масовим шляхом до еміграції. Це забезпечить більш збалансовану інтеграцію, за якої Україна зможе і скористатися можливостями відкритого ринку праці, і зберегти свій трудовий і демографічний потенціал для майбутнього розвитку.

Висновки до Розділу 3

Проведений у цьому розділі аналіз підтверджує вирішальну роль економічної міграції в умовах повномасштабної війни, різкого відпливу населення та дефіциту робочої сили в Україні. Військові дії суттєво загострили демографічну кризу й прискорили масову міграцію, що, згідно з гравітаційною моделлю, вивело показники виїзду українців за межі звичайної економічної логіки. Водночас у нинішній ситуації стає очевидним, що одного внутрішнього ресурсу для відбудови країни недостатньо: скорочення працездатного населення й вплив фахівців потребують залучення додаткової робочої сили з-за кордону. На заваді цьому процесу стоять громіздкі процедури оформлення дозволів та фактична відсутність розвиненої інтеграційної політики, яка включала б мовне навчання, культурну адаптацію, захист прав і соціальні гарантії. Зі свого боку прагнення України до наближення європейських стандартів передбачає і впровадження директив ЄС у сфері залучення висококваліфікованих та сезонних працівників, що в перспективі підвищить прозорість і привабливість ринку праці як для міжнародних роботодавців, так і для іноземних спеціалістів. Не менш важливою складовою залишається оперативне визначення дефіцитних професій та регіонів, де такий кадровий брак найбільш відчутний. Такий аналіз стане основою для прицільної імміграційної політики, що враховує потреби економіки та соціальну інтеграцію мігрантів. Гарантії безпечних і справедливих умов праці, захист від дискримінації

та експлуатації здатні сформувати сприятливий суспільний клімат і тим самим стимулювати приплив робочої сили з-за кордону. Оскільки дефіцит кадрів, підтверджений гравітаційною моделлю, неможливо компенсувати винятково внутрішніми резервами, міграційний блок має стати невіддільною частиною стратегії зайнятості України, що передбачає не лише повернення вимушених мігрантів і трудових мігрантів, а й системне залучення іноземних фахівців. Через воєнний стан і брак ресурсів впровадження реформ не буде миттєвим, проте вже зараз необхідно розпочинати розробку нормативно-правових актів, запроваджувати пілотні програми, активізувати міжнародне співробітництво та удосконалювати інформаційні платформи. Такий підхід дозволить створити підґрунтя для швидкої та ефективної реалізації політики трудової імміграції у післявоєнний період. Запропоновані рекомендації до стратегії зайнятості та міграційної компоненти передбачають, зокрема, спрощення дозвільних процедур, розвиток програм навчання й стажування, запровадження реєстру дефіцитних спеціальностей, інтеграцію інструментів на кшталт “блакитної картки” ЄС і створення мережі інтеграційних центрів. Сукупність цих заходів має на меті забезпечити збалансований і справедливий розподіл трудових ресурсів, захист прав мігрантів і посилення економічного потенціалу України в довгостроковій перспективі, перетворюючи керовану економічну міграцію на один із ключових чинників успішної повоєнної відбудови.

Проведене дослідження дає змогу констатувати, що конвергенція міграційної політики України з правовою та інституційною системою Європейського Союзу перебуває на етапі прискореного зближення, обумовленого отриманням Україною статусу країни-кандидата та стратегічною необхідністю синхронізувати регулювання ринку праці із нормами *acquis* ЄС. Враховуючи отримані результати, переговорна позиція України щодо міграційних аспектів членства повинна базуватися на поєднанні стратегічного прагнення до повного прийняття принципу вільного руху працівників із прагматичними гарантіями щодо лібералізації. Наукове обґрунтування демонструє, що відмова від перехідних періодів дає змогу ЄС уже на етапі приєднання акумулювати додаткове пропозиційне зростання

робочої сили у дефіцитних секторах (охорона здоров'я, доглядова економіка, IT), але водночас збільшує імовірність поглиблення демографічної кризи України; тому доцільним уявляється асиметричний сценарій, за якого свобода працевлаштування запроваджується без обмежень, а свобода постійного проживання та доступу до повних пакетів соціальних трансфертів реалізується із трирічною фазою “soft-transition”. Україна, спираючись на досвід Польщі, Румунії та Хорватії, може аргументовано відстоювати потребу у фінансовій підтримці з фондів ESF+ та EaSI для модернізації інституційних спроможностей служби зайнятості та запровадження електронної платформи взаємного визнання професійних кваліфікацій. Таким чином, сформульована позиція поєднує високий рівень нормативної амбіції з детально проробленими компенсаторними механізмами, що забезпечують керованість міграційних потоків і зберігають потенціал людського капіталу для повоєнної відбудови України.

Основні результати цього розділу були опубліковані в роботах здобувача [6; 9; 57; 58; 59; 62; 107], а також очікують на публікацію [2].

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дисертаційного дослідження, можна зробити такі висновки і рекомендації, які відповідають його меті та завданням:

1. Міжнародна трудова міграція, розглянута крізь призму поєднання неокласичних, інституціональних, світ-системних і транскордонних мережевих теорій, постає багатоаспектним механізмом перерозподілу людського капіталу, що одночасно виконує демографічну, економічну й інноваційну функції: вона згладжує дисбаланси попиту й пропозиції праці між країнами, генерує потоки грошових переказів і знань, прискорює структурну трансформацію галузей, а через ефекти зворотної міграції та діаспорних мереж – каталізує інклюзію інновацій, підприємництва та культурного різноманіття в країнах погодження мігрантів; водночас нерівномірність цих процесів зумовлює нові виклики для систем соціального захисту, регіонального розвитку та глобального управління людськими ресурсами.

2. Мотиваційне підґрунтя сучасної міграційної політики формують кілька взаємопов'язаних шарів: економічний – прагнення збалансувати диспропорції ринку праці, залучити дефіцитні навички та підвищити конкурентоспроможність національної економіки; демографічний – потреба пом'якшити наслідки старіння населення та зниження народжуваності, підтримуючи стійкість систем соціального захисту; соціально-гуманітарний – забезпечення прав людини, захист біженців і сприяння інтеграції мігрантів задля соціальної згуртованості; безпековий – контроль над транскордонними потоками для запобігання нелегальній міграції, торгівлі людьми й загрозам національній безпеці; політико-інституційний – реакція на суспільні настрої, вимоги виборців і зобов'язання в рамках міжнародних договорів; та геоекономічний – використання мобільності людського капіталу як інструменту зовнішньої політики, розвитку діаспорних мереж і поглиблення інтеграції у світові та регіональні економічні простори. Саме баланс цих мотивів, модифікований глобалізаційними трендами й технологічними змінами, формує

стратегічні пріоритети держав у регулюванні міжнародної трудової міграції.

3. Проведене дослідження підтвердило, що міжнародна трудова міграція є ключовим драйвером перерозподілу людського капіталу та трансформації сучасного геоекономічного простору, який автор визначає як динамічну та інтегральну систему економічних, територіальних, інфраструктурних, інституційних та соціально-демографічних взаємозв'язків між державами, регіонами та наднаціональними утвореннями, що формується та трансформується під впливом глобалізаційних процесів, регіональної інтеграції, міжнародної трудової міграції, інституційного регулювання і технологічного розвитку, забезпечуючи просторовий розподіл економічної активності, людського капіталу, інвестиційних та інформаційних потоків. Саме міграційні потоки переформатовують економічну спроможність територій, змінюють демографічні структури, прискорюють структурні реформи й поширення інновацій, демонструючи нерозривний взаємозв'язок між економічною активністю, соціально-демографічними зсувами та політикою розвитку людського капіталу.

4. Підтверджено, що трудова міграція виступає істотним фактором економічної та демографічної динаміки країн ЄС у першій чверті XXI століття: країни-реципієнти отримують додаткову робочу силу, що сприяє зростанню ВВП, заповненню вакантних посад і пом'якшує наслідки старіння населення, тоді як країни-донори часто втрачають значну частину кваліфікованих спеціалістів і відчують поглиблення демографічних проблем. Від моменту великого розширення 2004 р. внутрішньоєвропейська трудова мобільність перетворилася на структурний чинник розвитку ЄС: вона компенсувала дефіцит кадрів у високодохідних країнах-реципієнтах (Німеччина, Іспанія, Франція, Італія, а останніми роками також Нідерланди), стимулювала зростання продуктивності та подат-кових надходжень, але водночас загострила демографічне спустошення периферійних економік ЦСЄ, поглибивши диспропорції старіння й регіонального розвитку. Після Brexit перерозподіл потоків відбувся на користь континентальних центрів тяжіння, що підтвердило чутливість міграційних рішень до зміни політико-правових умов спільного ринку. Протягом двох десятиліть ЄС

еволюціонує до моделі “керованої мобільності”: поєднує принцип вільного руху працівників із таргетованими інструментами залучення талантів (оновлена EU Blue Card, взаємне визнання кваліфікацій, EURES, ELA) та паралельно зміцнює соціальні стандарти й механізми координації страхових систем, щоб мінімізувати “відтік мізків” із країн-донорів. У результаті міграційна політика ЄС дедалі більше балансує між економічною раціональністю, демографічною стійкістю і соціально-гуманітарними зобов’язаннями, перетворюючи мобільність людського капіталу на інтегрований інструмент підвищення конкурентоспроможності й згуртованості всієї європейської спільноти.

5. Прикладом трансформації ролі донора у реципієнта є Польща, яка після власної міграційної хвилі на Захід водночас стала одним із провідних реципієнтів українських трудових мігрантів, – цей досвід засвідчує здатність міграційних потоків швидко змінювати напрямок залежно від економічних можливостей і рівня заробітних плат. Також показовим прикладом є Німеччина – одна з головних “точок тяжіння” трудових мігрантів у ЄС, що зумовлено масштабом її економіки та хронічним браком робочої сили, особливо у виробництві й доглядовому секторі. Історично Німеччина ще з часів повоєнного “Wirtschaftswunder” активно залучала іноземних працівників (насамперед з Туреччини та Південної Європи), а за останні десятиліття поступово перейшла від моделі “гостьової міграції” до комплексної стратегії, яка включає інтеграційні курси, прискорене визнання кваліфікацій, лібералізацію натуралізації та створення легальних каналів для нині нелегальних мігрантів; у такий спосіб країна не лише заповнює вакансії, а й зміцнює довгострокову демографічну й економічну стійкість. Отже, трудова міграція всередині ЄС несе як істотні економічні вигоди, так і низку соціальних викликів: без належної політики інтеграції складно уникнути зростання соціальної напруги, конкуренції за робочі місця та тиску на системи соціального захисту.

6. Доведено, що рішення індивідів мігрувати істотно залежать від порівняння заробітної плати та перспектив працевлаштування (у межах неокласичних концепцій), а також від ролі соціальних мереж і зв’язків (парадигма кумулятивної каузальності). Застосована гравітаційна модель на період

2015–2024 рр. дозволила кількісно оцінити, як економічна потужність приймаючих країн (їхній ВВП), близькість кордонів та культурна схожість впливають на обсяги міграційних потоків з України. Відповідно, чим вищий рівень доходів і ближча країна, тим більша ймовірність переїзду туди трудових мігрантів. В окрему категорію було виділено військовий чинник, що мав колосальний вплив на зростання масштабів виїзду населення в роки повномасштабної агресії Росії проти України. За оцінками моделі, екзогенний “шок війни” збільшив міграційні потоки у понад 20 разів порівняно з економічно обґрунтованим рівнем; це підтверджується емпіричними даними про 6–8 млн осіб, які перетнули кордон України з ЄС протягом 2022 р. Класичні гравітаційні детермінанти (ВВП, відстань, спільний кордон) лишаються ключовими у поясненні трудової міграції в мирних умовах, але військові дії суттєво “зламують” стандартну логіку ринку праці, адже люди змушені виїжджати не стільки через економічні вигоди, скільки з міркувань безпеки. Подібна ситуація створює нові геоекономічні реалії: ЄС стає єдиним простором, у якому рух робочої сили визначається не лише економічною привабливістю, а й механізмами тимчасового захисту та солідарною політикою приймаючих країн. Одночасно Україна зазнає відчутного відтоку населення, переважно жінок і дітей, що впливає на структуру вітчизняного ринку праці, скорочує його потенційні можливості та підриває демографічну рівновагу. Важливим кількісним результатом дослідження є підтвердження тісної кореляції обсягів української міграції до країн ЄС із показниками ВВП цих країн: коефіцієнт еластичності згідно з отриманою моделлю становив близько 0.8–0.9, тобто зростання економіки країни-приймача на 10% теоретично збільшує приплив українських трудових мігрантів на 8–9%. Крім того, було продемонстровано, що за відсутності військової складової обсяги трудової міграції 2022 р. передбачалися б у межах 0,7–0,9 млн осіб, тоді як фактично до ЄС виїхало понад 4 млн громадян України, що підкреслює екстраординарну роль збройної агресії. Ці висновки можуть слугувати емпіричною базою для прогнозування подальших сценаріїв міграції українців та розвитку ринків праці як в Україні, так і в європейських країнах.

7. Економічна міграція є одним з можливих інструментів повоєнної

відбудови України, оскільки нестача робочої сили всередині країни, спровокована воєнними діями та масовим виїздом громадян, неминуче вимагатиме залучення іноземних фахівців з-за кордону. Водночас громіздкі процедури оформлення дозволів, віз та посвідок на проживання, відсутність комплексних інтеграційних програм (мовне навчання, культурна адаптація, механізми визнання кваліфікацій) і недосконалість нормативно-правової бази стають бар'єрами на шляху потенційних мігрантів, які могли б посилити український ринок праці. У роботі запропоновано низку рекомендацій, зокрема інтеграцію аспис ЄС щодо зайнятості, спрощення адміністративних процедур для висококваліфікованих спеціалістів (аналог "блакитної картки"), а також створення єдиного реєстру дефіцитних професій та галузей. Визначено, що саме такі кроки можуть стати основою формування сучасної міграційної політики України, яка б забезпечувала приплив кадрів у будівельну, інфраструктурну, медичну, освітню та інші стратегічно важливі галузі.

8. Додатково наголошено на тому, що без побудови ефективних соціальних механізмів (захисту прав, уникнення дискримінації та експлуатації) економічна міграція не принесе очікуваних результатів. У післявоєнний період урядові доведеться швидко вибудовувати прозору систему інтеграції та підтримки, яка б дозволяла іноземцям почуватися захищено і на рівні з громадянами України користуватися основними соціальними послугами. Результати гравітаційної моделі та статистичних даних засвідчують, що саме дружні умови й гнучкі можливості для працевлаштування здатні заохотити мігрантів обирати ту чи іншу країну в Європі. За наявності конкурентного середовища (де Польща, Чехія, Румунія та Німеччина вже мають багаторічний досвід прийому трудових мігрантів з України) необхідною стане дієва державна політика, яка має бути частиною широкої стратегії відновлення та розвитку.

9. Загалом, результати дисертації підтвердили, що простір ЄС та України все більше набуває ознак єдиного гео економічного середовища, у якому рух робочої сили стає невідворотною частиною соціально-економічних процесів. Належне управління такими процесами здатне значно посилити економічне зростання, сприяти структурній модернізації та збалансованому розвитку окремих регіонів.

Навпаки, ігнорування демографічних і трудових викликів може загрожувати підризом відновлення та посиленням нерівностей між країнами й регіонами. Тож міграція, з одного боку, є джерелом викликів (вплив інтелектуального капіталу, соціальна адаптація мігрантів, бюджетні витрати), а з іншого – стимулом для зближення, інновацій та формування нових форматів транскордонного співробітництва.

10. Стратегія зайнятості населення України повинна бути вибудована навколо двох взаємопов'язаних векторів: по-перше, перезапуску національного ринку праці після шоків повномасштабної війни через активні політики зайнятості, цифровізацію Державної служби зайнятості, розширення ваучерної системи перекваліфікації й стимулювання “зеленої”, високотехнологічної та підприємницької економіки; по-друге, довгострокового зміцнення людського капіталу шляхом комплексної підтримки ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, молоді й осіб з інвалідністю. У цю рамку має бути інтегровано міграційну компоненту, яка передбачає кероване залучення іноземних фахівців у дефіцитні сектори, створення мотиваторів для повернення й реінтеграції української діаспори, запровадження електронної платформи взаємного визнання кваліфікацій тощо. Водночас стратегія повинна задати чітку траєкторію апроксимації до *acquis* у сфері вільного руху працівників. Відповідно переговорна позиція України має ґрунтується на відданості принципу свободи пересування працівників без тривалих перехідних періодів, але пропонувати “м'яку фазу” тривалістю до трьох років для поступової інтеграції у системи соціальних трансфертів і резидентських привілеїв, що має запобігти різкому відтоку людського капіталу й дати час модернізувати інституційну та цифрову інфраструктуру. Такий підхід, підкріплений аргументами про демографічну взаємовигідність і готовність України виконувати вимоги ЄС, поєднує амбіцію повного доступу до спільного ринку з прагматичною керованістю трудових потоків, забезпечуючи водночас внутрішній попит на робочу силу для повоєнної відбудови.

Підсумовуючи, можна стверджувати, що проведене дослідження поглиблює розуміння динаміки трудових міграційних потоків і їх впливу на соціально-

економічний розвиток у межах новітнього геоекономічного простору. Представлені висновки та рекомендації можуть лягти в основу подальших наукових і прикладних розробок, у тому числі проєктів нормативних актів, стратегічних документів і міжнародних угод, які б відповідали потребам післявоєнної відбудови України й інтеграції в європейський ринок праці. Досвід масових переміщень українців через повномасштабну війну засвідчив, що міграційні процеси здатні швидко трансформувати усталені економічні відносини, тому держава, яка прагне до стабільного розвитку, має вчасно реагувати на ці виклики шляхом формування гнучкої, прозорої й орієнтованої на людину міграційної політики.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрюніна Д. О. “Невидима” міграція: особливості висвітлення проблем екологічної міграції у ЗМІ. Проблеми довкілля як ключовий орієнтир сучасної світової політики: матер. IV наук.-практ. конф. студентів, 16 лютого 2022 р. Київ, 2022.
2. Андрюніна Д. О. Вільний рух працівників: економічні, соціальні та демографічні аспекти для України. Український соціум. 2025. URL: <https://ukr-socium.org.ua/uk/archives/>
3. Андрюніна Д. О. Імплементация концепції цифрової держави у країнах-учасниках Європейського Союзу з урахуванням досвіду України URL: https://drive.google.com/drive/folders/1HvI_qJcGYIGbDLYx02WG3X2DUdtp-qMn
4. Андрюніна Д. О. Інформаційна безпека України у міжнародному вимірі в контексті війни з Росією. Об’єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень. Київ, 2022. С. 5–8.
5. Андрюніна Д. О. Концептуальні орієнтири адаптації трудової міграційної політики розвинених країн світу до нових викликів, що постають в умовах пандемії COVID-19. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2021. Ч. 2. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-03/АПМВ%20-%202021_%20Ч2%20аспіранти.pdf.
6. Андрюніна Д. О. Міграційна компонента у стратегії зайнятості населення України в контексті європейської інтеграції. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: міжнародні відносини. 2025. № 1. URL: <https://intern.bulletin.knu.ua>
7. Андрюніна Д. О. Перспективи впровадження в Україні європейських практик ведення візової політики по відношенню до “цифрових кочівників. Угода про асоціацію з ЄС як інструмент забезпечення стійкості економіки України: матер. міжн. наук.-практ. конф. (25-26.11.2021, м. Київ). Київ, 2022. С. 192-194.
8. Андрюніна Д. О. Перспективи впровадження в Україні європейських

практик ведення візової політики по відношенню до “цифрових кочівників”. Resilience Conf Proceedings, 25–26 листопада 2021. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-06/AAResilienceConfProceedings25_26Nov2021Part2.pdf.

9. Андрюніна Д. О. Трансформація міграційної політики України в контексті післявоєнного відновлення. Трансформаційні процеси в Україні після російсько-української війни: міждисциплінарні оцінки: матер. міжнар. наук. конф., 24–25 листопада 2022 р.

10. Андрюніна Д. О., Чугаєв О.А. Вплив міграційної політики на економічний розвиток Німеччини: аналіз ефективності та перспективи. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 21. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/investplan/article/view/4930>

11. Білорус О. Г., Пахомов Ю. Н., Філіпенко А. С., Козак Ю. Г., Амбюль М., Бьорзель Т., Мейер Н. Сучасний стан та перспективи європейської інтеграції України. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2024.

12. Вимушений виїзд українців за кордон: як коректно оцінити масштаби? 09.05.2023. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/vymushenyuy-vyyizd-ukrayintsiv-za-kordon-yak-korektno-otsinyty-masshtaby>

13. Глобальна доктрина з протидії торгівлі людьми Міжнародна організація з міграції. Женева: МОМ, 2022. URL: <https://ukraine.iom.int/uk/news/mom-stala-spivochilnytseyu-robochoyi-hrupy-z-protydiyi-torhivli-lyudmy-v-ukrayini>

14. Демографічна ситуація в Україні. Державна служба статистики України. 2023. URL: <http://ukrstat.gov.ua>

15. Демографічні тенденції в Україні у 2002–2019 рр.: аналітична доповідь: кол. моногр. / за ред. О.М. Гладуна. Київ: Інститут демографії та соціальних досліджень ім. М.В. Птухи НАН України, 2020.

16. Депортація та захист прав людини. Міжнародна організація з міграції.

Женева: MOM, 2023. URL: <https://ukraine.iom.int/>

17. Дослідження намірів мігрантів щодо повернення в Україну. Київ: Київська школа економіки (KSE), 2023. URL: <https://kse.ua>

18. Заблоцька Р. О., Русак Д. М. Циркулярна економіка в умовах трансформаційних змін: цифровізація, глобалізація, інновації. 2024. Бізнес Інформ. 8. 113-120 URL: https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2024-8_0-pages-113_120.pdf

19. Заблоцька Р., Шепель О. Регулювання міжнародної міграції робочої сили в регіональних інтеграційних угодах. Journal of International Relations of KNU. 2022. № 56(2). URL: <https://intern.bulletin.knu.ua/article/view/1939>

20. Звіт про внутрішньо переміщених осіб в Україні. Міністерство соціальної політики України, 2023.

21. Інфляційний звіт. Квітень 2024. Національний банк України. 54 с. URL: https://bank.gov.ua/admin_uploads/article/IR_2024-Q2.pdf

22. Лібанова Е. Кількість населення на підконтрольній території України знизилася приблизно до 31,5 мільйона. 25.02.2025. Укрінформ. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3964197-kilkist-naselenna-na-pidkontrolnij-teritorii-ukraini-znizilasa-priblizno-do-315-miljona-libanova.html>

23. Лібанова Е. М. «Воєнна міграція» з України: проблеми та перспективи розвитку. Український географічний журнал. 2024. 4(128). С. 3–11. URL: <https://ukrgeojournal.org.ua/uk/node/831>

24. Лібанова Е. М. Про оцінювання масштабів і наслідків вимушених зовнішніх міграцій населення України: стенограма доповіді на засіданні Президії НАН України 23 березня 2022 року. Вісник Національної академії наук України. 2022. № 5. С. 17–25. DOI: <https://doi.org/10.15407/visn2022.05.017>

25. Майданік І. П. Трудові міграції у період трансформації соціально-економічних відносин в Україні: дис.. канд. соціол. наук: 22.00.03 / Ірина Петрівна Майданік; Нац. техн. ун-т України "Київський політехнічний ін-т". Київ, 2007. 181 арк. Арк. 165–181.

26. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Карп В. С., Іващенко О. А. В'єтнам в

процесах міжнародної міграції робочої сили у Східній Азії: фінансові аспекти. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 2. С. 25-32.

27. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Карп В. С., Іващенко О. А. Вплив міжнародної міграції робочої сили на макроекономічне середовище країн-донорів трудових мігрантів: теоретичні аспекти. Ефективна економіка, 2024. № 1. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/2858>

28. Панченко В. Г., Резнікова Н. В., Карп В. С., Іващенко О. А. Міжнародна трудова міграція: історичні закономірності та парадокси впливу на соціально-економічний розвиток країн-реципієнтів грошових переказів. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 1. С. 12–21. URL: <https://www.nauka.com.ua/index.php/investplan/article/view/2760>

29. Панченко В., Птащенко О., Резнікова Н., Карп В. Багатовимірність проблем соціально-економічного розвитку в умовах глобальних викликів: інституційні рамки політики модернізації. Економічний простір. 2025. № 199. С. 86–98. URL: <http://economicspace.pgasa.dp.ua/article/view/326839>

30. Переселенська міграція: тенденції та перспективи. Міжнародна організація з міграції. Женева: МОМ, 2023. URL: <https://ukraine.iom.int/>.

31. Поліщук Л. С., Мазуренко В. І., Жолос Т. А. Кількісні ефекти регіональних торговельних угод. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2019. Вип. 141, Ч. 2. С. 163–172.

32. Поліщук Л., Чугаєв О. Оцінка політики згуртування ЄС в умовах пандемії: структурно-галузевий аспект. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Міжнародні відносини. 2022. Вип. 2(56). С. 75–84.

33. Про схвалення Стратегії демографічного розвитку України на період до 2040 року. Розпорядження від 30 вересня 2024 р. № 922-р. Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-2024-p>

34. Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року. Розпорядження від 12 липня 2017 р. № 482-р. Кабінет Міністрів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80>

35. Резнікова Н., Панченко В., Іващенко О. Цифрова трансформація ринку праці: платформна економіка і нові загрози нерівності в умовах техноглобалізму. Агросвіт. 2023. № 18. С. 33–42. URL: <https://nayka.com.ua/index.php/agrosvit/article/view/2060/2084>
36. Результати опитування роботодавців щодо ситуації на ринку праці в Україні. 12.06.2024. Міністерство економіки України. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?lang=uk-UA&id=b9b3f1aa-3513-491c-9295-d7d6f4b4bc8b&title=PrezentatsiiniMaterialirezultatiOpituvanniaRobotodavtsivSchodoSituatsiiNaRinkuPratsiVUkraini>
37. Ровенчак В. Визначення. Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/rovenchak_vyznachennia.pdf
38. Сінельников О., Харченко О. Просторова мобільність населення в Україні: регіональні виміри та тенденції.
39. Соціально-економічні наслідки міграції українців під час війни. Київська школа економіки. 2023. URL: <https://kse.ua>
40. Стаканов Р. Д. Трансформація регіональної трудової міграційної політики в умовах формування глобального ринку праці: дис.. д-ра екон. наук: 08.00.02 / Роман Дмитрович Стаканов. Київ, 2018. 540 с.
41. Стаканов Р., Андрюніна Д. Генезис новітніх викликів глобального ринку праці. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: міжнародні відносини. 2021. № 53(1). С. 42–46. URL: <https://intern.bulletin.knu.ua/article/view/2561>
42. Транзитна міграція: виклики та можливості. Міжнародна організація з міграції. Женева: МОМ, 2023. URL: <https://ukraine.iom.int/>
43. Україна та ЄС: нові реалії економічних відносин після вторгнення Росії. Європейська комісія. 2023. URL: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement>
44. Цимбал О. І., Остафійчук Я. В. Перспективи інтеграційних і гібридних підходів до оцінювання незадекларованої праці. Український соціум, 2024, № 3-4

(90-91). С. 68-83. URL: https://ukr-socium.org.ua/wp-content/uploads/2025/03/68_83-No-3-4-90-91_2024_ukr.pdf

45. Цимбал О., Остафійчук Я., Пилипів В. Institutional environment of the labor remuneration. *Demography and Social Economy*. 2024. Vol. 56, No. 2. P. 98–117. DOI: <https://doi.org/10.15407/dse2024.02.098>

46. Шворак Л., Гуменюк Я. Перспективи посилення позицій європейських компаній на ринку Deep Tech в умовах модернізації інноваційного ландшафту ЄС. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*. 2024. № 334(5). С. 438–445. URL: <https://heraldes.khmnu.edu.ua/index.php/heraldes/article/view/921>

47. Шнирков О. І., Заблоцька Р. О., Чугаєв О. А. Детермінанти економічної допомоги країн-членів ЄС Україні в умовах російсько-української війни. *Академічний огляд*. 2023. № 1(58). С. 231–241. URL: <https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2023/1/18.pdf>

48. Шнирков О. І., Філіпенко А. С., Поліщук Л. С. Зовнішньоторговельні відносини України в умовах російсько-української війни. *Україна дипломатична*. 2024. С. 747–760.

49. 3 million first residence permits issued in the EU in 2019 / Eurostat. 27 November 2020. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/products-eurostat-news/-/ddn-20201127-2>

50. Adeseye A. The Effect of Migrants Remittance on Economy Growth in Nigeria: An Empirical Study. *Open Journal of Political Science*, 2021. № 11(1), p. 1-12. DOI: 10.4236/ojps.2021.111001

51. Africa Migration Report. Second edition. Connecting the threads: linking policy, practice and the welfare of the African migrant. International Organization for Migration. 2024. 170 p. URL: <https://publications.iom.int/books/africa-migration-report-second-edition>

52. Agejas M. J., Tenwick J. Millions of migrant farm workers exploited in Europe's fields, says Oxfam. Oxfam, 04.06.2024. URL: <https://www.oxfam.org/en/press-releases/millions-migrant-farm-workers-exploited-europes-fields-says-oxfam>

53. Ajluni E. Germany's Migration Crisis. URL:

<https://crisesobservatory.es/germanys-migration-crisis/>

54. Albiñana V. Refugee camps in the European Union: A Sui generis phenomenon? Natolin: College of Europe. Natolin Campus, 2018

55. Aligisakis M. L'Europe face à l'Autre: politiques migratoires et intégration européenne. Genève: Institut européen de l'Université de Genève, 2003.

56. Analiza wpływu uchodźców z Ukrainy na gospodarkę Polski. Raport. UNHCR, Deloitte. 2024. 24 p. URL: https://www.malopolska.pl/_userfiles/uploads/Raport_Deloitte_UNHCR_Wplyw%20uchodzcow%20UKR%20na%20gospodarke%20PL_wersja%20PL.pdf

57. Andriunina D. Free Movement of Workers as one of the Foundations of the European Union's Single Market. Шевченківська весна 2024: матер. міжн. наук.-прак. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. Частина I. 2024. С. 110–113. 140 с.

58. Andriunina D. Human Capital Development in Ukraine during the War as a Basis for Economic Sustainability in the International Arena. Економічна стійкість країн у світовому господарстві: матер. Всеукр. наук.-прак. конф., 25 квітня 2024 р.

59. Andriunina D. Migration Crisis in Ukraine as a Result of the Full-Scale Invasion: Impact on the Labour Market URL: <https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/11125/document.pdf>

60. Andriunina D. Migration Processes as a Strategic Resource for Economic Growth. Редакційна колегія. 2023. 296.

61. Andriunina D. Migration processes as a strategic resource for economic growth. Transformations of Personality, Society, and the Labor Market: Future Challenges and Impact on Education: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference. September 20–22, 2023, Kharkiv, Ukraine. Kharkiv: V. N. Karazin Kharkiv National University, 2023 P. 296-297. URL: <https://ekhnuir.karazin.ua/items/4308d747-baa5-4f84-9853-687aaabc62cc>

62. Andriunina D. Ukraine's economic integration into the European Union: challenges and prospects in the context of free movement for workers. Transformation of economic systems and institutions in the new geostrategic realities: proceedings of 36th International scientific and practical conference of young scientists and students, April

22–23, 2024. URL: https://duan.edu.ua/wp-content/uploads/2024/04/thesis_int_econom_36_conf_voll.pdf

63. Andriunina D. Ukraine's Strategy and Tactics in the Process of European Integration: Lessons from Poland and Croatia. Кібербезпека державних інституцій та подолання кризових станів: матер. II Міжн. наук.-прак. конф. в 2 т. Київ Вроцлав, травень 2023. Т. 2: Особливості діяльності органів державної влади в умовах кризи. Київ: Офіс цифрового врядування, 2023. С. 128–129. 148 с.

64. Arango J. L., Finotelli C., Boccagni M. Migrant Domestic Workers: Breaking the Silence.

65. Archer M. S. Realist social theory: The morphogenetic approach. Cambridge: Cambridge University Press, 1995.

66. Association Agreement between the European Union and its Member States, of the one part, and Ukraine, of the other part. EUR-Lex. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22021A0430\(01\)](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:22021A0430(01))

67. Australian Government Department of Home Affairs. Skilled Independent visa (subclass 189) Points table. URL: <https://immi.homeaffairs.gov.au/visas/getting-a-visa/visa-listing/skilled-independent-189/points-table>

68. Balcerzak A. P. Polski rynek pracy w warunkach integracji europejskiej. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2009

69. Ballas D., Dorling D., Hennig B. The Social Atlas of Europe Bristol: Policy Press, 2014

70. Bandura R. Ukraine's Future Rests on Its People: Strengthening Ukraine's Workforce and Human Capital. 14.02.2025. URL: <https://www.csis.org/analysis/ukraines-future-rests-its-people>

71. Barbosa H., Barthelemy M., Ghoshal G., James C. R., Lenormand M., Louail T. et al. Human mobility: models and applications. Physics Reports. 2018. Vol. 734. P. 1–74. URL: <https://arxiv.org/abs/1710.00004>

72. Barslund M., Von Werder M. Measuring ageing and the need for longer working lives in the EU. Centre for European Policy Studies. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2016.

73. Beblavý M., Maselli I., Veselková M. *Green, Pink & Silver? The Future of Labour in Europe* vol. 2. Centre for European Policy Studies. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2015.
74. Bennett K. M., Scornaiencki J. M., Brzozowski J., Denis S., Magalhaes L. *Immigration and its impact on daily occupations: a scoping review*. 2012. 17 September. DOI: <https://doi.org/10.1002/oti.1336>
75. Bernaciak M. *Market Expansion and Social Dumping in Europe*. Abingdon; New York: Routledge, 2017
76. Bernard A., Wu J., Wilson T., Argent N., Zajac T., Kimpton A. *The pitfalls and benefits of using administrative data for internal migration research*. *Demographic Research*, 2024. № 51, pp. 687-722.
77. Bertelsmann Stiftung. *Ukrainian Refugees in Germany: Integration Challenges and Opportunities*. 2023.
78. Bettio F., Plantenga J., Smith M. *Gender and the European Labour Market*. London; New York: Routledge, 2013.
79. Beyer R., Li C. Y., Weber S. *The 2004 EU Enlargement Was a Success Story Built on Deep Reform Efforts*. International Monetary Fund. 03.12.2024. URL: <https://www.imf.org/en/Blogs/Articles/2024/12/03/the-2004-eu-enlargement-was-a-success-story-built-on-deep-reform-efforts>
80. Bhagwati M. K. *Cyclic Migration and Employment in Rural India*. PricewaterhouseCoopers.
81. Bhaskar R. *A realist theory of science*. London: Routledge, 2008.
82. Bhatia K. J. *Permanently Temporary? Agricultural Migrants in Germany*.
83. Black R., Findlay C., Li K., Skilled K. S. *Labour Migration from Developing Countries: Study on Zimbabwe*.
84. Blackwill R. D., Harris J. M. *War by Other Means: Geoeconomics and Statecraft*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 2016.
85. Borjas G. J. *Heaven's Door: Immigration Policy and the American Economy*. Princeton University Press. 2011
86. Borjas G. J. *Immigration Economics*. Cambridge, MA: Harvard University

Press, 2014.

87. Bossavie L., Özden Ç. Impacts of temporary migration on development in origin countries. *The World Bank Research Observer*, 2023. № 38(2), pp. 249-294.
88. Brakman S., Garretsen H. Rethinking the New Economic Geography. *Journal of Economic Geography*. 2003. Vol. 3, № 2. P. 127–139.
89. Brettell C. Theorizing migration in anthropology. *Migration theory. Talking across disciplines*. New York; London: Routledge, 2000. P. 97–136.
90. Brücker H., Galgóczi B. EU Labour Migration Policy: Rethinking Integration Strategies. Brussels: ETUI, 2019.
91. Brynjolfsson E., McAfee A. *The Second Machine Age: Work, Progress, and Prosperity in a Time of Brilliant Technologies*. New York: W.W. Norton & Company, 2014.
92. Building Regional Interconnections and Generating Empowered Societies. Horizon 2020 Framework Programme for Research and Innovation. BRIDGES. URL: <https://www.bridges-project.eu/>
93. Bulatova O., Roland E., Karpenko O., Sarbash S. Development Of The European Security Complex In The Context Of Current Positions Of The Eu Countries In International Rankings. *Journal Of European Economy*. 2024. Vol. 23, № 2 (89). P. 270–288.
94. Caldwell J. C. *Demographic Transition Theory*. Dordrecht: Springer, 2006
95. Campos A. The migratory phenomenon in Spain: from immigration to emigration? 2016. URL: <https://www.caixabankresearch.com/en/economics-markets/labour-market-demographics/migratory-phenomenon-spain-immigration-emigration>
96. Canada. Immigration, Refugees and Citizenship Canada. URL: <https://www.canada.ca/en/immigration-refugees-citizenship.html>
97. Carling J. Migration in the age of involuntary immobility: Theoretical reflections and Cape Verdean experiences. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2002. Vol. 28, № 1. P. 5–42. DOI: <https://doi.org/10.1080/13691830120103912>
98. Caro F. G., Bravo G. A. Seasonal Migration and Rural-Urban Population

Dynamics in Bolivia.

99. Carr M. Fortress Europe: Inside the War against Immigration. London: Hurst & Company, 2015.
100. Carrera S., Santos Vara J., Strik M. H. A. Constitutionalising the external dimensions of EU migration policies in times of crisis: legality, rule of law and fundamental rights reconsidered. Cheltenham: Edward Elgar Publishing, 2019.
101. Cassarino J.-P. Readmission Policy in the European Union. Brussels: European Parliament, 2010
102. Castles S. Migration and Community Formation under Conditions of Globalization. *The International Migration Review*. 2002. № 36(4), pp.1143-1168.
103. Castles S., de Haas H., Miller M. J. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. 5th ed. London: Palgrave Macmillan, 2014.
104. Castles S., Miller M. J. *The Age of Migration: International Population Movements in the Modern World*. *American Foreign Policy Interests*. 2005. Vol. 27, No. 6. DOI: 10.1080/10803920500434037.
105. Chermack T. J., Bernadette B. *SWOT Analysis: Theory, Methods, and Applications*. *Research in Strategic Management*. 2007. Vol. 4. P. 205–225.
106. Chiswick B. R., Miller P. W. *The Economics of Language: International Analyses*. RePEc, 2008. URL: <https://ideas.repec.org/p/crm/wpaper/0803.html>
107. Chugaiev O. A., Andriunina D. O. Strategies for Ukraine's Adaptation to the Free Movement for Workers in the European Union: Analysis and Prospects. *Actual Problems of International Relations*. 2024. 1(158): 85-96. URL: <http://apir.iir.edu.ua/index.php/apmv/article/view/3891>
108. Circular migration between Ukraine and the EU: Opportunities and Challenges. OECD. 2023. URL: <https://www.oecd.org>
109. Cohen R. Creolization and cultural globalization: The soft sounds of fugitive power. *Globalizations*. 2007. Vol. 4, № 3. P. 369–384. DOI: <https://doi.org/10.1080/14747730701532492>
110. Cohen R. *Global Diasporas: An Introduction*. 2nd ed. London: Routledge, 2007.

111. Cohen R. Global diasporas: An introduction. London: University College London Press, 1997. DOI: <https://doi.org/10.4324/9780203228920>
112. Collinson S. Beyond borders: West European migration policy towards the 21st century; Royal Institute of International Affairs. London: Royal Institute of International Affairs, 1993
113. Collyer M. Emigration Nations: Policies and Ideologies of Emigrant Engagement.
114. Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. EUR-Lex. URL: https://eur-lex.europa.eu/resource.html?uri=cellar:a169ec2f-8469-11ee-99ba-01aa75ed71a1.0001.02/DOC_1&format=PDF
115. Convention relating to the Status of Refugees. UNHCR. 1951. URL: <https://www.unhcr.org/en-us/convention-and-protocol>.
116. Cornet A. The EU and the Mediterranean Sea Geopolitics: Maritime Migration Policies, a Game Changing Variable? Natolin: College of Europe [Natolin Campus], 2019
117. Costa-i-Font J., Courbage C. Financing long-term care in Europe: institutions, markets, and models. New York: Palgrave Macmillan, 2012
118. Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 on minimum standards for giving temporary protection in the event of a mass influx of displaced persons and on measures promoting a balance of efforts between Member States in receiving such persons and bearing. EUR-Lex. URL: <https://cutt.ly/m51EZhJ>
119. Country report on health worker migration and mobility: Romania. WEMOS. 2022. 66 p. URL: https://www.wemos.org/wp-content/uploads/2023/05/Country-report-on-health-worker-migration-and-mobility_Romania.pdf
120. Cowen D., Smith N. After Geopolitics? From the Geopolitical Social to Geoeconomics. *Antipode*. 2009. Vol. 41, № 1. P. 22–48.
121. Database. Eurostat. URL: <https://cutt.ly/3euFdY6G>
122. de Haas H. A theory of migration: the aspirations-capabilities framework.

Comparative Migration Studies. 2021. URL: <https://comparativemigrationstudies.springeropen.com/>.

123. de Haas H. The internal dynamics of migration processes: A theoretical inquiry. *Journal of Ethnic and Migration Studies*. 2010. Vol. 36, № 10. P. 1587–1617. DOI: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2010.489361>

124. Della Porta D. *Solidarity Mobilizations in the ‘Refugee Crisis’: Contentious Moves*. Cham: Palgrave Macmillan, 2018.

125. Demeny P. G., McNicoll G. *The Political Economy of Global Population Change, 1950-2050*. New York: Population Council, 2006

126. Demography of Europe: Statistics Visualised. Eurostat. National Statistics Institute of Spain. 2021. 25 p. URL: https://www.ine.es/prodyser/demografia UE/img/pdf/Demograhya-InteractivePublication-2021_en.pdf

127. Demography report 2010: older, more numerous and diverse Europeans: Commission staff working document. European Commission. European Union. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 2011

128. Digitalisation in the Context of War: The Case of Ukraine. OECD. 2023. URL: <https://www.oecd.org>

129. Directive (EU) 2018/957 of the European Parliament and of the Council of 28 June 2018. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32018L0957>

130. Directive (EU) 2021/1883 of the European Parliament and of the Council of 20 October 2021. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32021L1883>

131. Directive 2004/38/EC of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004L0038>

132. Directive 2011/24/EU of the European Parliament and of the Council of 9 March 2011. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0024>

133. Directive 2011/95/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011 on standards for the qualification of third-country nationals or stateless persons as beneficiaries of international protection... (recast). EUR-Lex. URL: <https://cutt.ly/i51EGLF>

134. Directive 2011/98/EU of the European Parliament and of the Council of 13 December 2011. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011L0098&qid=1710511462065>

135. Directive 2013/55/EU of the European Parliament and of the Council of 20 November 2013. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32013L0055&qid=1606314070388>

136. Directive 2014/50/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:32014L0050&qid=1606314462348>

137. Directive 2014/54/EU of the European Parliament and of the Council of 16 April 2014. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32014L0054>

138. Docquier F., Özden Ç., Peri G. The wage effects of immigration and emigration. NBER Working Paper Series. 2010. Working Paper 16646. 44 p. URL: https://www.nber.org/system/files/working_papers/w16646/w16646.pdf

139. Doellgast V. L., Lillie N., Pulignano V. Reconstructing solidarity: Labour unions, precarious work, and the politics of institutional change in Europe. Oxford: Oxford University Press, 2018.

140. Dogutas A. Consequences of Immigration for Families: Structure, Culture, and Relationships. Journal of Ethnic and Cultural Studies. 2024. Vol. 11, No. 2. P. 190-210. DOI: <https://doi.org/10.29333/ejecs/1941>

141. Done A. Global Trends: Facing up to a Changing World. Hampshire: Macmillan Palgrave, 2012

142. Doward J., Robertson H. EU migrants make up over 20% of labour force in 18 British industries. The Guardian. 29.07.2017. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2017/jul/29/eu-workers-fifth-labour-force-18->

sectors-britain-economy

143. Dustmann C., Frattini T., Rosso A. The Effect of Emigration from Poland on Polish Wages. 2012. CReAM Discussion Paper No 29/12. University College London, Università degli Studi di Milano, CReAM, LdA and IZA. 68 p. URL: https://www.cream-migration.org/publ_uploads/CDP_29_12.pdf

144. Duszczyk M., Kaczmarczyk P. The war in Ukraine and migration to Poland: Outlook and challenges. *Intereconomics*, 2022. № 57(3). pp. 164-170. URL: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2022/number/3/article/the-war-in-ukraine-and-migration-to-poland-outlook-and-challenges.html>

145. Eberhardt P. Ethnic groups and population changes in twentieth-century Central-Eastern Europe: history, data, and analysis. Armonk, NY: M.E. Sharpe, 2003

146. Economic Impact of Displacement in Ukraine. Washington, D.C.: World Bank, 2023.

147. Economic impact of refugees in Central and Eastern Europe. *Economic Bulletin*. Frankfurt am Main: European Central Bank, 2023.

148. Economic Surveys: Poland, Czech Republic, Germany. OECD/ 2023. URL: <https://oecd.org>

149. Edo A., Özgüzel C. The impact of immigration on the employment dynamics of European regions. *Labour Economics*. 2023. № 85. 102433. URL: <https://www.iza.org/publications/dp/16469/the-impact-of-immigration-on-the-employment-dynamics-of-european-regions>

150. Education at a Glance 2020: OECD Indicators. OECD.

151. El Qadim N. Le gouvernement asymétrique des migrations: Maroc/Union européenne. Paris: Dalloz, 2015.

152. Emigration and population ageing in the EU. URL: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=8835&langId=en>

153. Emigration from Romania: impact and legacy. OEGFE Policy Briefs. 05.05.2023. URL: <https://www.oegfe.at/policy-briefs/emigration-from-romania-impact-and-legacy/?lang=en>

154. Employment, Social Affairs and Inclusion. Case law. European

Commission. URL: <https://ec.europa.eu/social/main.jsp?catId=953&langId=en>

155. EU Migration and Asylum Policy. European Commission, 2022. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/migration-and-asylum_en

156. EU Migration to and from the UK. Migration Observatory, University of Oxford. URL: <https://migrationobservatory.ox.ac.uk/resources/briefings/eu-migration-to-and-from-the-uk/>

157. EU population diversity by citizenship and country of birth. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=EU_population_diversity_by_citizenship_and_country_of_birth

158. EU Single Market Strategy. European Commission, 2023. URL: <https://single-market-economy.ec.europa.eu>

159. European Citizen Action Service. Fiscal Impact of EU Migrants in Austria, Germany, the Netherlands and the UK. ECAS, 2022. URL: https://ecas.org/wp-content/uploads/2022/10/Fiscal-Impact-of-EU-Migrants-in-Austria-Germany-the-Netherlands-and-the-UK_ECAS-2-2.pdf

160. European Parliament resolution of 10 June 2021 on the impact of EU policies on women. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021IP0249>

161. European Parliament resolution of 12 March 2019 on the implementation of the European Disability Strategy (2010–2020). EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52019AP0380>

162. European Parliament resolution of 16 January 2014 on the situation of fundamental rights in the European Union (2012). EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52014IP0037>

163. European Parliament resolution of 16 September 2021 on employment and social policies of the euro area. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52021IP0473&qid=1710511634115>

164. European Parliament resolution of 17 April 2020 on EU coordinated action to combat the COVID-19 pandemic and its consequences. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020IP0100>

lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020IP0054

165. European Parliament resolution of 18 January 2024 on the revision of the European Labour Authority mandate (2023/2866(RSP)). P9_TA(2024)0052. European Parliament. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2024-0052_EN.html

166. European Parliament resolution of 19 June 2020 on European protection of cross-border and seasonal workers. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52020IP0176>

167. European solidarity with refugees and those fleeing war in Ukraine. COM/2022/107 final. 2022. European Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0107&qid=1745348517591>

168. European Union Agency for Fundamental Rights, Council of Europe. Handbook on European law relating to asylum, borders and immigration. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2020.

169. Eurostat. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/main/home>

170. EU-Ukraine Migration and Reintegration Initiative. Європейська комісія, 2023. URL: <https://ec.europa.eu>

171. Faist T. The volume and dynamics of international migration and transnational social spaces. Oxford: Oxford University Press, 2000. DOI: <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198293910.001.0001>.

172. Faist T., Fauser M., Kivisto P. The Migration-Development Nexus: Transnational Perspectives.

173. Farcy J.-B. L'Union européenne et l'immigration économique: Les défis d'une gouvernance multiniveaux. Limal: Anthémis, 2021.

174. Fedyuk O., Kindler M. Ukrainian Migration to the European Union: Lessons from Migration Studies. Cham: Springer, 2016.

175. Filipenko A., Bazhenova O., Polishchuk L., Rylach N. Foreign economic strategic priorities of Ukraine. Академічний огляд. 2023. № 2 (59). URL: <https://acadrev.duan.edu.ua/images/PDF/2023/2/18.pdf>.

176. För dig som vill besöka eller bo i Sverige. Migrationsverket. URL: <https://www.migrationsverket.se>
177. Fragomen. Germany: Immigration Reform for Skilled Labour. 2023. URL: <https://cutt.ly/LeuFg7pZ>.
178. Frank A. G. The development of underdevelopment. Monthly Review. 1966. Vol. 18, № 4.
179. Frunză R., Maha L. G., Mursa C. G. Reasons and effects of the Romanian labour force migration in European Union countries. CES Working Papers. 2009. Vol. I, No. 2. P. 37–62. URL: [https://ceswp.uaic.ro/articles/..](https://ceswp.uaic.ro/articles/)
180. Furedi F. Population and development: a critical introduction. Cambridge: Polity, 1997
181. Fusiek D. A. The needs of refugees. 28.11.2022. URL: <https://www.eib.org/en/stories/ukrainian-poland-infrastructure-refugees>
182. Galgóczi B. What price the euro?: The social impact of eurozone accession for the new member states; European Trade Union Institute; European Trade Union Institute for Research, Education and Health and Safety. Brussels: European Trade Union Institute, 2005
183. Geddes A., Hadj Abdou L., Brumat L. Migration and Mobility in the European Union. London: Macmillan International; Red Globe, 2020.
184. Geis-Thöne W. Die Bedeutung der Zuwanderung für den wirtschaftlichen Erfolg Deutschlands. IW-Analyse. 2022. Nr. 151. Köln. URL: <https://cutt.ly/Teyxw0GN>.
185. George L. Ukrainian migrant exit could squeeze Eastern Europe's economies. 2025. URL: <https://www.reuters.com/world/europe/ukrainian-migrant-exit-could-squeeze-eastern-europes-economies-2025-01-16>
186. Gillespie M. K. Transnational Labour Migration, Remittances and the Changing Family in Asia.
187. Główny Urząd Statystyczny. Departament Badań Demograficznych i Rynku Pracy. Informacja o rozmiarach i kierunkach emigracji z Polski w latach 2004–2012. 6 p. URL: https://stat.gov.pl/cps/rde/xbcr/gus/L_Szacunek_emigracji_z_Polski_lata_2004-2012_XI_2012.pdf

188. Goldin I. Is the planet full?. Ian Goldin. Oxford: Oxford University Press, 2014
189. Goodchild M. F., Janelle D. G. Toward critical spatial thinking in the social sciences and humanities. *GeoJournal*. 2010. Vol. 75, № 1. P. 3–13.
190. Goodman S. W. Immigration and Membership Politics in Western Europe. New York: Cambridge University Press, 2016.
191. Greenwood M. J. Internal Migration in Developed Countries. *Handbook of Population and Family Economics* / eds. M. R. Rosenzweig, O. Stark. Vol. 1, Part B. Amsterdam: Elsevier, 1997. P. 647-720.
192. Grieveson R., Landesmann M., Kovacevic S., Mara I. New migration challenges for the EU in the 2020s. 2021. URL: <https://wiiw.ac.at/new-migration-challenges-for-the-eu-in-the-2020s-n-509.html>
193. Habeck will Arbeitskräftemangel durch Einwanderung verhindern. *Euractiv*. 2022. URL: <https://cutt.ly/NeyxwevZ>
194. Habermas J. The theory of communicative action. Vol. 1. Boston: Beacon Press, 1984. 562 p URL: <https://teddykw2.wordpress.com/wp-content/uploads/2012/07/jurgen-habermas-theory-of-communicative-action-volume-1.pdf>
195. Hancké B. Unions, Central Banks, and EMU: Labour Market Institutions and Monetary Integration in Europe. Oxford: Oxford University Press, 2013
196. Hancox D. Spain's brain drain. 2012. URL: <https://newint.org/features/web-exclusive/2012/11/01/spain-unemployment>
197. Harnessing the Potential of Human Mobility in Ukraine / IOM UN Migration. 20 December 2021. URL: <https://eca.iom.int/news/harnessing-potential-human-mobility-ukraine>
198. Harris J. R., Todaro M. P. Migration, unemployment and development: A two-sector analysis. *American Economic Review*. 1970. Vol. 60, № 1. P. 126–142.
199. Hatton T. J., Williamson J. G. The age of mass migration: Causes and economic impact. New York: Oxford University Press, 1998.
200. Hazouard S., Lasserre R., Uterwedde H. L'aide au retour à l'emploi:

Politiques françaises, allemandes et internationales. Cergy-Pontoise: CIRAC, 2013.

201. Head K., Mayer T. Gravity Equations: Workhorse, Toolkit, and Cookbook. Handbook of International Economics. 2014. Vol. 4. P. 131–195.

202. Heather, P. The Fall of the Roman Empire: A New History. Oxford: Oxford University Press, 2006. URL: https://books.google.com.ua/books/about/The_Fall_of_the_Roman_Empire_A_New_Histo.html?id=wCOJfTB7HtgC&redir_esc=y (дата звернення: 27.01.2023)

203. Heinikoski S. The History and Politics of Free Movement within the European Union: European Borders of Justice. London: Bloomsbury Academic, 2022.

204. Hempel C. G. Aspects of Scientific Explanation. New York: Free Press, 1965.

205. Holland D., Fic T., Rincon-Aznar A., Stokes L., Paluchowski P. Labour Mobility within the EU: The Impact of Enlargement and the Functioning of the Transitional Arrangements. Final Report Country Case Studies. 2011. URL: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=7191&langId=en>

206. Hollifield J. Migration and the «New» International Order: The Missing Regime / B. Ghosh (ed.). Oxford, 2000. 276 p.

207. How common is it for citizens to move from country to country in the European Union? AskEurope, Reddit. 2023. URL: https://www.reddit.com/r/AskEurope/comments/101vuvi/how_common_is_it_for_citizens_to_move_from

208. Hrysenko M., Pryiatelchuk O., Shvorak L. Correlation and interaction of economic creativity factors as a determinant of sustainable development (on the example of the EU countries). Baltic Journal of Economic Studies. 2022. Vol. 8, № 2. P. 59–67.

209. Hu F., Xu Z., Chen Y. Circular migration, or permanent stay? Evidence from China's rural–urban migration. China Economic Review, 2011. № 22(1), pp. 64-74.

210. Hutt R. The free movement of people: what it is and why it matters. World Economic Forum, 01.09.2016. URL: <https://www.weforum.org/stories/2016/09/free-movement-of-people-explainer>

211. Icard P. Les flux migratoires au sein de l'Union européenne. Bruxelles:

Bruylant, 2017.

212. Ilahi N., Ilyina A., Zakharova D. Emigration slows Eastern Europe's catch up with the West. 2016. URL: <https://blog-imfdirect.imf.org/2016/07/20/emigration-slows-eastern-europes-catch-up-with-the-west/>

213. Imigranci z Ukrainy są bardzo aktywni na polskim rynku pracy. Nowe dane NBP. Narodowy Bank Polski. 2024. Publikacja. URL: <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Imigranci-z-Ukrainy-sa-bardzo-aktywni-na-polskim-ryнку-pracy-Nowe-dane-NBP-8850595.html>

214. Immigration growing. Instituto Nacional de Estadística (INE). URL: <https://www.ine.es/>.

215. Immigration growing. National Statistics Institute of Spain. 2024. URL: https://www.ine.es/prodyser/demografia_UE/bloc-3a.html?lang=en

216. Immigration to EU flows intensify; Germany, Spain and France top destinations. Agensir.it. Eurostat. 2023. URL: <https://www.agensir.it/quotidiano/2023/3/29/eurostat-immigration-to-eu-flows-intensify-germany-spain-and-france-top-destinations/>

217. Impact of Ukrainian refugees on EU labour markets. European Commission, 2023. URL: <https://ec.europa.eu>

218. Indicators of Immigrant Integration 2023. OECD. 15.06.2023. URL: https://www.oecd.org/en/publications/2023/06/indicators-of-immigrant-integration-2023_70d202c4.html

219. Integration of migrants into the EU labour market. European Commission, 2023. URL: <https://ec.europa.eu/>

220. International migrant stock. Department of Economic and Social Affairs, Population Division, United Nations. 2020. URL: <https://cutt.ly/teyxAek>

221. International Migration Outlook 2024. 48th edition. OECD. 2024. 385 p. URL: https://www.oecd.org/content/dam/oecd/en/publications/reports/2024/11/international-migration-outlook-2024_c6f3e803/50b0353e-en.pdf

222. International Migration Outlook 2024. ESPAS. URL:

<https://espas.secure.europarl.europa.eu/orbis/document/international-migration-outlook-2024>

223. International Organization for Migration. *Diasporas as Key Actors for Change: A Fresh Perspective on Development Cooperation*. Geneva: IOM, 2022. 66 p. URL: https://publications.iom.int/system/files/pdf/Diasporas-as-Key-Actors-for-Change_0.pdf

224. *Interregional Migration: Dynamic Theory and Comparative Analysis*. OECD.

225. Jackson M. *The sociology of migration: A Relativistic Perspective*. Cambridge: Cambridge University Press, 2011.

226. Jankowski R. Spada liczba emigrantów z Polski. 2020. URL: <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Spada-liczba-emigrantow-z-Polski-8007271.html>

227. Jaroszewicz M., Strielkowski W., Duchac T. Ukrainians' EU migration prospects. Centre for Eastern Studies, 10.03.2014. URL: <https://www.osw.waw.pl/en/publikacje/osw-commentary/2014-02-25/ukrainians-eu-migration-prospects>

228. Jaworowski K., Kruk M. Land of the Polish builder starved for cheap labour. Reuters. 18.09.2007. URL: <https://www.reuters.com/article/business/autos-transportation/land-of-the-polish-builder-starved-for-cheap-labour-idUSL18832845>

229. Johnston A. *From Convergence to Crisis: Labor Markets and the Instability of the Euro*. Ithaca: Cornell University Press, 2016.

230. Joppke C. Why Liberal States Accept Unwanted Immigration. *World Politics*. 1998. № 50(2). P. 266–293.

231. Kaa D. J. van de. *European populations: unity in diversity*. European Population Conference (1999: The Hague, Netherlands). Dordrecht; Boston: Kluwer Academic Publishers; Norwell, MA: Distributed in North, Central, and South America by Kluwer Academic Publishers, 1999

232. Kafala system. Human Rights Watch. URL: <https://www.hrw.org/tag/kafala-system>

233. Kennedy A. *Posting of Workers. Fact Sheets on the European Union*.

- European Parliament. 03.2024. URL: <https://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/37/posting-of-workers>
234. Kielak E. Tyle zarabiają Ukraińcy w Polsce. NBP ujawnia zaskakujące liczby w raporcie. 2024. 25 listopada. URL: <https://next.gazeta.pl/next/7,151003,31492281,tyle-zarabiaja-ukraincy-w-polsce-nbp-ujawnia-zaskakujace-liczby.html>
235. King M., Zontini G. Return Migration and Regional Development in Europe: Mobility Against the Stream.
236. King R., Christou A. The new demographics of European migration and immigration. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2010.
237. King R., Connell J., White P. International Migration: Prospects and Policies in a Global Market.
238. Koser K., Lutz H. The New Migration in Europe: Social Constructions and Social Realities.
239. Kothari C. W. Global Migration Governance.
240. Kothari W. Migration and Gender: Re-thinking Mobility in a Globalising World.
241. Kravaritou-Manitakē G. The Sex of labour law in Europe. Le sexe du droit du travail en Europe. European Culture Research Centre. The Hague; Boston: Kluwer Law International, 1996.
242. Kreager P., Winney B., Uliaszek S. J., Capelli C. Population in the human sciences: concepts, models, evidence. Оксфорд: Oxford University Press, 2015.
243. Kritz M. International Migration Systems: A Global Approach. Oxford, 1992. P. 205–220.
244. Krugman P. Geography and Trade. Cambridge: MIT Press, 1991.
245. Kyle D., Koslowski R. (Eds.). Global human smuggling: Comparative perspectives. JHU Press, 2011.
246. Labour market information Germany. EURES European Job Mobility Portal. European Commission, 2023. URL: <https://cutt.ly/WeyxqCbd>
247. Labour mobility and public finance in the EU neighbourhood: The case of

Ukraine. URL: https://economy-finance.ec.europa.eu/document/download/49fb1672-031a-453a-bf01-a9da9431c59a_en.

248. Landesmann M., Leitner S. M., Jestl S. Migrants and Natives in EU Labour Markets: Mobility and Job-Skill Mismatch Patterns. Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche. Wien: Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, 2015.

249. Landesmann M., Vidović H. Employment Developments in Central and Eastern Europe: Trends and Explanations; Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche. Wien: Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, 2006

250. Lavenex S. Safe third countries: extending the EU asylum and immigration policies to Central and Eastern Europe. Budapest; New York: Central European University Press, 1999.

251. Lee E. S. A theory of migration. *Demography*. 1966. Vol. 3, № 1. P. 47–57. DOI: <https://doi.org/10.2307/2060063>.

252. Libanova E. M., Makarova O. V., Sarioglo V. G. Activation policy as an investment in human capital: theory and practice. *Science and Innovation*. 2020. Vol. 16, No. 5. P. 52–62. URL: [http://scinn.org.ua/en/archive/16\(5\)/16\(5\)04](http://scinn.org.ua/en/archive/16(5)/16(5)04)

253. Lives on Hold: Intentions and Perspectives of Refugees and IDPs from Ukraine. Regional Intentions Report #4. UNHCR. 2023. July. 65 p. URL: <https://www.unhcr.org/ua/media/unhcr-lives-hold-4-intentions-and-perspectives-refugees-ukraine-pdf>

254. Livi Bacci M. La population dans l’histoire de l’Europe. Paris: Seuil, 1999

255. Living conditions and participation of Ukrainian refugees in Germany. Research report. IAB-BAMF-SOEP. 2025. URL: <https://www.bamf.de/SharedDocs/Anlagen/EN/Forschung/Forschungsberichte/fb51-ukr-gefluechtete.html?nn=282772>

256. Losifides T. Migration, Borders and Social Cohesion. 2012. P. 27–28, 33.

257. Luttwak E. From Geopolitics to Geo-economics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce. *The National Interest*. 1990. № 20. P. 17–23.

258. Lutz W., Butz W. P., K C S. World population and human capital in the twenty-first century. Wolfgang Lutz, William P. Butz, Samir Kumar K. C. Oxford: Oxford University Press, 2014
259. Mabogunje A. L. Systems approach to a theory of rural-urban migration. *Geographical Analysis*. 1970. Vol. 2, № 1. P. 1–18. DOI: <https://doi.org/10.1111/j.1538-4632.1970.tb00140.x>.
260. Mabogunje A. L. Urbanization in Nigeria: The Problems and Prospects. *World Development*. 1970. Vol. 2, № 4. P. 23–34.
261. Make it in Germany. Gefragte Berufe. 2024. URL: <https://cutt.ly/Jeyxq5hT>.
262. Makro Focus: Wpływ uchodźców z Ukrainy na polską gospodarkę / Centrum Analiz PKO Banku Polskiego. URL: <https://centrumanaliz.pkobp.pl/>.
263. Maleszyk P. Rynki pracy państw Unii Europejskiej w okresie kryzysu: Procesy dostosowawcze i działania antykryzysowe. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 2016.
264. Malynovska O. International Migrations of Ukrainian Population of the Period of Independence. *Migration from the Newly Independent States* / Ed. by M. Denisenko. SpringerNature, 2020. P. 169–186.
265. Mara I. Surveying Romanian Migrants in Italy Before and After the EU Accession: Migration Plans, Labour Market Features and Social Inclusion; Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche. Wien: Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, 2012
266. Martin D. M., Abella M. Managing Labour Migration: Lessons from the Philippines and Other Countries.
267. Martin N. Mobility partnerships: triple win solution or back door policy tool to foster competitiveness for participating EU Member States? Case study on the role played by Germany in the Mobility Partnership with Moldova. Natolin: College of Europe (Natolin Campus), 2017
268. Martiniello M. Migration, citizenship and ethno-national identities in the European Union. Aldershot: Avebury; Brookfield: Ashgate, 1995.
269. Massey D. S. International Migration: A Theoretical Overview. 1999. URL:

<https://u.demog.berkeley.edu/~jrw/Biblio/Eprints/M-O/massey.1999.pdf> (дата
звернення: 12.01.2023).

270. Massey D. S. Social structure, household strategies, and the cumulative causation of migration. *Population Index*. 1990. Vol. 56, № 1. P. 3–26. DOI: <https://doi.org/10.2307/3644186>.

271. Massey D. S. Theories of international migration: A review and appraisal. *Population and Development Review*. 1993. Vol. 19, № 3. P. 431–466. DOI: <https://doi.org/10.2307/2938462>.

272. McCann P., Ortega-Argilés R. Smart Specialisation, Entrepreneurship and SMEs. *Small Business Economics*. 2016. Vol. 46, № 4. P. 537–552.

273. McCaughey M. Migration and mobility unpacked. 18.12.2024. Eurofound. URL: <https://www.eurofound.europa.eu/en/blog/2024/migration-and-mobility-unpacked>

274. McMorrow K., Roeger W. The economic and financial market consequences of global ageing. Berlin; New York: Springer, 2004

275. Michałek J. J., Hagemeyer J. The long-term effects of Poland's accession to the European Union: a literature review. *Studia Europejskie Studies in European Affairs*. 2024. Vol. 28, No. 2. P. 89–120. URL: <https://journalse.com/the-long-term-effects-of-polands-accession-to-the-european-union-a-literature-review>

276. Micinski N. R. Delegating Responsibility: International Cooperation on Migration in the European Union. Ann Arbor: University of Michigan Press, 2022.

277. Migrant integration statistics labour market indicators. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Migrant_integration_statistics_-_labour_market_indicators.

278. Migrant labour force within the construction industry. ONS. URL: <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/articles/migrantlabourforcewithintheconstructionindustry/2018-06-19>

279. Migrants in the UK Labour Market: An Overview. Migration Observatory, University of Oxford. URL: <https://migrationobservatory.ox.ac.uk/resources/briefings/migrants-in-the-uk-labour-market-an-overview/>

280. Migration and Home Affairs. European Commission. URL: https://home-affairs.ec.europa.eu/index_en
281. Migration and migrant population statistics. Eurostat, 2023. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained>
282. Migration in Europe interactive publication 2024. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/web/interactive-publications/migration-2024>.
283. Migration scenarios and integration policies for Ukrainian refugees in the EU. International Organization for Migration. Geneva: IOM, 2023. URL: <https://ukraine.iom.int>
284. Morales D., Figueroa R. E. Ethnicities: Children of Immigrants in America.
285. Murray D. The Strange Death of Europe: Immigration, Identity, Islam. London: Bloomsbury Academic, 2017.
286. NBP opublikował raport o inflacji. Podał też dane dotyczące wzrostu PKB. Republika. 2025. URL: <https://tvrepublika.pl/Ekonomia/Raport-o-inflacji-i-wzrost-PKB-NBP-opublikowal-dane/184415>
287. Number of Ukrainian refugees under temporary protection and number of refugees who took up employment in Poland from April 2022 to February 2023. Statista. 2025. URL: <https://www.statista.com/statistics/1381209/poland-number-of-ukrainian-refugees-under-protection-and-that-are-employed>
288. Oczki J. Integracja Polski z Unią Europejską a zachodnie rynki pracy. Toruń: Wydawnictwo Uniwersytetu Mikołaja Kopernika, 2005
289. Oehri M. US and EU External Labor Governance: Workers' Rights Promotion in Trade Agreements and in Practice. Cham: Palgrave Macmillan, 2017
290. Oleksiewicz I. Uchodźcy w Unii Europejskiej: aspekty prawne i polityczne. Bydgoszcz; Rzeszów: Branta, 2006.
291. Olson L. K. Age through ethnic lenses: caring for the elderly in a multicultural society. Lanham: Rowman & Littlefield, 2001. 300 p. URL: [https://books.google.com.ua/..](https://books.google.com.ua/)
292. Onet.pl. Main page of the news portal. URL: https://www.onet.pl/?utm_source=en.wikipedia.org_viasg_wiadomosci&utm_medium=

- referral&utm_campaign=leo_automatic&pid=af1b6bd6-bc03-4f04-a3f1-44c4dafbad9d&sid=b177a2c9-166f-4113-9b28-185bbe554807&utm_v=2&mp=promo
293. Osaulenko, O., Zakharova, O., Reznikova, N. The problem of statistical assessment of the potential for the development of regional integration processes. *Statistics In Transition*. 2021. Vol. 22, No. 4. P. 121–138. DOI: 10.21307/stattrans-2021-041
 294. Parkes R. *People on the move: The new global (dis)order*. Paris: Institute for Security Studies (European Union), 2016.
 295. Pathways for Regular Migration: Perceptions of Migrant Workers and Recovery in Ukraine. July 2024. International Organization for Migration. 7 p. URL: https://ukraine.iom.int/sites/g/files/tmzbd11861/files/documents/2025-01/iom_ukr_pathways-for-regular-migration_perceptions-of-migrant-workers-and-recovery-in-ukraine_july-2024.pdf
 296. Piore M. J. *Birds of passage: Migrant labor and industrial societies*. Cambridge: Cambridge University Press, 1979. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511572210>.
 297. Pogarska O., Tucha O., Spivak I., Bondarenko O. How Ukrainian migrants affect the economies of European countries. 2023. URL: [https://cepr.org/..](https://cepr.org/)
 298. Poland in the EU. 2024. Trade.gov.pl. URL: <https://www.trade.gov.pl/en/knowledge/poland-in-the-eu>
 299. Poland's emigration headache. 05.11.2013. SIEMIATYCZE. URL: <https://www.economist.com/eastern-approaches/2013/11/05/polands-emigration-headache>
 300. Popper K. R. *The Logic of Scientific Discovery*. New York: Basic Books, 1959. Population and population change statistics. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Population_and_population_change_statistics
 301. Premier: Polacy tysiącami wracają do kraju. Jaka jest rzeczywistość? TVN24. URL: <https://konkret24.tvn24.pl/polska/premier-polacy-tysiacami-wracaja-do-kraju-jaka-jest-rzeczywistosc-ra1094316-ls5791074>

302. Problems of Sustainable Development. Lublin University of Technology. Quarterly. DOI: 10.35784/preko
303. Prospects for achieving Ukraine's 2032 GDP target: A labour market perspective. 30.09.2023. ReliefWeb. URL: <https://reliefweb.int/report/ukraine/prospects-achieving-ukraines-2032-gdp-target-labour-market-perspective-september-2023>.
304. Rapoport D. J., Docquier M., Willems H. The Economics of Migrant Labor.
305. Rassenfosse G., Murovana T., Uhlbach W.-H. The effects of war on Ukrainian research. Humanities and Social Sciences Communications. 2023. URL: <https://www.nature.com/articles/s41599-023-02346-x>
306. Ravenstein E. G. The laws of migration. Journal of the Royal Statistical Society. 1889. Vol. 52, No. 2. P. 241–305. URL: [https://books.google.com.ua/..](https://books.google.com.ua/)
307. Rea A. The Refugee Reception Crisis: Polarized Opinions and Mobilizations. Bruxelles: Éditions de l'Université de Bruxelles, 2019.
308. Rebuilding Ukraine's Economic Links with the EU: Transport and Infrastructure Report. Washington, D.C.: World Bank, 2023.
309. Refugees from Ukraine in the EU. Council of the European Union. URL: <https://www.consilium.europa.eu/en/infographics/ukraine-refugees-eu>
310. Regional Cohesion and Integration Policy in the Context of Ukraine Crisis. European Commission, 2023. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy
311. Regulation (EC) No 883/2004 of the European Parliament and of the Council of 29 April 2004. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32004R0883>
312. Regulation (EU) 2019/1149 of the European Parliament and of the Council of 20 June 2019. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32019R1149>
313. Regulation (EU) No 492/2011 of the European Parliament and of the Council of 5 April 2011. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32011R0492>
314. Remain in Mexico. URL: <https://www.hrw.org/tag/remain-mexico>
315. Residence permits statistics on first permits. URL:

https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Residence_permits_-_statistics_on_first_permits_issued_during_the_year

316. Rizvi O. What is the economic impact of migration on Europe? 22.01.2024. Euroviews. Euronews. URL: <https://www.euronews.com/business/2024/01/22/the-economic-impact-of-migration-on-europe>

317. Rodrigue J.-P., Comtois, C., Slack, B. The Geography of Transport Systems. 4th ed. London: Routledge, 2017.

318. Romania Systematic Country Diagnostic. Background Note: Migration. The World Bank. June 2018. URL: [https://documents.worldbank.org/..](https://documents.worldbank.org/)

319. Równowagę na rynku pracy zapewni migracja netto 120–150 tys. osób do 2030. Inwestycje.pl. URL: <https://inwestycje.pl/biznes/rownowage-na-ryнку-pracy-zapewni-migracja-netto-120-150-tys-osob-do-2030/>

320. Rusek A. Nowe podejście do starzenia się w UE. Warszawa: Elipsa, 2021.

321. Safran W. Diasporas in Modern Societies: Myths of Homeland and Return. *Diaspora. A Journal of Transnational Studies*. 1991. Vol. 1, No. 1. P. 83–99. DOI: <https://doi.org/10.1353%2Fdsp.1991.0004>

322. Saha D., Lücke, M. No end in sight: Labour migration from Ukraine to the EU may slow down but will probably continue. VoxUkraine. 2020. URL: <https://voxukraine.org/en/no-end-in-sight-labour-migration-from-ukraine-to-the-eu-may-slow-down-but-will-probably-continue>

323. Salem D. N. Imigranci z Bliskiego Wschodu w polityce Unii Europejskiej. Warszawa: Wydział Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego; Oficyna Wydawnicza ASPRA-JR, 2020.

324. Salt J., Stein J. J., Lelie N. Migration and Development: A Global Perspective.

325. Sassen S. The global city: New York, London, Tokyo. Princeton: Princeton University Press, 1991.

326. Savona P. Geoeconomia: il dominio dello spazio economico. Milano: Franco Angeli, 1997.

327. Schengen Area. European Commission. URL: <https://home->

affairs.ec.europa.eu/policies/schengen/schengen-area_en

328. Shnyrkov O., Chugaiev O. Economic integration of Ukraine: context of the Russian-Ukrainian war. *Journal of European Economy*. 2023. Vol. 22, No. 1. P. 48–69. URL: <https://jeej.wunu.edu.ua/index.php/enjee/article/view/1630>

329. Shnyrkov O., Mazurenko V., Stakanov R. Labour migration from Ukraine under the global economic turbulence. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2021. Vol. 7, No. 2. P. 240–249. URL: <http://baltijapublishing.lv/index.php/issue/article/view/1118>

330. Skeldon R. *Migration and development: A global perspective*. Harlow: Longman, 1997.

331. Skeldon R. Migration transitions revisited: Their continued relevance for the development of migration theory. *Population, Space and Place*. 2012. Vol. 18(2). P. 154–166. DOI: <https://doi.org/10.1002%2Fpsp.667>

332. Skeldon R. *Population mobility in developing countries*. London: Belhaven Press, 1990. 273 p.

333. Sobczak I., Wyrzykowska-Antkiewicz M. *Demografia i bezpieczeństwo społeczne krajów Unii Europejskiej*. Gdańsk: Wyższa Szkoła Bankowa; Warszawa: CeDeWu, 2013

334. Spain obtains ‘safeguard’ against Romanian workers. Euractiv. 12.08.2011. URL: <https://www.euractiv.com/section/future-eu/news/spain-obtains-safeguard-against-romanian-workers>

335. Specific support for Ukrainian research and innovation. Brussels: European Commission, 2024. URL: https://research-and-innovation.ec.europa.eu/strategy/strategy-research-and-innovation/europe-world/international-cooperation/association-horizon-europe/ukraine_en

336. Springer. The Economic Impact of East–West Migration in Europe. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10663-017-9370-x>

337. Stamouli N. Greece’s reverse brain drain. Politico, 21.01.2020. URL: <https://www.politico.eu/article/greece-reverse-brain-drain-skills-young-people-financial-crisis>

338. Stark O. *Migration and Development: A Theoretical Perspective*. Economic

Development and Cultural Change. 1978. Vol. 27, No. 1. P. 1–21. DOI: 10.1086/451322

339. Stark O. The migration of labor. Cambridge; Oxford: Blackwell, 1991.

340. Stark, O. Economic-demographic interactions in agricultural development: The case of rural-to-urban migration. Vol. 6. Rome: Food & Agriculture Organization, 1978.

341. Statistisches Bundesamt. Destatis. Migration and integration. 2023. URL: <https://cutt.ly/neuFhnIr>

342. Statistisches Bundesamt. Destatis. Sharp rise in labour migration in 2022: Press release No. 165 of 27 April 2023. URL: <https://cutt.ly/BeuFf9A1>

343. Stępnia A., Budnikowski T. Enlargement of the European Union to the East: Consequences for Prosperity and Employment in Europe: Opinion on the Friedrich Ebert Foundation Report = Die Osterweiterung der Europäischen Union: Konsequenzen für Wohlstand und Beschäftigung in Europa. Warsaw: Chancellery of the Prime Minister Republic of Poland: Government Plenipotentiary for Poland's Accession Negotiations to the European Union, 2000

344. Stiglitz J. Globalization and Its Discontents. New York: Norton & Company, 2002.

345. Stournaras, Y. The Greek economy 10 years after the crisis and lessons for the future both for Greece and the Eurozone. Speech by Mr Yannis Stournaras, Governor of the Bank of Greece, at the European Court of Auditors, Luxembourg, 28 June 2019. 2019. URL: <https://www.bis.org/review/r190816e.htm>

346. Strąk K. Polityka Unii Europejskiej w zakresie powrotów: aspekty prawne. Warszawa: Wolters Kluwer, 2019.

347. Straubhaar T. East-West migration: will it be a problem?. Intereconomics. 2001. Vol. 36, No. 1. P. 1–2. URL: <https://hdl.handle.net/10419/41098>

348. Strzelecki Z., Sieńska A. Problemy demograficzne Polski przed wejściem do Unii Europejskiej = Demographic problems of Poland before the accession to the European Union: praca zbiorowa. Warszawa: Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, 2003

349. Study finds positive impact of refugees on Poland's economy. UNHCR Poland, Deloitte Polska. 05.03.2024. URL:

<https://www.unhcr.org/europe/news/news/study-finds-positive-impact-refugees-poland-s-economy>

350. Sytuacja życiowa i ekonomiczna migrantów z Ukrainy w Polsce w 2023 roku Raport z badania ankietowego. 2023. URL: https://nbp.pl/wp-content/uploads/2024/01/raport_migranci_z-Ukrainy_2023.pdf

351. Szaban J. Rynek pracy w Polsce i w Unii Europejskiej. Warszawa: Difin, 2016.

352. The demographic situation in the European Union. European Commission. European Union. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, 1996

353. The Economic Impact of Ukrainian Refugees in Poland. World Bank. Washington, D.C.: World Bank, 2023.

354. The end of transitional arrangements for the free movement of workers on 30 April 2011. European Commission, 2011. URL: <https://cutt.ly/W51EkZj>

355. The European Single Market. European Commission, 2023. URL: <https://single-market-economy.ec.europa.eu>

356. The impact of free movement of workers in the context of EU enlargement. URL: <https://ec.europa.eu/social/BlobServlet?docId=7193&langId=en>

357. The World Factbook. Central Intelligence Agency. URL: <https://www.cia.gov/the-world-factbook/>

358. Theus J. Ludność Polski spadnie o połowę. Poczujemy to już w 2030 roku. Prognozy ONZ powinny nas niepokoić? 2024. URL: <https://oko.press/depopulacja-ludnosc-polski-spadnie-o-polowe>

359. Tide turns for Polish émigrés, lured home by booming economy. Financial Times. URL: <https://www.ft.com/content/5ad40460-15e3-11ea-9ee4-11f260415385>

360. Todaro M.P., Smith S.C. Economic development. 13th ed. Harlow. Pearson Education Limited, 926 p. URL: https://students.aiu.edu/submissions/profiles/resources/onlineBook/F5v9e6_Economic%20Development-2020.pdf

361. Tokariuk O. Ukraine's fight for its people: Strategies for refugee and

- diaspora engagement. 2025. URL: <https://www.chathamhouse.org/node/36069/nojs>
362. Trade and Migration: Building Bridges for Global Labour Mobility. WTO.
363. Treaty on the Functioning of the European Union. EUR-Lex. URL: <https://cutt.ly/t51AJda>.
364. Trykozko M. NBP: Ukraińcy co roku zwiększali polski PKB o 0,5 pkt proc. Na szczęście pandemia nie spowodowała exodusu. 300gospodarka.pl. 2020. URL: <https://300gospodarka.pl/news/nbp-ukraincy-co-roku-zwiekszali-polski-pkb-o-05-pkt-proc-na-szczescie-pandemia-nie-spowodowala-exodusu>
365. Tuora-Schwierskott E. Migracje a polityki migracyjne: prawo Unii Europejskiej na tle wybranych doświadczeń krajowych. Ratyzbona: Wydawnictwo de iure pl, 2015.
366. TVP Info. URL: <https://www.tvp.info>
367. Tyle pieniędzy wysłano z Polski za granicę. Najnowsze dane. TVN24 Biznes. 2023. URL: <https://tvn24.pl/biznes/dla-pracownika/transfery-pieniezne-imigrantow-z-polski-i-emigrantow-do-polski-dane-nbp-za-ii-kwartal-2023-st7383570>
368. Ukraine displacement report: Ukraine response 2023. International Organization for Migration. Geneva: IOM, 2023. URL: <https://ukraine.iom.int/ukraine-iom-response-2022-2024>
369. Ukraine Facility. Plan for the implementation 2024-2027 Economic Support Program. URL: <https://www.ukrainefacility.me.gov.ua/en/>
370. Ukraine Refugee Situation. Operational Data Portal. UNHCR. URL: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
371. Ukrainian citizens in the EU. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Ukrainian_citizens_in_the_EU
372. Ukrainian migrants and the Polish economy. New report by BGK. Forsal.pl. URL: <https://forsal.pl/gospodarka/aktualnosci/artykuly/9756326>
373. Ukrainian Refugees After Three Years Abroad. Fourth Wave of Research. URL: <https://ces.org.ua/en/refugees-fourth-wave>
374. Ukrainian Refugees in the EU: Facts and Figures. European Commission, 2023. URL: <https://ec.europa.eu>

375. Ukrainian refugees' integration into EU labour markets: a survey. International Organization for Migration. Geneva: IOM, 2023. URL: <https://ukraine.iom.int/>

376. Ukrainians helped Poland and Czech Republic set records for lowest unemployment in the EU: details. Visit Ukraine. 2025. URL: <https://visitukraine.today/blog/5775/ukrainians-helped-poland-and-czech-republic-set-records-for-lowest-unemployment-in-the-eu-details>

377. Urząd do Spraw Cudzoziemców. Obywatele Białorusi w Polsce – raport. 07.12.2023. URL: <https://www.gov.pl/web/udsc/obywatele-bialorusi-w-polsce--raport2>

378. Van Hear, N., de Haas C., Spanhaak J. Transnational Migration and Human Security: The Migration-Development-Security Nexus.

379. Van Wolleghe P. G. The EU's Policy on the Integration of Migrants: A Case of Soft-Europeanization? Cham: Palgrave Macmillan, 2019.

380. Verluise P. Géopolitique de l'Europe: l'Union européenne élargie a-t-elle les moyens de la puissance? Paris: Ellipses, 2005

381. Vertovec S. Transnationalism. Abingdon: Routledge, 2009. DOI: <https://doi.org/10.4324%2F9780203927083>

382. Vidović H. SEE 2020 Strategy: Study on Labour Mobility. Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche. Wien: Wiener Institut für Internationale Wirtschaftsvergleiche, 2015.

383. Villumsen N., Lenaers J., Vind M., Pîslaru D., Lizzi E., Satouri M., Rafalska E. Question for oral answer O-000071/2021 to the Commission Rule 136. European Parliament. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/O-9-2021-000071_EN.pdf

384. Vydjakina M. Labour migration from Ukraine to the EU: a macroeconomic dimension. Kyiv: DKS Center, 2011. 198 p.

385. Wallerstein I. The Modern World-System I: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World-Economy in the Sixteenth Century. New York: Academic Press, 1974.

386. Wallerstein I. The Modern World-System II: Mercantilism and the

Consolidation of the European World-Economy, 1600–1750. New York: Academic Press, 1980.

387. Wallerstein I. *World-Systems Analysis: An Introduction*. Durham: Duke University Press, 2004.

388. Welcoming those fleeing war in Ukraine: Readying Europe to meet the needs. COM/2022/131 final. 2022. European Commission. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022DC0131&qid=1745348447731>

389. White A. *Polish families and migration since EU accession*. Bristol: Policy Press, 2011. URL: [https://books.google.com.ua/..](https://books.google.com.ua/)

390. White A. *The Impact of Migration on Poland: EU Mobility and Social Change*. London: UCL Press, 2018.

391. Wimmer A., Glick Schiller, N. Methodological nationalism and beyond: Nation-state building, migration and the social sciences. *Global Networks*. 2002. Vol. 2(4). P. 301–334. DOI: URL: <https://doi.org/10.1111%2F1471-0374.00043>

392. Wimmer A., Glick Schiller, N. Methodological Nationalism, the Social Sciences, and the Study of Migration: An Essay in Historical Epistemology. *International Migration Review*. 2003. Vol. 37(3). P. 576–610.

393. Wkład imigracji z Ukrainy do wzrostu PKB Polski w latach 2014-18 wyniósł 11 proc. pracownicy naukowci NBP. Narodowy Bank Polski. 2019 URL: <https://www.bankier.pl/wiadomosc/Wklad-imigracji-z-Ukrainy-do-wzrostu-PKB-Polski-w-latach-2014-18-wyniosl-11-7764757.html>

394. World Development Indicators. The World Bank. 2021. URL: <https://cutt.ly/teuFygq5>

395. World Development Indicators. The World Bank. URL: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>

396. *World migration report 2020*. International Organization for Migration. Geneva: IOM, 2020. URL: <https://www.iom.int/world-migration-report-2020>

397. *World Migration Report 2024*. Chapter 5: Migration, Mobility and Human Security. Geneva: International Organization for Migration, 2024. 56 p. URL:

<https://worldmigrationreport.iom.int/what-we-do/world-migration-report-2024-chapter-5/references>

398. Wynagrodzenia Ukraińców zatrudnionych w Polsce systematycznie rosną. Raport. Infor.pl. 17.01.2024. URL: <https://www.infor.pl/prawo/nawosci-prawne/6437428,raport-wynagrodzenia-ukraincow-zatrudnionych-w-polsce-systematycznie.html>

399. Yalcin N., Stępień, M. A PESTEL Analysis of the European Migration Crisis. *Journal of Contemporary European Studies*. 2021. Vol. 29(1). P. 53–71.

400. Yildiz A. G. *The European Union's Immigration Policy: Managing Migration in Turkey and Morocco*. London: Palgrave Macmillan, 2016.

401. Zaiceva A. Post-enlargement emigration and new EU members' labor markets. *Wien Institute for International Economic Studies*. 2021. URL: <https://www.wiiw.ac.at/post-enlargement-emigration-and-new-eu-members-labor-markets-p-534.html>

402. Zanfrini L. *The Challenge of Migration in a Janus-Faced Europe*. Cham: Palgrave Pivot, 2019.

403. Zelinsky, W. The Hypothesis of the Mobility Transition. *Geographical Review*. 1971. Vol. 61(2). P. 219–249. DOI: 10.2307/213996

404. Zerah D. *L'exigence d'une gouvernance mondiale*. Paris: L.G.D.J., Lextenso éditions, 2013

405. Zimmermann K. F. *Refugee and Migrant Labor Market Integration: Europe in Need of a New Policy Agenda*. IZA Policy Paper No. 126, 2017.

406. Zincone G., Borkert M. *Transit Migration: A blurred and dangerous reality*.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ
ДИСЕРТАЦІЇ*Статті в наукових фахових виданнях України*

1. Стаканов Р., Андрюніна Д. Генезис новітніх викликів глобального ринку праці. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: міжнародні відносини. 2021. 53(1): 42-46. DOI: 10.17721/1728-2292.2021/1-53/42-46

2. Chugaiev O. A., Andriunina D. O. Strategies for Ukraine's Adaptation to the Free Movement for Workers in the European Union: Analysis and Prospects. Actual Problems of International Relations. 2024. 1(158): 85-96. DOI: 10.17721/apmv.2024.158.1.85-96

3. Андрюніна Д.О., Чугаєв О.А. Вплив міграційної політики на економічний розвиток Німеччини: аналіз ефективності та перспективи. Інвестиції: практика та досвід. 2024. № 21. DOI: 10.32702/2306-6814.2024.21.24

Матеріали апробаційного характеру

4. Андрюніна Д.О. Концептуальні орієнтири адаптації трудової міграційної політики розвинених країн світу до нових викликів, що постають в умовах пандемії COVID-19. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2021. Ч. 2. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-03/АПМВ%20-%202021_%20Ч2%20аспіранти.pdf.

5. Андрюніна Д.О. Перспективи впровадження в Україні європейських практик ведення візової політики по відношенню до “цифрових кочівників”. Resilience Conf Proceedings, 25–26 листопада 2021. URL: https://www.iir.edu.ua/sites/default/files/2023-06/AAResilienceConfProceedings25_26Nov2021Part2.pdf.

6. Андрюніна Д.О. “Невидима” міграція: особливості висвітлення

проблем екологічної міграції у ЗМІ. Проблеми довкілля як ключовий орієнтир сучасної світової політики: матер. IV наук.-практ. конф. студентів, 16 лютого 2022 р. Київ, 2022.

7. Андрюніна Д.О. Інформаційна безпека України у міжнародному вимірі в контексті війни з Росією. Об'єднані наукою: перспективи міждисциплінарних досліджень. Київ, 2022. С. 5–8.

8. Андрюніна Д.О. Трансформація міграційної політики України в контексті післявоєнного відновлення. Трансформаційні процеси в Україні після російсько-української війни: міждисциплінарні оцінки: матер. міжнар. наук. конф., 24–25 листопада 2022 р.

9. Андрюніна Д.О. Імплементация концепції цифрової держави у країнах-учасниках Європейського Союзу з урахуванням досвіду України URL: https://drive.google.com/drive/folders/1HvI_qJcGYIGbDLYx02WG3X2DUdtp-qMn

10. Andriunina D. Ukraine's Strategy and Tactics in the Process of European Integration: Lessons from Poland and Croatia. Кібербезпека державних інституцій та подолання кризових станів: матер. II Міжнар. наук.-практ. конф. в 2 т. Київ Вроцлав, травень 2023. Т. 2: Особливості діяльності органів державної влади в умовах кризи. Київ: Офіс цифрового врядування, 2023. С. 128–129. 148 с.

11. Andriunina D. Migration Processes as a Strategic Resource for Economic Growth. Редакційна колегія. 2023. 296.

12. Andriunina D. Ukraine's Economic Integration into the European Union: Challenges and Prospects in the Context of Free Movement for Workers URL: https://duan.edu.ua/wp-content/uploads/2024/04/thesis_int_econom_36_conf_vol1.pdf

13. Andriunina D. Human Capital Development in Ukraine during the War as a Basis for Economic Sustainability in the International Arena. Економічна стійкість країн у світовому господарстві: матер. Всеукр. наук.-практ. конф., 25 квітня 2024 року.

14. Andriunina D. Migration Crisis in Ukraine as a Result of the Full-Scale Invasion: Impact on the Labour Market URL: <https://eportfolio.kubg.edu.ua/data/conference/11125/document.pdf>

15. Andriunina D. Free Movement of Workers as one of the Foundations of the European Union's Single Market. Шевченківська весна 2024: матер. міжн. наук.-прак. конф. студентів, аспірантів та молодих вчених. Частина I. 2024. С. 110–113. 140 с.

Прийняті до друку в наукових фахових виданнях України

16. Андрюніна Д.О. Міграційна компонента у стратегії зайнятості населення України в контексті європейської інтеграції. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: міжнародні відносини. 2025. <https://intern.bulletin.knu.ua>

17. Андрюніна Д.О. Вільний рух працівників: економічні, соціальні та демографічні аспекти для України. Український соціум. 2025. <https://ukr-socium.org.ua/uk/archives/>

**ДОВІДКИ ПРО ВПРОВАДЖЕННЯ РЕЗУЛЬТАТІВ
ДИСЕРТАЦІЙНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ**

No. 2025/1021

1 May 2025

TO: Dariia ANDRIUNINA,
4th year PhD student at the Chair of World
Economy and International Economic
Relations, Educational and Scientific
Institute of International Relations, Taras
Shevchenko National University of Kyiv.

This letter is issued to confirm the practical relevance and application of the dissertation's results and may be presented as necessary.

Dear Ms. Andriunina,

This letter is issued to affirm that your doctoral dissertation, titled "*The Impact of International Labour Migration on the Transformation of the European Union's Geo-economic Space*," submitted for the degree of Doctor of Philosophy in the field of knowledge 29 International Relations, specialty 292 International Economic Relations, has been acknowledged as practically applicable by the International Organization for Migration (IOM), Mission in Ukraine.

The analytical models and theoretical-methodological approaches developed in this dissertation are applicable within the framework of IOM's work on Migration and Labour Markets, as well as policy and advocacy work aimed at supporting Ukraine's integration into the EU. Specifically, the findings of this research will contribute to formulating recommendations aimed at mitigating demographic risks and optimizing labour mobility policies for strategic development goals.

Additionally, the case studies addressing the impact of security and economic disruptions on the labour markets of European Union member states may be used to inform work of IOM national and regional migration policy specialists, particularly in preparation of training workshops for representatives from the public sector, civil-society organizations, and business associations, thereby bolstering their capacity to analyze and forecast labour migration patterns.

Further, we could recommend that relevant national, subnational and local authorities in Ukraine review and take into consideration the dissertation's recommendations on labour migration governance when drafting pertinent strategic documents and employment programmes.

Sincerely.

Michael NEWSON
Senior Programme Coordinator
Migration, Sustainable Development, and Livelihoods

МІНІСТЕРСТВО МОЛОДІ ТА СПОРТУ УКРАЇНИ

(Мінмолодьспорт)

вул. Еспланадна, 42, м. Київ, 01601, тел. (044) 289-03-66, 289-12-64

E-mail: correspond@mms.gov.ua, web-site: <https://mms.gov.ua> код згідно з ЄДРПОУ 38649881

від _____ 20__ р. № _____

На № _____ від _____ 20__ р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Андрюніної Дарії Олександрівни на тему:

“Вплив міжнародної трудової міграції на трансформацію гео економічного простору Європейського Союзу”

Цим підтверджується, що результати дисертаційного дослідження Андрюніної Дарії Олександрівни на тему “Вплив міжнародної трудової міграції на трансформацію гео економічного простору Європейського Союзу” (спеціальність 292 – “Міжнародні економічні відносини”) було взято до уваги в аналітичній та програмній діяльності Міністерства молоді та спорту України. Хоча Міністерство не формує загальнодержавну міграційну політику, його компетенція передбачає розробку та реалізацію стратегій і практичних заходів у молодіжній сфері. У даній роботі авторка приділила особливу увагу саме міграційним процесам серед молоді, здійснивши детальний аналіз тенденцій виїзду та повернення молодих громадян як в Україні, так і в ЄС, з акцентом на логіку приєднання до спільного ринку праці ЄС. Також досліджено вплив зовнішніх шоків на рішення про міграцію.

У контексті надання практичних рекомендацій дослідження узагальнює практики низки країн-членів ЄС, зокрема тих, де успішно запроваджено механізми “Молодіжної гарантії”, програми стажувань і системи підтримки молодих фахівців. Особливу цінність має те, що авторка акцентує на доцільності впровадження “Молодіжної гарантії” в Україні в рамках євроінтеграційного курсу, а також пропонує включити таку компоненту до майбутньої Стратегії зайнятості населення.

Також аналіз кейсів із країн ЄС використаний в основі методичних матеріалів для тренінгів з підвищення кваліфікації для молодіжних рад та молодих лідерів, особливо в контексті переговорів про набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі.

Довідка видана для підтвердження практичної цінності та застосування результатів дисертаційного дослідження й може бути використана за місцем вимоги.

Заступник Міністра
молоді та спорту України,
кандидат економічних наук

Андрій ЧЕСНОКОВ

МІНЕКОНОМІКИ
ДЕРЖАВНИЙ ЦЕНТР ЗАЙНЯТОСТІ

вул. Еспланадна, 8/10, м. Київ, 01601, тел. (044) 244 94 64
e-mail: 17@es.dcz.gov.ua, web: <https://www.dcz.gov.ua>, Код ЄДРПОУ 03491079

05.05 2025 р. № 33/1211/3921-25 На № _____ від _____ р.

ДОВІДКА

Цим підтверджується, що результати дисертаційного дослідження Андрюніної Дарії Олександрівни на тему “Вплив міжнародної трудової міграції на трансформацію гео економічного простору Європейського Союзу”, поданого на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 29 “Міжнародні відносини” за спеціальністю 292 “Міжнародні економічні відносини”, були успішно впроваджені в практичну діяльність Державного центру зайнятості.

Рекомендації щодо методологічних засад розробки стратегічного документа у сфері зайнятості населення дозволять коригувати плани регіональних і національних програм підтримки зайнятості. Для оперативного аналізу трудових потоків будуть взяті до застосування розроблені авторкою аналітичні схеми. Окрім того, запропоновані авторкою рекомендації будуть враховані при розробці методичних матеріалів для кар’єрних консультантів і проведенні навчально-практичних семінарів для фахівців центрів зайнятості. Матеріали кейс-аналізу впливу воєнних та економічних шоків на ринки праці країн ЄС будуть використовуватися під час консультацій із представниками органів державної влади та бізнесу для покращення моніторингу ринку праці та прогнозування мобільності робочої сили.

Водночас зазначаємо, що основні рекомендації авторки є релевантними не лише для Державного центру зайнятості, а і для інших органів державної влади, та мають бути взяті до уваги при розробці стратегічних документів і програм зайнятості.

Довідка видана для підтвердження практичної цінності та застосування результатів дисертаційного дослідження й може бути представлена за місцем вимоги.

Заступник директора

Станіслав ПАВЛЕНКО

Проректор з науково-педагогічної роботи
Київського національного економічного
університету імені Вадима Гетьмана
д.е.н., професор

Анатолій КОЛОТ
«___» _____ 20__ р.

Проректор з наукової роботи Київського
національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана
д.е.н., професор

Дариса АНТОНЮК
«___» _____ 20__ р.

ДОВІДКА

про впровадження результатів дисертаційного дослідження “Вплив міжнародної трудової міграції на трансформацію гео економічного простору Європейського Союзу”

Андрюніної Дарії Олександрівни
в навчальний процес в Київському національному економічному
університеті імені Вадима Гетьмана

Цим засвідчується, що дисертаційна робота Андрюніної Дарії Олександрівни на тему: “Вплив міжнародної трудової міграції на трансформацію гео економічного простору Європейського Союзу”, подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії в галузі знань 29 “Міжнародні відносини” за спеціальністю 292 “Міжнародні економічні відносини”, не лише відповідає високим науковим стандартам, а й має значний практичний потенціал і взята до уваги профільними кафедрами та науково-дослідними підрозділами Київського національного економічного університету імені Вадима Гетьмана.

Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, проаналізувавши результати дослідження, рекомендує зацікавленим органам державної влади взяти до уваги розроблені в дисертації теоретико-методологічні підходи та аналітичні схеми, а також запропоновані рекомендації щодо оптимізації міграційних процесів та переговорної позиції під час переговорів про набуття Україною повноправного членства в Європейському Союзі за розділом 2 “Вільний рух працівників”.

Одночасно університет підтверджує можливість використання матеріалів дослідження в навчальному процесі, зокрема, у відповідних лекційних курсах магістерських освітньо-професійних програм “Міжнародні економічні відносини”, «Міжнародна економіка» і «Міжнародний бізнес» та суміжних освітніх програм.

Довідка видана для підтвердження наукової та методичної цінності даної дисертації та може бути представлена за місцем вимоги.

Завідувач кафедри міжнародного
менеджменту Київського національного
економічного університету
імені Вадима Гетьмана
к.е.н., доцент

Микола БУРМАКА

**ВСЕУКРАЇНСЬКА
ГРОМАДСЬКА
ОРГАНІЗАЦІЯ
«УКРАЇНСЬКА
АСОЦІАЦІЯ
ЕКОНОМІСТІВ-
МІЖНАРОДНИКІВ»**

Україна
м. Київ
вул. Червоноармійська 51/3
р/р 26005000638901
в ВАТ "АГРОКОМБАНК"
МФО 322302

**Довідка № 4/25 від 06.05.2025 р.
про впровадження результатів дисертаційної роботи
на тему "Вплив міжнародної трудової міграції на трансформацію гео економічного
простору Європейського Союзу"
аспірантки кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин
Навчально-наукового інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
Андрюїної Дарії Олександрівни**

Цим засвідчується, що результати дисертаційного дослідження Андрюїної Дарії Олександрівни на тему "Вплив міжнародної трудової міграції на трансформацію гео економічного простору Європейського Союзу" (спеціальність 292 – "Міжнародні економічні відносини") були взяті до уваги у діяльності Всеукраїнської громадської організації "Українська асоціація економістів – міжнародників". Зокрема, розроблені в дисертації рекомендації у сфері європейської інтеграції, міграційної політики та політики зайнятості буде використано при підготовці тематичних матеріалів та в інформаційних матеріалах до серії наукових вебінарів і конференцій із питань міжнародної економічної інтеграції.

Матеріали дослідження можуть лягти в основу методичних рекомендацій для складання прогнозів розвитку ринку праці в умовах демографічних змін та гео економічних трансформацій. Також отримані висновки можуть використовуватися у навчальних програмах Асоціації для підготовки молодих економістів-міжнародників.

Всеукраїнська громадська організація "Українська асоціація економістів – міжнародників" рекомендує центральним органам виконавчої влади, науково-освітнім закладам та експертному середовищу України врахувати висновки та рекомендації дисертаційного дослідження при розробці стратегічних документів з трудової міграції та соціально-економічного розвитку.

Президент Всеукраїнської громадської організації "Українська асоціація економістів – міжнародників", д. е. н., професор, академік Академії наук вищої школи України

Антон ФІЛІПЕНКО

Просувати інтереси молоді в державній політиці

«Молодіжна Альтернатива»
Україна, м. Київ, пр. Рильський 10, оф. 401

Київ, 05 травня 2024

Довідка № 05-05/25

Цим підтверджується, що результати дисертаційного дослідження Андрюніної Дарії Олександрівни на тему «Вплив міжнародної трудової міграції на трансформацію гео економічного простору Європейського Союзу», поданого на здобуття ступеня доктора філософії в галузі знань 29 «Міжнародні відносини» за спеціальністю 292 «Міжнародні економічні відносини», були успішно інтегровані в практичну діяльність громадської організації «Молодіжна Альтернатива».

На основі аналітичних схем і теоретико-методологічних підходів, розроблених у дисертації, організація адаптувала навчальні програми освітніх заходів для молоді, включивши тематику аналізу трудових потоків і оцінки демографічних ризиків. Це сприятиме підвищенню аналітичної компетентності молодих лідерів.

Наведені рекомендації щодо формування міграційної політики, переговорної позиції за розділом 2 «Вільний рух працівників» використовуються під час проведення семінарів, тренінгів, воркшопів і круглих столів із питань молодіжної політики, європейської інтеграції, що дозволяє поєднати теоретичні знання з практичними навичками.

Результати дослідження також активно застосовуються у просуванні ідей демократії серед молоді та формуванні нового покоління політиків через різні освітні програми організації. Зокрема, адаптовані на його основі матеріали можуть бути застосовані у навчальних модулях програми EU Study Days in Ukraine – освітнього проєкту Представництва Європейського Союзу в Україні, виконавцем якого є ГО «Молодіжна Альтернатива», для підвищення знань та навичок учасників щодо європейських стандартів управління трудовою міграцією.

Голова ГО «Молодіжна Альтернатива»
Людмила Кудіна

Advancing youth interests in public policy

Youth Alternative
Ukraine, Kyiv, pr. Rylskyi 10, of. 401

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ
ІНСТИТУТ МІЖНАРОДНИХ
ВІДНОСИН КИЇВСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО
УНІВЕРСИТЕТУ ІМЕНІ
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

EDUCATIONAL AND
SCIENTIFIC INSTITUTE OF
INTERNATIONAL RELATIONS
OF THE TARAS SHEVCHENKO
NATIONAL UNIVERSITY OF
KYIV

04119, м. Київ, вул. Юрія
Ілленка, 36/1
Тел: (044) 481-44-37
Факс: (044) 481-45-55
E-mail: office@iir.kiev.ua

36/1, Yurii Illienka St., Kyiv
04119 Ukraine
Phone: (044) 481-44-37
Fax: (044) 481-45-55
E-mail: office@iir.kiev.ua

14.05.2025 № 048-III
на _____ від _____

Довідка
про практичне впровадження результатів дисертаційного
дослідження Андрюної Дарії Олександрівни на тему:
“Вплив міжнародної трудової міграції на трансформацію
геоекономічного простору Європейського Союзу”
(спеціальність 292 – “Міжнародні економічні відносини”)

Видана аспіранту кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин Навчально-наукового інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка Андрюній Дарії Олександрівні про те, що теоретичні положення та практичні рекомендації її дисертаційного дослідження на здобуття наукового ступеня доктора економічних наук впроваджені у практику науково-педагогічної діяльності кафедри світового господарства і міжнародних економічних відносин.

Окремі положення дисертації щодо особливостей сучасного геоекономічного простору та європейської інтеграції України до спільного ринку використані при викладанні навчальних дисциплін “Економіка європейської інтеграції”, “Європейське бізнес-середовище” та “Зовнішньоекономічна політика України”.

Виконувач обов'язків директора

Віктор КОНСТАНТИНОВ

Таблиця Д.1

Виміри регіональних міграційних режимів

	Лібералізація/ мобільність	Контроль/безпека	Захист/права	Легалізація
Дуже сильний	Всі громадяни, повний ринковий доступ, нелімітоване перебування	Гармонізація умов доступу, спільний менеджмент зовнішніх кордонів, обмін офіцерами зв'язку, реадмісія	Гармонізація, яка виходить за межі Конвенції ООН про захист всіх трудящих- мігрантів та членів їх сімей	Наднаціональні зобов'язання, незалежний моніторинг, наднаціональний судовий нагляд
Сильний	Всі громадяни, повний ринковий доступ, лімітоване перебування	Спільні правила умов доступу та прикордонний менеджмент, операційна кооперація	Гармонізація базується на Конвенції ООН про захист всіх трудящих- мігрантів та членів їх сімей	Міжнародні правові зобов'язання, судовий і політичний механізм нагляду
Частковий	Окремі робітники, селективний доступ до ринку, лімітоване перебування	Спільні правила умов доступу та прикордонного менеджменту	Спільні правила щодо специфічних соціальних та економічних прав робітників	Міжнародні правові зобов'язання, відсутній моніторинг, відсутній механізм нагляду
Слабкий	Процедури сприяння доступу, відсутній ринковий доступ	Обмін найкращою практикою систем імміграційного контролю	Обмін найкращою практикою щодо захисту прав мігрантів	М'яка правова координація або ж відсутність моніторингу

Джерело: [40, с. 493]

Для відстеження динаміки трудової міграції наведемо дані щодо найбільших країн-донорів (країн походження трудових мігрантів) та країн-реципієнтів (країн призначення) у ЄС за останні два десятиліття. Таблиця 2.1 містить інформацію про топ-4 країни походження трудових мігрантів всередині ЄС станом на 2020 р., а таблиця 2.2 – про топ-4 країни призначення за кількістю прийнятих іммігрантів (як з інших країн ЄС, так і з-за меж ЄС) у пікові роки міграційних потоків.

Таблиця Д.2

Найбільші країни-донори трудових мігрантів у ЄС (станом на 2020 р.)

Країна походження	Кількість громадян, що проживають в інших країнах ЄС, млн осіб	Частка від усіх трудових мігрантів ЄС, %
Румунія	3,1	23
Польща	1,6	11,5
Італія	1,4	10,7
Португалія	0,964	7,1

Джерело [126]

Таблиця Д.3

Найбільші країни-реципієнти іммігрантів у ЄС (приклади пікових років)

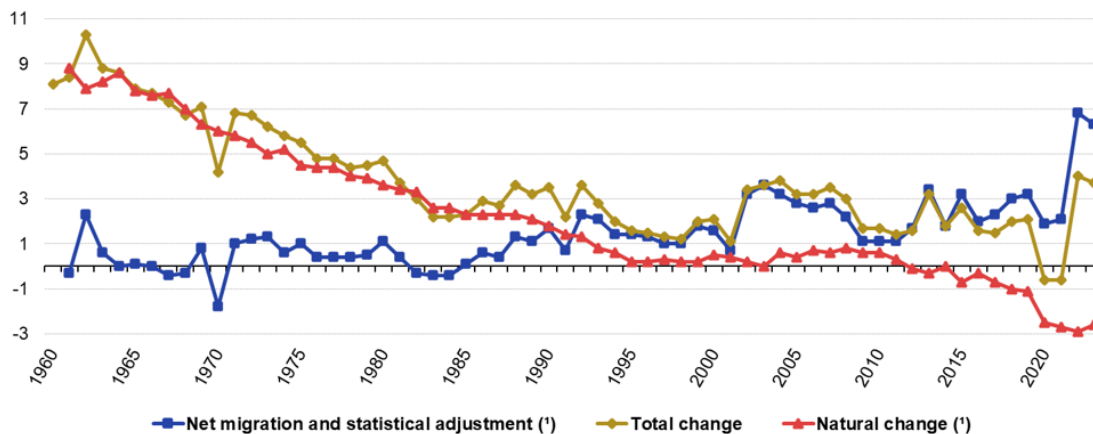
Країна призначення	Імміграція, тис. осіб (рік піку)	Частка від загальної імміграції в ЄС, %
Німеччина	886 (2019)	21
Іспанія	750 (2019)	18
Німеччина	874 (2021)	23
Іспанія	529 (2021)	14
Франція	336 (2021)	9
Італія	318 (2021)	8

Джерело: [215]

Примітка: Дані по країнах-реципієнтах наведені для двох вибраних років – перед пандемією (2019) та після початку відновлення руху (2021), коли зафіксовано найбільші обсяги імміграції за період 2004–2024 рр. У 2020 р. через COVID-19 показники були нижчими, тому не наводяться.

Population change by component (annual crude rates), EU, 1960-2023

(per 1 000 persons)

Note: Excluding French overseas departments up to and including 1997. Breaks in series: 1991, 1998, 2000-01, 2008, 2010-12, 2014, 2015, 2017, 2019, 2021-2023
2023: Eurostat estimate
(*) 1960: not available.
Source: Eurostat (online data code: demo_gind)

eurostat

Рис. Д.3 Природний приріст населення vs. міграційний приріст у ЄС, 1960–2023
рр. (показники на 1000 осіб)

Джерело: [300].

Примітка: синя лінія – сальдо міграції (включно зі статистичними коригуваннями), червона – природний приріст (народжуваність мінус смертність), жовта – загальний приріст населення.

Таблиця Д.4

Кількість польських емігрантів (тимчасово за кордоном) за вибрані роки

Рік	Кількість польських емігрантів за кордоном (оціночні дані), осіб
2004	Близько 1 000 000
2010	Близько 2 000 000
2017	2 540 000 (пік)
2019	2 415 000
2020	2 239 000

Джерело: складено автором на основі [226]

Примітка: Наведено оцінки кількості мешканців Польщі, що перебували за кордоном понад 3 місяці (тимчасова еміграція). Спостерігається стійке зростання до 2017 р. та зменшення у 2018–2020 рр.

Таблиця Д.5

Порівняльний аналіз економічних вигод та соціальних витрат

Група країн	Економічні вигоди	Соціальні витрати/проблеми
Західна Європа (Німеччина, Франція, Нідерланди та ін.)	Приріст ВВП (близько +1% у старих членів ЄС завдяки розширенню). Заповнення вакантних робочих місць, вирішення проблеми нестачі кадрів (мігранти зайняті у секторах з дефіцитом персоналу). Зниження безробіття (міграція зменшила середній рівень безробіття в ЄС до близько 6%). Збільшення податкових надходжень, мігранти – чисті платники податків. Пом'якшення старіння населення (приплив молодих працівників).	Витрати на інтеграцію мігрантів (мова, житло, адаптація), але вони короткострокові. Локальна соціальна напруга/ксенофобія в окремих випадках (дискусії про “welfare tourism”, конкуренцію за робочі місця). Додаткове навантаження на інфраструктуру (освіта, медицина) – помірне і компенсоване внеском мігрантів.
ЦСЄ (Польща, Чехія, Румунія, Болгарія та ін.)	Зниження безробіття на батьківщині (еміграція “експортувала” надлишок робочої сили, різкий спад безробіття після вступу в ЄС). Зростання зарплат для тих, хто залишився (дефіцит кадрів підвищив вартість праці, +11% до росту зарплат у Польщі). Великі обсяги грошових переказів від мігрантів – підтримка споживання, інвестицій та доходів сімей (4% ВВП Румунії, €41 млрд для Польщі за 10 років). Менше витрат на допомоги по безробіттю (через скорочення числа безробітних).	Втрата значної частки трудових ресурсів і молоді – скорочення ВВП у довгостроковій перспективі (в середньому на 7 п.п. нижче можливого зростання). “Відтік мізків”: виїзд кваліфікованих фахівців (лікарів, інженерів), брак висококваліфікованих кадрів у економіці. Демографічні проблеми: депопуляція окремих регіонів, старіння населення, дисбаланс поколінь. Соціальні проблеми: “євросироти”, розрив сімейних зв'язків, психологічні наслідки масової еміграції. Необхідність витрат на програми повернення та стимулювання залишитися (новий напрям соціальної політики).

Продовження Додатку Д
Продовження Таблиці Д.5

Південна Європа (Іспанія, Італія, Греція, Португалія)	До 2008 р.: значний внесок іммігрантів у економічне зростання (наприклад, >50% росту ВВП Іспанії). Заповнення вакансій в період буму, підтримка будівельного сектору (1/3 буму нерухомості в Іспанії завдяки мігрантам). Зростання зайнятості місцевих за рахунок ефекту доповнення (іммігранти виконували некваліфіковану роботу, місцеві – переходили на вищі позиції). Підтримка народжуваності та участі жінок у робочій силі (мігранти доглядали за дітьми і літніми, що дозволило більше жінок працювати). Після 2008 р.: еміграція зменшила тиск на ринок праці та витрати по безробіттю під час кризи (тисячі безробітних знайшли роботу за кордоном замість отримувати допомогу). Деякі перекази від нової діаспори підтримали сім'ї (особливо з Греції, Португалії).	Високе безробіття під час кризи незважаючи на еміграцію (пік 26–28%) – величезні витрати на допомоги, програми підтримки. Відтік молоді та “brain drain” після 2008 р. (≈500 тис. греків, десятки тисяч іспанців, італійців) – втрата висококваліфікованих кадрів, які могли б розвивати економіку. Погіршення демографії: зростання частки літніх людей, зменшення народжуваності (молоді менше, багато виїхало). Витрати на заохочення повернення (як-от субсидії для фахівців в Греції) та на адаптацію скороченого ринку праці до нових реалій. Соціальна напруга через економічну кризу: еміграція була радше наслідком, що частково пом'якшив ситуацію, але не вирішив проблему безробіття повністю.

Джерело: складено автором на основі проведеного вище аналізу

Таблиця Д.6

Узагальнений прогноз макроекономічних показників 2024–2025 рр.

Категорія	Ефект
ВВП приймаючих країн	+2–3% додатково в сценарії інтеграції, 0% (близько до базового тренду) в разі повернення, +1% при циркуляції (умовно). Ефект найбільший у Польщі та Чехії, менший у Німеччині, але позитивний всюди, де мігранти залишаються працювати.
Ринок праці	Безробіття в Польщі/Чехії залишається на рекордно низьких рівнях у сценаріях 2 і 3; у сценарії 1 також залишається низьким, але причина – нестача працівників. Тобто якість цього “низького безробіття” різниться: інтеграція означає збалансований ринок, повернення – перекіс до браку кадрів. Німеччина у всіх сценаріях збереже помірне безробіття 3-4%, трохи нижче при інтеграції мігрантів. Україна у сценарії повернення може мати високий рівень зайнятості до 2030-х (якщо відновлення успішне), а у сценарії інтеграції – відчувати брак людей в окремих галузях.
Інвестиції	Сценарій інтеграції веде до більших інвестицій у ЄС (житло, бізнес, людський капітал), а сценарій повернення – до стрибка інвестицій в Україні (відбудова) за рахунок міжнародної допомоги; при циркуляції інвестиційні процеси розподіляються більш рівномірно. Усі країни зацікавлені інвестувати в навчання та перекваліфікацію мігрантів, адже ті довели здатність швидко ставати платниками податків, а не отримувачами допомоги.
Економічне зростання	Найвищі темпи зростання ВВП матимуть ті країни, які збережуть або залучать додаткову робочу силу. У 2022–2024 рр. Польща та інші сусіди України вже показували кращі результати частково завдяки вимушеним мігрантам. У 2025–2034 рр. сценарій 2 дає їм можливість утримати цей темп, тоді як сценарій 1 може призвести до його зниження ближче до середніх по ЄС. Для України, навпаки, повернення кадрів – умова швидшого зростання, інакше її економічне відродження може пригальмувати через трудовий дефіцит.

Джерело: складено автором на основі вищенаведеного аналізу

Гравітаційна модель міграції за аналогією з гравітаційним законом Ньютона припускає, що потоки мігрантів між двома країнами пропорційні їх “масам” (населенню або економічному потенціалу) та обернено пропорційні відстані між ними. У економічному контексті “масу” країни часто представляють через валовий внутрішній продукт (ВВП) або населення. Наша модель враховує такі змінні для кожної пари “Україна–країна ЄС” в кожному році:

1. $M_{ij,t}$ – кількість мігрантів (міграційний потік) з країни походження i (Україна) до країни призначення j (конкретна держава ЄС) у році t .

2. $GDP_{i,t}$ та $GDP_{j,t}$ – ВВП країни походження та країни призначення у році t (показник економічного розміру та рівня розвитку).

3. $Dist_{ij}$ – географічна відстань між столицями Києва та столиці країни j (км), яка відображає транспортні витрати та труднощі переміщення.

4. $Border_{ij}$ – бінарний індикатор спільного кордону (для Польщі, Словаччини, Угорщини, Румунії та ін. $Border=1$, інакше 0). Спільний кордон полегшує переміщення і може істотно збільшувати міграцію.

5. $Language_{ij}$ – бінарний індикатор мовної спорідненості (наприклад, 1 якщо країни мають близьку мовну групу чи значну спільну мовну меншину). Мовна спільність сприяє інтеграції мігрантів i , як показують дослідження, суттєво підвищує міграційні потоки.

6. War_t – умовна змінна, що відображає вплив війни: $War_t = 1$ для років активної фази повномасштабної агресії (2022–2024) і 0 для попередніх років. Ця змінна покликана зафіксувати додатковий міграційний приплив вимушених мігрантів, викликаний війною, понад нормальні економічні фактори.

На основі цих змінних побудовано гравітаційну модель у формі математичного рівняння. Множинна мультиплікативна форма моделі:

$$M_{ij,t} = G \times (GDP_{i,t})^\alpha (GDP_{j,t})^\beta (Dist_{ij})^\gamma \times \exp\left[\frac{f_0}{2}\right] (\delta Border_{ij} + \theta Language_{ij} + \lambda War_t), M_{ij,t} \\ = G \times (Dist_{ij})^\gamma (GDP_{i,t})^\alpha (GDP_{j,t})^\beta \times \exp(\delta Border_{ij} + \theta Language_{ij} + \lambda War_t),$$

де G – гравітаційна стала моделі, а $\alpha, \beta, \gamma, \delta, \theta, \lambda$ – коефіцієнти еластичності та впливу відповідних факторів.

Для 2015–2021 років обсяги міграції українців до країн ЄС оцінено за даними Євростату [315] про кількість виданих перших дозволів на проживання громадянам України. За 2013–2021 роки країни ЄС надали українцям 5,1 млн перших дозволів на проживання (в тому числі 0,97 млн довгострокових на ≥ 1 рік).

Перед війною Україна стабільно була найбільшим джерелом трудової міграції до ЄС: наприклад, у 2018 р. українці отримали 527 тис. дозволів (78% з них – в Польщі), а у 2019 р. – рекордні 757 тис. дозволів (майже 80% видано Польщею). Ці значні цифри свідчать, що ще до вторгнення в ЄС сформувався потужний потік трудових мігрантів з України, зумовлений економічними факторами (вищі зарплати в сусідніх державах, попит на робочу силу) та спрощенням перетину кордону (безвізовий режим з ЄС з 2017 р.).

Після вторгнення 24 лютого 2022 р. масштаби міграції різко зросли. За оцінками ООН та ЄС, протягом 2022 року з України виїхало близько 6–8 мільйонів осіб, з них понад 4 мільйони прибули до країн ЄС. Це призвело до того, що загальна імміграція до ЄС у 2022 р. досягла історичного максимуму 6,5 млн, більш ніж удвічі перевищивши показник попереднього року. Станом на кінець 2023 р. у країнах ЄС залишалося близько 4,3 млн українських вимушених мігрантів зі статусом тимчасового захисту (ще кілька мільйонів частково повернулися або перемістилися в інші країни). Основними країнами-приймачами стали: Німеччина (~1,3 млн осіб), Польща (~0,96 млн) та Чехія (~0,37 млн). Для порівняння, менші за населенням країни Східної Європи прийняли значну кількість українців відносно власного населення: так, у Чехії на кінець 2023 р. кількість вимушених мігрантів дорівнює 34,5 на 1000 населення, у Болгарії – 26,5‰, в Естонії – 26,3‰, Литві – 26,2‰. Натомість великі західноєвропейські економіки приймали менше вимушених мігрантів пропорційно до населення (наприклад, у Франції лише 1,0‰, в Італії 2,7‰ населення, тобто близько 160 тис. осіб).

Дані про реальний ВВП України та країн ЄС за 2015–2024 рр. взято зі Світового банку (World Development Indicators [395]). Для України враховано падіння ВВП на ~30% у 2022 році внаслідок війни. ВВП країн призначення (ЄС) за цей період здебільшого зростав повільно, з винятком спаду в 2020 р. (COVID-19) та відновлення в 2021–2022 рр.

Географічні відстані між Києвом та столицями ЄС виміряно по прямій (виняток – для країн безпосередньо за кордоном використано відстань до найближчого прикордонного міста для точності). Дані про спільні кордони взято з довідників World Factbook [357], мовну близькість – за наявністю спільної слов'янської мовної групи країні j.

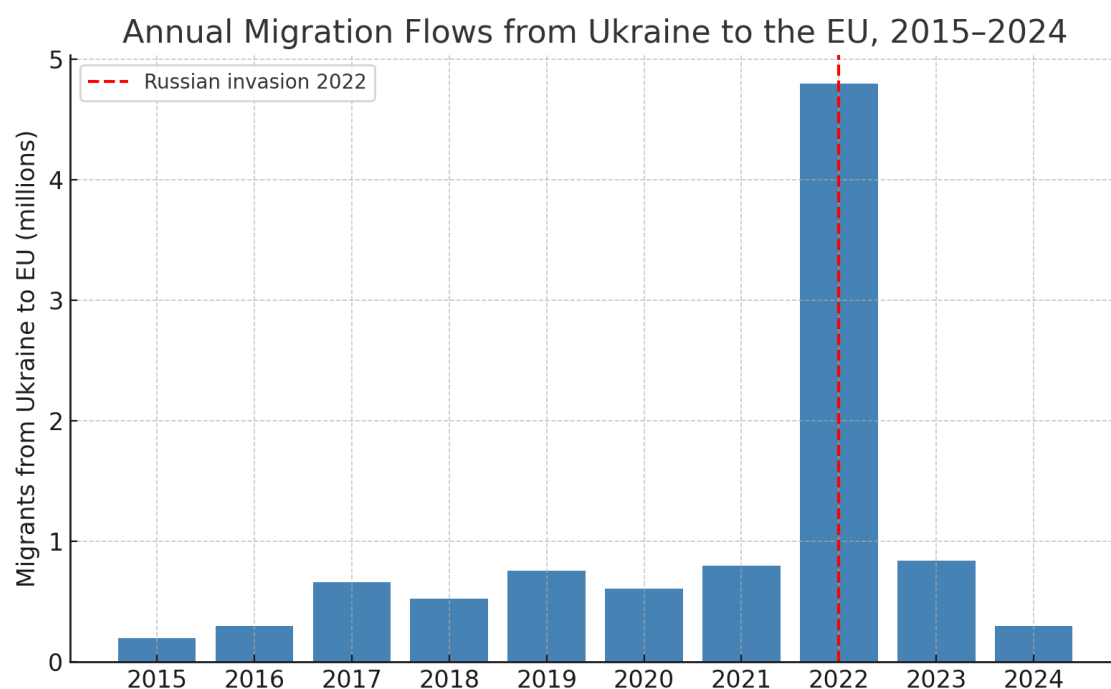

Рис. Д.4. Динаміка річних міграційних потоків з України до ЄС у 2015–2024 роках (у млн осіб). Війна 2022 р. спричинила безпрецедентний сплеск міграції, у десятки разів більший за довоєнні рівні.

Джерело: складено автором

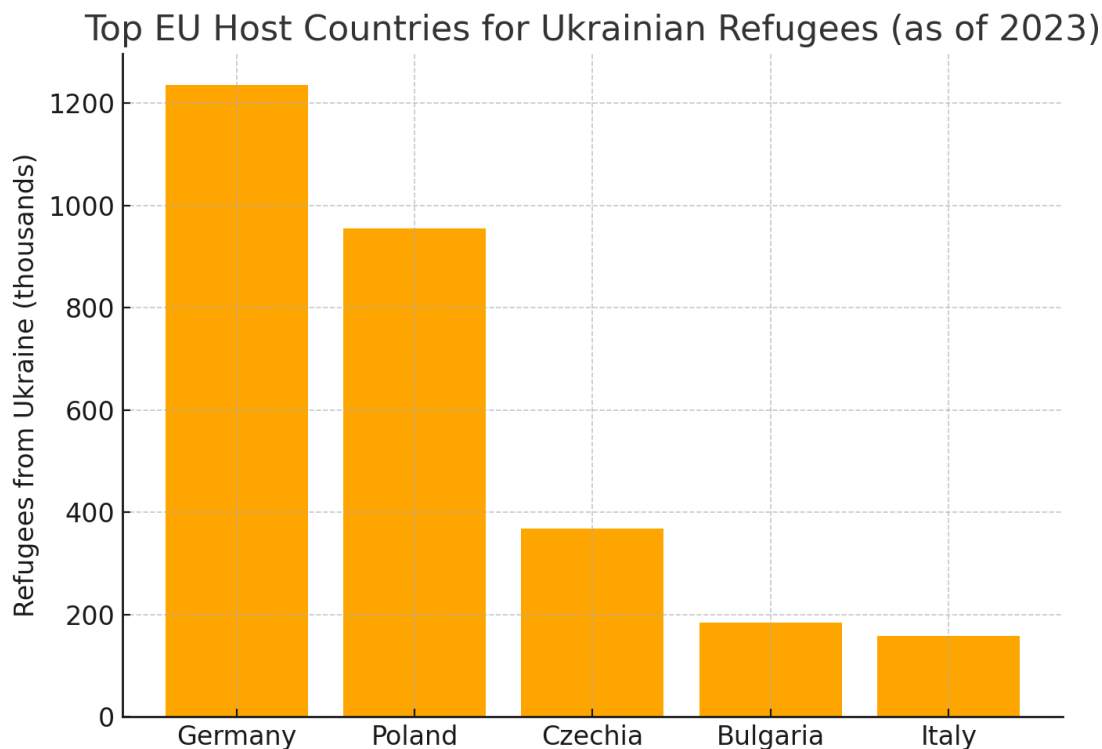

Рис. Д.5 Основні країни ЄС-приймачі українських вимушених мігрантів (тис. осіб під тимчасовим захистом, станом на кінець 2023 р.). Дані узгоджуються з передбаченнями гравітаційної моделі: Польща (спільний кордон), Німеччина (найбільша економіка), Чехія (близька мова, недалеко) та Болгарія (сусідній регіон, культурні зв'язки) належать до топ-реципієнтів

Джерело: складено автором на основі [309]

Розглянемо довгострокову перспективу строком на понад 10 років. Якщо масова циркуляція триватиме без істотних змін десятиліття, наслідки для економіки стають більш структурними. По-перше, Україна зіткнеться з серйозними демографічними викликами. , значною мірою через міграцію та природний спад. За 10 років (близько 2035 р.) Україна може зіткнутися з ситуацією, коли працездатне населення значно “постаріє”: чисельність молоді 20–30 років, наймобільнішої та економічно активної групи, впаде, бо саме вони масово виїжджають і народжуваність залишається низькою [227]. Це означає, що внутрішній ринок праці відчує ще гостріший дефіцит кадрів майже у всіх секторах – від робітничих професій до медицини та освіти. Уже зараз відзначається нестача будівельників, водіїв, зварювальників, медсестер і вчителів у регіонах, звідки багато людей виїхали. У довгостроковій перспективі цей список може розширитися, а конкуренція за працівників між українськими роботодавцями ще посилиться. Зарплати продовжать швидко зростати і теоретично можуть наблизитися до рівня бідніших країн ЄС. Це позитив в сенсі добробуту працюючих, але виникає ризик “пастки середнього доходу”: коли зростання оплати праці випереджає продуктивність і стримує промисловий розвиток. Якщо не відбудеться суттєвого припливу інвестицій у підвищення продуктивності, Україна ризикує через 10 років мати менший, дорожчий і менш продуктивний робочий ресурс, що уповільнюватиме темпи економічного зростання. Іншими словами, потенційний ВВП країни буде нижчим, ніж міг би бути за умови збереження більшої частини працівників вдома.

З другого боку, довготривала масова трудова міграція змінює сам характер економічних зв'язків з Європою. Україна може все більше залежати від доходів, зароблених за кордоном, перетворюючись на економіку типу “експортер людського капіталу”.

структурі ВВП все більшу роль відіграватиме споживання, фінансоване зовнішніми переказами, тоді як власне виробництво товарів та послуг може стагнувати або рости дуже повільно. Це породжує вразливість: будь-яка зміна в політиці приймаючих країн (наприклад, сповільнення економіки ЄС або нові обмеження на працевлаштування іноземців) напругу вдарить по доходах українських домогосподарств і платіжному балансу. Демографічний ефект масового відтоку може мати і деякі позитивні зрушення через 10 років. Один з них – вирівнювання дисбалансів на ринку праці. Якщо припустити, що за десятиліття українські зарплати значно зростуть (скажімо, до 50% від польських), а працездатного населення поменшає, то подальший масовий виїзд втратить економічний сенс.

Гравітаційна модель прогнозує, що при скороченні розриву в доходах стимул до еміграції слабшає [192]. Це означає, що навіть у сценарії масової циркуляції настане момент насичення: балансування потоків або їх сповільнення. Дослідження польського Центру східних досліджень вказує, що за середнім та низьким сценаріями міграції українців після початкового зростання до 2025–2026 рр. чисельність українців в ЄС може почати скорочуватися у довгостроковому періоді. Іншими словами, через 10 років навіть масові нині трудові потоки можуть піти на спад природним шляхом – просто тому, що молодого покоління меншає і зарплати в Україні вже не такі низькі. Але цей “позитивний” зворотній ефект має зворотний бік: він може настати внаслідок значного виснаження трудового потенціалу. Тому сподіватися лише на автоматичне вирівнювання не варто – потрібна державна політика, яка б пом’якшила негативні наслідки масової циркуляції.

Отже, у короткостроковому періоді масова циркуляція дає Україні певний “дихаючий клапан” – знімає соціальну напругу на ринку праці (люди знаходять заробіток за кордоном), приносить значні грошові перекази, піднімає доходи і споживання.

Проте навіть за 5 років проявляються негативи: бізнес стикається з браком кадрів, держава недоотримує податки із зарплат (ЄСВ, ПДФО), а розвиток трудомістких галузей гальмується. У довгостроковій перспективі цей сценарій несе ризики зниження темпів економічного зростання, посилення дисбалансів (економіка спирається на споживання, а не інвестиції), поглиблення демографічної кризи та залежності від зовнішніх заробітків. Україна може перетворитися на “країну-донора робочої сили” з усіма наслідками: менший внутрішній ринок, трудодефіцитна економіка і відтік молоді. Цей шлях схожий на досвід деяких країн Східної Європи початку 2000-х, але Україна ще більш вразлива через війну та більший розрив у доходах. Уряду доведеться балансувати між вигодами від переказів мігрантів та втратами від “відпливу мізків і рук”, стимулюючи зростання продуктивності й намагаючись трансформувати тимчасову міграцію у “циркуляцію з інвестиціями” – тобто заохочувати мігрантів вкладати зароблене вдома і повертатися з новими навичками.

Перейдемо до другого сценарію часткового повернення мігрантів. Даний сценарій передбачає поступове зменшення чистого відтоку населення за кордон. Тобто кількість українців, що повертаються з ЄС, починає відчутно зростати, тоді як новий виїзд сповільнюється. Така динаміка може бути зумовлена покращенням умов в Україні (економічне зростання, повоєнна відбудова, збільшення зарплат, кращий бізнес-клімат) та насиченням ринку праці сусідніх країн або втратою привабливості деяких напрямків.

У цьому сценарії припускається, що протягом 5–10 років значна частка тих, хто виїхав на заробітки або у статусі біженців / осіб, які мають право на додатковий захист, вирішать повернутися в Україну, принаймні на постійній основі, хоча б частково зберігаючи зв'язки з країнами ЄС. Таким чином, до 10-річного горизонту нетто-міграція може наблизитися до нуля, а то й стати позитивною (коли повертається більше, ніж від'їжджає).

У найближчі п'ять років часткове повернення може проявитися через уповільнення темпів еміграції та збільшення кількості реінтегрованих працівників. Замість того, щоб кожного року виїзд прискорювався, ми можемо побачити стабілізацію або спад. Наприклад, якщо щорічно виїжджало умовно 500 тис. українців, а поверталось 100 тис., то при частковому поверненні ці цифри можуть зрівнятися, скажімо, 300 тис. виїзд і 150–200 тис. повернення. Для економіки України це означатиме полегшення кадрового голоду: більше людей буде доступно для роботи на батьківщині. ВВП потенційно виграє, адже додаткова робоча сила – це можливість нарощувати виробництво. Особливо актуально це для повоєнної відбудови: на 2025–2030 рр. очікується масштабне відновлення інфраструктури і житла, яке вимагатиме тисяч інженерів, будівельників, проєктантів тощо [169]. Повернення трудових мігрантів може частково задовольнити цей попит. Багато хто з українців, що працювали в Польщі чи Німеччині на будовах або в виробництві, набули цінного досвіду і навичок. Якщо створити привабливі умови, частина з них повернеться працювати над відбудовою України. Це дасть приріст продуктивності: вони привезуть сучасну культуру праці, знання нових технологій, можливо – інструменти чи фінансові заощадження для відкриття власної справи. Вже зараз спостерігаються приклади, коли підприємці з діаспори інвестують у проєкти в Україні, відкривають філії ІТ-компаній, стартапи тощо. На макрорівні, якщо за 5 років повернеться хоча б 20–25% трудових мігрантів, це може додатково збільшити пропозицію робочої сили на 0,5–1 млн осіб. Рівень зайнятості при цьому зросте – більше людей працюватимуть всередині країни, що прямо підвищує ВВП (на відміну від сценарію, коли вони працювали за кордоном і лише надсилали частину доходу).

Для ринку праці повернення мігрантів означатиме певне послаблення тиску зарплат. Роботодавці отримають можливість найняти потрібних спеціалістів серед тих, хто повернувся, а конкуренція за працівника трохи зменшиться.

Це може уповільнити темпи зростання зарплат у порівнянні з сценарієм масового дефіциту, але зарплати все одно будуть підвищуватися, адже економіка зростатиме, та й повернення саме собою стане наслідком покращення умов оплати в Україні. Отже, можна очікувати, що в перші роки реалізації цього сценарію реальні зарплати ростимуть більш помірно (наприклад, 5–10% на рік, а не по 13% як у 2016–2018). Безробіття у короткостроковому періоді при цьому може тимчасово зрости, якщо повертатимуться люди швидше, ніж створюються нові робочі місця. Особи, які повертаються з-за кордону, можуть певний час залишатися без роботи або працювати нижче своєї кваліфікації, адаптуючись назад. Проте багато хто повернеться вже з конкретною метою – наприклад, приєднатися до проекту відбудови чи відкрити бізнес, тому значна їх частина інтегрується у ринок праці доволі швидко. Загалом ефект для зайнятості буде позитивним: якщо в країні з'являються додаткові активні працівники, вони створюють і додатковий попит (споживають товари, послуги), що, своєю чергою, стимулює бізнес наймати ще. У підсумку, через мультиплікативний ефект повернення навіть кількості тисяч людей може підвищити ВВП на кілька відсотків у порівнянні з базовим трендом, оскільки зросте сукупна пропозиція і попит в економіці.

Грошові перекази у цьому сценарії відіграватимуть меншу роль. Якщо менше українців працюватиме за кордоном, то й обсяги їхніх грошових переказів знизяться. Проте це компенсується тим, що ці люди тепер заробляють і витрачають гроші вдома.

Наприклад, замість того щоб 1 працівник привіз \$5 тис. за рік з-за кордону (частину свого заробітку), він може заробити ті самі \$5 тис. в Україні і витратити їх тут, підтримавши економіку повністю. Ба більше, повернення кваліфікованих працівників може притягнути інвестиції. По-перше, самі заробітчани часто повертаються із заощадженнями, яких вистачає на започаткування малого бізнесу – магазину, кафе, фермерського господарства чи СТО. Це сприяє розвитку малого підприємництва та створює нові робочі місця. По-друге, значна діаспора в ЄС може слугувати “мостом” для іноземних інвестицій в Україну – наприклад, українець, який працював у Чехії, може переконати тамтешню фірму відкрити виробництво в його рідному місті, бо він знає місцеві реалії і готовий очолити цей напрям. Уже зараз Польща та Україна обговорюють спільні післявоєнні проєкти, і роль людських зв'язків тут велика. Таким чином, у 5-річній перспективі часткове повернення мігрантів матиме переважно позитивний економічний ефект: поліпшення ситуації на ринку праці, прискорення відбудови, зростання внутрішнього виробництва та інвестиційної активності. Держава виграє від того, що більше людей працюють офіційно і сплачують податки до бюджету замість того, щоб сплачувати їх за кордоном.

Якщо тенденція повернення закріпиться, то через десятиліття Україна може вийти на близьке до нульового сальдо міграції, або навіть на ситуацію, коли частина колишніх мігрантів остаточно облаштується вдома, а нові великі хвилі виїзду не виникатимуть. Це фактично означає “злам” тренду депопуляції. Населення працездатного віку стабілізується, а за сприятливих умов (приплив інвестицій, реформи) може почати й зростати за рахунок тих, хто повернувся або навіть імміграції іноземців. Для економіки це величезний плюс: людський капітал залишається всередині країни. ВВП України у 10-річній перспективі у цьому сценарії буде значно вищим, ніж у випадку масового відтоку, оскільки і трудові ресурси більші, і продуктивність зростає завдяки “реімпорттованим” навичкам та знанням.

Особи, які повертаються з-за кордону, можуть сприяти появі нових секторів – наприклад, хтось навчиться в ЄС “зелених” технологій чи нових методів агровиробництва і запровадить їх тут. Крім того, усі ті позитивні мікроефекти (відкриття бізнесів, використання заощаджень для інвестицій, зв’язки з іноземними партнерами) накопичуватимуться і через 10 років можуть змінити економічний ландшафт. Можна очікувати зростання частки малого та середнього бізнесу в ВВП, диверсифікації економіки, появи нових експортно-орієнтованих компаній, створених людьми з міжнародним досвідом.

З точки зору ринку праці довгострокова часткова репатріація означає більш збалансовану ситуацію: вакансії заповнюються, є конкуренція як між роботодавцями, так і між працівниками, що підтримує помірне зростання зарплат і продуктивності. Зарплати, хоча й зростатимуть повільніше, ніж при гострому дефіциті кадрів, все одно мають тенденцію до конвергенції з європейськими – адже Україна інтегрується до ЄС, переймає європейські стандарти оплати праці і соціального захисту. Проте така конвергенція буде більш здоровою, бо підкріплена зростанням виробництва та інновацій, а не лише скороченням пропозиції праці. Безробіття у довгостроковій перспективі може повернутися до природного рівня (5–7%) після тимчасових коливань, оскільки економіка зможе поглинути більшість працездатного населення за умови успішних реформ. Важливо, що повернення молодих кадрів може дещо покращити демографічну ситуацію: більше молодих сімей залишаться в країні, що підтримує народжуваність (звісно, це залежатиме від багатьох факторів, але міграція – один з них).

Ще один довгостроковий плюс – зниження залежності від грошових переказів. Наразі перекази виступають своєрідною “подушкою” для економіки, але в ідеалі країна має заробляти через експорт товарів і послуг, а не експорт робочої сили.

У сценарії повернення, через 10 років частка грошових переказів в ВВП впаде (скажімо, з нинішніх 10% до 3–5%), зате зросте частка експорту та інвестицій. Це зробить економіку стійкішою до зовнішніх шоків. Бюджет також виграє – адже кожен працівник вдома платить податки тут. Пенсійна система отримає більше внесків (важливо на фоні старіння населення). Зменшиться і проблема соціального сирітства, коли діти ростуть без батьків, що поїхали – а це вже соціальний ефект, який теж впливає на якість людського капіталу.

Втім, варто зазначити, що повернення мігрантів – не автоматичний процес. Він потребує певних умов: відсутності війни і небезпеки, привабливого середовища для життя і роботи, перспектив зростання.

Також проаналізуємо сценарій стабілізації трудових потоків. У цьому сценарії формується збалансована модель міграції, коли відтік і приплив працівників взаємно компенсуються. Фактично, це означає, що українська трудова міграція до ЄС стабілізується на певному постійному рівні. Кількість громадян, що щороку виїжджають на заробітки, приблизно дорівнює кількості тих, хто повертається або приїжджає в Україну (включаючи іноземців чи членів сімей мігрантів). Така рівновага може встановитися природним шляхом після періоду значних коливань. Досвід інших країн показує, що після вступу в ЄС і початкового “відпливу” населення, через 10–15 років ситуація вирівнюється: наприклад, міграція з Польщі була високою в 2004–2010 рр., але надалі стабілізувалася, і Польща сама стала приймати працівників з України. У випадку України стабілізація може настати раніше, якщо діятимуть зустрічні тенденції – з одного боку, все ще існуватиме потреба людей заробити в ЄС, а з іншого – покращаться умови життя вдома і почнуть повертатися мігранти.

Цей сценарій можна розглядати як проміжний стан, до якого в підсумку прямують обидва попередні сценарії (адже нескінченно прискорюватися відтік не може, рано чи пізно він уповільниться).

Якщо припустити, що протягом п’яти років відбудеться вихід на баланс, то на середину цього періоду показники нетто-міграції зменшуватимуться рік за роком і близькі до нуля значення можуть бути досягнуті на 5-й рік. Для економіки це означає, що шок від масового відтоку вщухає. Підприємства, що потерпали від нестачі кадрів, зможуть адаптуватися – хтось підняв зарплати і втримав людей, хтось замінив процеси технікою, а хтось перепрофілювався. У результаті через 5 років рівновага “виїхав-прийшов” приведе до відносної стабільності на ринку праці. Це проявиться у вирівнюванні рівня безробіття на природному рівні та зменшенні турбулентності з заробітними платами. Компанії більше не будуть щороку втрачати значну частину персоналу, планування кадрів покращиться.

ВВП у короткостроковій перспективі за такого сценарію зростатиме більш передбачувано, без додаткових стимулів чи втрат від міграції. Відтік працівників вже не “гальмує” економіку, але й приплив переказів не збільшується – він стабілізувався. Власне, обсяг грошових переказів у цьому випадку вийде на плато (наприклад, утримається на рівні 8-10% ВВП щорічно у найближчі роки) і далі буде поступово знижуватися відносно ВВП у міру зростання економіки. Споживання домогосподарств залишатиметься високим, але його зростання залежатиме вже від внутрішніх доходів, а не від збільшення перерахувань з-за кордону.

Стабілізація потоків також має на увазі, що Україна починає повніше використовувати свій трудовий потенціал обох напрямках.

Наприклад, якщо певна кількість людей щороку їде на сезонні роботи і потім повертається, це можна інтегрувати у планування: аграрний сектор знає, що частина селян взимку на заробітках, але влітку вони вдома на жнивах; будівельні компанії усвідомлюють, що в теплий сезон конкуренція з Польщею за робочих буде сильна, і закладають це в зарплатну політику. Держава може укласти угоди про організовану циркуляційну міграцію – наприклад, програми, за якими українці офіційно працюють у ЄС 3–6 місяців, а потім повертаються з гарантованим місцем вдома. Такі механізми вже рекомендуються міжнародними організаціями, щоб зробити міграцію керованішою [197; 227]. У результаті, у 5-річній перспективі сценарій стабілізації створює більш прогнозовані умови для бізнесу і працівників. Зарплати продовжать зростати, але без ексцесів; безробіття може трохи зрости, якщо деякі з тих, хто повертається з-за кордону, шукають роботу, але в середньому триматиметься на контрольованому рівні.

Закріплення збалансованої моделі міграції протягом десятиліття означає, що Україна фактично інтегрується у європейський ринок праці без втрати власного трудового потенціалу. Люди будуть вільно пересуватися туди-сюди: хтось поїде на кілька років набратися досвіду і повернеться, хтось щороку їздитиме на сезон, а хтось залишиться за кордоном, але натомість приїде хтось з діаспори або родич іноземця в Україну. Тобто відбуватиметься обмін людським капіталом. В такій ситуації економіка України може отримати чимало вигод. Продуктивність праці зростатиме, оскільки знання та навички циркулюють разом з людьми. Інвестиційний клімат поліпшиться – збалансована міграція свідчить про стабільність: люди не тікають масово, отже бізнес більш впевнений у наявності робочої сили і платоспроможних споживачів. ВВП у довгостроковому періоді, ймовірно, зростатиме стійкіше – можливо меншими темпами, ніж у разі масштабного притоку трудових ресурсів (як було б у сценарії 2), але й без втрат сценарію 1.

За оцінками OSW, якщо не відбудеться нових потрясінь, то “в довгостроковому періоді суттєвої міграції з України до ЄС не слід очікувати” [227] – тобто після 2030 р. рівень міграції буде відносно невисоким. Умовно кажучи, поїдуть ті, кому це справді потрібно чи вигідно, але масового явища не буде. Це схоже на ситуацію, наприклад, Італії чи Греції: люди мають право працювати по всьому ЄС, але більшість залишається вдома, виїжджають відносно небагато.

Для ринку праці України стабілізація означає, що розрив у зарплатах з сусідами суттєво скоротиться. Якщо українські зарплати досягнуть, скажімо, 50–60% від польських (можливо, через 10 років так і буде завдяки швидкому економічному росту в процесі вступу до ЄС), то працювати в Польщі заради грошей стане не набагато вигідніше, ніж вдома. Виїжджатимуть радше заради іншого досвіду чи умов життя, а не лише заробітку. Та й ті, хто поїде, можуть легко повернутися – адже кордони відкриті. Це створює саморегулюючу систему: якщо десь в Україні буде надлишок кадрів і брак роботи, частина людей тимчасово виїде; якщо навпаки, з’явиться дефіцит працівників – трохи більше повернеться чи приїде ззовні. Безробіття у довгостроковому плані може знизитися до дуже низького рівня (наприклад, 3-5%), оскільки надлишок робочої сили або абсорбується економікою, або емігрує, вирівнюючи ситуацію. Зайнятість буде високою, а частка населення працездатного віку, зайнятого в економіці, можливо, навіть збільшиться завдяки інтеграції жінок та молоді (які в попередніх сценаріях могли виїжджати).

Важливим аспектом стане галузева рівновага. Якщо стабілізація потоків супроводжується модернізацією економіки, то менш привабливі для українців роботи (наприклад, де зарплата низька або умови важкі) повинні автоматизуватися чи стати конкурентнішими. Це стимулює технологічне оновлення.

Наприклад, у сільському господарстві застосують більше техніки, аби менше залежати від ручної праці сезонних робітників; у будівництві перейдуть на більш продуктивні методи (сухе будівництво, збірні конструкції), щоб впоратися меншою кількістю робітників; у медицині і освіті піднімуть зарплати і залучать молодих спеціалістів, аби замінити тих, хто міг би виїхати. Власне, коли відтік стабілізовано, акцент переходить з “зупинити відтік” на “розвивати власний ринок праці”. Україна, особливо як член ЄС (в сценарії 10 років це цілком можливо), зможе користуватися й перевагами вільного руху робочої сили: наприклад, залучати до себе іноземних спеціалістів. Уже зараз спостерігається, що окремі іноземці їдуть працювати в Україну (особливо волонтери, фахівці міжнародних компаній, а в майбутньому можуть і працівники з менш розвинутих країн приїжджати, якщо Україна стане економічно успішнішою).

Хоча про масовий приплив робочої сили з-за кордону говорити зарано, через 10 років точкова імміграція в Україну цілком реальна – і збалансована міграційна модель цьому сприятиме.

Отже, стабілізація трудових потоків – це свого роду “норма” для відкритої економіки, коли міграція стає звичайним явищем, але не кризовим. Для України це означає, що найгірші шоки позаду: ні масового відпливу, ні масового напливу більше немає, є сталий кругообіг кадрів. Економічні наслідки будуть помірними і скоріше позитивними: прогнозоване зростання ВВП, поступове підвищення доходів, відсутність критичних перекосів на ринку праці. Держава зможе зосередитися на підвищенні кваліфікації робочої сили, стимулюванні інновацій та продуктивності, адже фактор кількості працівників стане більш-менш стабільним. У такій моделі вигоду отримують і самі працівники – вони мають більше опцій: заробити за кордоном і повернутися без перешкод, або залишитися вдома зростати кар’єрно. Сім’ї будуть рідше розлучені на довгі роки, оскільки циркуляція означає регулярні повернення або короткострокові виїзди.

Отже, за 10 років цей сценарій веде до соціально-економічної рівноваги: Україна інтегрована в європейський ринок праці, але зберігає свій людський капітал і навіть користується взаємним обміном.

Підсумовуючи, економічне майбутнє України значною мірою залежить від балансу трудової міграції. За несприятливого збігу обставин (затягування війни, повільні реформи) масова трудова еміграція може продовжитися, стримуючи економічне одужання країни навіть попри грошові вливання від заробітчан. Проте за умов успішної відбудови і інтеграції до ЄС є всі шанси перетворити нинішню односторонню “витяжку” кадрів на циркулярний обмін, що дає синергію. Україна може отримати подвійний дивіденд – і від досвіду, набутого її громадянами за кордоном, і від їх внеску у рідну економіку після повернення. У довгостроковій перспективі (10 років і більше) очікується поступове зближення рівня життя з європейським, що згідно з моделями міграції зменшить стимули до масового виїзду. Тому можна прогнозувати, що нинішня хвиля трудової міграції, хоч і великомасштабна, є тимчасовим явищем на шляху України до статусу повноправного учасника єдиного європейського ринку. Головне – забезпечити, щоб за цей перехідний період країна максимально використала позитиви (перекази мігрантів, досвід діаспори) і мінімізувала втрати (відтік людського капіталу), заклавши основу для стійкого розвитку та демографічного відновлення. Організована, взаємовигідна циркуляція робочої сили може стати одним з “двигунів” економічного зростання України у постінтеграційний період, а не гальмом – за умови реалізації правильних політик та сценаріїв.

Проведемо оцінку введення регуляцій з даного переговорного розділу на економіку України. Так, впровадження розділу 2 *acquis* ЄС “Вільний рух працівників” відкриває українцям право вільно працевлаштовуватись в країнах ЄС і навпаки. Для України це означатиме глибоку інтеграцію ринку праці, усунення бар’єрів для трудової міграції та приведення трудового законодавства до європейських норм. Такий крок матиме значний економічний вплив, який відчуватиметься як у найближчі 1–5 років, так і в перспективі 10+ років. Нижче проаналізовано короткострокові та довгострокові наслідки за ключовими напрямками: дефіцит робочої сили, продуктивність праці, інновації, залучення інвестицій та економічне зростання.

У перші роки після відкриття ринку праці очікується відтік робочої сили з України до багатших країн ЄС, що створить дефіцит кадрів у ключових галузях. Досвід розширення ЄС 2004 р. показує масштаби можливого явища: наприклад, кількість польських громадян, що виїхали працювати за кордон, зросла впродовж 2004–2007 рр. приблизно з 1 млн до 2,3 млн осіб [216]. Для України, де рівень заробітної плати значно нижчий за західноєвропейський, трудова міграція може стати масовою. Найвразливішими можуть стати такі сектори як промисловість, ІТ, медицина та будівництво.

Виробничі підприємства можуть втратити частину кваліфікованих робітників (токарів, зварювальників, інженерів тощо), які шукають вищу оплату в ЄС. У Польщі після вступу до ЄС дефіцит робітників особливо відчувся в обробній промисловості – до 15% підприємств у промисловості відчувала нестачу кадрів [216]. Українська промисловість у короткостроковій перспективі може зіткнутися зі зниженням виробничих потужностей через труднощі з наймом. Сектор інформаційних технологій схильний до “витоку мізків”, оскільки висококваліфіковані програмісти та інженери легко релокуються за кордон.

Вже до війни значна частка українських ІТ-спеціалістів працювала на іноземні компанії, а спрощений доступ до ринку ЄС стимулюватиме ще більше талантів виїхати. За оцінками, близько 18,5% українських науковців виїхали з країни станом на осінь 2022 р. [305], що свідчить про масштаб можливого відпливу інтелектуальних кадрів. У короткій перспективі це може призвести до браку ІТ-фахівців в Україні та уповільнити розвиток вітчизняних технологічних компаній. Медична галузь України вже зараз відчуває нестачу персоналу через міграцію медиків. Після відкриття кордонів відтік лікарів і медсестер може різко зрости, адже в ЄС умови праці та оплата значно кращі. Для порівняння, після вступу Румунії до ЄС (2007) країну залишили близько 14 тис. лікарів і 28 тис. медсестер, що призвело до гострого дефіциту кадрів [119].

В Україні короткостроковий наслідок може бути подібним – скорочення кількості медпрацівників, особливо молодих і англomовних, та погіршення доступності медичних послуг. Будівельна галузь історично приваблює трудових мігрантів, і українські будівельники масово виїжджають на заробітки до сусідніх країн (Польща, Чехія тощо). Після впровадження вільного руху працівників ця тенденція посилиться. У Польщі через кілька років після відкриття ринку праці понад 30% компаній будівельного сектору відчували проблеми з пошуком працівників [216]. В Україні в короткостроковій перспективі можливі затримки в реалізації будівельних проєктів та тиск на підвищення зарплат у галузі через відтік робочих рук. Таким чином, протягом 1–5 років після лібералізації міграційного режиму Україна ймовірно стикнеться з дефіцитом робочої сили в промисловості, ІТ, медицині, будівництві та інших секторах. Це може уповільнити економічну активність у деяких сферах і створити вакансії, які важко заповнити. Вже за перші роки після вступу до ЄС країни Східної Європи почали фіксувати стрімке зростання вакансій та скарги бізнесу на брак працівників [216]. Зокрема, у Польщі з 2005 р. кількість вакансій різко зросла, а з 2007-го бізнес називав нестачу робочої сили головним обмежуючим фактором росту [216]. Аналогічні процеси можливі й в Україні.

Водночас, трудова міграція має і позитивний бік – збільшаться грошові перекази від заробітчани. За даними Світового банку, Україна вже стала найбільшим отримувачем грошових переказів у Європі та Центральній Азії, і в 2022 р. обсяг офіційних переказів зріс більш ніж на 20% [395]. Це підтримає доходи домогосподарств у короткостроковому періоді, частково компенсуючи негатив від відтоку кадрів.

Короткостроковий вплив на продуктивність праці може бути двоїстим. З одного боку, масова еміграція може знизити загальну продуктивність в Україні через втрату найбільш динамічних і кваліфікованих працівників. Відтік молодих талантів і спеціалістів означає, що частка менш продуктивної робочої сили (наприклад, старших працівників) зросте. Це може стримувати ефективність роботи бізнесу. З іншого боку, певне підвищення середньої продуктивності може відбутися у статистичному вимірі, якщо виїдуть надлишкові працівники з низькопродуктивних секторів, а підприємства почнуть активніше інвестувати в технології через нестачу робочих рук.

На практиці країни, що пройшли через цей етап, спочатку відзначали розрив між зростанням зарплат і продуктивності. У Польщі в перші роки після 2004-го реальна зарплата зростала швидше за продуктивність, особливо після 2006 р. [216].

До 2007-го середня реальна зарплата в Польщі зросла на 9%, а в деяких секторах (сільське господарство, будівництво) підвищення сягало 11–16% [216]. Таке випереджаюче зростання зарплат свідчить про дефіцит кадрів і тиск ринку праці, коли бізнес змушений платити більше за меншу кількість працівників. Для України в короткій перспективі подібний сценарій означатиме підвищення трудових витрат для роботодавців. Якщо продуктивність праці не встигатиме за ростом зарплат, це може тимчасово погіршити конкурентоспроможність.

Водночас трудова міграція може стимулювати підвищення ефективності: підприємства, відчуваючи брак робочих рук, будуть змушені оптимізувати процеси, впроваджувати автоматизацію та краще використовувати наявний персонал. Це частково компенсує втрати кадрів. Також працівники, що залишаються, матимуть більше можливостей для роботи (менше безробіття) і стимул підвищувати кваліфікацію, що позитивно вплине на продуктивність. Таким чином, в короткостроковому періоді можливе несуттєве зниження або стагнація продуктивності через втрату кадрів, але з поступовим переходом бізнесу до більш ефективних моделей роботи.

У найближчі 1–5 років відкриття ринку праці може негативно вплинути на науково-технічний потенціал та інновації в Україні через прискорений відтік мізків. Молоді науковці, дослідники, інженери й стартап-команди матимуть більше можливостей продовжити кар'єру за кордоном. Досвід Румунії та інших країн показує, що емігрують не лише низькокваліфіковані працівники, а й освічена молодь. Зокрема, майже 20% уродженців Румунії живуть за межами країни [153], причому значну частку серед них становлять молоді люди віком 18–39 років [152]. Це призвело до браку висококваліфікованих кадрів у певних секторах економіки Румунії (наука, медицина, освіта) [152]. Для України короткостроковий ризик полягає в тому, що провідні університети та наукові установи можуть втратити частину талантів – як студентів, так і викладачів/дослідників – які оберуть переїзд до ЄС. Високотехнологічні галузі (біотехнології, інженерія, R&D підрозділи) відчують відтік перспективних фахівців. Це може тимчасово уповільнити розвиток інновацій всередині країни.

З позитивного боку, інтеграція в європейський науковий простір більш ефективно відкриє українським науковцям доступ до програм ЄС, таких як Horizon Europe. Уже в рамках попередньої програми Horizon 2020 Україна отримала фінансування на 230 спільних наукових проєктів (323 українські учасники, €45,5 млн грантів) [335].

У короткій перспективі зросте міжнародна наукова кооперація, що може частково компенсувати відтік мізків через дистанційну співпрацю та обмін досвідом. Крім того, діаспора українських науковців за кордоном може стати джерелом інвестицій в інноваційні проєкти на батьківщині або мостом для трансферу технологій. Проте без спеціальних заходів (стипендій, грантів, покращення умов роботи) короткостроковий баланс для інноваційного розвитку буде скоріше негативним через відтік людського капіталу.

Адаптація регуляцій ЄС і перспективи повноцінної участі України у Єдиному ринку підвищать її інвестиційну привабливість. У короткостроковому періоді (перші 1–5 років) очікується зростання інтересу іноземних компаній до України, проте реальний приплив прямих іноземних інвестицій (ПІІ) може стримуватися невизначеністю перехідного періоду. Історично країни-кандидати до ЄС починали отримувати більше інвестицій ще до офіційного вступу, оскільки інвестори закладали у плани майбутній доступ до ринку ЄС та переваги дешевшої робочої сили. Протягом 1–5 років після імплементації норм ЄС Україна, ймовірно, побачить помірне збільшення ПІІ та інтересу з боку міжнародного бізнесу. Найпривабливішими факторами стануть низька вартість праці та перспективи інтеграції (як було в країнах ЦСЄ, де основними мотивами інвестицій стали доступ до ринку ЄС і дешевша робоча сила. Проте реалізація цього потенціалу залежатиме від внутрішньої стабільності, швидкості реформ і здатності країни втримати достатньо кваліфікованих працівників для нових виробництв.

У короткостроковій перспективі вплив вільного руху працівників на економічне зростання України буде визначатися комбінацією вищезазначених факторів. З одного боку, відтік робочої сили може дещо стримати зростання ВВП, адже меншою кількістю працівників складніше підтримувати темпи виробництва. З іншого боку, зростання інвестицій, збільшення експорту та приплив заробітчанських грошей здатні стимулювати економіку.

Для України протягом 1–5 років можливий сценарій, коли ВВП зростатиме помірно. Вільний доступ до ринків праці ЄС може стимулювати зростання доходів населення (через перекази та зростання зарплат всередині країни), що підтримає споживчий попит. Крім того, очікування майбутнього членства в ЄС можуть покращити ділові настрої та інвестиційні плани бізнесу. Однак брак кадрів у окремих секторах може стати “вузьким місцем”, стримуючи виробництво. Сальдо ефектів визначатиме, чи зможе економіка компенсувати втрати від еміграції за рахунок інших чинників.

Протягом цього періоду можливе дещо прискорення інфляції зарплат (через конкуренцію за працівників) та, відповідно, певний ціновий тиск. Але урядові реформи у рамках євроінтеграції (боротьба з корупцією, покращення бізнес-клімату, доступ до ринків ЄС) матимуть позитивний вплив і можуть закласти основу для стійкого зростання в довгостроковій перспективі. Ключовим викликом залишатиметься забезпечення достатньої кількості кваліфікованих працівників для підтримки економічної активності під час перехідного періоду.

На горизонті 10 і більше років наслідки вільного руху працівників для ринку праці України залежатимуть від того, наскільки вдасться збалансувати міграційні потоки. Якщо Україна до того часу стане повноправним членом ЄС, можна очікувати поступової конвергенції рівня зарплат з європейськими, що зменшить стимули до еміграції. Досвід показує, що масовий відтік трудових ресурсів після вступу до ЄС має хвилеподібний характер: після пікових значень в перші 3–5 років, з часом частина мігрантів повертається, а нові покоління менше виїжджають у разі покращення умов вдома.

Для України довгостроковий виклик – скорочення працездатного населення – може стати критичним, якщо відтік молоді триватиме. Міжнародна організація праці прогнозує, що за поточних демографічних тенденцій та еміграції до 2032 р. Україні може не вистачати 8,6 млн працівників відносно потреб економіки [70].

Це надзвичайно великий дефіцит, який вказує на необхідність притоку робочої сили або підвищення продуктивності. Тому у довгостроковій перспективі, навіть за умов зменшення темпів еміграції, Україні ймовірно доведеться активно залучати трудових мігрантів з інших країн та заохочувати повернення власних громадян. Політика трудової імміграції та репатріації кадрів стане важливою складовою вирішення проблеми.

Отже, через 10+ років після впровадження вільного руху працівників можна очікувати, що найгірші прояви дефіциту робочої сили згладяться, оскільки ринок пристосується: зарплати підвищаться, частина емігрантів повернеться, натомість автоматизація замінить відсутніх працівників у деяких галузях. Проте загальна кількість працездатного населення, ймовірно, буде менша, ніж могла б бути без еміграції. Це структурне скорочення потребуватиме довгострокових стратегій (стимулювання народжуваності, імміграція, продуктивність) для підтримки економіки.

Довгострокові ефекти на продуктивність праці в Україні можуть бути позитивними, за умови успішної економічної трансформації в рамках євроінтеграції. Історичний досвід країн ЦСЄ свідчить, що вступ до ЄС та вільний рух працівників зрештою сприяють зростанню продуктивності через модернізацію економіки.

Наприклад, у Польщі за 17 років членства (2004–2021 рр.) продуктивність праці значно зросла: продуктивність на одного зайнятого за годину піднялася з 61,9% до 82,7% від середнього рівня ЄС [298]. Тобто Польща скоротила відставання в продуктивності від розвинених країн ЄС майже на 21 процентний пункт. Це стало можливим завдяки інвестиціям у технології, приходом західних компаній з ефективними методами виробництва та загальному підвищенню кваліфікації працівників.

Для України за десятиріччя після впровадження *acquis* можна прогнозувати значне підвищення продуктивності в разі, якщо: відбудеться технологічне переозброєння промисловості (залучене капіталовкладенням і трансфером технологій з ЄС); бізнес перейде до моделей з вищою доданою вартістю (менш трудомісткі та більш знаніємісткі виробництва), частково вимушено через брак дешевої робочої сили; працівники, які залишилися або повернулися, матимуть вищий рівень навичок (завдяки досвіду, набутому за кордоном, або кращим освітнім стандартам, запровадженим у межах інтеграції).

Вільний рух працівників у довгостроковій перспективі також сприятиме оптимальному перерозподілу трудових ресурсів: українці зможуть реалізувати свій потенціал там, де продуктивність вища, а зростання зарплат удома з часом відображатиме зростання ефективності. Якщо Україні вдасться закріпитися у ніші економіки Європи з кваліфікованою працею (наприклад, розвиток інженерних центрів, R&D, високотехнологічного виробництва), то продуктивність підніметься до рівня східноєвропейських членів ЄС. За оцінками МВФ, через 15 років після вступу ВВП на душу населення нових членів ЄС був на 50–60% вищим, ніж міг би бути без вступу [79] – значною мірою саме за рахунок росту продуктивності і інвестицій.

Можна очікувати, що через 10+ років після імплементації норм ЄС темпи росту продуктивності праці в Україні випереджатимуть середньоєвропейські, оскільки країна надолужуватиме відставання. Це критично важливо, адже скорочення чисельності робочої сили має компенсуватися більш високою віддачею від праці кожного працівника. Успішні реформи в освіті, науці та управлінні бізнесом у рамках євроінтеграції здатні забезпечити цей ефект.

На горизонті 10 років і більше вплив вільного руху працівників на інновації залежатиме від того, чи зможе Україна перетворити нинішній “відтік мізків” на “притік мізків” або ефективний обмін знаннями.

У довгостроковому вимірі є декілька можливих позитивних сценаріїв: повернення талантів, за якого частина фахівців, що виїхали в перші роки, може повернутися, набравшись досвіду в провідних наукових і технологічних центрах ЄС; діаспора та мережі: навіть ті, хто залишиться за кордоном, можуть сприяти розвитку українських інновацій через співпрацю, мережі випускників, наукові колаборації, спільні стартапи за участі української діаспори стануть містком для передачі нових ідей; європейські програми та фонди: як асоційований (а згодом і повноправний) член ЄС, Україна зможе повною мірою користуватися фондами підтримки R&D, структурами на кшталт Європейської ради з інновацій, програмами Erasmus+ для обміну студентами тощо.

Водночас існують і ризики: якщо економічні умови в Україні не покращаться достатньо, відтік мізків може стати хронічним.

Через 10 і більше років після впровадження норм вільного руху працівників та інших вимог *acquis*, інвестиційний клімат України може кардинально покращитись. Повна адаптація до європейського законодавства означатиме для інвесторів прозорі та зрозумілі “правила гри”, близькі до норм їхніх країн. Очікується, що до того часу Україна, ймовірно, вже буде членом ЄС або максимально інтегрованою у його економічний простір, тож ризики для інвесторів (регуляторні, правові) значно знизяться.

У довгостроковій перспективі Україна здатна стати новим центром притягіння виробництв у Європі. Її конкурентні переваги: велике внутрішнє ринки і стратегічне розташування, відносно високий рівень освіти населення та ще конкурентний рівень оплати праці (який, хоча і зростає, все ж може лишатися нижчим, ніж у Західній Європі).

За аналогією з тим, як міжнародні компанії розміщували виробничі потужності в Польщі, Чехії, Словаччині, Румунії після їх вступу до ЄС, можна прогнозувати масштабні *greenfield*-інвестиції в Україну. Це може стосуватися автомобілебудування, електроніки, агропереробки, логістичних хабів – галузей, де поєднання дешевшої виробничої бази та доступу до спільного ринку ЄС дає синергію. На сьогодні країни EU-8 (Центральна і Східна Європа) демонструють високу успішність у залученні нових проєктів: вони регулярно займають верхні рядки рейтингу ефективності залучення прямих інвестицій. Україна може приєднатися до цієї тенденції в разі повної інтеграції. Окрім виробничих ПП, варто очікувати зростання інвестицій у сферу послуг та ІТ. Вже сьогодні значна частина європейських компаній аутсорсить ІТ-послуги до України; в майбутньому це може перерости у відкриття R&D-центрів та офісів в Україні, якщо країна стане стабільною частиною єдиного ринку. Так само фінансовий сектор і сектор логістики можуть привабити європейських гравців.

Довгостроковий приплив інвестицій позитивно вплине на зайнятість і економічне зростання – виникатимуть нові робочі місця, часто більш кваліфіковані та краще оплачувані. Це допоможе зменшити мотивацію до виїзду українських працівників за кордон, створюючи можливості на батьківщині. Звичайно, конкуренція за ПП буде високою, і Україні доведеться конкурувати з іншими країнами за проекти, пропонуючи привабливі умови (податкові стимули, інфраструктура, захист інвесторів). Проте довгострокові вигоди інтеграції вже доведені на прикладі східноєвропейських країн: зростання інвестицій в них сприяло модернізації економіки і підвищенню добробуту.

Перспективи економічного зростання України за умов вільного руху працівників у 10-річному горизонті є загалом позитивними, хоча й залежними від успішності реформ. Повна інтеграція до внутрішнього ринку ЄС, приплив інвестицій та підвищення продуктивності повинні вивести економіку на траєкторію швидкого зростання.

Моделі та емпіричні дослідження показують, що членство в ЄС суттєво додає до довгострокового зростання. За оцінками, через 15 років після вступу ВВП на душу населення Польщі був майже на 55% вищим, ніж якби країна розвивалася поза ЄС [187].

Для України через десять років після впровадження європейських регуляцій можна очікувати прискорення темпів зростання ВВП у разі, якщо ринок праці збалансується, інвестиційний цикл набере обертів, зросте внутрішній попит завдяки підвищенню доходів (зарплати наблизяться до рівня сусідів, перекази від діаспори все ще надходитимуть, хоча й менше, якщо більше людей залишатиметься вдома).

У довгостроковому вимірі вільний рух працівників інтегрує Україну до європейського економічного простору, тому коливання українського ВВП все більше корелюватимуть із загальноєвропейськими трендами. Якщо ЄС зростатиме, зростатиме й Україна, отримуючи вигоди від участі в єдиному ринку. Але і кризи (наприклад, фінансова чи міграційна) швидко передаватимуться до України.

Важливо зазначити, що економічне зростання не буде автоматичним наслідком лише відкриття ринку праці. Воно залежить від комплексу реформ та інвестицій в людський капітал. Якщо Україна зможе ефективно використати переваги вільного руху працівників – зберегти зв'язок з діаспорою, залучити знання і гроші мігрантів у розвиток, підвищити конкурентоспроможність бізнесу – то через десять років економіка може вийти на новий рівень. Проте у разі відтоку молоді без належних компенсаторних заходів, є ризик довгострокового уповільнення через брак трудових ресурсів. Таким чином, політика держави визначатиме, чи стане вільний рух працівників каталізатором зростання чи фактором стагнації.

Отже, досвід Польщі, Румунії та інших східноєвропейських країн показує, що впровадження принципу вільного руху працівників несе як виклики, так і можливості. З одного боку, ці країни зіткнулися з масовою еміграцією і дефіцитом кадрів у критичних секторах. Румунія, наприклад, втратила значну частку медиків і науковців, що негативно відобразилося на якості послуг. З іншого боку, євроінтеграція принесла їм безпрецедентний притік інвестицій, технологій та фінансової підтримки, що зрештою підняло економіку на новий рівень. Польща компенсувала відтік працівників внутрішніми резервами і залученням українських мігрантів, одночасно домігшись історично низького безробіття та різкого росту продуктивності.